
יהוה
INSTITVTIO THEOLOGICA
ANDOVER FVNDATA MDCCCVII
Ps CXIX
169
JOH XVII
17

D. MARTINI LVTHERI

OPERA QVÆ EXTANT OMNIA

ET LATINA ET GERMANICA

TAM E CODICIBVS MANV SCRIPTIS QVAM

EX EDITIONIBVS PRINCIPIBVS

EDIDERVNT

CVM EDITIONIBVS REPETITIS CONTVLERVNT

APPARATV HISTORICO ET CRITICO

INSTRVXERVNT

I. K. IRMISCHER, CHR. S. T. ELSPERGER,

I. G. PLOCHMANN, H. SCHMID, H. SCHMIDT,

E. L. ENDERS, I. LINKE.

EXEGETICA OPERA LATINA.

TOMVS XXIV.

FRANCOFVRTI AD MOENVM.

APVD DEPOSITARIOS LIBRORVM SOCIETATIS EVANGELICÆ.

MDCCCLXXXIV.

D. MARTINI LVTHERI

EXEGETICA OPERA

LATINA

CVRAVIT

IOANNES LINKE,

SS. THEOL. DOCTOR.

TOMVS XXIV.

CONTINENS COMMENTARIOS IN OSEAM PROPHETAM TRES.

QVORVM PRIMVS E CODICE MANV SCRIPTO NVPERRIME REPERTO SECVNDVS EX EDITIONE PRINCIPE NVNQVAM REPETITA HIC PRIMVM VSVI PVBLICO TRADITVR.)

FRANCOFVRTI AD MOENVM.
APVD DEPOSITARIOS LIBRORVM SOCIETATIS EVANGELICÆ.
MDCCCLXXXIV.

SALVO QVALICVNQVE IVRE.
(LEX DE XI. IVNII MDCCCLXX.)

SVMME

REVERENDO

ORDINI THEOLOGORVM

ACADEMIÆ

LIPSIENSIS

IOANNES LINKE D.

APVD ALTENBVRGENSES ARCHIDIACONVS.

INDEX.

OSEAS

I.

PROLEGOMENA.

Ad hoc usque tempus tres tantummodo Lutheri enarrationes in Oseam prophetam habuimus, de quibus D. Walchius in collectionis suae operum Lutheri tomo VI. p. 15—19. copiosius disserit. „Die erste, inquit [Auslegung] sind: Anmerckungen über den Propheten Hoseam, welche Lutherus zu Wittenberg 1526. vorgetragen und die hierauf in lateinischer Sprache unter dem Titul: in Oseam prophetam annotationes a Martino Luthero Vuittenbergae praelectae anno MDXXVI. in ebendemselbigen Jahr in 8° zum Vorschein gekommen." Hac in re autem D. Walchius omnesque, qui eum secuti sunt, in errore versantur. Post vocabulum ‚praelectae' punctum ponendum est. Anni enim denotatio in fine inscriptionis huius libelli conspicua non de tempore praelectionis Vuittembergae institutae, sed de tempore, quo Thomas Vuolffius Basileensis editionem praelectionis instituerit, intelligenda est. Notissima res fuit, quum iste libellus in lucem prodiret, Lutherum ad unum omnes prophetas minores auditoribus suis explanavisse inde a festo Paschae MDXXIV. usque ad Pascha MDXXVI. Finita hac praelectione studiosus quidam Basileensis in patriam rediisse videtur, cuius scholas in auditorio Vuittembergensi exceptas Thomas Vuolffius typographus edi curaverit. Incepit hoc opus sibi propositum primum Oseam tractaturus, sed non continuavit. Has scholas ad hoc usque dixi tempus primas, quae nobis innotuerunt, ximus.

Anno autem MDCCCLXXXIII. Georgius Buchldus, ss. th. lic., phil. doctor, scholae latinae gneensis magister in bibliotheca senatoria Gym-

nasio addicta inter varia Lutheri scripta adhuc inculta etiam praelectionis in Oseam prophetam exemplum a Stephano Rothio, S. P. Q. Cygneensis scriba in ipsis scholis publicis ex ore Lutheri exceptum investigavit. Inest codici MS. H. I., legitur inde a folio CVII. (recto) usque ad folium CXXXIV. (versum). Rothius quae ex ore magistri audivit verba qualiacunque omnia in unum librum redegit. Praecedit Oseae in codice modo citato concio Lutheri die dominica Palmarum MDXXIV. habita, sequitur praelectionem nostram concio die octava post Pentecostes habita. Lutherum Oseam prophetam inde a festo Paschae usque ad festum Pentecostarum MDXXIV. tractavisse iam constat.

Hanc ergo praelectionem in hac nostra codicis editione principe priore loco secundum Rothii schedas ad fidem verborum ac literarum a Lic. Dr. Buchwaldo exscriptas collocamus, inter commentarios Oseae prophetae Lutheri nomine insignes opus γνησιότερον illo, quod Vitus Theodorus γνήσιον esse minore iure contendit. Res ita se habet, ut commentarius maior cum additione Lutheri a Vito Theodoro MDXLV. promulgatus opus γνήσιον Megalandri, commentarius a Thoma Vuolffio MDXXVI. editus opus γνησιότερον, commentarius Cygneensis a Rothio descriptus opus γνησιότατον sit aestimandus. Summi igitur momenti est ad cognoscendam ac diiudicandam Lutheri de hoc propheta sententiam. In codice Altenburgensi a me reperto X prophetas minores complectente Oseas deest.

Adnotationes in margine nostrae editionis conspicuae praeter versuum biblicorum et foliorum codicis enumerationem scholas marginales in codice obvias denotant. Syllabas uncinis inclusas Lic. Dr. Buchwaldo auctore ad contextum codicis abbreviatum aptissime poliendum additas esse scias.

I. L., D.

Adnotationes

in

Ozeam Prophetam

ex

praelectione D. Martini Lutheri

Vuittembergae anno MDXXIV.

exceptae.

[1]IN OZEÆ PROPHETIAM DOC: MAR: LU:

Caput Primum.

Verbum domini.

Notum est hunc morem esse Hebraeis et prophetis ordiri libros a titulis. Semper annunciat deus poenitentiam, priusquam veniat ira ipsius, ut in Iona ad Ninivitas, in Christo ad Iudaeos videre licet. Hic autem propheta ridicule orditur verbum, etiam tempore, quo maxime sub Hieroboam florebat, incrassatum et impinguatum regnum Israel et putarint Ozeam insanire. Et praeterea verba:

accipe uxorem etc.,

stultitia sunt, maxime in populo tam docto et prudenti. Non dubium, quin pro stulto habitus sit et pro haeretico. Sed haec est verbi natura, stulte scilicet agere cum sapientissimis, alia quoque verbi natura est crux. Qua iste non potuit carere, vel immo quod iste solus pugnat contra omnes prophetas, etiam Mosen, ut videtur. Moises dicit Israhelem populum dei, iste negat deum esse deum Israhelis, ille perpetuum deum promittit, hic ait peccatum Israhelis esse irremissibile. Necesse est

1) Incipit fol. 107. A. MSCi.

ergo hunc declaratum fuisse haereticum sacerdotibus et legisperitis.

Videtur propheta longaevus adhuc vixisse in captivitate quam praedixit.

Magnas hic movent quaestiones propter fornicariam illam, an propheta dispensatione dei sit fornicatus, an scortum acceperit in uxorem. Non satisfaciunt mihi quae quidam dicunt, ne Hieronymi quidem verba. Nomine suo figurant infra filii populum, quales sint futuri Israhelitae. Ego existimo idem dicendum de fornicaria, quod vocata fuerit uxor fornicationum, ut significaret fornicantem iam et fornicaturum a deo populum. Sic etiam filii ex ea generati dicti sunt filii fornicationum. Non ergo intellige quod fornicatio adhaeserit uxori, id est: non accipe active, sed intellige uxorem sic passam se nominari et pueros et virum propter populum et adversus populum, ich heiß eine hure und mein man ein hurenbube douon das ir huren und buben seitt. En quantam crucem propter dei verbum sint[1] passi istis probrosis nominibus etc. Non solum verbis, sed etiam sensibus et bilibus rebus prophetat.

Initium etc.[2]

rectius initium quo cepit dominus loqui per Ozeam.

Quia fornicaris:

Communem dicit appellationem: verum semen quo castificantur animae vestrae est verbum dei, a quo cum recedis, fornicaris, similitudine carnis translata ad spiritum. Significat autem fornicari ido[*lo*]latriam exercere. Ido[*lo*]latria vera est fiducia operum et fornicatio est infi[*de*]litate peccare contra primum praeceptum, et proprie fornicari

---

1) Incipit fol. 107, B. MSCi. 2) v. 2.

est sub nomine Dei facere contra primum praeceptum, id est: illud facere non in fide, quod tu pro cultu dei te facere fingis.

Israhel

metrapolis fuit aliquando regni.

Spectandum est nobis, ut simplicissime intelligamus historiam, ex qua vel sola intelliges; quanta fide fuerit hic propheta. Quia ad impietatem versus fuit Iehu, postquam bene fecisset. Incepit hoc sub Zacharia abnepote Iehu et duravit afflictio regni usque ad captivitatem: —

In illa die[1]:

hic prophetatur verbum fidei, quo moneri debuissent poenitentiae. Praedicit vastitatem et deus dat benedictionem. Haereticus ergo est, comburatur! Sed vivit tamen verbum dei etc.

Super domum Iehu.[2]

Nescimus activene an passive accipiatur nec succurrunt historiae, an ista domus fuderit vel passa sit suum fundi sanguinem. Iehu rex bonus fuit, nec tamen ipse aut ulli alii reges Israhel abiecerunt vitulos aureos cum suo cultu, sine quo putabant regnum stare non posse etc. Sensus ergo esto: Iehu sanguinem suum fudisse propter vitulos in Iesrael. Haec prophetia incredibilis erat quod scilicet regnum auferendum esset per impios reges, quod deus Iehu promiserat. Non potuerunt credere donec sentirent. Ais tamen et ipsi Hieroboam datum est a deo regnum Israhel? Respondeo: verum est, sed cum conditione semper adiecta: feceris voluntatem meam. Regnum Iuda Davis est, quod ad Christum pervenit aeternum; gnum autem Israhel ad Assyrios translatum

1) v. 5. 2) v. 4.

nunquam est reductum.[1] Appellationes debuissent mansisse Hebraicae.

Absque misericordia,[2]

id est; significabit populum, cuius deus nunquam miserebitur, ante dicit se vastaturum regnum, hic autem nunquam se reparaturum. Psalmus. Destrues illos et non aedificabis eos etc. Non ergo loquitur hic de misericordia Evangelica, de qua infra, sed se non reparaturum regnum. Sequitur autem, de regno perpetuo: domui autem Iuda miserebor etc. Haec manere debuit usque ad Christum, qui stabilit eam in aeternum.

In hoc verbo, quod decem tribus abductae sunt et duae non potuerunt abduci per Assyrios, apertissime videtur efficacia virtutis. Dei et verbi eius, id quod aperte sic dicit:

Non salvabo etc.[3]

Mira verborum (vide 4. reg. ca. 19) suavitate omnes prophetae in regnum Christi respiciunt. Et adverte verum esse oportere quod Israel nunquam reversurus sit, et tamen futurum unum regnum cum Iuda Israhelem.

Ablactavit[4]:

mysterium forte, quod totus populus, quod ad externum cultum attinet, relinquendus est, non solum Israel. Ubi in virum creverit etc. Tertia ergo proles nectit prophetiam regni temporalis cum aeterno etc. Amplius non fovebo synagogam, erigam alium populum. Ad quem si transierit iste populus, salvabitur. Si non, non erit populus meus etc. Oportet hunc populum reiici et tamen suscipi, ut omnes prophetiae sint vere quae con-

---

1) Incipit fol. 108. A. MSCi. 2) v. 6. 3) v. 7. 4) v. 8.

trariae videntur, vel in hoc loco. Non populum futurum dicit et tamen etc.

Et erit Israhel etc.[1]

Hic vides quod Paulus dicit Rom. 1: Evangelium promissum in prophetis, vide huius loci interpretationem in Paulo.[2] Regnum Iuda nunquam est deletum, sed translatum in melius. Regnum Christi est conservatio regni Iuda.

[3]Et erit numerus.

Similiter in Esa: hunc populum tempore Christi fuisse multiplicatum et innumerabilem testantur historiae, regio eorum plena erat et omnibus fere civitatibus gentium, etiam Rhomae erant Iudaei.

In loco.

Non Iesrael, non Iudaea, sed ubi hactenus non fuit populus dei, id est: praedicabitur regnum dei, victoria mortis, peccati inferorum, alioqui non possent vocari filii dei in loco non Iudaico, sed gentili, alius erit populus, non adfixus loco et externis.

Caput unum.[4]

Necessario intelligit de regno Christi, post separationem regni post Solomonem nunquam habuerunt unum caput, id est: regem temporalem. Non stabunt haec solum verba, omnino abiicientur, erunt populus et filii dei, nisi corporalia abiecta intelligas, spiritualia suscitata.

Et ascendent.

Non ponent hoc regnum in terra, sed extollenr a terra de die in diem, a terrenis ad coelestia, uae sursum sunt, sapite etc.

---

1) v. 10. 2) Rom. 9, 26. 3) Incipit fol. 108. B. MSCi. v. 11.

Quia magnus.

Credo esse adiectum ad obscurandam prophetiam incredulis, ut non videatur, donec impleatur, quemadmodum omnes prophetiae.

quia dies magnus.

quando illuminabit deus corda hominum, ut sint filii dei. Non iam Iesrael terrena, sed coelestis, non reducta corporaliter, sic neque Israhel carnalis aut Zion etc. saepe significatur, sed spiritualis. Vix invenimus apud Hebraeos appellationes, quae non habeant in fine nomen dei: el aut ia, ut Michael, Esaia, Ieremia. Sic ergo Ierusalem visio pacis, id est: ubi liceat videre pacem et abundantiam omnium rerum, sic Iesrael semen dei, quod illic omnia abundarint, semen dei quodnam sit notum est, unde filii dei: —

Sequitur caput Secundum.

Intelligo totum capitulum dici ad eos qui sunt misericordiam consecuti et gentes et Iudaeos, sororem abiectam esse incredulos Iudaeos, ut vox sit apostolorum et Christianorum, quam iubet propheta dicere fratribus; verbum evangelii est, Synagoge est mater ecclesiae. Tu, mater mea, non es uxor dei, mei patris. Evangelium damnat opera legis et fiduciam matris, vana sunt quaecunque[1] praetexerit mater impietati, fornicaria est.

Iudicate,[2]

id est: damnate, contra illos qui dicunt se credituros quemadmodum patres. Fiducia eorum impietas, traditiones contra verbum dei etc. Paulus. Non qui filii sunt carnis etc.

---

1) Incipit fol. 109. A. MSCi. 2) v. 2.

Ubera.

sunt impii doctores, qui quasi mortua ubera pascunt populum, sed sunt impiae matris, quae concepit ex adulterio.

Spoliabo.[1]

auferam sacerdotium, regnum, legem et omnia terrena. Haec facta sunt ut videmus.

Nativitatem;

quando neque habebat regnum, sacerdotium etc.

In invium etc.:

ubi nullus sit doctor, propheta, verbum dei. Esa: Mandabo nubibus etc. Christus: auferetur a vobis regnum etc.: —

Siti.

Ioannis 7. Omnia sunt comminatio, nisi revertantur.

Vadam.[2]

Haec non intelliguntur de fornicatione post Christi adventum. Copiosa est lingua Hebraica, uno verbo quandoque dicit, quae multis verbis nos vix explicare possumus et quandoque multis verbis quae duobus exprimi potuissent ut hic.

Qui dant aquas.

Scriptura taxat impios doctores, ventris cultores, qui impia docent quae lucro sunt. Hoc hic dicit. Papistae abundabant, evangelici praedicatores hodie egent, non potest eis uxor nutriri, illis tot meretrices nutriebantur. Ita olim erant in Iudaeis, sic impii olim. Quid mihi cum lege et ‑is doctrina, alia dent nobis panes etc. Sic et ‑lgus et principes dicunt Hieremiae: Libemus ‑ginae coeli etc. Vide et in historia Machabeorum.

1) v. 3. 2) v. 5.

Venter non potest pendere a deo quem si audieris recedis ad adulterum. Amatores erant gentes Assyrii, Moabitae etc. quarum amicitiam non potuerunt habere nisi applicati earum diis. Impia doctrina pascitur opulente, pia eget. Virtus laudatur et alget.[1]

Sepiam.[2]

Ipsa quidem dixit vadam, sed non obtinuit quod voluit, volebat esse tuta ab Assyriis, Ammonitis etc. satiata diis eorum, sed ita fuit supplantata, sicut ille rex dixit: Placabo deos Syriae etc. Dominus hic restitit donec dicerent ut in libro Iudicum legis: Domine adiuva me.

Melius tunc.[3]

quia tunc solum habebam tribulationem in carne, hic autem et caro et spiritus abiecta sunt.

Nescivit.[4]

ignorabat manum dantis. Impii dicunt et confitentur se servire deo quem colunt et cui serviunt. Sum monachus et servio deo votis[5] et ceremoniis, et is propter haec dabit mihi vitam aeternam. Sed quis te certiorem facit te sic colere deum verum, cum non haec praeceperit, finxisti ergo tibi aliquem deum qui haec velit cum nullus verus deus sit qui haec requirat aut qui propter hoc velit dare vitam aeternam. Quid igitur colis nisi idolum cordis tui, cui putas iustitiam operum tuorum placere, nesciunt igitur manum dantis, maxime illi qui maxime fatentur se scire etc. Omnis scriptura hoc urget ut verus deus vere agnoscatur, ubi ista cognitio non est, non potest non esse ista fornicatio et cogitatio de deo falsa.

---

1) Iuv. 1, 73: Probitas laudatur et alget. — 2) v. 6- 3) v. 7. 4) v. 8. 5) Incipit fol. 109. B. MSCi.

Inde facta est ido[*lo*]latria quoque exterior. Demones non aiebant se colere illae gentes aut impii Iudaei, sed deum. Iste Baal est deus qui eduxit nos ex Egypto, isti vituli aurei sunt dii etc. Non audiunt impii: fide deo et salvaberis, sed ingredere in monasterium et age haec et illa. Populus quoque seduci vult et impio cultui dei tribuit omnia quae accipit.

Baal

proprie dicitur maritus et dominus uxoris et domus. Baal colunt qui imperfectam vitam somniant deo servire fide et charitate, perfectam virginitate, paupertate, oboedientia.

Sumam[1]

ego frumenta et alia, iniuriis aeris et coeli perdam et cogam redire ad me. Gloriantur in operibus et ceremoniis unde sacerdotes abundant et fovent impietates, quasi deo proximi cuius donis impinguantur, ego auferam etc. Si egeret hodie venter papae, non tam multi essent Papistae.

In oculis amatorum eius.[2]

Confundentur percussi ab inimicis ad quos desciverant seducti a seductoribus.

Hae mer[*cedes*].[3]

Odiose scriptura haec repetit.

Eam.

potius eas.

Bestiae.

gentes adversariae.

---

1) v. 9. 2) v. 10. 3) v. 12.

Inaure.[1]

metaphorae a virginibus aut uxoribus etc. Inaure est verbum apud impios impium, apud pios pium et veri dei.

Adolebat incensum,

id est: orabat, orationem incensum significat in scripturis.

Propter hoc.[2]

Omnia sunt verba ut diximus posita in os apostolorum verba quae praecesserunt futuri temporis coniunctiva potius essent.

Lactabo.

docebo te per meos apostolos dulcem doctrinam aliam quam lex est.

In solitudinem.

non in terram temporaliter florentem, id est: non ubi spectentur carnalia.

Vinitores[3]

vel vineas. fide hic opus erit et blandis verbis evangelii ut pater trahat, alioqui quis vineas sive vineatores, id est: abundantiam suspicabitur in solitudine? etc. —

[4]Loqui ad cor.[5]

Phrasi hebraica est amice alloqui. Esa. 40.

Eodem loco,

id est: in solitudine.

Vallem Achor.[6]

Iosue 7. Achor, id est: turbationis. videtur vallis Achor abiisse apud Hebraeos in proverbium,

---

1) v. 13. 2) v. 14. 3) v. 15. 4) Incipit fol. 110. A. MSCi. 5) v. 14. 4) v. 15.

ut vallis Achor dicatur, quando aliquis premitur malis, quemadmodum nos vallem luctus sive lachrymarum dicimus. Ego inquit, loquar ei et miseriam vertam in bonam spem.

Spem

autem potius expectationem legeris vel patientiam. Videtur vero haec potius sententia. Dabo ei vallem Achor, id est: crucem et malorum exercitationem ut inde patientia mihi praeparetur uxor. Melior erit ei vallis Achor quam divitiae Baal.

Et canet.

Haec est laus dei in novo testamento, quod sumus liberati a morte et omnibus erroribus.

Et erit.[1]

De novo testamento et praedicatione evangelica. Non intelligent haec qui nesciunt quid sit evangelium.

In die illo,

scilicet cum lactavero eam et duxero in solitudinem, cum mutavero regnum carnale in spirituale etc.

Baali,

id est: coniunx mea, istum cultum et fiduciam auferam, qua confidit propter opera me seorsum si esse maritum etc. Omnem fiduciam alienam et opinionem perversam auferam et revelabo me vere. Adverte hic quod cultus externus non fuit exhibitus ligno, lapidi etc. sed deo. Aperte enim hic dicit deus se vocatum ab eis Baal: —

Baal et Baalim.

promiscue usi sunt istis nominibus maritus

1) v. 16.

vel mariti. Achab cum Iezabele prudentissimi erat secundum carnem, quibus comparati nostri principes trunci sunt, hi erexerunt cultum dei externum prae ceteris regibus, assumentes sacerdotes, qui ex lege Mosi hunc cultum confirmarent. Necesse est ergo Iehu habuisse excellentissimum lumen a deo qui ista vastavit.

Auferam de ore,[1]

id est: hanc gratiam praestabo ut non doceant amplius figmenta: sed meam veritatem, magna certe promissio etc.

Et percutiam,[2]

id est: curabo ut nihil ei noceat, bestiae etiam sentient nobiscum, et omnia sub pedibus nostris. Non est hoc externum pactum, fidelis habet omnia. Si dixero huic monti etc. Si dixero bestiae: veni, veniet etc. Omnia nostra, omnia adiuvant in salutem. Vide Esa. 2. ps. auferens bella etc. Haec intelliguntur de regno Christianorum inter se. Ro. 5 Iustificati etc. Si ad deum pacem habemus, habemus etiam invito diabolo et tanto regno peccati et inferorum.

Fiducialiter.

potius secure, quemadmodum sequitur.

Et sponsabo.[3]

Magnifica verba. Non dicit paciscor, ut ad patres, sed sponsabo. Non est maior amor in terris quam inter sponsum et sponsam. Sponsus non munus sed seipsum tradit sponsae[4] et intimum affectum cordis, et omnia sua, praevenit sponsam et requirit eam etc. Iustitia est qua iustificamur.

---

1) v. 17. 2) v. 18. 3) v. 19. 4) Incipit fol. 110. B. MSCi.

Iudicium quo damnamus nostra et errores et dominamur omnium, ut neque peccatum possit nos accusare, post illam iustitiam.

In Misericordia,

id est: gratia vel beneficio, graece: charis. Inde gratiosus, id est: misericordiam consecutus. Eleemosyna quoque graecis et beneficium impensum proximo.

Et miserationibus,

Imperfectio tibi manebit, ego non imputabo, feram tuos mores, iuvabo, condolebo.

In fide.[1]

Copiosa est lingua hebraica, idem saepe repetit. Exponit ergo hic se ipsum palpabimusne hanc sponsationem? eritne iustitia carnalis? Non, sed nuptiae et regnum fidei erunt. In evangelio: Nuptias fecit rex filio suo. In hebreo est in veritate, sed idem est, nisi quod Iudaei hodie ut et nostri quidam libenter sequuntur pugnas verborum, id quod et fiebat tempore Apostolorum. Haec omnia oppone operibus, sponsa fit per iustitiam, iudicium, misericordiam, miserationes, fidem, ergo non per opera.

Et scies.

Hic est profectus fidei de die in diem, quem ubique precatur nobis Paulus.

Et erit.[2]

Paulus quoque ex Esa: tempore accepto etc. ...m erit antequam clament etc. Gloria Christianorum est quod exaudiuntur in vocantes, et spiri... postulat pro nobis. Petite et accipietis etc.

1) v. 20. 2) v. 21.

Oremus pro verbo contra haereticos, contra Sathanam pro necessitate huius vitae etc.

Exaudiam.

Non frustra orabitis. Simpliciter haec intelligenda ne male tractemus scripturam. Iesrael desiderabit triticum, oleum etc.[1] Triticum volet adesse, terra audiet desiderium tritici, terra desiderabit e coelis pluviam, coeli desiderabunt ex me. Fidelibus omnibus creaturae servient et ego eis in omnibus creaturis. Si autem voluntas dei sit 1. Pe. 1. ut patiantur necessitatem, tamen ne sic quidem derelinquet deus quin creaturae subsint etc.

Iesrael

additur ad obscurandam prophetiam ut supra dictum. Sicut a Ierusalem appellantur ecclesiae, ista a Iesrael metropoli etc.

Exaudiam.

Clarius fuissent respondebo, respondebunt etc.

Et seminabo eam,[2]

ut sit mea terra. Vides dominum alludere ad nomen Iesrael q. d. ipsa erit mihi vere Iesrael, id est: semen vel seminatio dei, hoc est in quantum sit verum dei verbum, ergo tutissime sequeris istam allegoriam nominis de ecclesia, interpretante etiam domino. Et praeterea supra dixit: Non Iesrael, sed domui Iuda miserebor, ergo Iesrael est spiritualis sicut et in fine praecedentis capitis. Ex utroque populo ecclesia congregata est quae ante misericordiam nondum erat consecuta. Quando Christus dicit: qui crediderit et baptizatus fuerit quid aliud est quam dicere ad credentes: populus meus es tu: —

1) v. 22. 2) v. 23.

[1] Sequitur caput tertium Ozeae.

Prophetiam audivimus de Christo, per reliquum librum loquitur contra hypocritas sui temporis et contra impios, excepta prophetia in 4 capite: — ubi prophetias futurarum rerum tractat.

Et dixit etc.[2]

exponit quod praecedit. figurata oratio est usque: quia dies multos etc. ubi se exponit. Aliqui de Babylonica, alii de Romana intelligunt captivitate. De illa non intelligenda, patet, quia non loquitur de filiis Iuda qui erant in illa captivitate. Ego docui intelligendum de captivitate de qua dixerat ante quod abducti sunt Israhelitae et nunquam reducti nisi spiritualiter. Iudaei redituri sunt ad Christum ut Paulus indicat factum per Evangelium et ad hanc sententiam videntur mihi ista pertinere. Nec te male habeat eandem rem variis figuris indicari, nam hoc est prophetarum, quemadmodum Hieremias cathenis et poculo idem significabat. Huc pertinere videtur quod dicit

Adhuc,

id est: iterum veram iam adulteram ei offert, sed non concumbit cum ea.

Diligi,

buhle mit Ihr. Exponit.

Sicut dominus diligit

et tamen adultera est confidens diis alienis.

Vinatia

›scio quid significent, tamen ad vinum attinent. ›to tamen illa significari quae expressis uvis re-|ua sunt et proiiciuntur porcis. A verbo deficiunt

1) Incipit fol. 111. A. MSCi. 2) v. 1.

ad traditiones et ventris doctrinas. Speciem habet uvarum, sed succus expressus est et siliquae sunt porcorum. Alii pro vasis vini accipiunt ut quoque constet figura, vasa vacua et speciem diligunt contempto vino vero etc.

Et fodi[1]

rectius: Pepigi eam, id est: foedus cum ea inii, conveni cum ea pretio ut expectaret me et abstineret ab adultero et ab alio coniugio.

Chor.

hebraicum puto significare tantum modium. hoc vocabulum quoque in evangelio.

Quia dies,

exponit figuram.

Sedebunt,[2]

potius manebunt

filii Israhel.

Non ergo loquitur de captivitate Iuda, et praeterea sine rege, non convenit Iudae. Et non loquitur de ephod a deo instituto quod erat in Ierusalem, sed de rege, sacrificio, ephod, quae seorsum erant in Israhel, non secundum deum. Huc pertinet quod dicit Teraphim[3] quae proprie significant imagines, ut de idolis Rachel legis, id quod Iudae non convenit, sed imagines Israhelis vitulos aureos vel alia significat quae non leguntur a deo instituta. Dicit ergo: omnia vestra peribunt quae nunc erexistis religioso cultu.

Et post haec.[4]

Necessario hoc intelligis factum post captivi-

1) v. 2. 2) v. 4. 3) Incipit fol. 111. B. MSCi. 4) v. 5.

tatem Assyriacam, sed non legis aliam reductionem Israhelis nisi illam per Christum.

Et David.

Clarum hoc intelligi de reductione per evangelium ad Christum Davidis filium etc. Non dicit: revertentur ad suum regem Israhel, ad sua sacrificia etc. sed revertentur ad regem Iuda Davidem.

Ad.

potius apud. In novissimis, id est: posterioribus, falluntur qui ignari tropi scripturae talia intelligunt de extremo mundi die.

Et ad bonum eius.

Clara verba haec scilicet pertinere ad spiritualia. Paulus: ne blasphemetur bonum nostrum etc. Hoc bonum est evangelium. Prae gaudio pavebunt ad hoc bonum. Sub lege etiam pavebant, sed ad malum, hic pavebunt ad bonum. Verbo pavendi securitas carnis excluditur etc.

Adverte quod dicit se adultere dedisse bona temporalia quemadmodum deus dat hypocritis, sed mensura describitur. In spiritualibus mensura non est, sed bonum solum nominatur: —

Et tantum de Capite 3.

Sequitur 4 caput Ozeae.

In quo propheta incipit taxare manifesta vitia, fructus incredulitatis post tractatam fidem.

Certus est propheta se praedicare verbum domini etc. — Iudicium apertius. Dominus habet aliquid adversus habitatores terrae etc.:

Sequuntur scholia D. M. in 4 ca.: Ozeae: —

In hoc capite propheta incipit taxare mani-

1) Incipit fol. 112. A. MSCi.

festa vitia, scilicet fructus incredulitatis et ipsam incredulitatem: — Certus est propheta se loqui verbum dei. Imo dicit

Audite etc. — Quia iudicium est:[1]

melius: dominus habet contendere iudicio, causam agere, id est: habet aliquid adversus habitatores terrae: —

Misericordia,

ein wolthat sive praestetur a deo hominibus, sive ab hominibus hominibus etc.

Veritas.

fidem transfert saepe Paulus. emetz [*Insuper:* quam deus verax est] active, Amuna passive, quando in corda nostra fundit veritatem suam. Iustus ex fide vivet, id est: in veritate quam accepit qua verificatur ipse, hoc est qua ipse veritati divinae adhaeret: — Non est veritas, eß ist kein treu vff erden. veritas paucorum est, fides multorum.

Misericordia

freuntschafft, nemo facit alteri bonum.

Scientia,

notitia melius, passive cognitio, sic Esa 11. repleta est terrra etc. sic 53. Cognoscere deum ut deum, accipere nos ab eo omnia bona etc. haec est cognitio dei.

Inundaverunt,

id est: grassantur vel ubique abundant.

Sanguis sanguinem tetigit,[2]

ein blutvorgissung vbr dy andere, id est: reatus vel clamor de effuso sanguine vel vindicta etc.

---

1) v. 1. 2) v. 2.

Propter hoc.[1]

Poena est.

Lugebit

est metaphorica locutio, id est: desolabitur, redigetur in magnam penuriam, das landt wirt ein jemmerlich ansehen gewinnen, wirt vbel zcugehen.

Infirmabitur.

loquitur de vindicta in terra, id est: depauperabitur, minuetur, wirt abgehen das viehe, vel quod non foetificet bestia vel quod peste peribit etc. Dominium hominis minuetur.

Congregabuntur,

tollentur melius, auffraffen, ut nec pisces nec animalia nec volucres sint in terra. finire est in hebraico. ps. ne congreges me cum peccatoribus.

Veruntamen etc.[2]

veruntamen nemo contendat, arguatur quisquam melius, man sals Jhn nicht ßagen, sic in Esa: loqueremini nobis placentia.

Quia.

respondet propheta. Eß ist ein solch volck qui denunciantem et arguentem arguat, retorquet verbum tuum in os tuum.

Hodie et nocte,[3]

id est: brevi heut oder morgen wirstu hinfallen vnd wirt dir nicht geholffen werden.

Propheta.

filium intelligit qui corruet etc. et non lugebit antum.[4] wem nicht zcu sagen ist, dem ist nicht zcu elffen etc.

1) v. 3. 2) v. 4. 3) v. 5. 4) Incipit fol. 112. B. MSCi.

Tacere foeci

vel compescam matrem tuam, silere, stilsein. Vir-[*gilius*] silentes umbras,[1] silentia loca,[2] redigere in nihilum, das stil ist, lest sich nymmer regen, per matrem synagogam intelligit.

Scientiam,[3]

id est: propter ignorantiam quia non vult argui, contendi secum, quiescet coram hominibus.

Pro quia tu etc. sic. - Sicut tu notitiam repulisti etc. q. d. tu recusas erudiri a deo et tamen gloriaris de sacerdotio tuo etc. auferam a te et doctorem et discipulum et faciam ut me non cognoscas. tradam te in iustitiam. Sacerdotium dei est ubi est vera cognitio dei: —

Comminatio hic est de praesenti poena et futura.

Secundum etc.[4]

Phrasis hebraica, id est: ipsi fecerunt tot peccata quot ipsi sunt. Sic Hiere. 2. tot sectas habent quot villas et urbes, sic nos etc.

Gloriam

vocat idolum et cultum eorum de deo vero institutum etc. sic in ps. et commutaverunt gloriam suam etc. in quo nos gloriamur et confidimus. istam egregiam pompam sectarum redigam in nihilum. Sic fit cum papatu cuius gloria in ignominiam mutata est. q. d. sie machen mirs zcu vil etc. —

Peccata etc.,[5]

id est: ipsi gloriosi in sua gloria saginantur et alunt se egregie peccatis populi etc. sie mehren sich von den sunden populi, ditescunt, magnifice aluntur

1) e. c. Aen. VI., 264. 2) tacentia loca l. c. v. 265
3) v. 6. 4) v. 7. 5) v. 8.

quod populi sunt in impietate. Nota malam interpretationem Papistarum, quo plus populus largitus est eo plus nos devoravimus.

Sublevare animam.

ps. ad te levabo etc. est suspendere, maul auff lassen, groß halden etc. Paulus: non attendentes Iudaicis fabulis, id est: suspendunt populum et faciunt attendere illum ad suas impietates et iniustitias quod illi credunt pie agi et fieri. Cultus est sacerdotum.

Et erit.[1]

Iam sequitur vindicta, proverbii vice fuit et nunc est. einer gilt mir ßo vil alß der andere, tollam et populum et sacerdotium,[2] wil hinder Jhn herwuschen.

Vias, cogitationes,

id est: studia. Ut manducent vel comedant et non saturentur, ut fornicentur et non abundent vel non succedat eis, furtgehen, sic melius pro.

Et comedent etc.,[3]

id est: redigam vos in tenuitatem, paupertatem et famem, id est: redigam in penuriam q. d. iam comeditis peccata populi, saginabimini etc. harum, faciam ut ne micas vnd rinden habeatis etc. Non possunt tantum fornicari quantum vellent etc. studium relinquet impietatis et tamen non possunt efficere etc.: —

Fornicatio et vinum et ebrietas auferunt cor.[4]

Dictum arbitror proverbialiter in toto populo, per regionem omnem, q. d. vere dicitur quod hurerey, vinum et ebrietas machen narren etc. Vide nostros pfaffen vnd monche, quid illis stolidius et

1) v. 9. 2) Incipit fol. 113. A. MSCi. 3) v. 10. 4) v. 11.

indoctius, soli ventri student, ut gurguliones. Hebraice. vinum et mustum est.[1] Sic melius: Ita ut populus meus lignum suum interroget et baculus eius annunciet ei. Sic in lege non quaerere mortuos etc. q. d. seint sie nicht tolle narren, eunt consultum deum ligneum et consulit eis baculus ete. responsum petunt. per tapinosim et contemptum dicit lignum suum. Nota locum Esa 44. Nota de veste et cibo in quae confidimus. nihil hebetavit nos nisi ista fornicatio spiritus, opes, vinum et mustum etc. abundantia rerum etc. Haec statuta in quae confidimus, ipsi fecimus. Nunc dicite an nos simus kluger quam illi etc. Non arbitror quod loquatur hic propheta von wunschelruten, divinationem per virgam, sed simpliciter de idolis quae formata sunt ex ligno quod crevit in hortis suis et ex quibus possent baculos formare.

Quoniam spiritu fornicationum fallitur sic lege, id est: iste ventus facit eos errare etc. sic Paulus ad Ephe[*sios*] pro spiritu melius ventus, quod nulla constantia hic sit, ex carnali fornicatione metaphora sumpta est ad spiritualem fornicationem.

Super capita etc.[2]

pro accendebant legit, id est: currunt ad idola, scilicet in montibus et collibus, sic arguuntur a Hieremia etc. taxat studia et bona opera quae ipsi elegerunt.[3] Unde dicit infra: Misericordiam volo et non sacrificium etc. pro accendunt thymiama potius incensant vel thurificant. nomina ista arborum praeter primam iuncta sunt etc.

Ideo etc. Quia bona etc.,

id est: iucunda, quaerebant loca delectabilia et vernantia ut titillarent sensus etiam etc. loco

---

1) v. 12. 2) v. 13. 3) Incipit fol. 113. B. MSCi.

sponsae vestrae nurus est. Poena haec est. Inter fornicationem cum idolis servierunt ventri, unde libido et fornicatio carnalis sequitur etc, ut nunc in clero videtur.

Ideo for[*nicabuntur*] etc.[1]

quia ego dimittam etc.

Non visitabo etc.

faciam ut impune ista omnia fiant, sicut nunc fit, quae est causa, plaga dei est etc. Nam non habemus cordatos principes etc.

Conversabantur,

melius dispergebantur, dividebantur in varias partes, **hie ein hurenwirt, dort ein hurenwirt.** quia vos estis dispersi in multas meretrices etc.

Cum scortatricibus

vel scortis, melius quam cum effeminatis. Hieronymus eunuchos intelligit etc. sed non credo Hieronymo hic. q. d. sicut vos cum scortatricibus vel scortis scortamini, ita et vestrae filiae scortabuntur etc.

Et populus etc.

haec plaga erit, percutiam populum caecitate.

Si fornicaris.[2]

Vertit sermonem ad tribum Iuda: — tu quae verum regnum et sacerdotium verum et templum verum habes, vide ne forniceris. et hoc fiet, si feceris, quae sequuntur. q. d. manete in templo vestro. Pro Bethaven Hieronymus bene legit Bethel, cum nihil legatur cultus erectum in Betaven. Ordinarii cultus erant in istis locis ubi deus aliquid insigne fecit cum patribus etc.

1) v. 14. 2) v. 15.

Betaven.

domus iniquitatis.

Neque iura[*veritis*] vivit dominus,

id est: nolite usur[*pare*] nomen domini in vanum, quia in his locis non est etc. quamvis sit ubique deus tamen non vult ita coli sicut vos instituitis, quare nolite iurare etc.[1] Israhel discedit, **trit auß** sicut rebellis vacca, **ein junger bar,** quae indomita non incedit recta et regia via, melius indomita pro lasciviens, quae non manet in via, sed declinat in vias suas.

[2]Nunc pascet etc.

reum dich. Pascere agnum non est malae significationis ut Hieronymus detorquet satis violente etc. non potest intelligi de captivitate assyriaca: q. d. si viis vestris manseritis, pascet vos dominus in pascuis laetis ut oviculas.

Particeps,[3]

id est: ne respicias ad Ephraim, sine eum, quia consors est idolorum, **ist in bundt getreten** cum Israhel.

Separatum.[4]

sit melius. q. d. abstine et sit separatum tibi eius convivium in cultura idolorum. **laß sie freßßen vnd sauffen, bleib du daruon.**

forn[*icatione*] for[*nicati*] sunt,

sine eos, fornicentur ut velint. melius: fornicatione fornicentur, et diligant aff[*erre*] ig[*nominiam*] etc. Clypei **große hanßen** in populo dicuntur, deus quoque vocatur scutum vel clypeus.

---

1) v. 16. 2) Incipit fol. 114. A. MSCi. 3) v. 17
4) v. 18.

Diligant,

id est: studeant, vel protectorum sui vel protectores sui. ringen darnach das sie vil schande vff sich laden: —

Ligavit etc.[1]

hic Hieronymus hat gefehlet. confundentur altaria eorum. sic 70 melius. Pro spiritus ventus melius.

In alis Israhel.

Colligavit ventus ipsum malis suis, id est: rapiuntur vento ut avis quae vi rapitur, fahren dohyn, impetu fornicationis suae etc. figurata est locutio. Alae Israhel fuerunt prophetae et reges quos clypeos vocavit etc. significat confoederationem illam prophetarum, regnum et populi. sed tamen Ir altaria werden zcu sunden vnd schanden werden. Videtis et istam confoederationem iam et cleri et populi, ist In einander gehangen etc.: —

Sequitur Caput Quintum Ozeae.

In ca. 5 tractabit. singularem cultum. Non simul et eodem tempore propheta ista scripsit, nec eodem anno praedicavit. Captivitas Assyriaca facta est vivo adhuc Ozea. longo tempore prophetavit, ferme 40 annos et amplius. Haec si observes facilior est intellectus prophetiae etc.

[2]Audite etc.[3]

sicut sal nicht do sein, magnificus sermo est, requirit attentos auditores. In nullo li[*bro*] regum historia descripta est etc. Videntur iniisse concim ad instituendum novum cultum idoli pro deo cando, contra regem Assyriorum, qui iam erat in ra etc. wolten sich from stellen, cum debuissent

1) v. 19. 2) Incipit fol. 114. B. MSCi. 3) v. 1.

legem dei et verbum servasse, et non novum cultum erigere etc. quod videns propheta zelo ductus etc. plenus spiritu et audacia taxat hic sermo prophetae: —

quoniam laqueus fuistis Mitzba,

proprium nomen loci debet esse, nullus interpretum hoc vidit, Ist das nicht ein tentation, notus locus et celeberrima urbs est Mitzba etc. Ita legis quoniam fuistis laqueus Mitzbae et rete expansum thabor. Divinanda est historia haec, quia non est scripta etc. Ubi res egregia fit, erigimus idolum, sic Iudaei vel Iraelitae etc. quia Samuel unxit in Mitzba Saul, ideo erigemus hic novum cultum. De thabor monte celebrato iudicum 5 vide quod cultum illic erexerint, propheta dicit: laqueus et scandalum facti estis omni populo in erigendo novo cultu, q. d. non satis fuit in montibus et excelsis erexisse cultum, erigitis et novum etc.

Et victimas.

Odiosis verbis loquitur propheta valde, mactationem vocat ex indignatione vel macellum, non dignatur vocare victimas etc. Aversi profundastis textus hebraeus habet. speciem et larvam intelligit, quibus populum et veros prophetas fallebant etc. vel fallere volebant etc. Nota: si reformationi studerent pontifices, ita profundarent etc. Vae qui estis profundi corde etc. ita Esa. etc.

Et aversi victimas fecistis profundas,

id est: pulcherrima specie reformationis vestrae absconditis victimas etc. et creditis nos falli, non fiet, neque deum falletis etc. Unde dicit deus:

Et ego etc.

q. d. populo laqueum iniicies, sed ero vindicator, me non celabis.

---

1) v. 2.

quia nunc for[*nicatus est*][1] etc.
noch machen sie es mehr.

[2]Cogita[*tiones*][3]

melius studia. manent in idolis suis et non student reverti ad deum.

Et respondebit.[4]

De malo futuro prophetat, id est: conscientia tandem veniet et confundet eum. Vexatio dat intellectum, mir geschihet recht, bene merui. Ephraim tribus, regio.

Ruit etiam.

per synecdochen intelligendum est, non totus Iuda, sed magna pars Iuda ruit. supra ca. 1. dixit: Non ruet etc.

Et non inveniunt.[5]

legendum est. In gregibus, dicit, non oblationibus, sunt .... oves et boves etc.

Ablatus est etc.

falsis doctrinis et impiis a pseudoprophetis filios ido[*lo*]latras quod maxime displicet domino, quod non erudiunt filios in timore dei, sed in ido[*lo*]latria et ignorantia dei etc.

Cum partibus,[6]

melius cum agris. tempus certum pro incerto. q. d. es ist irgent umb ein mond zcu thuen, tum devorabit eos. Partes illae distributiones hereditum proprie dicuntur, q. d. et cives et possessiones auferet rex Assyriorum in uno mense etc. —

1) v. 3. 2) Incipit fol. 115. A. MSCi. 3) v. 4. 4) v. 5. 5) v. 6. 6) v. 7.

Clangite buccina etc.[1]

obscurus propheta est. Ex situ terrae sanctae nostis quod Beniamin media est inter tribus Israhel et Iuda. Inter urbes Beniamin numerantur istae duae urbes Rama et Gabaa. Vide Iosue de Bethaven etc. Nescio an vult intelligi propheta hic etc. Videtur mihi loqui hic de totali et generali perditione populi tam Israhel quam Iuda etc. Deberet hic esse initium novi capitis usque consonare vellet. Propheta habet ante oculos populum Israhel perdendum et per Assyrios et Babylonios et tandem vexandum in captivitate, donec resipiscant vexati et quaerant faciem dei etc. Sic transit de regno Israhel carnali ad regnum Christi spirituale.

Bethaven quae est post tergum tuum, o Beniamin,

id est: post te, in confinio Iuda, q. d. **rufft euch zcu streit, Ihr durfft sein wol.** Incipit a magnifica convocatione populi, quam aliquid magni dicturus etc. scilicet vestri interemptionem vel perditionem et Christi regni institutionem. — Buccina vel tubis ad proelium canebatur populus.

[2]Ephraim etc.[3]

haec est conclusio, **eß ist auß, möget schreien, pfeiffen** etc. **eß wirt bald auß sein, wirt nicht mehr widderkomen, auß, auß.**

In tribubus Israhel etc.

notificabo pro ostendi,

fidem,

id est: certitudinem, **ich wil beweißen, das meine wort werden wahr sein,** ostendam prophetas meos

1) v. 8. 2) Incipit fol. 115. B. MSCi. 3) v. 9.

vera dixisse, sentient experientia, quod verax sim in verbis meis, ich wil ein mahl wach haben.

Facti sunt etc.[1]

Iam de Iuda.

sicut aquam,

id est: copiosissime.

Assumentes,

id est: transferentes. Vide locum in den, non transferendos terminos viduarum, den Zcaun weittern, vicini engern etc. Dissidebant capitali odio Iuda et Israhel, assidue pugnabant, voluit Iuda Israhel perdi funditus. In causa fuerunt termini quos nunc occupaverunt hi, nunc illi etc. ut nunc principes nostri krigen vmb land vnd leut etc.

Effundam,

sie sollen auch hynweg. — Est una diffinitiva sententia de Iuda et Israhel etc.

Calumniam etc.[2]

Intelligendum videtur de populo in captivitate constituto, quid illic passus sit. Involvit iam utrumque populum. — Certum est quod male tractati sunt ut peregrini. Calumniam muß man leiden, est expositus Ephraim ad calumnias omnium.

fractus,

id est: collisus, id est: cuius iudicium nemo iudicat etiam si habet iustam causam, muß ehr zcu stoßen werden, ut nunc fit cum pauperibus, etiam in iustis causis. —

Quoniam coepit etc.

quia coepit abire post praeceptum, sic Iudaei,

1) v. 10. 2) v. 11.

sed ego cum Hieronymo interim maneo, qui legit sordes. Et est sententia: Ipse patitur calumniam et non habet effectum causae suae et iudicii, quia sequuntur immunditias suas et sordes meras, durum post praeceptum hominum, sed melius sordes, wirt zcum heiden, fient gentiles.

Et ego etc.,[1]

id est: consumo eos quottidie ut tinea etc. qui fiunt cottidie gentiles etc.

[2]Et vidit Ephra[*im*]:

poenas sentimus, culpam raro. Ephraim videt languorem [Insuper: miserias], sed sordes non sentit, nescit unde possit consulere dolori. Pro vinculum dolorem melius. —

Et abiit etc.

videt miseriam suam Ephraim et coniungit se Assyrio regi, das ist, gnediger Jungker, faciam quod vis. Divinandum hic est. Rex Assur vocatur rex Iareb vel a civitate vel arie etc. Misit legatos pro auxilio etc. ubi nos ultorem. q. d. Et ipse etc. Ego corrodam et consumam vos nec sentietis auxilium etc.

Quoniam ego.[3]

q. d.: mea est poena, qui alias mitis salvator et misericors, vobis sum leaena et catulus leonis, cum impetu sumam de vobis supplicium.

Ego, ego capiam.

sic in heb[*raico*]: repetitur ego.

Vadens revertar,[4]

id est: vobiscum fui, prophetas meos habuistis,

---

1) v. 12. 2) Incipit fol. 116. A. MSCi. 3) v. 14. 4) v. 15.

legem et omnia etc. recedam iam a vobis, non habebitis prophetas usque ad Christum, neque in captivitate neque post etc. et relinquam vos, tum coeperunt regnare tradita.

Donec deficiatis.

Usque quo condemnemini vei iudicemini, id est: donec delicta vestra et reatus sentiatis, atque ita urgente delicto vestro quaeratis faciem meam. Iam quae sequuntur, sunt de regno Christi, est iam transitus de captivitate in regnum Christi etc.

Caput Sextum.

Mane consurgent,[1]

mane quaerebant me, manicabat unica est dictio. Non nisi in tribulatione hic populus veniet ad me. Mane, id est: cito et cum festinantia, qui fru aufffstehet, wil gern hynan. —

Quia ipse cepit.

sic. Quia ipse diripit et sanat etc. Do gehet regnum Christi an, hoc lex non docet, sed cognitio novae doctrinae. lex non docet converti ad percutientem deum, sed fugere iratum deum etc.

Vivificabit.

loquitur de resurrectione Christi, sic sinitur, accipiemus. Paulus de hoc loco gloriatur cum dicit Christum tertio die fuit resurrecturus. Magnificum nimis est, ideo non potest de regno carnali Iuda intelligi. Non dicit: resurget post etc. sed vivificabit, hoc efficiet eius resurrectio etc.

[3]In conspectu etc.

vivere, sed vivere vera vita.

1) v. 1. 2) v. 2. 3) Incipit fol. 116. B. MSCi.

Sciemus.[1]

Notitia erit hic: —

Sequemur,

persequemur, nachjagen, non est studium legis et synagogae, sed novi populi, persequere eam in ps. instabimus ut magis et magis cognoscamus.

Quasi diluculum,

aurora melius, vel sicut aurora cuius egressus paratus est. 2 Re. Sicut mane aurora rutilat etc. sic in ps. Exultant ut gygas etc. Vult dicere, sic orietur cognitio eius per evangelium, sicut aurora etc. qui non impeditur. Eius, scilicet Christi egressus est sicut aurora, das von staten gehen, ortus eius firmatus et directus der gewiß ist vnd von staten gehen.

Et veniet etc.

Das ist auch alzcu hoch, per traditionem evangelii hoc fit quo cognoscamus deum.

temporaneus,

melius matutinus. hoc non potest intelligi nisi de praedicatione Evangelii. Verbum Evangelii pluvia serotina quia verbum crucis, matutina, quia consolationis verbum est et recreationis. hoc esset mysterium pluviae serotinae et matutinae.

Quid faciam tibi etc.[2]

adhuc coniungit istas duas tribus, q. d. ego praedico tibi evangelium, wirstu nicht from, si non praedico, manes eadem etc.

Misericordia,

id est: beneficium quod vobis promissum est et nunc exhibitum.

---

1) v. 3. 2) v. 4.

Nubes ma[*tutina*]:

quam sol depellit, ros scilicet quam auffledet sol. q. d. vos sinitis frustra vobis praedicari gratiam, vestra est, sed non animadvertitis etc.

Dolavi,[1]

gehobelt, per prophetas, q. d. hoc quod egi per prophetas, huc pertinet ut iudicarem vos occisos et dolandos, ut redigam vos in formam ut doceam vos esse peccatores et faciam resipiscere, sed nihil effectum est.

Iudicia,

iura vel doctrinae, q. d. hoc facere voluit per propheta ut iudicia tua quae debebas suscipere a prophetis. Deberent herausbrechen ut sol etc. sic in Esa: quod iudicium tandem declararetur per totum orbem.

[2]Misericordiam volo et non.[3]

Abrogat uno verbo omnes ceremonias, sicut et Esa: — pro oblata et offerenda misericordia accipi potest.

Ipsi autem etc.[4]

sie lassen vorvber gehen, faciunt ut pater eorum fecit qui pactum susceptum transgressus est: ita ipsi pactum meum transgressi sunt: id est: quia non credunt, praevaricati sunt scilicet cum idolis adulterantes.

Scientiam,[5]

melius notitiam.

Galaad etc.

Das ist ein schwehrer text, corruptus quoque est nihil valet illa translatio: —

1) v. 5. 2) Incipit fol. 117. A. MSCi. 3) v. 6. 4) v. 7. 5) v. 8.

Supplantata

vel insidiata sanguini, et satietas vel foedus sacerdotum est quasi fauces latronum, pergentes de, superest. Galaad non est civitas, sed nomen regionis integrae. Propheta hoc vocabulo totam synagogam vocat, de regno et sacerdotio loquitur. Vide Hiere[*miae*] 21 vel 22. Potiorem partem populi, reges et sacerdotes, prophetae appellant Galaad, ubi sunt congregati illi apud quos est testimonium, scilicet regnandi et docendi, der cumulus testimonii, qui docere debet alios etc. sacerdotes intelligit etc. pro idolum, iniquitatem. Tribuit proceribus quod fuderint sanguinem atque ita opus tribuit, unde melius insidiata sanguini, quomodo iam sequitur.

Et quasi etc.[1]

Vide quae dicit Hiero[*nymus*] hic. Idem est in Hieremia, quare Sichem etc. Inter Sichem et Ierusalem fuit credo nemus et sylva in qua latitabant latrones. Christi evangelium hoc confirmat, in luca de semivivo etc. Tractus est sensus a similitudine latronum, sicut solent etc. tales sunt mei sacerdotes qui perversa studia agunt etc. Hunc textum traximus ad tempus post resurrectionem Christi, ubi apostoli passi sunt multa propter Christum a persecutoribus. Similitudo tantum est, Christiani interfecti sunt volentes ire ad verum deum.

Pro latronum,

militum proprie, accinctus est ad bellum, hebraea vox est etc. latrunculi Syriae alibi, id est: milites peditares, fußknecht, fußvolck, fauces dicit, qui velint devorare, et qui fortiter raperent Christianos etc. —

[2]Sed ex Iuda.[3]

iste locus est obscurissimus si sequamur inter-

---

1) v. 9. 2) Incipit fol. 117. B. MSCi. 3) v. 11.

pretationem Hieronymi. Intelligitur de reductione novae et spiritualis captivitatis etc. Sed ex Iuda, id est: tu habebis gloriam Evangelii et multos convertes ad te etc. —

Sequitur caput Septimum.

Das ist auch ein finster capitel. Sententia breviter est, videtur hoc agere quod cum hactenus corripuerit et fortassis convertisset ad poenitentiam et regem et populum, sed occurrunt pseudoprophetae qui irritant populum contra bonum prophetam et faciunt verbum irritum ut nunc quoque fit. Post hoc venit vff backwergk, fit pistor vel pinsor. q. d. vestris doctrinis efficietis ut populus irritet deum ad iram et fiat Ephraim de quo manducet Assyrius etc. —

Sanare vellem,

scilicet per prophetas meos, ab ido[*lo*]latria [Insuper: scilicet ad poenitentiam], hatts schir zcu recht bracht das volcke, sed principes Samariae richten ein neues vngluck an, novum mendacium instruunt populum, quomodo debeat se habere ergo dominum et quomodo pacem quaerant ab Assyrio. nemo docet populum ut fidat mihi etc.

Et fur etc.

ad impios doctores videtur mihi hoc referre propheta, in angelum lucis transfert se etc. gehen dibbe hynein, vnd morder herauß. etiam furti et latrocinii eos accusat, sic de nostris sacerdotibus dicere possum, fures ingrediuntur, latrones exeunt, contra Turcam dandum etc. Et non loquitur de [ad]versariis qui utcunque ingrediuntur etc. Impiae [do]ctrinae et in conscientia et in substantia perdunt. —

[1] id est: ne cogitant quidem me habere ante

1) v. 2.

oculos omnia eorum mala, secure agunt et mendacia sua proferunt etc. gerad ap dominus todt war et non videret semel etc.

ne dicant etc.

[Insuper: forte delendum est], id est: non recogitant aliquando quod ego recorder omnium malitiarum eorum: —

[1]Nunc circumdederunt etc.

herdurch vnd widder herdurch vmb vnd vmb, id est: ubique inter eos sunt talia studia et habeo eos ante oculos meos, pulchris istis mendaciis oblinunt os regibus et populo, ut patet cum indulgentiis etc. habent omnia egregia nomina, titulos, speciem, pro turcis sedandis, pro liberandis fratribus. Hoc est mendacium.

In malitia sua etc.,[2]

id est: ne rex doleret de peccatis suis et converteret se ad poenitentiam, mali prophetae avertunt etc. solantur eos, faciunt iuduratos ne agnoscant peccatum suum, reges sunt, ludibrio et principes. Hi laetificant principes et hos libenter audiunt etc. et ideo fit ut appareat unum virtute dei tueri et virtute sua subsistere, ne ipsi gloriarentur virtute sua servare.

Omnes etc.[3]

ein schwerer text.

A coquente,

melius a pistore. videamus an possimus treffen. id est: omnes, principes et populus sunt adversi, adulterent, scilicet spiritualiter.

quasi:

similitudo est: —

1) Incipit fol. 118. A. MSCi. 2) v. 3. 3) v. 4.

Clibanus,

fornax succensa a pistore, est similitudo adulterii eorum etc. —

Impii doctores succendunt hanc fornacem, id est: parant et inflammant cor populi huius ut adhaereat stulto mendacio quod proposuerunt isti contra Ozeam prophetam.

Quievit.

Sic. cessavit excitare subactam pastam, donec fermentaretur.

Die regis nostri quo coeperunt principes furere a vino[1]: —

Nota modum et formam praeparandi ad pisturam etc. tota similitudo est pistoris. loquitur de pane cibario, non regio etc. de communi pane loquitur, freßbrot, non voluptario etc. Impii doctores pistor.

Cor[2]

est clibanus, inflammatur ut adulteretur vobiscum, knethen, est sic vivere, ut cor est inflammatum falsa doctrina, stehen den teigk vnd auffllauffen, est expectare regem Assyrium, donec mendacio et persuasionibus falsis populus totus captus sit,[3] id est: populus credit vobis et vivit ita donec totum fermentetur. Paululum non est in hebraico: Illa inflammatio facit vos inflatos et animosos etc.

Dies regis etc.[4]

q. d. hanc pisturam facitis in die solenni regis, id est: in die regis nostri fecistis haec omnia, ındo principes coeperunt furere a vino. Principes, 'icet inflammati per vos.

---

1) v. 5. 2) v. 6. 3) Incipit fol. 118. B. MSCi. ⁊. 5.

Ut extendat

[Insuper: scilicet rex]

manum suam cum illusoribus istis,

id est: pseudoprophetis qui seducunt populum.

Tota nocte dormivit etc.,[1]

id est: mei [Insuper: scilicet falsi] prophetae sunt nunc secure ut pistor der eingemacht hat.

Mane,

id est sequenti tempore omnibus persuasis etc. Sententia clara est etc. Rex Assyrius sol den kuchen vnd das brott fressen: —

Omnes calefacti etc.[2]

Ozea der lugner do dixit nos perituros, nihil est.

Iudices,

qui iudicant recte, mussen herhalten: —

Omnes reges,

q. d. ists nicht ein Jammer, quod omnes reges cadant, fallen alle dohyn. bene clamant sub nomine meo, sed non ad me etc.

Ephraim,[3]

applicatio similitudinis: Ephraim est mixtus inter populos, Jederman frist ihn et dispergitur undique, pro

Subcineritius cibarius melius,

id est: Ephraim est esca factus omnium populorum praesertim regis Assyrii.

qui non reversatur,

id est: non mutatur etc. semper comeditur.

---

1) v. 6. 2) v. 7. 3) v. 8.

Comederunt etc.[1]

id est: quicquid potuit viribus suis etc., in vino, terra, frumenta, freſſen andere leut.

Nescit,

ignorat legendum, id est: ipse est prope interitum suum, eſs iſts auſs, hat ſein beſte zceit gelebtt. —

Et humiliabitur etc.[2]

sic supra.

Et respondebit superbia et facie eius etc.

utrumque potest stare. respondebit mihi magis placet, eins vmbs andere ſagen, alternatim dicere, sic est hebraea vox. [3]una post alteram humiliationem sequetur etc.

Nec reversi etc.

Prophetae pro primo praecepto et pro fide egerunt omnia etc. Summum peccatum incredulitatem, ut nunc, prophetae notant etc.

In omnibus his.

quamquam laceraretur, et responderet eius malitia in faciem etc. tamen non reversus est ad dominum etc. Nota de Achas impio rege, qui quo magis credebatur, eo magis multiplicavit altaria etc. Sic nostri etc. peccatum peccato auximus, quando voluimus plagas depellere et deprecari.

Et factus est etc.,[4]

id est: seductilis et persuasibilis vel simplex, id est: ipse seducitur a suis falsis prophetis et nihil 'icat de doctrinis eorum. Ecce, causam totius oris. Nos sumus adhuc columba facile credens, minibus credimus, deo non item etc. Addit

1) v. 9. 2) v. 40. 3) Incipit fol. 119. A. MSCi. 4) v. 11.

sine corde.

alias esset laudabilis persuasio. — Sic nostri pontifices sustulerunt nobis cor. iudicium nobis ademerunt et sibi servaverunt. gut albern volck est Ephraim.

Egyptum,

scilicet consilio impiorum prophetarum et ductu propriae incredulitatis et impiae. Sed cur non dem? etc. ita enim persuasi a pseudoprophetis etc., id est: humano consilio fidunt, quod est contra primum praeceptum etc.

Et cum profecti etc.[1]

figuratione dicta omnia. laß sie gehen, quando sedebunt in securitate et videntur regnare, ego detraham eos etc. ex improviso capitur volucris etc. repente inducam super eos regem Assy[*rium*] et ducam eo, ubi non possunt evadere.

Caedam eos etc.

Sunt exaggerationes eiusdem prophetiae et repetitiones. Contra reductionem populi paene in 4 cap[*itibus*] prophetat.

Recedere a deo[2]

est alio cultu colere deum quam vero. quamdiu manet peccatum istud ido[*lo*]latriae, perdam eos. Ego sum redemptio Israhel, qui redimo et redemi saepe istum populum, ex me praecedere deberet et illum, me decipiunt et fallunt etc. — [3]Sic et s[*piritus*] s[*anctus*] multa cogitur fecisse in conciliis etc.

Et non cla[*maverunt*][4]

ich solde der Got sein, qui reduceret, et quem inv care deberent etc. sed alio confugiunt etc. Ul

---

1) v. 12. 2) v. 13. 4) Incipit fol. 119. B., MS(
4) v. 14.

latis bene ad me, sed non clamatis, scilicet in corde etc. fides non est, per opera et studia vestra clamatis, id quod ululatus merus est et tumultus, gepler, getummel, quando sanctum verbum dei cantatur sine corde. hoc videt spiritus propheticus solus etc.

Super triticum etc.

Nota hunc esse locum etiam celebrem de sacramento altaris, sed vide iustitiam eorum etc.

Rumi[*nabant*]

congregandi verbum esse volo. ad triticum etc.: id est: eorum studium est, ut solum temporalia quaerant, impius eorum clamor et incredulus non quaerit gloriam meam, sed eorum ventrem, ut abundent in terra. ps. 4. a frumento et vino multiplicantur, grandescunt etc. wenn sie zcu fresßen vnd sauffen haben,

sed ego laetor in corde etc.

Ventrem deum colunt et deserunt me, pro recesserunt, declinant [*a*] me, melius fugiunt me.

Et ego erudivi.[1]

Amplificationes eiusdem incredulitatis ego facio et deberem facere, sed ipsi se erudiunt novis doctrinis et legibus, quaerunt Pharaonem et alios reges, humana auxilia.

In me cogita[*verunt*]:

quod contra prophetam cogitant, hoc cogitant etiam contra deum. Nihil aliud agunt quam quod damnent doctrinam prophetae et statuant suam etc. o paratus sum eos erudire, redimere, tueri, sed si parati sunt se ipsos docere etc. verwerffen mich.

1) v. 15.

Reversi sunt.

revertuntur

absque iugo

vel liberi, id est: avertunt sese, libere, ut non sint sub me ut non ferant verbum meum. Inde filii Belial, **unbendige kinder,** id est, non volunt subiici meo consilio fide et mihi subiici. —

[1]Arcus dolosus.

phrasis scripturae, frequentius in prophetis quod dominus in populum suum appellat arcum, praedicatorem sagittam ut in ps. Nos sumus arcus domini, quando incedimus in verbo suo tamquam in armis, quando per nos pugnat contra infideles et impios, tunc vocamur arcus ipsius, pugnat per verbum suum. Unde nos et arcus et sagitta sumus. fiunt arcus falsus contra me, per quos debebam impietatem expugnare, ipsi studia vertunt contra pietatem quae debebant vertere contra impietatem. **ein betrigliches bogen** quia species est quod pugnent pro pietate, sed ista specie pugnant contra pietatem etc., id est: instrumentum fallax quo deberem uti contra impietatem, ipsi bona specie vertunt contra pietatem.

Cadent etc.

scilicet ergo. cum frustra sinant me clamare et pugnent contra pietatem, cadent non solum populus, sed et electi reges etc.

A furore.

ab ira linguae suae vel ad deum refer, id est: ab isto malo quod infert eis lingua sua etc., id est: lingua eorum impia est ira dei, id est: vel quod ira principum sit adversus populum suum etc.

---

1) Incipit fol. 120. A. MSCi.

Ista subsan[*natio*]:

eß wirt ein spot drauß werden ut in ps. qui non posuerunt in deum spe msuam, hi sunt Jungker, qui confidebant in Egyptum etc. ubique wirt man ihr spotten. Hieronymi sententia hic non arridet etc. Hoc egit ut erigeret populum ad fidem et retraheret a specioso cultu etc. Der heiloße schein . . . . . facit.

Caput Octavum sequitur.

Hic iterum exhortatur spiritus prophetam ut instet et pergat quia populus furit in impietate et specie nimia falsi cultus.

In gut[*ture*][1]:

in Esa. phrasis ista. exalta vocem tuam quasi tubam etc. lauff zcu es hornet, clama, clama et quo plus impediaris, eo magis clama etc.

[2]Quasi aquila.

hoc nescio quid sit, frigidum et tortum est atque violentum quod dicit Hieronymus. Sic ego, si posset cohaerere quod tu sis et clames super populum: sicut aquila super domum domini etc. Ich weiß nicht was es ist, wollens laßen gehen.

Praeva[*ricati sunt*][3]:

scilicet idola colentes.

Invocant

legit.

Israhel

l est: nos populus tuus etc. allegorat dominus erba eorum etc.

---

1) v. 1. 2) Incipit fol. 120. B. MSCi. 3) v. 2.

Proiecit Israhel,[1]

quid est quod ita invocant verbis tantum? etc. sed quid faciunt? bonum proiiciunt, repellunt ea quae doceo, vorstoßens, tantum abest ut audiant, mendacia sunt, ergo fortiter clama contra speciem istam etc.

Principes facti sunt,[2]

melius, seint fursten wurden vnd ich weiß nichts drumb, ein konig erwurget ymmer den andern. Vide 4. regum: Inter quinque reges nullus sicca morte periit. Ad novissimos reges pertinet qui sibi invicem necem intulerunt. Ego, deus, sum rex istius populi et ipsi constituunt se reges et principes, sal ich nicht auch etwas drumb wissen.

Caedam eos etc.[3]

ca. 7. 5 [pro 11] obmissum est in praecedenti ca[*pite*]: — obscurus locus est. Iste auditus potest capi active et passive. Hieronymi sententia non displicet, id est: castigabo eos secundum auditionem coetus eorum, id est: signum quod sese invicem potius audierint quam me et fecerint idola secundum coetus et congregationes eorum. — Potest et passive stare: sic ego castigabo eum secundum quod auditum fuerit inter coetus eorum, hoc est verbum meum quod minatus sum eis etc. Sic Esa. 53 et in Abackuk etc. secundum fatuam vel secundum quod dictum est in rottis eorum, hoc autem auditum est quod captivi ducentur in Assyriam etc. —

Iam sequitur ca: 8 etc.

[4]Quasi aquila.[5]

Per apocopen solent verba comminationis pro-

---

1) v. 3. 2) v. 4. 3) VII, 11. 4) Incipit fol. 121. A. MSCi. 5) VIII, 1.

ferri. ecliptica sunt omnia. quasi d[*icat*] sehet euch fuhr, tanta imminet persecutio ut non parcetur etiam isti sancto loco etc. erit rex qui tanto ardebit furore ut non parcet domui divinae in Ierusalem, tanto furore percitus est deus.

Pro eo,[1]

vel propterea. Nolunt bonum, habeant ergo malum q. d. Ephraim wil vnglück haben, nos dicimus ringet nach vnglück.

Ipsi reg[*naverunt*][2]:

melius facti sunt reges sine me, principes facti sunt etc. verbo suo deus voluit regi hunc populum, ideo prophetae dati sunt, sed hic voluit novum modum anrichten et se nugunt, et constituunt se ipsos reges etc.

Aurum suum etc.,[3]

id est: quaerunt das sie wollen vntergehen.

Proiectus est vitulus tuus.

credo appellat vitulum Bethaven. — nota quae supra dicta sunt de Iesre civitate Israhel. Samaria erat regni caput ubi uterque status erat, non erexerunt: credo: novum vitulum.

Proiectus.

Prophetat perdendum regnum, ille cultus et tota Samaria et reges et populus sal alles an galgen gehen. Tapinosis est in verbo vitulus, non dignatur eum nomine dei q. d. es wirt dem Got gehen wie euch. Der Got sal ir entgelten. —

Emundari,

est: innocentes fieri, inculpabiles, id est: quando

1) v. 2. 2) v. 4. 3) v. 5.

erit ut sint sine culpa et crimine ps. et emundabor a delicto maxime, ut habeant bonam famam et inculpatam ctc.

Cogor irasci et eos perdere quia iniquitas non vult habere finem. Ipse scilicet eorum deus quem ipsi invenerunt sibi, hic deus non fecit Israhel, sed Israhel fecit ipsum. creatura est non creator, unde creatura cum creatore debet perire. — [1]Opus manuum nostrarum dicitur idolum, quicquid instituimus in cultu illo divino ficto et a nobis excogitato, est opus manuum nostrarum etc. Libe[*rum*] arbi[*trium*] nihil facit nisi idolum quia vult in rebus divinis agere. Deus vult formare, non formari, hoc est ex deo natum esse, sed hic dicit: Israhel fecit istum deum.

Artifex.[2]

declarat se ipsum, contemptis verbis vocat ista studia etc. studium et cor eorum notat et arguit, scilicet fiduciam in cultum illum quem praestant, ubi fiducia est, ibi deus, ubi thesaurus, ibi cor etc. Sic cappa Monachorum, ieiunia etc. Cultum appellat deum. Aurum fuit cultus: ergo est deus eorum.

Quum in aranearum.

quoniam etc. aliter legit, hebraice est schabab. Schabab wurden sicut praesegmina et praecisiones lignorum, peripsema est, id est: deus Samariae ist schabab. fit peripsema, id est: redigetur in nihilum.

quia ventum etc.[3]

quoniam etc. aliter legit etc. figurata est oratio. stil wetter requirunt et satio et messis. Ipsi seminant ventum, werden auch turbinem vel tempestatem einehren. Proverbium forte fuit gene-

1) Incipit fol. 121. B. MSCi. 2) v. 6. 3) v. 7.

ralissimum in populo. Sic de monachis nostris dici potest proverbialiter: ventum seminant, tempestatem metent, fructus laboris conscientiae tremor et pavor. stultus labor inutile praemium vel fructus. male adorant, male colunt, ergo male praemiabuntur, id est: falletur spes vestra qua speratis colere deum et beneficium accipere a deo etc. sed perdemini: —

Culmus stans.

chama, melius culmi stantes, id est: peribit quicquid fructus speratis. et hoc cum metaphora, potest et sine metaphora intelligi et melius sic quod rex Assyrius veniet et tollet omnia sata etc. haec metaphora pulchra pro nobis (Insuper: vel contra nos) facit etc.

[1] Devoratus est Israhel,[2]

id est: Rex Assyrius veniet et vastabit et devorabit omnia etc. Propheticum dictum est hoc scilicet quod futurum est.

Vas immundum,

wie ein brunschirb. vas quod non dignamur aliquo honore. Hebraeum sonat vas contumeliae melius, sic Paulus ad Timotheum.

Quia ipsi ascenderunt,[3]

id est: ducti sunt et coacti sunt ascendere.

Onager.

wilteßel. Inter caeteras proprietates et haec est celebratior, quod solitarius incedit. ut dicit Iob. et amet solitudinem alienus a servitute hominum etc. De siti sunt celebres quoque onagri. Populi mores describit etc. et aliud dicit: der

1) Incipit fol. 122. A. MSCi. 2) v. 8. 3) v. 9.

Jungker Ephraim non est mein erbeßel, sed vult esse liber, non vult premi mea lege etc. etc. sed quando ego abiectus sum et non habeor pro deo, eunt solitarii et relinquo eos sine pastu etc.

Munera etc.,

id est stipendia, id est: ipsi me deserunt et facti sunt sibi ipsis dii, confoederant se cum gentibus, geben gelbts gnungk et putant se staturos et mansuros etc. volunt sua pecunia se armare: — Sed et

cum mercede.[1]

non est in textu, sed sic, et in gentibus etc. — Amatores confoederatos appellat cum quibus idolum coluerunt. Nunc congregabo, wil sie sein zcusammen brengen quotquot conspirant, faciam ein kuchen den wirt Assyrius freßßen: —

Quiescent.

Verbum hic sonat esse in augustia partus. Sic saepe in ps. conturbat cerras. Item Paulus Ro. 8. Et vexabuntur adhuc modicum a censu et vexatione principum, scilicet quoad venerit rex Assyriorum. id est: prementur. prius exugant vos censibus, schinden vnd schatzen, darnach et ipsos tollam etc. leib vnd leben. sic et nobis contingit: —

[2]Quia multiplicavit altaria ad peccandum, sunt ei altaria ad peccandum.[3]

Sic lege. Ihe mehr ich predige, ihe mehr sy altaria auffrichten, non solum erigis altaria peccatritia, sed etiam peccas. et fit ita etc.

Scribam etc.[4]

et hoc obscurum est. sic: Si scribo ei saepius legem meam, id est: si do tanquam scriptum

1) v. 10. 2) Incipit fol. 122. B. MSCi. 3) v. 11. 4) v. 12.

omnium eum, nihil tamen efficio, sed reputantur ei tanquam alienae: —

Hostias offerent etc.[1]

Vide cap. 7. Hiere: — laſt mich vngeheit mit euern-opffern. Adducant mihi sacrificia, sacrificent carnes et comedant, sed non placet domino. Non est domino negocium cum sacrificiis sed ut audiant vocem eius etc.

Quia recordabitur etc.

quod ad Egyptum convertuntur, scilicet pro auxilio, relinquentes deum suum et confidunt in brachio corporali.

Sic Israhel obliviscitur factoris sui.[2]

Sic ego lego

Iuda autem etc.

sic legendum. Non Iudas.

Delubra.

königliche heußer, templa etc. sic hebraeum sonat, egregias arces aedificant etc. nituntur suis viribus stare etc. sed ego tollam et templum et eos, eins mit dem andern.

Caput Nonum.

Do haben wir aber ein anders, perstat in comminatione futurae captivitatis. Nota 5 reges Sellum etc. qui se ipsos interfecerunt mutuo etc. Contra securitatem invehitur propheta, in qua stabant cum ıctum fecerant cum rege Assyriorum et cum ge Egypti etc. Nulla gens mutat deum suum, ide et Hiere: hoc et in Romanis historiis habetur,

1) v. 13. 2) v. 14.

sola pietas est quae mutatur, impietas perstat q. d. tu solus fornicatus es a deo tuo, quod non faciunt alii populi: —

[1]Ne laeteris exultatione, Israhel, ut gentes etc. sic lego.

Mercedem.[2]

Vide supra ca. 2. sperasti mercedem etc.

Dilexisti etc.

latina et nostra phrasis, vult, hast gern etc. diligere amare hebraea vocat etc. Verum spes te tua fallet, wirt dir fehlen. Nam

Area etc.[3]

alias. mentietur opus olivae. minus dat quam sperabatur, hoc est quod dicit torcular mentietur etc. Maledicet deus frumento tuo. Non erit res ut spes.

Reversus est.[4]

sedebit vero Ephraim etc. sic melius. hae erunt mercedes tuae quas sperasti in areis et omnibus torcularibus tuis.

Et in As[*syriis*]:

q. d. eo veniet ut non modo non abundes, sed et polluta tibi omnia sint etc.

Non libabunt.[5]

Describit quid futurum sit in captivitate Assyriaca. libamen trangkopffer proprie vinum est.

Non fundent domino vinum,

id est: non libabunt et offerent, id est: commede-

1) Incipit fol. 123. A. MSCi. 2) v. 1. 3) v. 2 4) v. 3. 5) v. 4.

mus pollutum et non erit locus illic pro sacrificio. quia non sunt in terra domini. In terra non domini ' cessant omnia quae grata sunt deo quae praecepit etc. Ponit eis captivitatem ob oculos: haec est summa summarum.

Sacrificia etc.

Vide in Deu[*teronomio*]: offerre non licuit quemquam in luctu, laetitiam et epulas postulat sacrificium etc. Pollutum sacrificium si in luctu aut pro mortuis.

Lugentium.

quia mox ipso luctu et dolore est pollutum. dominus odit tristia sacrificia. talium scilicet lugentium melius quam eorum, sie mugen wol daruon essen, ex illo pane qui erit eis esca, sed non erit acceptum sacrificium domino etc.

Quid facietis etc.[1]

q. d. nihil. Moeth, certa tempora anni, ut penthecos[*tes*], Pascha, Nativitatis etc. qui sunt distincti a diebus festis, luna est auctor et mater istorum temporum. Paulus vertit in Ga: tempus, Item in Ge: ca. 1.[2] In die festi domini ut penthe[*costes*] et pascha etc:

Egyptus etc.[3]

illic erunt, sed nihil horum illic audent facere etc.

Lappa,

carduus est, spina,

Desiderabile,

speciosa vel pretiosa, de argento eorum parata etc.

---

1) v. 5. 2) Incipit fol. 123. B. MSCi. 3) v. 6.

tantum abest ut possitis illic sacrificare et festa agere etc.

Venerunt etc.[1]

So heist es wirt ein mahl bezcalt werden etc.

Scitote

hic textus est obscurus, interpretes noch obscuriores. sic expono, scilicet tunc cognoscite cum venerint isti dies etc. wert irs innen werden, id est: tunc cognoscent Israhelitae, was ich vor ein toller nerrischer prophet geweßen bin.

Speculatorem[2]

legendum etc. etc. scilicet cognoscetis. Vos damnatis prophetas meos, viros pios et sanctos, mußßen euer narren sein, quia odistis eos. Verba sunt contumeliose dicta a populo in prophetas: — q. d. tunc insultabo et ego, tum videbitis was ich vor ein nar bin geweßen etc. Non placet quod dicunt hic Iudaei, quia iam habent falsos prophetas in vindicta contra quos Ozeas prophetat. Stultum hunc scilicet me qui cogor esse stultus etc. propter iniquitatem vestram [In marg.: scilicet quam arguo] ad stultum, non ad verbum cognoscendi, propter peccatum vestrum muß ich stultus sein. propheta, auch contumeliosum verbum amphibola vox est in honorem, quod raro, et in contumeliam, ut nunc fit. Sic insanum vel furiosum, virum venti, ein man der mit loßen tedingen vmb gehen. sicut virg[*ilius*]. ventosa lingua, vir ventosus dici potest. Sic hoc quod sequitur. Speculatorem etc. omnia in activo est bonae significationis in scriptura ut in Ezech: episcopum graece, superintendentem wechter, auffseher: [3]supple:

1) v. 7. 2) v. 8. 3) Incipit fol. 124. A. MSCi.

Et speculatorem etc.,

id est: cognoscetis das ich ein rechter prophet bin.

Laqueum,

id est: quem habetis pro laqueo prae nimio odio quod fuerim laqueus vobis in omnibus viis vestris etc. De poena hic dicitur, non culpa. Item prophetam, non propheta.

Eius,

scilicet prophetae. Insaniam, vel odistis prophetam.

Eius,

scilicet populi. Haee est summa. In die visitationis vestrae wert Ihr erkennen, quis fuerim etc. —

Profunde pecca[*verunt*]:[1]

vel sic: adeo profunde perdiderunt se q. d. vos fuistis so rebelles ut pio prophetae restiteritis. dignus fuit amore, vos odistis. voluit vos explicare, laqueum vocatis etc.

Gabaa,

nota historiam de muliere levitae stuprata: etc. In Iudicum: hoc est profunde peccare ubi non infirmitas aut error, sed ubi mera est malitia. Prophetae citant historias ut Esa: Sodomorum etc. Defenderunt peccatum Gabaonitae etc.

Quare recordabitur etc.

Nu wirt er auch kommen, q. d. schauet vff das exempel etc. deus permisit maximam victoriam super Israhel, quare permisit? ut indurarentur et superbirent Gabaonitae et inflati essent etc.

Quasi uvas etc.[2]

Comparat filios patribus, repetit historiam

---

1) v. 9. 2) v. 10.

veterem, q. d. art lest von art nicht, mutter hur, tochter hur, der bock, den lester garten nicht: — primi fructus magis amati sunt propter raritatem. Primogenita vocantur. Primitiae tanquam optimi fructus offerendi sunt domino. Iacob ad Ruben: tu primus fructus meus, tu fortitudo mea etc.

[1]Ipsi,

scilicet patres. Das was mein erst volckle etc. Vide historiam in numeris 25. —

Confusionem

scriptura vocat idolum, gentes et ido[*lo*]latrae gloriam etc. Nos confundimur ipso idolo coram deo quia nos confundimus eum etc.

Et abalienaverunt se ad confusionem.

sic lego etc. Gloria qua nos gloriamur, confusio qua nos confundimur coram deo, quia nos confundimus deum.

Ephraim quasi avis etc.[2]

ibi incipit loqui de plaga sterilitatis inter homines, quod non sic multiplicentur ut hactenus. gloria Ephraim a partu, ab utero, a conceptu avolavit quam avis, sic construo. Eorum more he[*braeorum*] superest. Non totam generationem negat, sed abundantiam populi in regno suo. Nam dispersi in captivitate generaverunt. Nota prophetiam Iacob de Ephraim. — Generatio prolis redigetur in solitudinem etc. foeliciter cessit huic populo in conceptu. In utero portando, in partu. Comminationes et promissiones intelligendae sunt, ut parti tantum contingant, sic et punitiones Synecdochice intelligendum.[3] — Etiam educator iam filios occidam et enutritos, sed tamen non

---

1) Incipit fol. 124. B. MSCi. 2) v. 11. 3) v. 12.

omnes relinquit, semper partem. magnam partem occidit etc.

Sed et ve.

hic est locus contentionis magnus habet speciem aliquam quod significetur incarnatio Christi ut lyra dicit, sed nescio. sequitur et fulgensis etc. extortum mihi videtur. Haec est sententia mea. Prolem eius interficiam, erunt infoelicissimi in prole, sed etiam hoc quod recedam ab eis prorsus dimittam eos in reliqua omnia . . . ., non adero eis. sinam eos vivere infoelicissime in eo quod non occidi, et miserrime. Videmus hoc in Iudaeis.

Ephraim ut vidi[1]:

latius declarat se in perditione prolis.

In pulchri[*tudine*]:

melius in domibus vel habitaculis. Tyrus populis referta erat etc. et uxoribus foecundissimus quae repleverant domos, uxor foecunda cum prole dicitur species domus. Nota in ps. et dividere spolia domus. Item vitis abundans.

[2]Ut vidi,

zcu seiner zceitt do ichs sahe. Pro

fundata

est plantata, sed in hoc servata est ea gloria ut deducatur Ephraim et deducat filios suos ad interfectorem.

Da eis, domine etc.[3]

Concludit istam amissionem gloriae. pro

arentia

ist sicca. id est: non erit in regno.

---

1) v. 13. 2) Incipit fol. 125. A. MSCi. 3) v. 14.

Omnes nequitiae etc.[1]

all ir untugent ist im Galgal quem locum elegerunt propter Samuel etc. ut supra. ibi est omnis malitia eorum propter quam odit eos. Unde dicit: propter mala studia eorum etc.

Non addam etc.

non diliget eos in aeternum amplius es ist auß mit Ihm, ist dohyn, non est spes amplius ut reflorescat hoc regnum.[2] Ioannes utitur hac figura loquendi Lucae 3. Securis ad radicem posita est etc.

fructum,

id est: regnum non amplius redibit in statum et administrationem ut prius, erunt tyranni principes etc.

Amantissima,[3]

id est filios. In quibus erit magna spes etc. Si aliquando insignem virum recuperaverint in quo sperant restituendum regnum, non erit, interficiam eum etc.

In nationibus,

in gentibus, id est: Assyriis, incerta sede, ut nunc est, etc. — Hoc totum ca. 9 ponit ob oculos ipsam captivitatem quo ad personas ipsas, minuentur in prole etc.

Sequitur caput X.

Sensus obscurus est, verba non, seltzamer prophet, videtur adhuc dicere de captivitate etc. quamquam sint qui videntur aliter vivere et praetendere poenitentiam aliquam, sed ficte etc. vero studio

1) v. 15. 2) v. 16. 3) v. 17.

non intendunt emendare etc. ut nunc Romanus episcopus. Stultus, cum vult vitia vitare, currit in contraria.

frondosa[1]

in heb[*raeo*] vastata, sed libenter vellem, ut frondosa maneret, nec licet per antiphrasim intelligere etc. [2]frondosa, id est: late diffusa et quae sit multiplicata in terra q. d. vitis est herlich, sed inutilis et deo displicet. quam late sparsa est, tam late habet populum etc.

Secundum multitu[*dinem*]:

Hiere[*mias*] secundum numerum civitatem etc. sic supra. propter multitudinem iniquitatis tuae etc. fecerunt hoc ut multiplicato cultu wolden der sachen ratten.

Urbanitatem

[pro: Ubertatem]. bonitatem, wu terra bona was, do machten sie ein pfaffengrube hyn. bene provisae statuae est in heb[*raeo*]: wol vorsorget ut nunc, ubi beste schmaltzgrube, ibi stifft, kloster.

Interibunt etc.[3]

Nunc delinquent, culpabiles erunt et comprehenditur in malitia sua, reum esse significat vocabulum etc. Pro

ipse

hoc, scilicet quod dictum est.

Simulachra,

taria est, devastabit simulachra corum, versum t etc.

---

1) v. 1. 2) Incipit fol. 125. B. MSCi. 3) v. 2.

Nunc dicunt.[1]

melius. vns ist eben ac si nullum haberemus regem. Vide speciem cultus dei veri. In idolis verum deum coluerunt, ut in Ierusalem. tempore ultimi regis hoc caput scriptum est sub quibus Ozeas prophetavit.

Loquimini,[2]

verba iuramenti vani est in heb[*raeo*]. q. d. gehet hyn nuhn seit ir fromme heilige leut q. d. frustra sunt omnia, sunt verba iuramenti vani, quia adhuc praeceditis in vestris operibus vanis etc. fidem non apprehenditis, nitimini vestris viribus etc. ferite, melius.

amaritudo

fel, galle. Cum mendacio superest. mera metaphora est per figuram. drauß wirt euch nichts wachßen, seminatis falsum pactum et iuramentum vanum, sed germinabit vobis hertzeleid, ubicunque eritis.

Vaccas.[3]

exponit se. lyra hic placet, pro vitulis Bethaven metuunt habitatores Samariae, sic esset legundum. —

[4]Et edi[*tui*]

sic. in quo editui eius exultare solebant de gloria eius. Haec sententia est, orabimus deum in Bethaven, ut maneant tantum vituli, vehementer metuit populus Samariae ne vitulus auferatur etc. quia audiunt et vitulos auferendos a Samariae. Simile est per omnem modum quod de Turcis diximus, quando ex templis fecerint pfferdstalle etc. interim

1) v. 3. 2) v. 4. 3) v. 5. 4) Incipit fol. 126. A MSCi.

tamen etc. Per contemptum et ignominiose appellat vaccas vel vitulos junge kuhe, ach hergot, auch wollen wir from sein, quia rex non potest iuvare. — Editui, religiosi fuerunt, monachi, qui ferventioris et restrictioris vitae fuerunt in colendo etc. prae ceteris. der außbundt etc. obſervantzer. qui ei deputati erant ut colerent. Non dignatur eos nomine sacerdotali, ut nos dicimus barfußer, auguſtiner, pauliner, obſervantzer. —

Siquidem et ipse etc.[1]

Ipse, scilicet vitulus Samariae, donum regi Garid, melius, id est: ipse etiam vitulus auferetur in Assyriam dono regi Garid etc. Timuerunt vaccis vel vitulis ne in Assyriam ducerentur etc.

Confusio etc.

a consilio suo pro: in voluntate sua. significat ea dogmata et suasiones quibus deducunt in sua consilia, confundentur, scilicet postquam viderit nihil profuisse sua consilia etc.

Transire etc.,[2]

id est: omnia redigentur in vastitatem. pro rebus perditis et redactis in nihilum utuntur hebrei dam vel dama quod hic vertit transire fecit. Siluit Samariae rex suus etc. sic melius, vel conticuit vel redactus est in nihilum, etc. ut non sentitur hic fuisse. Nihil levius vesica aquae. bulla etc. iſt bald drumb geſchehen vmb Samarien sicut bulla

super faciem aquae.[3]

sic melius.

Vastabuntur.

el delebuntur.

1) v. 6. 2) v. 7. 3) v. 8.

Excelsa

ut apud nos ſtiffte fuerunt. Altaria posuerunt in collem aliquem, haec excelsa dicta sunt, fundationes. [1]pro

idoli

iniquitatis melius, id est: culturae impiae quae non solatur, sed affligit magis ets. — Peccatum scilicet quid est.

Et dicent montibus.

Christus in evan[*gelio*]: citat. Usitatum dictum fuit in populo Iudaeorum. sententia est generalis quae applicatur ad quamlibet futuram captivitatem vel vastitatem. nos aptamus ad futurum iudicium, Christus ad extremam captivitatem Iudaeorum, Ozeas ad captivitatem Assyriacam.

Et diebus etc.[2]

Variavit hic textum. Aliud exordium quo invadit propheta populum istum exhortaturus eos ad frugem meliorem. q. d. was ſols thuen, eß iſt ein alde ſchalckheit etc. De peccato

Gabaa

supra. Hic est primus locus in quo describitur quod populus fecerit quae sibi recta videbantur. Civitas Dan est in qua plurimum idolum factum est. Nota de Micha etc. Hoc peccatum natum est in monte Ephraim, deinde propagatum in tribum Dan. q. d. hic propheta eß iſt ein alde ſunde habens lang getriben etc. vetus lepra est, do ſtehets kan nicht fort etc. stant in via peccatorum etc. ps. 1. pro

super

propter est.

---

1) Incipit fol. 126. B. MSCi. 2) v. 9.

Non comprehendet

per mimesim imitative lego. quasi dicant, eß wirt nicht war sein das uns geben wirt ut in Gabaa [Insuper: Beniamitae] etc. solde Gott die leut ßo straffen etc. percussimus foedus etc. Esa. — Non stillabit super eos etc. Micheas, sed prophetae dicunt veniet malum, veniet malum; ipsi dicunt non. non. Vel indicative quasi dicat non ut Beniamitsa comprehendam, sed wil sic boß straffen, sed

iuxta desyderium meum,[1]

nicht wie sie wollen etc. ich wil mein muttlein an Ihn kuhlen, non puniam eos ut tunc etc.

Duas iniquitates,

duos vitulas intelligit et idola duo etc.

[2]Ephraim vitula.[3]

obscurus locus est. mein Ephraim ist ein kalb quod libenter est in area et tritura. omne studium eorum eo spectat ut quaerant sua, freßßen vnd sauffen, est

docta

sua quaerere. primum peccatum quod seducant populum falsa doctrina. Secundum ut ventri studeant etc, ventre bene curato reliqua sequuntur, quia anima mortua est et non saginata verbo. Rursum facit pietas, non sinit famescere animam utcunque corpus curetur etc. — Molestissimus labor est in impia vita, sed tamen facit libenter populus iste etc. quia assuetus est quasi dicat nulla itula kan dohyn drungen werden ut diligat trituram, ola illa vitula facit Ephraim etc. ut scilicet zu eßßen vnd sauffen etc.

1) v. 10. 2) Incipit fol. 127. A. MSCi. 3) v. 11.

Super pulchritudinem

vel bonum, starcker ochs habet collum durum, id est: transibo super egregium suum collum, wil Ihn mud machen, transferam eos ab ista molestia impietatis ad aliam.

Ascendam etc.

sicut eques super equum vel currum, id est: ducam cap[tivitatem]: Assyriacam super eum etc.

Arabit Iudas

remoto regno Israel nihil erit in terra nisi Iudas etc.

Seminate[1]: —

Sequitur exhortatio, ut iustitia et veritate sibi consulant, seminate iustitiam et metetis misericordiam id est: accipietis misericordiam etc., sic Paulus etc. wie einer erbt ßo wirt ehr belohnungh haben q. d. resipiscite. In ore viae, id est: iuxta viam. Sic ego. seminate ergo pro iustitia et metite pro misericordia, thut wol, ßo wirt euch widder wol than.

Qui venerit etc.

ad Christum retulit etc. sic Paulus in die adventus domini nostri Iesu Christi. expectantes adventum magni diei etc. Item vos similes estis, expecta[te]: adven[tum]: domini etc. Hic titulus non datur ulli prophetae, nemo docuit iustitiam nisi Christus, in publico etc.

[2]qui facit opus bonum ut recipiat aliquid[3] (et non gratis) a deo, hic arat impietatem, metit iniquitatem et manducat panem mendatii. Quia confisus etc. Vide Hiere. 2.

Sicut vastatur etc.[4]

abr ein schwehrer text, sicut vastatur pacifica in

1) v. 12. 2) Incipit fol. 127. B. MSCi. 3) v. 13 4) v. 14.

domo insidiarum in die belli, sic ego lego, id est: sicut fit qui sedet in domo sua in pace et subito irruit hostis et perdit omnes matrem et filias etc. Sed potius credo quod tangit historiam quae non est scripta, quia sunt propria nomina Arbel, Salman etc. Sic lucae. 13. in primordio paucis verbis historias tangit non scriptas etc. Ad similitudinem huius historiae dicit perdendos Israhelitas.

Sequitur caput undecimum.

In mane[1]

vel sicut mane. melius aurora.

Haec est sententia huius capitis quod sit inveteratum malum illius populi idol[*lo*]atria, ex utero peccatores formati sunt etc. Esa, es hat Ihn angehangen von mutter leib an quod mali sunt, nie darvon gelassen von euer vnart etc. sic stephanus in actis.

[2]In aurora similatus est rex Israhel,

vel silens siluit rex in aurora, id est: subito etc., id est: magnificavi hunc populum ut regnum hoc mirentur omnes populi, exprobratio est beneficiorum acceptorum et datorum in eductione ex Egypto, et commemoratio, id est: a primordio quando jungk erat, valde diligebam eos, semper benefeci eis. —

Dilectio mea praevenit eos etc.

quocunque vocabantur ierunt etc. me debuissent sequi, sed quando novus doctor surrexerat illum sequebantur etc. Mores eorum toleravi per 40 dies inquit Paulus in actis.

In funibus hominum etc.,[3]

est: beneficiis capiam eos etc. quibus homines oiuntur. —

1) v. 1. 2) Sic. lego. 3) v. 4.

In vinculis,

id est: in iugis suavibus. Sic Christus Iugum meum leve est et onus suave [1]nec illud iugum placebat, immo quaesierunt alios deos etc.

Exaltavi,

id est: sublevavi iugum quod premebat maxillas eorum etc., id est: semper sublevavi eos a iugo quod patiebantur etc.

ut vesceretur

ut cibarem, melius.

Non revertetur.[2]

Comminatio rursum, sic feci eis etc. ideo non revertentur in Egyptum etc. Non revertentur legit, hoc non reverti in Egyptum id est quod dominus vult subiugare regi Assyriorum hunc populum et quod non proderit eis auxilium Egypti etc.

Cepit.[3]

rex Assur multas urbes accepit praesertim tribum Neptalim.

Electos,

vectes est in heb[*raeo*]. Mos est hebraeae linguae vocare principes vectes, montes, munitiones, portas, muros,

Et devoret

de consiliis eorum, id est: ruent in consiliis suis, id est: propter consilia sua etc. consilia erunt consultoribus pessima.

Et populus meus.[4]

de reditu spirituali intellige, per Christum

---

1) Incipit fol. 128. A. MSCi. 2) v. 5. 3) v. 6. 4) v. 8

incepit misso evangelio per orbem, id est: suspendebuntur, differentur quo ad ego rediero etc.

Iugum autem,

locus vehementer obscurus. loquitur de onere corporali quo nunquam sublevabitur.

Quomodo etc.[1]

quasi dicat non protegam et liberabo te.

Quomodo dabo te

wie wil ich dich zcurichten etc. In Hiere[*mia*]: de Sodo[*ma*]: ne manus maneat. Sic das man nichts davon kan tragen, id est: prorsus hoc regnum delebitur. —

Conversum,

id est: mutatum promittit egregiam misericordiam. Dominum poenituit secundum multitudinem misericordiae suae. wen ers zcuvil gemacht hat dicitur poenitere etc. quasi dicat poenitet me populum sic afflictum esse.

Non faciam etc.

non exequar totam vim irae meae.

Et non homo.

vir. est in heb[*raeo*]: quasi dicat percutio et sano, homo vult totum eradicare, ego non. Magnifica promissio misericordiae dei: Volo ut misericordiae nomen mihi maneat salvum et ut confugiatur ad me, Satan vult nullum Christianum manere. In mediis mortibus promittit misericordiam, si ego premo te, tu confugias ad me. bleib hie, natura ult fugere, cum a deo premittur. — [2]Zcu mir ;cu mir. In tribulatione, supra in tribulatione etc. upra ca. 6.

---

1) v. 9. 2) Incipit fol. 128. B. MSCi.

Sanctus.

Ipse eum sanctificat et iustificat. Nota ingredi et exire inter homines est conversari,

et non,

id est: non conversabor in civitatibus etc. modum regni sui futuri paucis verbis describit. Non corporale regnum erit, sed spirituale, liberum in spiritu, non habebit civitates etc. regnum dei non est in observationes.

Qui sicut leo rugiet,[1]

id est: dominum illum sequentur qui dabit vocem suam ut rugitum leonis. Sic in Amos: dominus rugiet etc., id est: praedicabitur evangelium leonino et magno rugitu et voce magna etc. hic est leo de tribu Iuda qui rugiet pro suis catulis et electis contra inimicos et impios etc. quo rugiente

formidabunt filii maris,

id est: fugient, illa fuga est quae fit in castris cum tumultus est, hehr flucht verbum sonat et formidinem et fugam.

filii maris,

sic fortitudo maris, id est: spiritus maximus qui habitat ad mare. significat hoc mare quod Iudaei vesperum vocant, id est: gentes qui habitant ad mare mediterraneum. non resistent sed obedient ei.

Avolabunt[2]

et fremidabunt idem verbum est, confugient ad dominum percutientem se.[3] Non solum Iudaei, sed filii maris, Assyrii, Egyptii sequentur dominum a

1) v. 10. 2) v. 11. 3) In margine: Nos gentes voca filios maris.

rugitum eius etc. Das ist der spruch einer citatus a Paulo ca. 1. Ro. —

Et collocabo,

id est: congregabo eos in ecclesiam, in mansiones multas quae sunt in domo patris mei et dona promittit etc. Summa haec est de evangelio praedicato etc.

Sequitur ca[put]: duodecimum.

.... est hic

circumdedit me etc.[1]

Non uno anno prophetavit Ozeas. hic provocat Ephraim ad coelum per comparationem ad tribum Iuda etc. pfftzu schehmt euch, sehet doch die an, das sein from leutt[2] phrasis hebrea,

circumdedit me in mendacio,

id est: mendaciter, etc. id est: dolose. Sic in sapientia, id est: sapienter, in intellectu, id est: prudenter, in fortitudine, id est: fortiter, Circumdare est du gehest In der stat vmb, non circum muros, sed passim, hin vnd widder In der stat. Impii in circuitu ambulant etc. wen boß buben qui sine spiritu sunt Ins geistlich regiment kommen, gehen sie wust drhn vmb,

Iuda autem adhuc dominatur cum deo et cum sanctis fidelibus,

id est: cum sacris rebus. Sic ego lego, id est: regnat apud deum, id est: Iuda verbo dei regnat et administrat populum, ad tempora Ezechiae respicit, supra culpavit.

1) 11, 12. 2) Incipit fol. 129. A.

Cum sanctis,

id est: ordo leviticus et omnia sunt salva in Iuda, sed placet quod lyra dicit cum sanctis, id est: deo. Divinitas pl[*ural*]i nu[*mer*]o saepe in Hebraeo appellatur. sic in Iosuae, cum deo, sancti. Sic in propheta. viventium etc. Cum sanctis

fideli,

id est cui credebant.

Ephraim autem pascit ventum et sequitur eurum,[1]

id est: vulturnum, subsolanum, nomen speciale pro generali. per ventum intelligit inania studia, Apostolus in aera verberare dicit etc. quasi dicat multa conatur Ephraim, sed omnia vana sunt, inaniter laborare est pascere ventum, ita ut damnum redeat in laborantem etc.

sequitur,

nimio studio attendit,

Tota.

exponit se, hoc est quod ipsi statuunt quaerere regnum foedere Egyptiorum me relicto fallacibus rebus agunt, vana sunt omnia.

Mendacium

non ad cultum referendum est sed ad vanitatem.

Oleum,

id est: dona, tanquam principale nominat vinum et oleum, fructus principales sunt illius terrae. —

[2]Iudas regnat cum deo et sanctis, fideli ergo dominus iudicat pro Iuda, furt Iuda sein sach hynauß, hoc fecit contra regem Senacherib.

---

1) 12, 1. 2) v. 2.

Et visitatio contra Iacob,

dy wirt ehr mit straff heimsuchen.[1]

Iuxta vias etc.,

id est: Impii fuerunt et impii perdent eos.

In utero supplantavit fratrem. —[2]

directus est,

luctabatur cum deo. corruptus est hic textus. Et luctabatur cum angelo et praevaluit, Nota est historia ex Ge[*nesi*]: revera Iacob pugnavit pugnam istam duram et sublimem contra deum.

conscientia sentit vim peccati et simul vim irae divinae quae est intolerabilis. Erat Iacob tunc in agonia et quod dominus vult eum occidere etc. ubi non Satan aut creatura pugnare videtur, sed deus etc. a ferro transit conscientia ad iram divinam, quando spiß vors maul helt. Iacob antequam nasceretur erat victor sed talis qui hominem vicerat, cum viveret et natus esset, deum vicit et angelum etc.

flevit et rogavit etc.[3]

dicens: non dimittam nisi benedixeris. Bis

in Betel invenit

ut patet in Ge[*nesi*]. —

Memoriale[4]

dicitur hoc quod nos nomen vel gloriam dicimus. Haec historia est, sed quae est sententia? et cohaerentia textus? Inter praedicandum prophetae solent inculcare quae praeterita sunt facta ex quibus texunt consolationes vel increpationes pro praesentibus. quasi dicat Ephraim iam circumdat me mendaciis suis et reddet dominus ut meretur, cum tamen

1) Incipit fol. 129. B. MSCi. 2) v. 3. 3) v. 4. 4) v. 5.

deberent hunc spectare et colere eum deum quem patres coluerunt etc. vel pater coluit etc. Si vultis recte in Betel colere deum, facite quod pater vester fecit, quid fecit? In utero etc. haec erat electio divina, deus operatus est in eo, non est quod gloriemini in cultu vestro a vobis electo. si vultis esse Iacobitae veri, facite hoc quod Iacob fecit etc. Vos non supplantatis, sed supplantamini. Item luctatus est cum deo, quod est exemplum maximae fidei, sed vos non haeretis in promissionibus dei ut ille.

[1]In fortitudine, textus cohaerentia dat quod non fortitudo sua fuerit sed divina ipsi donata a deo. qua fortitudine vincimus deum iratum, cum sit fortitudo nostra, est quam stipula adversus ventum, est intolerabilis ira divina, quanto minus quis potest contra eam pugnare etc. Tertium, in Bethel colunt deum. certum est. sed quomodo quid gestum est ante in Betel? Dominus locutus est etc. ad verbum eius erat spectandum, fidem sui verbi requirit, non locum, non tempus respicit etc.

Et tu in domino deo converteris: misericordiam et iudicium etc.[2]

applicat et exponit historiam. converteris te quando custodies misericordiam et iudicium et sperare in deum, non ad Egyptum confugere etc. mere mendaces estis relicto deo quaerentes alienos cultus etc.

Misericordia

beneficium dicitur quod nos accipimus a deo vel quod damus proximo, woltat.

Iudicium.

mos et consuetudo, secundum iudicium filiarum,

---

1) Incipit fol. 130. A. MSCi. 2) v. 6.

in deu[*teronomio*]: Iudicium facere cum diligentia. Item officium regendi et administrandi iudicium. In ps. 1. Impii non erunt in aliquo officio, non erunt reges et administrantes etc. Item dicitur executio iudicii etc. vel iuris. id est: beneficus debes esse et omnia tua bona communia facere omnibus, item de nullo male sentire, damnare damnanda et probare probanda etc. **Dem nechsten recht hynan kommen.** Non opus est ut oleum feras in Egyptum: sed fide in eum etc.

Chanaan etc.[1]

sic proprius mercator hebra[*ice*]: **ein kauffman** in prover[*biis*]: ca[*pite*]. ul[*timo*]: Chananeo, id est: mercatori. Tu es sicut mercator etc. Sic ego construo. Tu vero mercator es, in cuius manu stathera dolosa [2]est et calumniam vel iniuriam diligis, [3]ut similitudo sit, non [4]ut Ephraim fuerit, talis mercator. Nam loquitur de fide. Unde de falsa doctrina intellige quae decipit et perdit animas et avertit a deo. Verbum hebraeum nunc dolorem nunc virtutem significat et fortitudinem sicut in benedictione Iacob ad Ruben. Unde non est hic idolum. significat **vol auff** in frumento vino deo etc. Quando vero deo servierint, erant pauperes, abiecti, sed si in impietate erant, divites effecti sunt, sic hodie cum Sacerdotibus.

Impia doctrina ditat tam doctores quam populum, hoc Satan agit, quamvis et deus subtrahit aliquando victum, est, ut fidem corroboret etc. sed isti nolunt sperare, volunt **gewiß sein, gnungk haben,**

in diebus festivitatis.[5]

Erant haec festa instituta ad praedicandum populus audiret legem. ad adventum Christi

1) v. 7. 2) Insuper: falsa. 3) Incipit fol. 130. B. MSCi. v. 8, 5) v. 9.

respicit, ut nos extremum diem semper habemus tamquam praesentem. sic prophetae Christi incarnationem. Hoc est erit tempus ut rursum convenias et audias quod audire solebas in festivitatibus scilicet verbum dei.

Et locutus sum,[1]

omnia in futuro ego exponam, loquar etc.

multiplicabo etc.

faciam aliam praedicationem quam ante audivisti, cum alia ibis in assyriam. verbum meum ego divulgabo et ipse docebo ut Iohelis 2. et Hiere. 31. erunt omnes doceb[*undi*] deo. Ad Christum futurum respicit.

In manu prophetarum,

id est: qui audierit tum prophetam audiet me, prophetae erunt mei similes et ego ero eis similis, loquentur ut dii et ego loquar in eis ut homo. Prophetia est de futuro spiritu donando per Christum.

Si Galaa[*d*] idolum etc.[2]

affectibus et tropis propheticis oportet nos assuesci, prophetae praedicando referunt omnia ad Christum futurum etc. videntur non bene cohaerere, [3]ad affectus eorum respiciendum est. Manet in exhortatione et vexatione plebis etc.

Si Galaad.

videtur tangere historiam quae non est scripta. Videtur quod inter se contulerint Galaad et galgal ut obſervantzer et franciscani, titulo volunt alium alius superare. Galaad regio est trans[4] Iordanem, Galgal citra Iordanem, quasi dicat eben ſzo from als Jn Ga=

---

1) v. 10. 2) v. 11. 3) Incipit fol. 131. A. MSCi. 4) Insuper: ultra.

laad seit Ihr, stinglen vor euch, Aven idolum vertit, sed est iniquitas. ist einer from, seints all from. Si in Galaad sunt iniqui, ita vos in Galgal estis vani quod boves ingentes offertis etc.

Etiam altaria,

ideo erunt vestra altaria de quibus gloriamini in Galaad, erunt ut sulci agri zcerstoßen.

Et fugit Iacob.[1]

aliud exemplum affert.

In uxore, propter

vel pro.

In propheta,

per prophetam. — Neque hoc videtur cohaerere. Iterum opponit istis impiis filiis exemplum patris. pro

servivit

servavit, scilicet pecus vel foedus et pactum, quasi dicat iste bonus pater potuit servire hominibus in Syria, illi Jungkern non possunt mihi servire. ille exul potuit hoc et fecit et servivit deo suo, isti qui omnium verum abundantiam habent et sedent in regno pingui etc. sunt degeneres filii etc. Non serviunt mihi, sed relinquunt me etc. Et quia hoc faciunt, provocant amaritudinibus.

Amaritudinem,[2]

inoboedientiam, rebellionem vocant hebraei. studium eorum nihil est nisi amaricare dominum, id est: provocare. Ergo

sanguis

u vnglück vff den kopff kommen. Sic in regum

1) v. 12s. 2) v. 14.

li[*bro*]: inquit David, id est: iuditium sit super te qui meruisti, ego sum innocens. id est: ipsi portent hoc onus. nocentia declaratur. Dy schmach wirt vbr sie kommen vnd spott darczu., peccata eorum intulit [!] sanguinem. Opprobrium quo mihi .... facit, me confundit idolis suis, veniet confusio super eum.

[1]Sequitur caput tertium decimum.

Iterum novus sermo oritur. diversis annis et temporibus isti sermones sunt praedicati: quasi dicat es kompt aber ein neu boßle her, omnis cultus eorum reprehendebatur a prophetis. semper novos cultus instituebant ut nos altaria et templa etc.

Et nunc.[2]

machens noch mehr.

De argento.

quasi dicat sein seine heiligen. ex suo argento faciunt deum, cum elevatione et contemptu dicit. de agrento tuo et auro tuo.

Cum loqueretur Ephraim horrorem[3] sublatus est ipse in Israhel etc.[4]

horror ad verbum loquendi referendum censeo. quasi dicat Ephraim hatts lang gemungk getriben mit seinen predigen etc. Item in Baal ein sunderlichen gottsdinst auffgericht etc. Credo quod loquatur de spirituali morte. recapitulatio est et repetitio praeteritorum malorum, ut nos dicimus hactenus hoc et hoc factum est, iam aliud additur etc. horrenda dicta sunt et facta etc.

Quasi etc.[5]

similitudinem eorum laborantes, laborare cur

1) Incipit fol. 131. B. MSCi. 2) v. 2. 3) Insuper iste horror. 4) v. 1. 5) v. 2.

molestia est hebraeum, qui manducatis panem dolorum, idolorum est in heb[*raeo*]: aerumnarum. Aven proprie dolor, **mühe**, ad idolum et iniquitatem tantum verterunt, afferunt enim idola dolorem etc. aerumnam quia nulla pax est impiis. —

laborantes.

qui affliguntur miseris studiis idolorum, laboriosas artifices idolorum intelligit etc.

His scilicet similitudinibus prophetando, proclamando. pro

adorantes

osculantes est ut ps. 2. Item Iob et in li[*bris*]: regum qui non flexerunt genua sua etc. Osculum signum est adorationis, morem et ritum adorationis significat.

[1]homines.

prius vitulos immolaverunt, nunc homines. **Das ist ein neu dingk**, lustrabant filios, **auß einem trotz** dicit propheta homines quamvis sint pueri etc. hoc horrendum est audire, horror hic est, quod hic dicitur etc.

Iccirco erunt etc.[2]

supra habita sunt haec verba.

Erunt,

id est: transibunt, ut

nubes matutina

quam sol **wegk frist**, sic erit et cultus vester et estra securitas et gloriatio. Describit iucunditatem uam habent ex isto cultu, sed quae sit cito raeteritura et mutabitur.

---

1) Incipit fol. 132. A. MSCi. 1) v. 3.

Sicut,

palea est ut ps. 1. acus est in heb[*raeo*]: pulchra similitudo.

fumario

rauchloch, fumus cogitur ire quorsum ventus treibt etc. sicut et palea etc. de frumento etc.

Ego autem.[1]

haec adducit propheta ad reducendum populum ad cultum verum unius dei, hie her hie her etc. damnatio perfecta omnis cultus quem deus non instituit. non est salvatio extra me. servavi te, possum adhuc te servare, sed es hilfft nichts etc. sie haben die fulle, sicut habent abundantiam rerum sic etiam fruuntur. unde insaniunt et superbiunt in me et prophetas quos mitto atque sic contemnitur deus qui vult fide et timore coli etc.

Saturati elevaverunt cor suum,[2]

audent omnia facere quicquid in cor eorum venit etc.

Et ego ero etc.[3]

dirumpam interiora etc. Sic est. Dissecabo gladio cor eorum, ein heß oedder spitz vel gladium significat verbum heb[*raeum*]: Sic fecerunt ut nos cum Turcis. primum oravimus et supplicationes fecimus, deinde quaesivimus auxilia humana etc. sed Turca schlehet Immer herein.

Ibi,

scilicet in Assyria.

Cor eorum

non omnis, Synecdoche, multi ibunt in captivita

---

1) v. 4. 2) v. 6. 3) v. 7.

tem. durissimum hostem habebunt in me etc. iacebunt inhumati, prosternentur sine misericordia, niemandts wirt sich Ihrer annehmen.

[1]Perditio.[2]

Ibi incipit insultatio, eß ist mit dir verlohren, tua consilia nihil faciunt, ich wils mit dir machen ut videas te nihil esse, ad me confugiendum esse tibi monstrabo. —

Rex tuus,[3]

in quem confidebas.

Urbibus.

hostibus melius quos habes. q. d. in uno non posset te defendere.

Da mihi etc.

q. d. non possumus confidere deo, oportet nos habere regem cui confidamus etc. semper sunt abusi regibus.

Dabo tibi.[4]

quasi proverbialiter dictum est. et est sententia. Dabo, id est: possum dare, ut male habeas te sub rege et pessime cum auferetur tibi.

Colligata.[5]

ibi concludit hanc comminationem, eß hengt aneinander, haben ein bundt gemacht. non possunt ab iniquitate solvi, iustificant peccatum, sustinere non possunt ut habeatur pro peccato: Sic nostri sacerdotes faciunt, mein Ephraim hat sein sunde In ein sack vorknupfft et abscondit peccatum.

Dolores par[*turientis*],[6]

est: non possunt effugere, mussen herhalten, ubi n est confessio, ibi non est medicina.

1) Incipit fol. 132. B. MSCi. 2) v. 8. 3) v. 10. v. 11. 5) v. 12. 6) v. 13.

Ipse filius etc.

ist ein thoricht kindt, toller sohn, paterne loquitur. —

De manu etc.[1]

ich wil ein mal den todt weg nehmen. ad Christum mox cadit etc. Mors et infernus in magno usu est apud hebraeos. Hiero[*nymus*]: bene sentit hic et vere. Infernus omne dicitur quocunque venerit anima. Mors quando anima separatur a corpore. De manu inferni redimam eos et de morte liberabo eos.

Ero mors.

Mors hic est ista pestilentia quae certo occidit etc., id est: ego Christus per resurrectionem meam operabor de die in diem ut occidam te etc.

Ero pestilentia tua, mors et

morbus tuus inferne.

In exodo quando percussit deus pecora, deber est quod pestem sonat. todt ich wil dein gifft sein, hel ich wil dein sucht sein. regnum Christi significatur.

[2]morsus

verterunt ut in deu[*teronomio*]: et in ps. a daemonio meridiano incursu etc. Non est hic morsus, sed boße hitzige seuch ut febris pestilentialis. hel ich wil dein teuffel sein. verbum hebraeum etiam significat Satan qui acri febri percutit et affligit etc. libere sententiam prophetae transtulit Paulus. Mors superabitur et absorbetur, infernus perdetur. haec est sententia. Non erant superstitiosi in verbis apostoli. id quod et taxat Paulus. Neque est 70 interpretum Pauli translatio.

Christus mortem et infernum absorbuit h: qui credunt. loquitur de facto Christi quo

1) v. 14 2) Incipit fol. 133. A. MSCi.

fecerit, sed quomodo distributum sit, sequetur. Pauci consequuntur hanc victoriam et hoc fehlet in nobis, das wir nicht hynanen kommen. omne malum sustulit Christus.

Consolatio.

q. d. non omnis apprehendet istam victoriam. sic Paulus: vehementer doleo etc.

abscondita,

id est: erit ibi causa tristitiae. Pro

ipse

melius hoc.

fratres,[1]

id est; pars apprehendet, pars non apprehendet. Non factum tantum, sed et fructum significat quod pars sit creditura et pars non etc. —

Adducet ventum urentem,[2]

ost windt, eurum, quo flante mare rubrum exiccavit. Alludit huc Paulus cum dicit mortis aculeum peccatum.

fontem

vocat hic peccatum etc. —

Ventum urentem,

id est: spiritum sanctum qui inflabit corda nostra et exiccabit fontes mortis, die quelle, hac medicina daturus est s[*piritum*] s[*anctum*]. in cor et exiccabit

venas,

id est: peccatum. pro

desolabit

arefaciet est. —

id est: transferet de regno externo ad regnum spirituale.

1) v. 15. 2) Insuper: siccatorem, id est spiritum iustificantem adversus peccatum condemnans.

Sequitur caput quartum decimum.

[1]Valedictio est, concludit, melius in indicativo etc. omnia in indicativo etc.

Amaricat deum,

id est: inoboediens deo suo. eß sal auß sein, manifeste prophetat de regno Christi.

Convertere.[2]

hoc regnum Ephraim ist dohin an gelegen, ergo disponite vos ad aliud regnum. [3]Erit novus ritus, non bobus et ovibus, sed verbis et confessione wirts zugehen.

Tollite verba,[4]

non est aliud sacrificium in novo testamento quam sacrificium laudis.

Non confugiemus ad opera nostra, sed ad gratiam et misericordiam. confiteri peccatum et sitire gratiam vox novi populi.

Bonum,

id est: bonum sume ut des nobis quod distribues inter nos q. d. depone iram et iniquitatem nostram ex manu tua et sume bonum quod des nobis. Das sein dy rechten vituli, id est: gratiarum actiones et praedicationes evangelii, id sacrificia veteris testamenti significant. Paulus ego sanctifico, id est: sacerdotaliter tracto evangelium ut oblatio fiat etc.

Vitulos,

id est, verba praedicationis ad heb. 11. fructum labiorum, apparet quod legerit fructus pro vitulus in hebraeo, de illis vitulis et in psalmo 50 in fine.

Convertimini etc.

tret ab ab ista fiducia et expectatis Christum.

Super equos.[5]

non confidimus in viribus nostris, Esa[*ias*] in spe et silentio etc.

---

1) v. 1. 2) v. 2. 3) Incipit fol. 183.B. MSCi. 4) v. 3. 5) v. 4.

Nec dicemus.

Non amplius adorabimus istis cultibus etc.

In te.

per te est. Per te adhuc veniet pupillus ad misericordiam, id est: ille miserabilis populus consequetur per te misericordiam.

Sanabo etc.[1]

Sequitur promissio. sanabo conversionem eorum, id est: eos qui convertuntur ex isto populo, id est: qui convertendi sunt, exhibebo meam charitatem ut videant se non meruisse, sed contraria omnia. Perdetur Israel et tamen ero

sicut ros,[2]

id est: praedicabor sicut dulcis pluvia, sic in Michea, nemo scit quomodo descendit verbum istud de Christo mirabili opere spiritus sancti.

lilium

vel rosa. perdetur Ephraim, sed tamen miserebor ei. [3]id est: erit formosus populus, sed rubro colore, apud deum.

Rami etc.[4]

diffundentur, dilatabuntur scilicet per orbem totum, loquitur ex voluptate metaphorice.

Oliva.

wirt dich preißen ut olivam, id est: Christianus populus erit populus misericordiae et gratiae, oliva wirt gepreißet ex oleo. mollis peius blandus.

Odor,

wirt gutten ruch haben etc. est fama qua redolet populus Christianus, Paulus sumus odor etc.

Sub umbra[5]

scilicet olivae vel libani,

---

1) v. 5. 2) v. 6. 3) Incipit fol. 134. A. MSCi. 4) v. 7. 5) v. 8.

illi convertentur

qui sub libano, avertentur qui non sunt sub libano, id est: ecclesia.

Vivent frumento et crescent ut vitis.

Intelligit Evangelii praedicationem.

necesse est optimum fuisse vinum, mea sententia est evangelium. si vultis referre ad sacramentum altaris, potestis. Pulchra promissio de regno et gratia Christi.

Ephraim etc.[1]

ibi gloriatur spiritus quod non habebit Ephraim amplius idola.

Virida.

semper virens quo significatur Christi regnum et verbum suum stare in persecutione et foelicitate.

Ex me,

non ex te, praedicatio est misericordiae et abnegatio omnium quae nostra sunt. Ego sum vitis, vos estis palmites etc.

quis est sapiens qui haec intelligat et intelligens qui haec sciet,

q. d. pauci. egregia sunt promissa, sed quis intelligit, haerent in suis pompis, sed quis assequetur. rubens est ecclesia, absterrebuntur cruce.

Rectae,

sed videbuntur haereticae et damnabuntur.

praevari[*catores*]:

transgressores.

[2]Hic habetis quomodo debet ire evangelio. pauperes werden sichs beßern, alii qui sunt in pompa werden sichs ergern etc. —

Haec in Ozeam Lutherus etc.

---

1) v. 9. 2) Incipit fol. 134. B. MSCi.

OSEAS

II.

PROLEGOMENA.

Editionis principis atque unicae, ex qua sequentem commentationem Oseae accuratissime repetimus, inscriptio haec est:

IN OSEAM
PROPHETAM ANNOTATIO
NES, A MARTINO LV
THERO WITTEN
BERGAE PRAE
LECTAE.
ANNO M. D. XXVI.

In fine libelli legitur:

APVD THOMAM WOLFFIVM
ANNO M. D. XXVI.

Libellus est forma octonaria quam minima consutus tribusque confectus ex plagulis normis A-C insignibus, quarum secunda, tertia, quarta, inta zifris arabicis ad literas adpositis in mar- ne ulteriore enumerantur. Singula folia excepto imo inscriptioni inserviente atque ultimo et qui- m vacuo numeris arabicis 2—23 in margine periore denotantur.

Editio nunquam repetita est. Commentatio nec in Vuittembergenses nec in Ienenses operum Lutheri latinorum tomos recepta est. Nos inde a tempore Lutheri primi contextum huius praelectionis typis reddimus.

Germanice versus tantummodo apud Walchium invenitur, qui inter omnes primus in exemplar nimirum rarissimum incidisse videtur. In notula priore pagellae 16. tomi VI. D. Walchius affert, se huius libelli notitiam nonnisi ex catalogo bibliothecae celeberrimi theologi Gothani D. Ernesti Salomonis Cypriani p. 741. nactum esse, nec non exemplum illud libelli integrum a Cypriano adeptum esse, cuius contextum M. Ioannes Gottgetreu Müller in linguam germanicam transtulit. Legitur in tomo VI. collectionis Walchianae p. 1497—1549. Inscriptio huius versionis haec est:

Anmerkungen
über den Propheten Hoseam,
von M. Luthero vorgetragen zu Wittenberg
Anno 1526.
anjetzo ins Deutsche übersetzet
von
M. Johann Gottgetreu Müller.

Eodem loco scilicet in Prolegomenis ad tomum VI. collectionis suae, p. 16. D. Walchius copiosius de nostra commentatione disserit. De verbis ipsius et iudicio minus acuto atque arguto conferas ea, quae in Prolegomenis ad Oseam I. iam prolata sunt.

In illis prolegomenis ad Oseam I. ex autographo Rothiano Cygneensi desumptum commemoravi, D. Walchium errasse, quum opinatus esset, Lutherum Oseam prophetam anno MDXXVI. in scholis publicis Vuittembergensibus explanavisse, praelectionemque eodem anno in lucem produxisse.

Non vidit D. Walchius in titulo libelli nostri, post vocabulum „praelectae" punctum positum esse. Anni denotatio non pertinet ad tempus praelectionis a Luthero institutae, sed ad tempus, quo Thomas Vuolffius Basileensis libellum edidit. Codice Cygneensi teste apertissime confirmatur, scholas in Oseam prophetam inde a festo Paschae usque ad festum Pentecostarum MDXXIV. habitas esse. Nostrum autem commentarium ex eadem praelectione exceptum esse atque Cygneensem primo aspectu cognovimus.[1] Nescimus nomen autoris, quum nulla operi praefatio praeposita inveniatur. Studiosi cuiusdam ex Vuittemberga, finitis de prophetis minoribus praelectionibus, in patriam reducis schedae mihi esse videntur, quarum contextum Thomas Vuolffius typis expresserit.

Sane quidem typographus in animo habuit, ad unam omnes praelectiones Megalandri ab isto studioso exceptas edere, sed Osea promulgato iam proposito ac incepto destitit successu sperato carente.

Certe haec exigua et invenusta editio non longe lateque divulgata est, fortassis circuitum Basileae vix evadit. Veri simile est, eam in mediam Germaniam nunquam pervenisse, quum nec in Vuittembergenses nec in Ienenses operum Lutheri latinorum collectionem recepta sit, nec ab ullo rerum Lutheranarum scriptore commemorata sit. Vitus Ludovicus a Seckendorf libellum non novit. Editores collectionis Altenburgensis et Lipsiensis nihilo magis illum cognoverunt; Cyprianus solus servavit, Walchius germanice in collectionem suam recepit, nos ex exemplo

1) De ordine praelectionum Lutheri in prophetas minores Vuittembergae institutarum conferas ea, quae in Prolegomenis ad Ioelem II. (tom. XXV. opp. exeget. nostrae editionis pag. 44. et 45.) explicantur.

bibliothecae regiae Berolinensis, quod ego transscripsi, hic primum ut iam dixi lingua originali repetimus.

Adnotationes, quae in margine editionis principis leguntur, a nobis in margine nostrae editionis ulteriore numeris arabicis denotatas reddimus nostro more, ne quid omittatur, quod Lutheri nomine atque autoritate insigne in lucem prodiit.

I. L., D.

IN OSEAM

PROPHETAM ANNOTATIO
NES, A MARTINO LV
THERO WITTEN
BERGAE PRAE
LECTAE.

ANNO M. D. XXVI.

IN OSEAM PROPHETAM MARTINI LVTHERI ANNOTATIONES.

Verbum domini quod etc.

A TITVLO propheta librum orditur more Hebraico, quo significet id quod in omnibus dei verbis fieri videmus. Vbi enim ira restat, manet et dei vindicta in adversarios veritatis, et accidit insignis verbi dei revelatio. Plane tamen ridicule Oseas incipit, et importunissimo tempore. Siquidem Iudaeorum res erant tam prosperrimae. Nam prius Iudaei erant contusi per Assyrios, per Hieroboam vero rursum restituti. Vivebant ergo secure, et prorsum nihil timentes. Exorsus est autem Oseas praesentibus rebus contraria praedicare, quod videbatur Iudaeis absurdissimum. Nam se habere deum faventem iactabant ex multiplicatione eorum et ex regni felicitate, et ex benedictione eius in eos. Vnde praedicatio Oseae ad absurditatem faciebat, et nihil minus apparebat, quam quod erat venturum. Sed ea est verbi dei vis, ut adversum sapientissimum, doctissimum et florentissimum nitatur. Intumebat tamen Israhel, iactantes praerogativa sua, sese scilicet populum dei esse. Quare iudicabat absurdum, quod OSEAS praedicabat fore ipsum deum omnium novissimum.

CAPVT I.

Verbum domini.

Dominus egregie stulto exordio utitur, ut irritaret magis furorem populi in Oseam.

Vade sume tibi.

In hoc textu explicando torserunt se plures. Hieronymus lapsus tolerabiliter, si scholasticorum nugas respicias,[1] qui dicunt preeceptum esse, ut fornicaremur. Sed cum haec futilia et intolerabilia sint, missa faciamus. Hieronymus ait, prophetam scortum duxisse, at quae postea caste vixerit. Mihi videtur, ibi proprium nomen esse mulieris,[2] sicut infra, non populus meus, non misericordiam etc., ut mulier illa fornicaria, et filii ex stupro geniti in hoc fornicario populo, idolatriam significaret. Si quis ita intellexerit, facile sese ab istis difficultatibus explicabit, quas scholastici pepererunt.

Quia fornicans fornicabitur.

Haec est ratio superiorum, quemadmodum impudica carnaliter fornicatur a marito suo, ita anima, quae solo verbo dei pascitur, deflectens ab eo ad doctrinas humanas, dicitur fornicari.[3]

Voca nomen eius Iezrahel.

Filivs iste personam gerit omnium Israëlitarum, dicit enim se visitaturum sanguinem Iezrahel.[4] Ne quis in legendis prophetis moretur, sciat regnum Israhel bifariam esse divisum[5]: In regnum Iuda, quod duarum tribuum erat, et numero populi exiguum: et regnum Israël, quod ex tribubus decem constabat.

---

1) Nugae Scholasticorum impiissimae. 2) Fornicaria proprium nomen. 3) Fornicari in scripturis. 4) Iezrahel. 5) Regnum Israel bifariam divisum.

Quoniam adhuc modicum.

Haec est dura prophetia, et populo incredibilis. Proinde contemnebant prophetam, negligentes eum tanquam mendacem atque haereticum. In quo vides humanae naturae caecitatem. Putabat populus se crescere, et bene habere: hic autem iram venturam praedicabat, dum in spiritu vastationem imminentem videt. Sic impii iudicant per beneficia deum, et dum maxime vaventem arbitrantur, sentient horrendum iudicem.

Sanguinem Iezrahel:

Dubium est an active vel passive accipietur, utrum accipiatur, historiae nihil succurrit, quod de Iehu legitur ipsum scilicet fudisse sanguinem, nec ad sanguinem Nabut transferri potest. Est igitur hic divinandum, et prophetae credendum, dominum Iehu sanguinem fudisse multorum, et verosimile est eum multos quoque prophetas occidisse. Qui non potest non adversus impietatem, et falsum dei cultum exclamare, sicut in duplici cultu vitulorum, quo salvo, salvum permansit regnum: rursum illo sublato, necesse fuerat regnum corruere. Itaque omnibus modis resistebant prophetis, ut integrum regnum servarent, tam insigniter religiosi quidem fuerant.

Conteram arcum.

Per arcum[1] intelligit omnia arma, quibus instructi Iudaei pugnabant adversus reges Assyriorum: sed deus confregit arcum illum, cui magis fidebant quam ipsi. Itaque videmus populum deseri, qui tam insigni intumescebat praerogativa. Oportebat autem illud regnum minui, ut regnum Iuda convalesceret, quod aliquoties divexatum est, sed non radicitus sublatum. Inquit enim: Non amovebo

1) Arcus.

misericordiam a populo meo in aeternum. Sic in Genesi[1]: Non auferetur sceptrum de tribu Iuda.

Absque misericordia.

Qvasi diceret: Voca eam non misericordatam. ‚Lo' enim ‚non' significat, et ‚ruhama:' misericordiam. Quasi dice[2]: Non sit illa in gratia, filia enim fuit sine gratia, figurabatque populum cui deus misereri noluerit amplius. Prius legimus deum regnum Israel destructurum, ideo non solum eversurum, sed nunquam restituturum, quod horrendissimum est.

Et erit in loco.

Qvasi diceret: Ego suscitabo alium populum, sed non in Hierusalem, neque in Iudaea, sed in loco ubi non est populus, id est, inter gentes.

Et congregabuntur.

Oportet quod corporaliter Israel nunquam redeat ad unitatem cum Iuda, sed spiritualiter redeat cum Iuda in unum. Et ponent sibi unum caput, id est, Christum. Oportet ergo quod ita intelligatur textus, unus de unitate corporali, alius de spirituali, alioquin uterque falsus esset, et sibi pugnaret.

Quia magnus dies.

Magnvs dies est ille, quem ortus sol iustitiae Christus illuminat.

Iezrahel.

Iezrael[3] civitas est, et sedes regni potentissima. Vult ergo populum illum non amplius habitare in Iezrael terrena sed coelesti. Obscurus certe locus, et adiectus ad obscurandam prophetiam. Hoc enim est consilium divinum, ut in novissimis intelligamus consilium eius.

1 Gen. 49. 2) (Sic!) 3) Iezraël.

CAPVT II.

Nisi hoc totum caput referas dici a propheta ad Apostolos, ut illi adnuntient misericordiam dei, tam gentibus quam Iudaeis, non video quid propheta velit. Ponit ergo propheta haec in os Apostolorum, quibus ad fidem vocet Iudaeos. Sententia est: Vos qui creditis, accipite hoc officium, ut sororem vestram synagogam arguatis.

De medio uberum suorum.

Vbera[1] sunt ipsi doctores, qui doctrina sua pascunt populum. Quemadmodum enim mater lactat infantem de uberibus, ita doctor doctrina sua populum. Si illa bona, adolescunt ea; Si mala, pereunt. Totus autem hic textus non est intelligendus de sequentibus Christi adventum, sed iam de praesentibus et porro futuris.

Vadam post amatores:

Falsvm[2] deum formare, atque cultum idolorum instituere, non est alium deum facere, quod est impossibile, neque ea est mens facientis, qui arbitratur hoc facto verum deum placaturum. Est autem verus[3] cultus idolorum, cum abutimur dei nomine ad impiissima mendacia, ad opera, ad ceremonias, et somnia nostra: propterea quod deus non habeat hoc consilium, neque id cogitet. Ergo mea cogitatio fingit deum quod non est deus, et talem qualis esse neque haberi vult. Sumo exemplum: Rex Achab erigebat Baal, atque ei incensa faciebat, non hoc nomine, quod idolum diabolus esset, et cultus ille diabolicus, sed ita cogitabat: Ecce ego erigo statuam in honorem dei veri qui nos reduxit de Aegyto, huic deo offerte, atque incensa facite ad hanc statuam. Vide hunc cul-

1) Vbera. 2) Falsum deum formare ad. 3) Verus cultus idolorum.

tum vocari Idololatriam, et contra primum praeceptum, et diabolicum, propterea quod diversus ab illo sit, quae deus praecepit, ac servari iussit. Similis apud nos in statuis qui dicimus hac imagine coli verum deum atque nullum alium. Nihil refert, cultus est Baal, deus ita non vult. Idololatria enim interna prima est, quae fingit falsam cogitationem de deo, aliter eum imaginatur, alium cultum excogitat, quam ipse velit. Proinde hoc urget universa scriptura, ut verus deus vere cognoscatur, atque adeo omne negotium est in primo praecepto. Radix Idololatriae est cogitatio falsa, qua false cogitatur de deo, quemadmodum apud nos iam est, ubi tot inventae rationes, quibus deus colitur.

Et visitabo super eam dies Baalim.

Cur idolum vocarunt Baal, non satis constat, sed opinor dictum masculum, den Menner, propterea quod eius opus videbatur perfectum. Sic dicimus masculinum quod est optimum. Sicut masculum[1] Oleum Dertzöl. Significat autem Baal maritum qui sub se habet uxorem. Atque hoc nomen propterea indiderunt, quod ille cultus huius idoli deberet esse perfectissimus et absolutissimus, atque multo excellere illum, quem Moses dedit. Proinde hunc ἀρχίθεον dixerunt, quod hunc perfectissimo cultu colerent.

In auris.

In auris significat verbum fidei, quod nobis perpetuo in aure esse debet.

Achor.[2]

Mihi non est dubium, quin haec dictio proverbiali figura apud Iudaeos dicta sit in illos, qui

1) Masculum oleum. 2) Achor.

duriter pressi erant, atque miserrime vivebant. Si apud nós esset vera grammatica hebraea, ubi phrasis huius linguae, figurae, schemata, proverbia docerentur, non dubium esset, Bibliam nobis fore facillimam, alioqui difficillima.

Et erit in die illo.

Textus magnificus et totus dictus de novo testamento, et praedicatione Evangelii.

Et non vocabit me.

Non appellabit me amplius Baali coniunx mea, id est, destruam illas fiducias in opera, et hunc dei cultum, quem ipsi perfectum putabant, etiam destruam, cum dabo praedicationem Evangelii. Habes hic clarum textum, quod cultum huius idoli vero deo adscripserint, atque eo credebant ipsum coli. Neque adeo arbitreris Achab et Iesabel insensatos et stupidos principes, ut daemoniis libare velint, fuerunt prudentissimi et cordatissimi principes, ut nescias ferme alium regem, qui felicius atque fortunatius regnarit. Non fuerunt ut nostri principes, qui veri trunci, et insensati sunt, ut nescias plane eos homines esse. Prudentia nimia (de carnali loquor) impulit Achab, ut inveniret et institueret hunc novum cultum, quo credebat deo suo, qui ipsos ex Aegyto duxerat, proprium honorem fieri. Proinde in universum aemulabatur legem Mosi, atque rectius putabat hoc cultu deum coli, quam ipsa lege. Proinde sequebantur ipsum summi honores, cultus ille crescebat, conferebantur summae opes, et nihil omittebatur quod ipsum promovere posset. At David potentissimus rex, quid non passus est? Persecutus a rege Saul, deinde fugatus a filio Absalone, a deo graviter punitus. Nam impium cultum sequitur summus honor: pium, crux et ignominia.

Et percutiam cum eis foedus.

SVPRA dixit quemadmodum Christianus ducatur in solitudinem, id est, ex regno corporali in spirituale. Percutitur autem cum eo foedus, quo secum consentiant, id est, nihil noceant, et ut tantum prosint, tam volucres caeli, tam reptilia terrae, tam mors, quam peccatum. Nam per fidem habet omnia. Nam Paulus inquit[1]: Si deus pro nobis, quis contra nos?

Et dormire eos faciam.

PRophetae quando regnum Christi describunt, quietum et tranquillum faciunt et pacificum.[2] Vnde Evangelistae summam pacem in orbe fuisse scribunt cum Christus nasceretur, significantes, quod Christiano homini, qui ex regno Christi est, omnia quieta et tranquilla, et pacifica sint, et mortem, peccatum et infernum non timeat. Quippe qui sciat nihil sibi nocere posse, sed solum prodesse.

Et desponsabo te mihi.

NON dicit simpliciter pacis cor, sed sponsabo, ac si diceret: Ego ero sponsus, tu sponsa. Non autem potuisset altius comparare amorem dei erga nos. Qui amor est vehementior, sanctior, vel durabilior, quam sponsi et sponsae? Si nulla ergo alia promissio esset, quam illa, satis certi essemus de summa dei erga nos voluntate.

In iustitia et iudicio.

IVSTITIA est, qua iustificamur a deo.[3] Iudicium est, quo nos dominamur carni. Quamprimum enim nos iustificamur, principes statim sumus, et dominamur tam carni, quam morti. Et tam late patet nostra iustitia, quam late suum regnum.[4]

---

1) Roma. 8. 2) Lucae 2. 3) Iustitia. Iudicium. 4) Regnum Christi.

In summa, Christianus regnat ubique, princeps est omnium, atque huius regni non erit finis.

In misericordia et miserationibus.

Hesed Rahamim. Hebraea lingua copiosior, quam vel graeca, vel latina in vocabulis propiciationis et misericordiae. Est autem proprie misericordia[1] id quod Paulus χάριν nominat; Latini beneficium, Germani Gottes güte. Huius modi plures sunt loci tam in psalmis, quam in aliis prophetis, etiam apud Paulum. Vtcunque perfecti simus, tamen aliquando labimur: sed hoc peccatum sit quantumvis magnum, donabitur sponsae, et hoc significat in miserationibus.[2]

Et sponsabo te mihi in fide.

Potest haec hebraea dictio interpretari, et in virtute. Et posset hic quis plura sophisticari non fidem intellectam. Sed quorsum attineat parum refert, utcunque reddatur dictio, modo sensus integer maneat. Paulus aliquando data opera aliter reddit dictiones, ut praestrueret os illis cavillatoribus, qui super una dictione sic acerbe rixantur. Sententia est: Quicquid non est fides, non est sponsa. Quicquid extra fidem est, est adultera. Vbi vero fides aderit, ibi omnia perfecta sunt, proficiemus de die in diem, de virtute in virtutem.

Et erit in die illa.

Pavlvs ad Corinthios[3]: Tempore accepto exaudivi te. Psal.[4] Clamabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno. In novo testamento datur Christianis haec gloria, quod certi sunt deum exauditurum eos. Nam spiritus interpellat pro nobis.[5]

1) Misericordia. 2) Miseratio. 3) 2. Cor. 6. 4) Psal. 31. 5) Rom. 8.

Stat ibi verbum dei, petite et accipietis.[1] Sententia huius textus est: Curabo ego, ut mei Christiani omnia abunde habeant, et ipsis nihil desit, tam in bonis spiritus, quam in bonis corporis, oleum, vinum, triticum habebunt. Attamen meminerint interim vallis Achor, cum videmur nobis pressi esse inopia, fame, ignominia. Christianus etiam pascitur in media fame. Citius perirent milia hominum, quam unus Christianus.

Et haec exaudiet Iezrael.

Respondebit melius, quam exaugiet. Cur Christianos Iezrael vocet non satis constat. Arbitror, id propheta addit ad obscurandam prophetiam. Ego tamen ita intelligo. Quemadmodum Iezrael fuit regni civitas, et caput in Israel, ita omnes ecclesiae et congregationes Christianorum vocantur Iezrael, quod ibi caput et sedes regni sit Christus. Propheta hic aperte loquitur de regno spirituali, ut clare patet ex textu. Significat ergo Iezrael allegorice ecclesiam, in qua semen est verbum dei, quod seminat Christus etc. superius de Iezrael corporali, et de regno corporali intelligendum est. Proinde prophetae, et ita omnis scriptura interpretanda est, ut verba sonant, et nihil allegorizandum est, nisi sit suprema necessitas.

CAPVT III.

Qvaestio est de qua captivitate hic propheta loquatur. Quidam de Babylonica captivitate, quidam de Romana intellexerunt. Ego si auderem, vellem statuere, quod loqueretur de captivitate priore, de qua hactenus locutus, scilicet Assyriaca. Nam non habemus aliam filiorum Israël, quam illam Nulli tamen ego praeiudico. Summa autem capiti

1) Lucae 11.

est, quod describit captivitatem filiorum Israel ab Assyriis, et reversuros deinde ad Christum.

Et diligunt vinacea.

Deserit hic nos lingua Hebraea. Necesse est ergo alienis oculis cernere. Nam varie interpretatur [sic!] hoc vocabulum. Ego tamen sic lego: vinacea uvarum, ut sit proverbialis figura. Quasi diceret: Cum ego dominus tantopere amem hunc populum cumque offensis eorum tam crebro ignoscam, interim avertuntur a me, vadunt post deos alienos. Abeant ergo, et satientur vinaceis, cum mustum nolunt, id est tractent legem meam taliter, ut spirituales doctrinas vertant in carnales, id est, doctrinas hominum, quae vere vinaceae sunt, id est, apparent quid boni esse, sed cum gustantur, nihil praeter siliginem et aridam avenam attingis: ita eiusmodi doctrinae, quibus illi incumbunt, apparent bonae et divinae, illas amplectuntur, quia divinas neglexerunt. Et nos dicimus: Sus amaracum.

Et fodi eam mihi.

Homer[1] hordei, mensurae genus erat frumenti, ut apud nos est ein scheffel, sic in Hebraeo decem Homer, id est ein malter. Quemadmodum κάδος[2] vini mensura est, ein maß. Videtur tamen hic propheta significare, quod bonum quod datur meretria, habeat certos limites, et praescriptam mensuram. Alterum quod ad Davidem pertinet, non habet numerum, id est in aeternum nunquam finietur.

Sine Ephot, et sine.

Ego non credo prophetam loqui de isto Ephot,[3] ›d a deo institutum erat in Hierusalem. Nam erprete Hieronymo, significat imagines, quae

1) Homer. 2) Cadus. 3) Ephot.

erant in summitate vestis. Sed ut locutus superius de perverso cultu, ita et hic de perversis ornamentis. Traphim[1] alioqui non est bonae significationis in scriptura, propterea hic non in bonam partem interpretandum est. Significat autem imagines et idola, quae non licebat habere in sancta civitate, sed in Bethel Emorrea, ubi cultus vitulorum erat. Significat ergo: quemadmodum ego paciscar cum adultera illa ne congrediatur alteri viro, ita et vos viduae eritis et deseretis vestra altaria, et vestrum cultum idolorum.

Et posthaec revertentur.

VERBA haec intellige de regno spiritus, et per Davidem Christum, ut immensam et copiosam dei misericordiam per hoc verbum bonum intelligas. Sententia est: Israelitae liberati ab illa captivitate intelligent ex apostolorum praedicatione verum bonum, quod accipient et colent, etiam timebunt ipsum. Vbi nihil aliud nisi bonitas et abundantia boni, ut non amplius vexentur lege atque servitute legis, sed syncera fide Christum cognoscent.

Hactenus tractata est prima pars prophetiae, quae futurarum rerum inditia praescribit propheta. In sequentibus praesentia tractabit, scilicet vitiorum eorum.

CAPVT IV.

IN HOC capite incipit taxare propheta magna vitia, fructus scilicet incredulitatis, simul et ipsam incredulitatem.

Audite verbum domini.

CERTVS esse debet qui praedicat, se loqui verb domini, ut semper possit dicere: haec d· dominus.

1) Traphim.

Non est enim veritas.

DVAE Hebraicae dictiones, quae veritatem significant Emeth et Aemuna.[1] Paulus Aemuna transfert pro fide, ubi dicit: Iustus ex fide vivet. Significat autem proprie veritatem active, ut deus est verax sua veritate. Fides Christi, quae est in Christum. Emeth[2] autem veritatem passive significat, ut quando diffundit in corda nostra, et facit nos veraces, ut veritas dei, fides dei misericordia dei: non ea est, quae in deo est, sed quam infundit in corda nostra, atque adeo nobis impertit. Iustus ex fide sua vivet, id est, in virtute qua divinae veritati adhaeret.

Non est notitia dei.

NOTITIA dei,[3] est scire nos esse nihil: vivere, agere, et facere tantum misericordia dei. Summa, quando deum, et dei bona cognoscimus per fidem in nobis.

Sanguis sanguinem.

SANGVIS reatus et culpa vindictae solvendae. Vnde vox sanguinis est clamor de sanguine, non plorato, non vindicato. Est ergo sententia: Nemo est, qui nocentes puniat. Latrocinantur et praedantur omnes. Nemo prohibet.

Tacere faciam.

SILÆRE est in Hebraeo, et significat proprie ſtyll ſeyn. Vnde et Virgilius silentes umbras nominat quod nihil sint. Significat autem hic proprie nihil esse, ut sit sententia: Compescam hodie matrem tuam Synagogam, atque adeo eam in nihilum redigam, ut de ea nihil audiatur, cultum quidem suum.

Repellam te ne sacerdotio.

EST, quia reliquisti me deum fontem vivum, et declinasti ad opera tua, relinquam te tuis co-

---

1) Aemunas. 2) Emeth. 3) Notitia dei quid.

gitationibus, et habeas tibi proprium sacerdotium, quod tuum sit, non meum, et auferam scientiam meam a sacerdote. Nam ille est sacerdos,[1] qui habet veram notitiam dei, et scripturarum sanum intellectum. Qui hunc habent, deum habent et salvi sunt; qui non, diabolum habent, et suas doctrinas.

Gloriam eorum in ignominiam.

Id est, sibi erexerunt splendidum et gloriosum cultum dei, plures sectas, plura opera, in quae fidebant, hoc omne redigam in turpitudinem et in nihilum.

Peccata populi mei comedam.

Ipsi egregie saginantur peccatis populi, id est, erexerunt cultum, qui nihil aliud quam peccatum est, ex quo ipsi splendide vivunt, satis habent per hunc perversum cultum. Populus sua huc confert, ut alat illos qui hunc cultum servant et retinent. Et sublevant animas eorum, id est, dant eis doctrinas eiusmodi quibus credant se pie et sancte vivere, atque adeo deum ipsum iam habere propitium et fautorem, sed suspendunt eos, id est, decipiunt, fraudant, et imponunt eis.

Vt manducet et non.

Redigam ego hunc populum una cum suo sacerdote in eam famem et penuriam omnium rerum, ut comedant et bibant, nunquam tamen saturentur: minuam istam fornicationem, id est, idolatriam, sed non in totum eam cessare faciam, interim semper desiderium erit velle libenter implere eam, sed non possunt, ut sit sententia: Es will nit als vil inher kummen als sy wöllen. Ita et hodie fit: sacrifici et monachi imponerent popul[o]

1) Sacerdos quis.

ulterius ficta sua hypocrisi, ut venderent plumbum, et preces suas, non tamen possunt, minuit deus aliquantisper eorum desiderium, at non in totum cessare fecit.

Fornicatio et vinum.

Aptissime propheta proverbialem sententiam in sacerdotes et idololatras torquet, quasi diceret: Quid vos porci aliud faceretis, quam ut neglecta scientia iretis post vestra desideria, cum unicum hoc vestrum studium sit ut semper porci sitis, et scortatores? Videmus hodie nihil indoctius atque ineptius esse nostris monachis et sacerdotibus, qui nec valent ad gubernandas respublicas, nec ad privatam domum, quorum unicum studium est, ut sint egregii gurguliones et voratores et scortatores.

Populus meus in ligno suo.

Id est, vadunt consultum ligna sua, et accipiunt oracula a baculo suo. Contemptim hic propheta deum eorum lignum vocat, quod natum est in silvis vel in domo sua. Loquitur de ligno, ex quo tam cito fieri baculus poterat, quam deus. Ita fit et hodie, ut responsa feramus ex nostris studiis: tam diu portasti hanc vestem, tam diu orasti, ergo sanctus eris.

Super capita montium.

Id est, ipsi currunt ad idola posita in montibus, et in collibus, ibi sacrificant, ibi venerantur deum. Taxat ego[1] propheta studia et opera ipsorum, quae ipsi sibi eligebant.

Therebinthum.

[Mos] interpretum est, si non intelligunt quale genus arboris sit, Therebinthium[2] vocare. Arbitror o vel quercum, vel fagum esse.

1) legas: ergo. 2) Therebinthum.

Quia bona erat umbra.

Ad svas impietates potissimum elegerunt et loca, ubi et amoenitas et voluptas esset. Tam secura vult esse impia doctrina suae voluptatis, ut eam non simplicem, sed exquisitam eligat, idque in commodissimis locis.

Et nolite ingredi in.

Id est, manete in Hierusalem, nolite quaerere vobis alia loca ad cultum dei. Hieronymus pro Bethavel Bethel nominat, propterea quod urbes vicinae sint, neque praeterea quicquam egregii in ea gestum sit, quod propterea proprius cultus erigendus esset. Nam solebant Iudaei potissimum in his locis proprios cultus erigere, ubi quid egregii factum erat, vel ubi prophetae, vel ubi reges, vel insignis victoria fuisset. Arbitror ego prophetam indignitate aliqua Bethavel nominasse, quod sonat domum iniquitatis, et non Bethel, quod sonat domum gaudii.

Non pascet eos dominus.

Hieronymvs interpretatur hoc de captivitate Syriaca. Ego ita intelligo, cum pascere agrum non sit malae significationis in scriptura: quasi diceret, sine Israëlem ire suos distortas et impias vias, te ipsum pascet dominus, sicut agnorum gregem, eris ei grex amabilis, quem pascet spatioso et amabili loco, si non declinabis ad Israelem.

Ligabit eum ventus in.

Omnia dicta de Israel et Iuda, ventus ergo ligabit Israel in alis suis. Der wind hett in gefaß. id est, rapiuntur vento, sicut avis, quem ventu vi rapit. Rapiuntur enim vento impetu fornic tionis in omnia scelera. Abeant ergo illi, pereai utut velint, modo non secum ducant Iudam.

CAPVT V.

Propheta hanc prophetiam non uno tempore scripsit, neque uno anno eam praedicavit, sed utut raptus erat spiritu, ita prophetabat.

Videtur quod Esaias eodem tempore vixerit. Respectu circumstantiarum regnorum et rerum gestarum facilius intelliguntur prophetae.

Hoc capite descendit ad speciem, non loquitur in genere. Magnificus sermo est, quia est magnifica adhortatio. Estque haec sententia, quam non licet colligere ex sacra scriptura, neque ex Chronicis, sed tantum ex hoc capite: Rex Assyriorum imminebat iam eorum cervicibus, depopulabatur eorum terram. Congregabant ergo concilium principes et sacerdotes, in quo tractabant reformationem terrae, et sacrificium novum, quo placarent deum. Clamat ergo propheta: Vos stulti quid cogitatis novum cultum, et novum sacrificium, cum derelinquatis verum dei cultum? nulla iustitia, nullum iudicium in terra. Opprimuntur passim inopes, divites insultant pauperibus, et vos creditis velle deum placare vestra accumulata impietate. Nihil minus.

Quoniam laqueus fuistis Mitzpa.

Miror hunc celeberrimum locum fuisse corruptum tam a septuaginta, quam a Hieronymo, qui appellativum pro proprio reddiderunt, fortassis iudicio dei factum est. Est sententia: Sacrificiis quae fecistis in Mitzpa et Tabor nihil aliud fecistis nisi ut gravius offenderetis deum, quam hactenus erat offensus. Nam ubicunque locus erat celebris, ubi quid egregie factum erat, huc concurrebant erigebant novum culum.[1] Mitza[2] insignis urbs: ›i Samuel propheta unxit primum regem, ubi ıres reges et prophetae fuerunt.

1) legas: cultum. 2) legas Mitzpa.

Contaminatus in Israel.

Vos erigitis novum cultum, quo quaeritis victoriam adversum regem Israel, sed quid fecistis nisi scandalum in populo? qui hac vestra hypocrisi et hoc impio cultu multos errare fecistis, et ire post deos alienos.

Non est absconditus a me.

Id est, pulcherrima specie absconditis victimas vestras in profundum, ut nemo cognoscere queat, quam impia et mala sint. Semper quaeritis refugii praetextum, quo imponatis nobis prophetis, etiam ipsi deo, sed nihil facitis, non potestis abscondere, quin sciamus omnia.

Ruet etiam Iudas cum eis.

Per synecdochen, non quod populus Iuda iam periturus sit, sed quod plures civitates cum eis capientur a rege Assyriorum, quando vastabit Israelem.

In domino praevaricati sunt.

Qvasi diceret, neque satis erat, quod ipse recedebant a me, ei erigebant cultum impium, sed etiam cogebant filios suos et pueros idololatras fieri. Vides quantum peccatum, ubi in lege domini et in timore eius filios non erudieris.

Clangite buccina in Gabaa.

Locvs hic est tam obscurus, ut ignorem quid propheta voluerit intelligi. Tamen videtur quod hic propheta velit loqui de generali pernitie totius populi tam Israelis quam Iudae. Nam ex situ terrae cognoscitur, tribum Beniamin mediam esse inter Iudam et Israelem, habereque illustres civitates Gabaat et Rama, ut sit sententia: Rüstend üch an stryt ir dörfft es wol, dan üch würt Jomer vnd not angen, würt üch miteinander schlachen zu Gaba, zu Rama,

vnd wirt darnach ein nüw rich anfahen. Per haec verba, clangite buccina, adhortatur eos ad praelium, hostem iam instare, et in summa adesse iam perniciem terrae et interitum, et legem, opera, ceremonias abrogandas, et fidem instituendam significat.

In tribubus Israel ostendam fidem.

NON significat fidem in deum: sed certitudinem, ut sit sententia: Jch will inen bewisen das min wort war sye. Ostendam ipsis me veracem esse, et prophetas meos ipsis veritatem annunciasse, atque intelligant per experientiam eorum veritatem. Et sic absolvit totum illum populum uno verbo: desolatus erit.

Facti sunt principes Iuda.

ISTI duo populi immortali odio inter se dissidebant propter agrorum terminos. Nam Iuda quaerebatur suos agros possideri ab Israele, Israel contra a Iuda. Dicit ergo propheta: En Iuda, qui semper Israelem subiugare voluisti, factus es voti compos. Nam Israel ad Assyrios captivus ducitur, gloriaberis, et eris in securitate, ego autem interveniam et effundam super te iram meam quasi aquam.

Quoniam coepit abire post sordes.

ALII legunt, post praecepta. Hieronymus tamen sordes legit, cum quo ego manebo. Significat ergo quod populus Israeliticus patietur magnam iniuriam apud Assyrios, et non habet effectum iudicii neque iustitiae, quia coepit ire post sordes, id est, ad abominationem et incredulitatem gentium descivit, deum suum et eius praecepta et legem reliquit, habet ergo iam nihil praeter sordes.

Et abiit Ephraim ad Assur, et misit ad regem Gareb.

DIVINANDVM est hic, nam nulla extat scriptura quae testetur. Sententia est: Misit populus Israel

et Iuda ad regem Gareb, qui in Assur habitabat, munera et dona, ut eum regem haberet sibi propitium, etiam ut concederet ipsis rursum ire in terram suam. Nullus tamen rex hoc faciet, neque ille etiam, in cuius terra estis, nam vos estis mei captivi, ego vos in captivitatem misi, neque alius liberabit.

CAPVT VI.

Transitvs est ad regnum Christi, nam hoc verbo tam magnifica et splendida de nullo alio quam Christi regno possent intelligi. Est sententia: Populus ille post suam captivitatem bene vexatus et tribulatus veniet ad me, et ego requiem dabo.

Vivificabit nos post duos.

Nos moriemur quidem et affligemur miseriis, suscitabit tamen nos post duos dies, id est, modico tempore. Vel rectius videtur locus, quo Paulus gloriatur Christum resurrecturum tertia die, ut haec sit sententia: Quod Christus sua resurrectione velit nos omnes vivificare. Proinde intelligit non solum ipsam resurrectionem, sed eius virtutem et efficaciam.

Quia misericordiam volvi.

Misericordia primum est oblata quam accipimus, scilicet a deo, et qua nobis benefacit, deinde ea est quam debeo proximo meo. Est ergo sententia, hoc egi per prophetas occidentes vos ut erigerem scilicet regnum misericordiarum, ut omnibus vobis benefacerem ex mea misericordia sine vestris victimis et operibus.

Galaad civitas operantium.

Galaad [1] integra est regio, et non est urbs et per contemptum principes reges et eorum familiam

1) Galaad.

atque adeo totam synagogam, Die grossen hansen: Galaad appellat sub nomine urbis, quod non digni sint nomine regionis.

Insidiata sanguini.

Tribuit propheta huic civitati quod sanguinem fuderit, id est, supplantatur a sanguine, et rea fit sanguinis fusi.

Particeps sacerdotum.

Sacerdotes in Bethel tam obstabant deo, ut etiam pergebant latrocinari in via quae ducit a Sichem ad Hierusalem, ut scilicet impedirent eos, qui pergebant offerre in domo domini. Locus iste recte intelligitur de Christianis, quos prohibuerunt sacerdotes Iudaeorum a Christianismo, atque adeo suppliciis ab eo deterrebant. Et est similitudo. Quemadmodum in Sichem latrocinantur, ita hic prohibent accessum.

Fauces virorum vel latronum.

Haebraeus[1] legit, fauces militum, vel peditum, et sunt illi qui resistunt evangelio, fortiter capiunt et perdunt Christianos.

Sed et Iuda pone.

Loquitur de reductione populi non e Syriaca neque Babylonica, neque Romana captivitate, sed de spirituali qua capti idolis et ceremoniis serviebant, ut sit sententia: Licet multi latrones prohibeat, et undique via obsessa sit, nihilominus colliges exteros populos, et una liberabimini, quantumvis repugnent latrones in Sichem.

CAPVT VII.

In hoc capite videtur propheta corripere pseudoprophetas, qui populum iam conversum ad deum

1) Legas: Hebraeus.

per Ozeam, rursum ad idola pertrahunt, qui principibus et populo persuadebant longe abesse regem Assyriorum, ipsos habere propitium deum et verum eius cultum, atque ita omne verbum huius prophetae irritum faciunt. In eos ergo propheta similitudine invehitur de fornace et pistore qui pinsit panem. Quasi diceret: Vos pseudoprophetae avertitis populum et inducitis ad falsam spem, similes eritis farinae, quam fermentat pistor ac praeparat fornacem, accendit eum et pinsit panem, ubi iam paratus venit rex Assyriorum et comedit eum, ita et vos esca eritis regi Assyriorum.

Et fur ingressus est.

EXPONVNT quidam de adversariis, qui clam et in occulto rapiunt: videtur tamen referendum ad falsos doctores, qui operantur mendacium dum per infinita mendacia furantur et rapiunt, et se transfigurant in angelum lucis, ingrediuntur splendida specie, et primum obscurant corda, deinde interficiunt. **Vond dieb hinein vnd wider hinuß.** Furantur in domo, extra latrocinantur, id est, curant auferri vestra bona.

Omnes adulterantes quasi.

CLIBANVS[1] fornax est succensus a pistore, et parata pascha ad pinsendum. Est similitudo adulterii eorum. Nam impii doctores succendunt hunc clibanum, id est, inflammant cor populi, ut adhaereant mendacio contra prophetam.

Cessavit excitare.

SENTENTIA est: **Wen der offen zuo bereit ist/ dar nach knyt man den teig/ vnd fürt in/ dar nach stat er still biß an morgen/ den macht man brot daruß.** Translatio facit obscurum textum. Vult ergo

1) Clibanus.

dicere propheta: populus paratur per impios doctores ad escam omnium gentium, sunt securi omnium rerum, quia differtur adventus regis. Deinde succenditur clibanus, id est, quando iam arbitramur nos securos esse, advenit rex et aufert nos, et omnia nostra bona.

Ephraim in populis.

Id est, Ephraim est mixtus inter populos, populus irruit in eos, et ipse dispergetur undique: Reyß iederman von inen. Nam est esca factus omnium populorum, neque etiam mutabitur, id est, non cessat, ut sit sententia: Quamdiu non cessabunt idola, tamdiu non cessabo vos vorare.

Quasi columba persuasibilis sine corde.

Sententia est: Seducitur a falsis prophetis, ut amplius cor non habeat. Ibi brevibus verbis habes summam totius negotii, persuadetur quidvis misero populo, sed sic ut nihil iudicet. Nam illi pseudoprophetae omne iudicium prorsus abstulerant a populo, atque penes seipsos ponebant, quemadmodum et hodie nobis factum est a pontificibus et sacerdotibus.

Aegyptum invocabunt.

Condvcent Aegyptios et Assyrios quibus se defensabunt, et sedebunt in securitate, et putent se iam regnare. Contraham eos ut ex improviso capiantur, et cum se bene armatos putabunt auxiliis hominum, repente inducam regem Assyriorum qui capiet eos.

Caedam eos secundum auditionem coetus eorum.

Avditvs hic potest capi active vel passive. Hieronymus active sumpsit, ut sit sensus: Ego castigabo eos, quod se invicem potius audiunt quam me. Nam dicebant: Cur non ita faceremus? Rex,

princeps, sacerdos, tota multitudo populi ita faciunt. Respondit deus: Castigabo tam eos, qui audiunt, quam qui docent. Potest et sensus esse passivus. Ego castigabo eos secundum quod auditum fuerit, id est, secundum verba quibus minatus sum eis, ut sit sensus: Quemadmodum dixi per prophetas ipsos perituros, ita fiet, nihil mutabo de sententia, cum ipsi nihil de vita mutent.

Et non clamaverunt ad me.

CVM non clamatis ex corde, est apud me verus ululatus quantumvis sanctum et pium sit quod clamatis. Si non est ex corde, est mei irrisio et blasphemia.

Super triticum et vinum.

LOCVS tortus est a Sophistis ad sacramentum altaris, qui quicquid vinum te[1] panem sonat, statim huc referunt. Sententia est: Omnia sua studia huc referunt ut temporalia quaerant. Ipsorum clamor non quaerit gloriam meam, sed ventrem suum, quemadmodum clare describit David Psalmo 4.

Ego erudivi eos et confortavi.

HACTENVS ex me didicere, ex me consilia petierunt, dedi omnia quibus opus erat. Iam vero erudiunt se novis doctrinis, et novis legibus confortant se per brachium et carnem suam, et quaerunt auxilia ex Aegypto.

Facti sunt quasi arcus dolosus.

TROPVS in scripturis frequens, ut populus appellatur arcus.[2] Sumus ergo arcus domini quando incedimus pura fide, et habemus verbum domini. Quando ergo per nos pugnat contra impios vel infideles, tunc sumus ei arcus et sagitta. Sententia ergo huius loci est: Prorsus abalienavit se a

1) Legas: et. 2) Arcus pro populo.

me populus, ut non possim eis uti contra impios, sed ipsi iam impii ex piis facti, adeo ut opus esset aliis quibus pro arcu uterer.

Cadent in gladio principes.

QVIA frustra faciunt me clamare per prophetas meos cadet non solum populus, sed electissimi quique et principes et seniores.

Ista subsannatio eorum.

HIERONYMVS interpretatur de peccato in Aegypto. Sed ego intelligo sic: Cadent in gladios Assyriorum, nihil iuvabit quod se consilio humano adversus deum voluerint defendere. Sich das sind die Junckeren die sich vff Aegyptum lassend: Also wirt man irer spotten. Quod voluerint auxilia ex Aegypto adferre contra Assirios.

CAPVT VIII.

ITERVM exhortatur spiritus prophetam, ut instet, non cesset clamare a revocando populo, ne externa auxilia quaerant.

In gutture tuo sit tuba.

Schilt nur getrost, quia indigent magna increpatione. Insta magna voce ut revocentur, neque porro audiant pseudoprophetas.

Quasi aquila super domum domini.

FATEOR hic meam ignorantiam. Nam mihi non satisfacio in hoc textu. Oportet ut hic fingatur ecclipsis, id est defectus tam verborum quam oranum. Eleva vocem tuam, quae quasi aquila etc. erba sunt comminantis: Secht üch für / Es istioz vorhanden, quod etiam domus domini non t secura in Hierusalem. Et veniet adversarius ut aquila, id est, velox et rapax rex, qui nulli

parcet, neque in domo domini, tanto minus vobis qui securi esse vultis in Bethave, et in reliquis locis vestrae idololatriae.

Proiectus est vitulus tuus Samaria.

VITVLVM Samariae appellat vitulum Bethave, sicut ex superioribus de Iezrael potes intelligere. Samariam nominavit quod illa erat regni caput, ibi erat principatus: nescio ego, an velit propheta erectum novum vituli cultum. Hoc magis placet, quod intelligat veterem cultum, quem cultum vituli per contemptum nominat, non dignatur eum nomine dei.

Quia ventum seminabunt.

VENTVM seminare figura proverbiali dicitur: quam simpliciter referimus ad omnia studia inania, quasi diceret, nihil seminant, at interim seminare se putant, postea ubi ad mortem, id est, messem perventum fuerit, metent fructum laboris, id est, stipulas, mortem et conscientiam malam. Stultus labor, inutile praemium, falletur spes vestra qua expectatis fructum idololatriae vestrae.

Quoniam in proiectamenta erit vitulus.

REX Assyriorum visitabit hunc vitulum, et vastabit omnem terram, et ipsi dispergentur, et erunt in nationibus, transferentur, et iam non erunt in terra sua, sed vivent miserabiliter inter gentes.

Onager solitarius sibi Ephraim.

ONAGER hic descriptus est in Iob,[1] et asinus sylvester est, qui maxime alienus est a consuetudine hominum. Addit solitarius notanter, ut significet proprietatem quam velit, quasi diceret: Ephrain

1) Iob. 6. 11. 24. et 39.

meus est solitarius, id est, abiecit legem meam, mandata mea negligit, non vult amplius esse iugalis asinus, proiecit onera, prorumpit in carnis libertatem, ipse sibi praescribit leges, erigit cultum, creat reges.

Munera dant amatoribus suis.

Id est, dant stipendia iis, quibus fidunt, regunt se, conglutinant se cum gentibus, suo thesauro, suis opibus volunt se defendere, nihil indigent meo auxilio.

Quia multiplicavit Ephraim,

Ephraim nunquam dehortari potui, ut cessaret aedificare altaria. Je mer ich dar wider predige, ye mer ich sie vffrichte. Non solum erigit altaria peccatricia, sed traducit in usum ut execretur in hoc opus, in quod instituti sunt, scilicet, ut ibi peccetur.

Si scribam ei, multiplicetur.

Etsi clare praescripsero meam legem, si multipharíam, si saepius, semper depravant, ad eorum sensum torquent, aliud semper nomen indunt. Sie machend im ein wechßine nasen.

CAPVT IX.

Perstát propheta in comminatione futurae captivitatis, et detrahit eis fiduciam et auxilium, quo nituntur: invehitur contra eorum securitatem, qua frustra pacem credunt futuram quam diu recedunt a lege domini.

Dilexistis mercedem.

[Mercedem, sicut supra in 2. Capite, notat abundantiam et copiam temporalium rerum, id est, sperasti abundantiam mercedis pro tuo cultu,

hoc diligis. Abundantiam sperasti rerum omnium, et hanc mereri intendis tuo cultu, sed spes tua fallet et mentietur, torcular tuum fallet spem tuam, minus dabit quam sperasti, etiamsi omnia abundent, tamen inter manus tuas evanescit, ut nescias quorsum perveniat.

De quo omnis qui comedit eum.

Est in Deut. scriptum, quod quando offerebantur decimae, summo gaudio et laetitia fieri debere, neque quicquam decuit offerre in tristitia. Dicit ergo hic prophetae[1]: in luctu sacrificabunt, neque laetari poterunt propter suam servitutem. Ergo ipsa sacrificia ipso dolore erunt polluta.

Cognoscet Israel stultum prophetam.

Id est, vos, quemadmodum impii solent, damnatis pios prophetas, qui vobis stulti et insani sunt, et oditis eos magno odio. Intelligetis autem quam stultus, aut quam mendax ego vobis fuerim. Verax ego sum, sed propter iniquitatem aut malitiam vestram cogor mendax esse, sentietis vos vero quam mendax ego sim.

Laqueus aucupis factus sum.

De poena, non de culpa, ut active interpretetur, factus sum laqueus, qui caperet eos, vel potest intelligi passive, prophetam scietes,[2] scietis et laqueum captionis, et odistis hunc prophetam in domo dei, id est, in populo meo. Vos scietis, quisnam fuerit, vere an false dixerit.

Profunde peccaverunt.

Adeo rebelles fuistis, ut optimo prophetae resisteretis, et ille fuit, qui volebat, vos experir[i] et liberare vos a praesente ira, interim cogebat[ur] esse laqueus vester. Dignum amore odistis. Se[d]

1) Legas propheta. 2) Legas scietis.

visitabit vos, quemadmodum impios in Gabaal, Iudicum 19.

Ephraim quasi avis.

INCIPIT propheta loqui de plaga sterilitatis inter homines. Hactenus foecundi fuistis, sed steriles reddemini, iam instante captivitatis tempore. Non hoc dicit propheta, ne porro foecundi sint omnes, sed non futuram tantam gloriam foecunditatis. Redigatur autem in solitudinem et ignominiam.

Sed vae eis cum recessero ab eis.

VIDETVR quibusdam quod hic propheta transitum faciat de regno corporali in spirituale, ut sit sententia: Vae eis cum incarnatio mea ab eis recesserit. Ego tamen arbitror, hanc esse prophetae sententiam: Prolem eius interficiam, erunt plane infelices in prole sua, sed ipsis vae erit cum recessero ab eis prorsum, et sinam hoc residuum, quod relinquatur eis ex subole sua, durissime premi in servitute Assyriorum,

Propter malitiam studiorum eorum.

QVONIAM Israeli simpliciter denuntiatur ira dei sine misericordia, intelligendum est, nolle deum misereri, quin regnum eorum temporale perdat ac destruat. Sed sunt plures loci in hoc propheta, qui clare docent misericordiam dei erga Hierusalem, et eam intelligo de regno spirituali.

CAPVT X.

PREDICATVM videtur hoc caput tempore Oseae ultimi regis, qui agnoscebat errorem, interim nen sacrificia auget. Perstat ergo propheta in ptivitate Israelis, et si videat aliquos qui nolint aetendere aliquid poenitentiae et reformationis: 1 tamen vero studio non contendunt se emen-

dare, atque adeo, ut etiam restituerent impia studia, erigerent novos cultus, quibus deum magis ac magis offenderent.

Vitis frondosa.

HEBRAICVM vocabulum vastata non frondosa significat, et si ego mallem frondosa legere, quod textus sequens videretur optime quadrare et esset clara sententia. Israel est vitis in terra sua, quam plantavit et late diffudit, sed quales fructus proferat video, nempe idololatriam. Si vastatum legas, est sententia: Es ist ein schöner winstock/ aber vnnütz. Curavit impius populus, ut istic, ubi terra erat optima, erigeretur cultus. Vbi boni proventus, ibi impii cultus. Impietas nidificavit semper, ubi ventris pabulum est.

Confusio Ephraim capiet.

ID EST, multis consiliis hoc agunt, ut vitulos suos defendant, pertinaces sunt in proposito suo, sequuntur consilia sua. Morientur ergo dum pertinacissime defendunt, et peribit tam cultus, quam cultor.

Transire fecit.

VOX hebraica dum vel dummem, duas significationes habet, silere et simulare. In summa, semper utimur hoc verbo pro rebus perditis, et redactis in nihilum.

Et vastabuntur excelsa Aven.

ALludit ad nomen Bethaven, id est delebuntur excelsa. Nam aven peccatum significat, quod affligit et vexat conscientiam. [1]Excelsa significant altaria, cultus deorum qui in montibus et in collibus fiunt.

1) Excelsa quid.

Et dicent montibus.

Hvnc textum allegat dominus in evangelio Lucae,[1] ubi extremi iudicii mentionem facit. Est ergo generale dictum, quasi diceret: Es wirt ein iomer kummen/ das du nit weyst wo vß. Potest etiam applicari ad quamlibet futuram calamitatem. Oseas eam aptat ad captivitatem Assyriacam, Christus ad captivitatem Romanam. Nos ad extremum iudicium, ita et hic interpretari potest, ut interim sententia prophetae salva maneat.

Ex diebus Gabaat.

Est aliud exordium, quo eos ad frugem vocare contendit. Et est sententia: Was sol ich vil sagen/ es ist ein alte bübery/ ir habend ũwer leben lang nie kein guots thon/ hebt an vnd thund ein mol guots.

Ephraim vitula docta.

Qvemadmodvm vacca tamen laborat pro victu, ita tu Ephraim in hoc tuo cultu nihil aliud quaeris nisi temporalia. Servis deo, non nisi pro terrenis. Videtur velle urgere propheta, quod sit magnus labor in cultu impio, sed tam placet hic cultus, ut omnem molestiam facile vincant. Quemadmodum vitula per se non trituraret, sed ederet, nisi cogeretur. Ego tamen tuum tam nitidum et bene curatum collum confringam, id est, te dabo in servitutem, te dabo puniendum regi Assyriorum.

Sicut vastatur pacifica.

Qvem admodum ille qui in domo sua secure habitat, non timet, omnia salva videt, subito gruentibus hostibus interficitur, tam ipse quam or et filii, ita et vobis continget, dum in summa curitate eritis, veniet rex, et perdet vos. Mos

1) Lucae 21.

est scripturae ut breviter perstringat veteres historias, non tamen narret, quid gestum sit; Ita hic propheta facit, recitat historiam, quae non extat, sed tamen videtur esse eiusmodi. Sama rex fuit qui vastavit tyrannica caede domum Arnel, ubi tam matrem quam filios interfecit.

CAPVT. XI.

Dicit ipsis idololatriam inveteratum malum esse, atque (ut Iesaias propheta dicit) ex utero matris vocavi te transgressorem. Die sund hat inen angewont von muter lib. Incepisti idololatriam quando egrediebaris ex Áegypto, neque hodie ab ea cessas.

Cepit gladius.

Nam rex Assur multas civitates ceperat, adeo etiam totam tribum Neptalim antequam ingrederetur terram eorum.

Populus meus pendebit ad reditum meum.

Nvnqvam liberaberis ab hoc quo te premam iugo ita servies, semper intellige temporaliter. Vbi vero ego rediero, id est, filium meum in mundum misero, tum poteris agere poenitentiam, atque ita salvari spiritualiter.

Non faciam furorem irae.

Qvanqvam premam fortiter, volo tamen, ut misericordiae nomen mihi salvum maneat, neque ego furorem meum exercebo, ut homo, qui frenas irae suae nescit, cuius indignatio non exatiatur, nisi adversarii funditus perierint. Habes exemplum in passione Christi, non erant contenti Iudaei, quod erat miser, vilis et abiectus homo Christus, nisi funditus extirparent eum, adeo etiam crudelissima morte, dicit ergo hic, non insaniam ut

homo, sed puniam ut deus, cuius misereri proprium est.

Qui sicut leo rugiet.

TOTA scriptura rugitum leonis voci Evangelii comparat. Ita est Amos[1]: Leo rugiet, quis non timebit? Leo ergo ille qui rugiet, pro catulis suis, pro filiis suis ex tribu Iuda. Rugiet ergo hic leo in omnes impios et sibi resistentes, adeo etiam, ut omnia dira supplicia ipsis minetur, nisi cessent sibi resistere.

Et avolabunt ex Aegypto.

PER Assyriam et Aegyptum intelligit gentes, quas ad Evangelium vocabit, una cum Iudaeis, quasi diceret: Non vos solum, verum etiam gentes sequentur evangelium, erit unus pastor et unum ovile.

In domibus suis.

ID EST, In die hüser da sie inferend, non quas ipsi aedificaverint aut abegerent, sed quas ego dabo, id est, ecclesiam cui ego mea dona dabo.

CAPVT XII.

CAPITVlum 12. incipit, Circumdedit me Ephraim, quod ibi novus sermo incipiat, etiam quod deinde perpetuus sit, et qui separari non possit. Provocat Ephraim ad poenitentiam collatione Iudae: nam ille adhuc sanus erat. Erat eni mtunc temporis (ut opinor) sub rege Ezechia, qui regnabat verbo dei, et ambulabat in dei voluntate.

Cum sanctis fidelibus.

YRA hunc locum ex Rabbi aliquo interpretatur, atque sententiam adducit, quae mihi bona vider, quod sanctis stet in numero plurali, et deum

1) Amos 3.

significet. Nam scriptura saepe deum numero plurali nominat: ut in Iosue, quia deus noster est sancti. [sic!] Est ergo repetitio cum sanctis, id est, deo sancto fideli, quia deus est fideils,[1] servans pactum suum, quod pepigit nobiscum. Hic tangitur fides Ezechiae regis, qui fidebat deo, ergo et ipse erat ei misericors et fidelis.

In utero supplantavit fratrem.

Qvomodo in utero Iacob fratrem supplantaverit et cum angelo luctatus fuerit, lege in Genesi.[2] Cur autem propheta has historias de Iacob adduxerit, cum non conveniat cum textu, dubitant omnes interpretes. Mihi haec sententia placet, quod propheta inter precandum semper inculcet praeterita dei facta. Frequens est hoc in psalmis, et in Esaia. Ita ex praeteritorum laudibus texant laudes praesentibus. Et est sententia: Ephraim circumdat me mendaciis, fingit cultus, cum huc solum deberet spectare, ut deum illum coleret, quem Iacob; quasi diceret: Spectemus exempla patris nostri Iacob: consideremus ea, quae ipse fecit, quomodo fecerit. Si vultis opera eius imitari, imitemini et fidem. Quomodo potuisset ipse supplantare fratrem suum adhuc existentem in utero, nisi ex solo deo, et ex fide in eum pura, expectavit semper voluntatem domini, id quod iussit, fecit in verbo suo fidens. Si igitur vos vultis esse Iacobitae, sinite, ut deus operetur in vobis, non vos. Vbi iusserit aedificare altare, et instituere cultum, tunc facite, et fidite in suum verbum.

Dominus memoriale eius.

Hoc nomen soli deo convenit in scriptura, frequens est in scriptura, et semper proprie ad deum pertinet.

1) Legas fidelis. 2) Gene. 27.

Et tu ad dominum.

Pendere debetis ex domino deo, et sustinere eum, non fugere ad Aegyptios, de bona eius voluntate certi esse. Mendaces ergo vere estis, qui desertis promissionibus suis, et relicto exemplo patris vestri Iacob, convertimini ad idola, et alienum deum.

Mercator in manu eius.

Propheta hic allegorice loquitur: Tu es sicut mercator, in cuius manu falsa statera est, qui calumnias diligit, Der den lüten unrecht thut. Qui hoc tantum agit, ut ipse ditescat omnium aliorum malo. Ita impii doctores hoc tantum docent, quo ipsi pingues reddantur, et crescat ipsorum venter, aliis interim misere fame pereuntibus.

Si Galaad ad idolum.

Ordo huius prophetiae sumendus ex affectu, supra Israelem dixerat tanquam mercatorem dolosum, se vero esse verum deum, revertitur mox ad enumerationem plagarum. Videtur quod hic propheta aliquam historiam tangat, quae non extat, quae talis fortasse fuit, quod ii duo populi in Galaad et Galgala se invicem praetulerint, ut quilibet eorum religiosiorem cultum habere voluerit. Quemadmodum et apud nos minoritae et observantes; ut sit sententia: Vos qui estis in Galgala, habetis exosos illos in Galaad.[1] Vnd eins ist eben als from als die anderen. Galaad regio cis Iordanem, Galgala[2] infra.

Fugit Iacob in regionem Syriae.

Exemplvm fidelissimi patris impiissimis filiis oponit. Iacob servivit pro uxore et servavit pecuniam, oportebat bonum illum hominem servire pro ›minibus. Nos vero, quos eduxi per prophetas Aegypto, non potestis neque vultis servire deo,

1) Galaad. 2) Galgala.

tam bene de vobis merenti. Ille pater vester Iacob inter malos homines, et peregrinos, servivit domino, et mansit fidelis, vos renuitis servire in parato regno et omni abundantia. Proinde non filii huius patris estis, sed abortivi et spurii.

CAPVT XIII.

Itervm novus sermo oritur, propterea quod vidit propheta novas victimas, novos cultus, quasi diceret: Populus iste non satis habet, hactenus peccasse, sed novum cultum instituit quo porro peccet.

Vitulos osculemini.

Oscvlvm est signum adorationis, per verbum ergo osculemini, intelligit cultum, honorem, quem idolis adtribuunt. Sacrificabant etiam homines charissimos filios idolo. Nam eo credebant se obsequium facturum deo. Ita colligebant: Abraham voluit immolare filium suum, quo facto unice placebat deo, cur ergo nos non placeremus deo, si idem faceremus? Vide quorsum ducant exempla sine fide.

Idcirco erunt quasi nubes.

Vos regnatis, et gloria praedicationis vestrae magna est. Cultus hic tam dulcis nobis, quemadmodum ros matutinus. Describit hic propheta dulcedinem et felicitatem, quam habet ex cultu pio.

De manu inferni.

Infernus in scriptura saepe pro morte sumitur. Dz ding dz die seel hin weg nimpt, ex hac vita.

APVD THOMAM WOLFFIVM

ANNO M. D. XXVI.

OSEAS

III.

PROLEGOMENA.

Tertius qui sequitur in Hoseam prophetam commentarius anno MDXLV. a Vito Theodoro editus est: Inscriptio libri figuris ligno incisis circumdata haec est:

IN HOSEAM
PROPHETAM
Reuerendi D. Martini Lu-
theri Doctoris Theologiæ Enarratio,
ab ipso & in publicis prælectionibus
tradita, & postea recognita,
Collecta per Vitum Theo-
dorum Noribergensem,
Plena piæ doctrinæ & salu
tarium consolationum.
VVITTENBERGÆ
Excudebat Iohannes Lufft,
Anno M. D. XLV.

Liber est XLVIII plagularum formae octonariae, quarum prima plagula sagittulis in marginibus ulterioribus signata, secunda signo)(conspicua est, sequentes XXIII literis maiusculis, aliquae XXIII literis minusculis insignes sunt. Folii primi tergum, secundae plagulae folium ultimum et paenultimum, plagulae C signatae paginae posteriores, ultimae plagulae pagina ultima acuae apparent. Foliorum descriptio incipitur in

plagula A signata, finitur in VII. folio ultimae plagulae.

Inscriptionem libelli sequitur epistola dedicatoria Viti Theodori: Reverendissimo et illustri principi, Georgio Coadiutori Mersburgensi etc. Principe in Anhalt et Ascania, Vitus Theodorus Noribergensis S. D. In illa editor de opere suo haec scribit: ,Ut autem sermo prophetae intelligi possit et in tanta breuitate uarietas rerum magis conspiciatur, edidi enarrationem Reuerendi D. Martini Lutheri Patris et praeceptoris mei, uera pietate colendi, primum in publica praelectione traditam, et a uiris doctis, Casparo Crucigero, et Georgio Rorario, ac a me collectam, quae, postquam a me ordine scripta est, tota ab autore ipso recognita est. Quare sciant lectores hunc commentarium γνήσιον Reuerendi D. Martini Lutheri opus esse, quod quidem non dubito eruditis et piis omnibus gratissimum fore. Multae sunt enim in hoc propheta conciones breues et truncatae, multae figurae ac phrases prorsus alienae a latino et nostro sermone. Et loci multi sunt, qui res continent de inuocatione dei, de consolatione piorum, non intellectas nisi peritis mentibus. Ideo opus est interprete erudito et dextro. Ac subinde accendit deus donum interpretationis in ecclesia, ut rursus legi et intelligi prophetica et apostolica scripta possint. Cum autem res ipsa loquatur dexteritatem eximiam esse D. Lutheri in enarrando, et luceat in eo donum interpretationis, quo multos articulos doctrinae euangelii antea pene extinctos renouauit, et prophetarum ac apostolorum conciones nobis patefecit, diligenter eius enarrationes colligendas et ad posteritatem transmittendas esse statuo.‘ Data est epistola Calendis Iunii, Anno M. D. XLV.

Sequitur inde a folio 1.—21. latina versio Hoseae prophetae, opus non Lutheri sed Viti Theodori. Ea quae de bibliorum latina versione

a Luthero facta narrantur magis fabulae quam historiae propria ducenda sunt. Quae cum editoribus collectionis operum latinorum Lutheri Ienensis perspecta fuerint, versio illa ab iis non recepta est. Vuittembergenses eam receperunt. Nobis Vuittembergensium vestigia esse premenda pro rato habuimus, quum quae sub nomine Lutheri tradita sunt nec certissimis testimoniis ei abiudicantur omnia nostram in editionem semper redegimus.

Fol. 21 (verso) sequitur „M. Ioachimi Helleri Ludimagistri Noribergen. in Hoseam Prophetam Epigramma," XVIII. distichis comprehensum, incipiens: Viderat hunc aliquis delapsum nuper Olympo | Vatem, qui subito constupefactus ait etc.

Fol. 25 incipit commentarius a Vito Theodoro collectus. Ipse una cum Crucigero et Rorario praelectionibus publicis a Luthero Vuittembergae habitis adfuit. Nusquam denotatur, quo tempore Lutherus Hoseam tractaverit. Vitus Ludovicus a Seckendorf in historiae suae Lutheranismi libro III. § 127. p. 583., haesitans in verbis commentarii nomini Cochlaei alludentibus: ‚Cochleam stupidam, Eccium clamosum et ebriosum, Pighium, scabiosum, Vicelium hypocritam' explicat: ‚Apparet hinc, lectiones has in Hoseam ante annos aliquot et superstite adhuc Eccio et Pighio, qui anno 1543. decesserant, coeptas, tardius vero publicatas esse.' Et pag. 587. pergit: ‚Meminit in praelectione ad cap. XIV. captivitatis Hieronymi Baumgartneri, quem virum pietatis laude insignem vocat, ut facti recentis, quod deplorat, unde colligitur, anno 1544. haec esse dictata.' D. Walchius priori quidem argumentationi Seckendorfianae benevole annuit, steriorem vero reiicit provocans ad autoritatem iam D. Christiani Friderici Borneri, qui in colleionis Lipsiensis operum Lutheri tomo XI. p. 10. m coniicit, vero propiorem esse, quod Lutherus, m recognovit Viti opus, in contextum inseruerit

commemorationem Baumgartnerianae captivitatis. Sed haec omnia, ut cum Luthero loquar, merae nugae sunt. Scimus, qua ratione Vitus Theodorus verba magistri in scholis publicis prolata tractavit, correxit, commutavit, auxit, suis met ipsius sententiis commiscuit suoque stilo subegit! Luthero mortuo ipse in Ioele confitetur, se ‚suo more' etiam hunc prophetam tractasse. Quam fusius atque copiosius retractatam argumentationem atque enarrationem Luthero misit legendam, probandam, recognoscendam. Pro sua quae nobis ubique perspecta est benevolentia erga discipulum, famulum, amanuensem et fidelissimum et ad rem splendide perficiendam idoneum Lutherus Viti commentarium pro suo agnovit. Quam ob causam Vitus opus suum γνήσιον Lutheri esse contendit. Praelectio Lutheri habita est iam anno MDXXIV. Crucigerus adhuc Vuittembergae fuit. Hoseae descriptio in scholis publicis ultimum opus Crucigeri fuit priusquam Magdeburgam adiret. Eadem praelectio, de qua loquimur, est atque illa, de qua commentarii, quos primo et secundo loco in nostram editionem recepimus, testantur. Videmus quomodo et quantum verba magistri a verbis disciplui differunt, facile vero intelligimus conferentes unam cum altera descriptione, Lutherum non bis Hoseam tractavisse, sed Viti commentarium ex iisdem schedis sibi propositis desumptum esse, quarum habemus in prioribus commentationibus exemplum alterum statim in auditorio exceptum alterumque paullo post typis expressum.

Folio 354 (verso) sequitur ‚Mart. Luth. Additio in locum Hoseae ca. 13. Ero mors etc.' Haec libri pars ultima opus vere γνήσιον Lutheri est. Mihi quidem constat, Lutherum hanc argumentationem addidisse operi illo tempore, quo Vitus Theodorus ipsi commentarium misit recognoscendum. Ni fallor argumentum fuit disputationis cuiusdam

academicae Luthero praeside habitae in complexum notissimarum disputationum eam ob causam non receptae quia hoc loco iam promulgata fuit. De hac additione Vitus Ludovicus a Seckendorf in historiae Lutheranismi libro III. Sectione 32. §. CXXVII. pag. 587. disserit: ‚Exhibuit sane Lutherus insigne sacrae philologiae specimen, dum dictum illud prophetae varie ab interpretibus inprimis LXX. versum cum allegatione Pauli 1. Cor. 15, 54. 55. accurate confert statuitque (contra quam alii senserant, atque se ipsum corrigens) apostolum ibi non solum Hoseae verba sed et Esaiae cap. XXV. v. 8. citasse eaque rectius quam septuaginta vertisse.‘

Praeter haec in editione principe quae corrigenda menda typographica enumerantur satis multa, quae nos correximus, priusquam contextum huius editionis in nostram editionem recepimus.

Tribus huius editionis principis exemplaribus usus sum, quae quamvis in omnibus partibus et ad verbum omnino congruant, tamen quattuor vel sex in locis differunt. In exemplari I. fol. 85. versu 15 legitur ‚inflexit‘, in exemplaribus II. et III.: ‚inflixit‘. In exemplari vero II. fol. 362 (verso) legitur: ‚armis suis‘, in exemplaribus I. et III.: ‚armis sive‘, in exemplari II. fol. 363. legitur: ‚Nam quando‘, in exemplaribus I. et III.: ‚Namque‘; in exemplari II. fol. 363: ‚appellas‘, in exemplaribus I. et III.: ‚appellans‘. Videmus, mendum typographicum fol. 85. in exemplari I. correctum esse, quod nondum in exemplaribus II. et III. correctum apparet; sed menda fol. 362. et 363. in exemplari II. correcta esse, quae nondum in exemplaribus I. et III. correcta apparent. Sed nec in .. nec in II. nec in III. exemplari fol. 363. men-um ‚et omne et illud‘ pro ‚et omne illud‘ et l. 364. ‚grammatitem‘ pro ‚grammaticam‘ cor-ectum est. Unam hac in re tantummodo habeo ifferentiarum explicationem: Singulae libri plagu-

lae, quum festinanter typis exscriberentur, partim propter temporis angustiam post priorem recognitionem ab autore Norimbergae habitante factam, partim post posteriorem eiusdem autoris in emendando curam prelo commissae ac traditae sunt. Qua de causa in unum idemque opus variae lectiones inciderunt et quia singulae plagulae primum tantummodo correctae cum iis quae postremo recognitae fuerunt, sine eligendi iudicio commixti sunt, talis quem exploravi dissensus exemplarium fieri potuit.

Editionis principis contextus repetitus est in editione furtim facta, cuius inscriptio haec est:

IN HOSE
AM PROPHETAM RE-
VERENDI D. MARTINI LVTHE
ri Doctoris Theologiæ Enarratio,
ab ipso & in publicis prælecti-
onibus tradita, & po-
steà recognita.
COLLECTA PER VITVM
Theodorum Noribergensem,
Plena pię doctrinæ & sa
lutarium consola-
tionum.
FRANCOFVRTI EX OFFI-
cina Petri Brubachii, Anno Domini
M. D. XLVI.

[Quae in hac inscriptione pinguioribus literis denotata sunt, in libro ipso rubris coloribus impressa extant.]

Liber octonariae formae et XXXIII. et semissis plagularum est, quarum priores tres et dimidium quartae ‚Aa—Dd', XXIII sequentes ‚A—Z', VII

ultimae ‚AA—GG‘ signatae sunt. Adduntur huic editioni indices, qui desunt in editione principe. Contextus adnotationesque marginales congruunt cum illa, sed liber ex omni parte negligenter typis exscriptus est. Inter commentarium et principales locos typographus partem verborum iam in eadem plagula typis exscriptorum iterum immiscuit omni sensu eo loco carentem, scilicet 8 ultimos versus ex fol. 223 (verso): ‚Mirabili — autem min-‘ et praeterea inverse excusum versum secundum folii 228 (versi): ‚et sana etc.‘ Exemplar huius editionis extat in bibliotheca senatoria Hamburgensi (RCat. O. A. IX. no. 582.).

Contextus editionis principis repetitur in collectionis operum Lutheri latinorum Vuittembergensis tomo IV. p. 391., Ienensis tomo IV. p. 598. In Vuittembergensi inveniuntur et epistola Viti Theodori dedicatoria et versio Hoseae latina, quae in Ienensi desiderantur.

Commentarium in linguam germanicam vertit Fridericus Drackstedt in usum collectionis operum germanicorum operum Lutheri Vuittembergensis, cuius in tomo VIII. p. 233. legitur.

Repetitur translatio germanica in collectionis Altenburgensis tomo VIII. p. 593. et Lipsiensis tomo VIII. p. 1., male vero versio confecta est, qua de caussa D. Walchius eam non pure recepit sed corrigendam curavit, correctam autem in collectionis suae tomum VI. p. 1496. redegit.

Additio Lutheri non a Drackstedtio in linguam germanicam versa est, quia, ut dicunt editores, argumentatio non populo sed subtilius doctis parata videtur, quam ob rem etiam deest in collectionibus tam Vuittembergensi quam Altenburgensi. Sed M. Iohannes Iacobus Greiffius eam vertit in usum collectionis Lipsiensis, cuius in tomo VIII. p. 150. legitur. D. Walchius hanc interpretationem repetendam curavit in tomo VI. p. 2044.

Nos secuti sumus editionem principem. Quae in margine ulteriore leguntur numeris arabicis conspicuae adnotationes sunt marginales editionis principis, quae asteriscis insignes apparent variae lectiones sunt editionis repetitae et contextuum collectionis et Vuittembergensis et Ienensis.

I. L., D.

In

Hoseam Prophetam

reverendi D. Martini Lutheri Doctoris Theologiæ

enarratio,

ab ipso et in publicis prælectionibus tradita,

et postea recognita,

collecta per Vitum Theodorum Noribergensem,

plena piæ doctrinæ et salutarium

consolationum.

1545.

HOSEAE PROPHETAE

CAPVT PRIMVM.*

VERBVM [1] domini quod factum est ad Hoseam filium Beeri, in diebus Vsiae, Iotham, Achaz, et Iehiskiae regum Iuda, et in diebus Ierobeam filii Ioas regis Israel.

[2] Hoc est principium quando dominus locutus est per Hoseam. Dominus dixit ad Hoseam, vade, et sume tibi uxorem fornicariam, et filios ex fornicatione natos, quoniam terra, domino relicto, turpiter fornicata est. Abiit igitur et accepit Gomer filiam Diblaiim, quae concipiens peperit ei filium. Dixitque dominus ad eum, voca nomen

---

1) Tempus quo propheta vixit. Sunt autem a primo Ierobeam ad hunc anni 155. 2) Obiurgatio est populi Israel, quod sit similis adulterae, quae ex adulterio aliquoties peperit. In hoc autem misericordia dei praedicatur, quod hanc adulteriam** nondum plane abiicit, sed mittit ad eam prophetas, et revocat in viam. Addit utem hic poenas, quod vastandus sit Israel, et abducenus in gentes ac nunquam reducendus.

---

*) Translatio latina deest in coll. Ienensi. In colctione Vuittembergensi legitur: HOSEAE PROPHETAE. APVT I. **) Ed. Ien.: adulteram.

eius Iezreel. Quoniam adhuc modicum est et visitabo sanguines Iezreel super domum Iehu, et delebo regnum domus Israel. Frangam enim in die illa arcum Israel in valle Iezreel.

Et rursus illa concipiens peperit filiam. Dixitque ad eum, voca nomen eius Lo Ryhamo. Quia post hac non miserebor amplius domus Israel, omnino non parcam ei. [1]Domus autem Iuda miserebo et salvabo eam per dominum deum eius, et non salvabo eam per arcum, non per gladium, non per bellum, non per equos, non per equites.[2]

[3]Et ablectavit Lo Ryhamo ac concepit rursum et peperit filium, et dixit, voca nomen eius Lo Ammi. Quoniam vos non populus meus, neque ego vester ero.

II.

[4]Erit autem numerus filiorum Israel sicut arena maris, quae nec mensurari nec numerari potest. Et erit in loco in quo dictum eis est, non populus meus vos, ibi dicetur eis, filii dei viventis. Et congregabuntur filii Iuda et filii Israel simul, et constituent sibi caput unum.[5] Et ascendent de terra, quia magnus dies Iezreel.[6] Dicite fratribus vestris, populus meus, et sororibus vestris, misericordiam consecuta.

[7]Iudicate matrem vestram, iudicate, quoniam

---

1) Promittit domui Iuda liberationem ab Assyrio. 2) Sed per angelum pugnantem pro Ezechia et populo. 3) De synagogae interitu per Romanos loquitur. 4) Comminationi corporalis poenae, subiicit promissionem de regno Christi, ad quod etiam abiectus Israel vocabitur. 5) Unus pastor, unum ovile. 6) Vel, vocate fratres vestros, ammi, et sorores vestros, ryhamae. 7) Prophetia contra incredulam synagogam, quae Christum et evangelium noluit amplecti.

ipsa non est uxor mea, nec ego maritus eius. Deponat fornicationes suas a facie sua, et adulteria sua ab uberibus suis, ne penitus denudem eam, et statuam eam, ut sit sicut eo die quo nata est, et ponam eam sicut desertum, et ponam sicut terram desolatam, ac enecem eam siti. [1]Filiorum eius non miserebor, quoniam sunt filii ex fornicatione nati. Nam mater eorum fornicata est, et parens eorum turpiter se gessit. Quoniam dixit, sequar amatores meos, qui mihi dant panem meum, aquas meas, lanam meam, linum meum, oleum meum, et potum meum.

[2]Quare, ecce, ego intercludam vias tuas spinis, et sepi obsepiam, ne inveniat semitas suas. Sectabitur ergo amatores suos, et non assequetur, quaeret eos et non inveniet, ut dicat, vadam et revertar ad maritum meum priorem apud quem melius habebam quam nunc.[3]

Sed ipsa non intelligebat, quod ego darem ei frumentum, mustum et oleum, ac multiplicarem ei argentum et aurum. Ideo his abusi sunt ad cultum Baal.[4] Rursus igitur auferam frumentum meum in tempore suo, et mustum meum certo suo tempore, et lanam meam eripiam, ac linum meum quo velavit pudenda sua. Ac detegam tum turpitudinem eius in conspectu amatorum eius, nec eripiet eam quisquam ex manu mea.

[5]Cessare quoque faciam omne gaudium eius, solemnitatem eius, neomeniam eius, Sabbatum eius et omnia stata festa eius. Vastabo quoque vitem eius et ficum eius, de quibus dixit, haec mea sunt

1) Posteritas synagogae nostri Iudaei hodie. 2) Romani vastant terram, et simul cum regno sacerdotium amittit populus. 3) Vide paternum consilium. Sic affligit ut agnoscant peccatum, et redeant in viam. 4) Calamitates corporales. 5) Calamitates spirituales quod nullam religionem, cultum nullum retinebunt.

merces, quam mihi dederunt amatores mei.[1] Igitur ponam eas ut sint tanquam silva et depascent eas ferae.[2] Visitabo contra eam dies Baalim, quibus incensum fecit, et ornata monili, ac torque suo secuta est amatores suos, mei autem oblita est dicit dominus.

[3]Ecce autem, ego blande invitabo eam, et deducam in desertum, et amice cum ea loquar. Ego dabo ei ab eo loco vineas suas, et vallem Achor, ut aperiatur spes. Et canet ibi, sicut tempore adolescentiae suae, et sicut in die quo ascendit de terra Aegypti.[4] Et erit in die illa, dicit dominus, vocabis me mi marite, et non amplius vocabis me, domine mi, auferam enim nomina Baalim de ore eius, nec recordabitur ultra nominis eorum.

Et percutiam eis foedus in die illa cum feris, et cum volucribus coeli, et cum reptilibus terrae. Et confringam arcum, gladium, et bellum de terra, et faciam eos secure habitare. [5]Desponsabo te mihi in aeternum. Desponsabo te mihi in iusticia, et in iudicio, in gratia et in miserationibus, in fide desponsabo te mihi, et cognosces dominum.

Et erit in die illo, exaudiam dicit dominus, exaudiam coelos, et illi exaudient terram, et terra exaudiet frumentum, mustum, oleum, et haec exaudient Iezreel. Seminabo enim eam mihi in terram, et miserebor eius, quae fuit sine miseri-

---

1) Vastatio finalis synagogae. 2) Sic Christus Matthei 23. Veniet super vos omnis innocens sanguis etc. 3) Consolatio credentium reliquiarum, et totius ecclesiae quae in deserto est, et nihil habet nisi blandam vocem domini. 4) Erit liberatio splendidior quam in Aegypto quia aeterna. 5) Thesauri ecclesiae quod habet deum iustificantem, iudicantem hoc est, defendentem, foventem, et in malis compatientem. Sed haec omnia in fide fiunt.

cordia, et dicam, non populo meo. Populus meus es tu, et ipse dicet, deus meus es tu.

III.

[1]Et dixit dominus ad me, vade ad huc, et ama mulierem, adamatam ab aliis, et adulteram. Sic enim amat dominus filios Israel respicientes ad deos alienos, et amantes lagenas uvarum. Et emi eam mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et dimidio coro, et dixi ad eam: diebus multis volo ut sedeas, et non fornicaberis nec te coniunges cum viro, ego autem me tecum coniungam.

[2]Quoniam dies multos sedebunt filii Israel sine rege, et sine principe, et sine sacrificio, et sine statua, et sine Ephod, et sine imaginibus idolatricis. Postea convertentur filii Israel, et quaerent dominum deum suum, et David regem suum, et reverebuntur dominum et bonitatem eius, in novissimis diebus.[3]

IIII.

Audite verbum domini filii Israel, quia lis domino contra habitatores terrae. Non veritas, non beneficentia, non dei cognitio est in terra. [4]Sed maledicta, mendacium, caedes, furtum, adulterium grassantur, et sanguines attingunt sanguines. Propterea lugebit terra et excindentur omnes habitatores eius, una cum feris et volucribus coeli, quin et pisces maris deficient.

---

1) Alia prophetia quod Israel inter gentes sit mansurus usque ad praedicationem evangelii. 2) Hic exponit e captivitas Israelis inter gentes. 3) David vocat hristum, ex semine David secundum carnem natum, et stendit eum deum esse, quia dicit, quaerendum ab Isaele, hoc est colendum fide. 4) Peccata populi Israel, et oenae.

[1]Sed nemo eos accusare, nemo reprehendere audet. Populus enim tuus est, sicut qui accusant sacerdotem, corrues igitur hodie, et corruet una tecum propheta in nocte, et perdam matrem tuam.

[2]Populus meus perit, quia est sine verbo, quia tu abiecisti verbum meum, ego quoque abiiciam te, ne sis meus sacerdos, et quia oblitus es legis dei tui, ego quoque obliviscar filiorum tuorum: Quanto magis multiplicantur, tanto magis contra me peccant, igitur gloriam eorum in ignominiam commutabo.

Peccatum populi mei comedunt, et anima eorum delectatur iniquitate eorum. Sicut populus est, sic est sacerdos. Igitur visitabo eos iuxta vias eius, atque studia eius reddam ei. Comedent et non saturabuntur, fornicabuntur et non succedet, eo quod desierunt observare dominum. Fornicatio et vinum et mustum auferunt cor. Populus meus rogat lignum suum, et baculus eius vaticinatur ei. Quia spiritu fornicationum deceptus est, ut fornicaretur deserto deo suo.[3] In summitatibus montium sacrificant, et in collibus incensa adolent sub quercu, tilia, fago, bona enim horum umbra est.

[4]Iccirco* fornicabuntur filiae vestrae, et sponsae vestrae moechabuntur. Nec visitabo super filias vestras quod fornicat aesunt, et super sponsas

---

1) Idolatrae non volunt reprehendi, sicut papistae hodie defendunt idolomaniam, et impios cultus. 2) Hic praecipue de peccatis illorum qui in ecclesia praesunt agit. Nota. Ecclesiae capita desinunt esse ecclesia, quando abiiciunt verbum. Sic pontifex et episcopi hodie. 3) Hic exponit quid vocet fornicationem. 4) Idolatriam idolatria punit deus. Sicut in papatu videmus impios cultus quotidie auctos.

---

*) [sic!]

vestras quod moechatae sunt, quia ipsi cum scortis secedunt, et cum meretricibus sacrificant.
[1]Igitur populus non attendens verbo, cadet.
[2]Si fornicaris tu Israel, ne delinquat Iuda. Ne veniatis in Gilgal, neve ascendatis ad Beth Aven, et ne iuretis, vivit dominus. Quia enim sicut rebellis vacca. Israel rebellavit; ideo nunc pascet eum dominus sicut agnum in vasto loco. Adiungit se idolis Ephraim, dimitte eum. Foede crapulantur, fornicantur turpiter, principes eorum valde delectantur confusione, ligabit igitur eos ventus in alis suis, et confundentur in sacrificiis suis.

V.

[3]Avdite haec sacerdotes, attendite domus Israel, et domus regis auscultate. Quoniam de vobis iudicium fiet, quod estis laqueus in Mizpa, et rete extensum in Thabor, declinant dum tantum student victimis. Itaque ego castigabo universos. Ego novi Ephraim, et Israel non est absconditus a me, quoniam nunc fornicatus es Ephraim, et Israel contaminatus est. Non dant operam suam, ut revertantur ad deum suum, quoniam spiritus fornicationum est in medio eorum, et dominum non norunt.
[4]Humiliabitur igitur superbia Israel videntibus ipsis. Israel enim et Ephraim ruent in iniquitate sua, ruet etiam Iuda cum eis. Cum gregibus et armentis suis ibunt ut querant dominum,

---

1) Hoc est, sinam eos in idolatria perire, non dabo eis verbum. Sic hodie Turci et Iudaei pereunt n idolatria. 2) Exhortatio ad regnum Iuda ne imitetur Israelis idolatriam. Nam idolatria ceu fermentum diffunditur. 3) Reprehendit hic quoque idolatriam Israel, et minatur poenas per Assyrium. 4) Qui poenitentiae tempus praetermittunt, frustra dominum postea implorant. Sustineant poenas necesse est.

et non invenient, subduxit enim se ab eis. Spreverunt dominum, quia filios alienos genuerunt. Nunc autem devorabit eos mensis, una cum agris ipsorum, clangite cornu in Gibea, et tuba in Rama. [1]Canite classicum in Beth Aven, post te o Beniamin, Ephraim in desolationem erit in die correptionis. Sed tribus Israel fideliter praemonui. [2]Principes Iuda similes sunt transferentibus terminos, ideo effundam super eos furorem meum sicut aquam.

Ephraim vim patitur, et iudicio conteritur, eo quod secutus est mandatum. [3]Ego enim quasi tinea sum Ephraim, et quasi caries domui Iuda. Vidit Ephraim infirmitatem suam, et Iuda vulnus suum et abiit Ephraim ad Assyrium, et misit ad regem Iareb. [4]Sed ille non potuit mederi vobis, nec sanare vulnus vestrum. Quia ego sum velut leo Ephraim, et velut catulus leonis domui Iuda. Ego ego rapio et vado, tollo et nemo eripit.

VI.

[5]Vadam, revertar ad locum meum, donec abiiciant peccatum, et quaerant faciem meam. In tribulatione sua accelerabunt ad me (ac dicent) venite et revertamur ad dominum, quoniam ipse laceravit nos, et sanabit nos, [6]percussit et medebitur nobis, vivificabit nos post biduum, in die tertio faciet nos surgere, et vivemus ante faciem eius. Et sciemus et incumbemus in id, ut cognoscamus dominum.

---

1) Significat Assyrium eos oppressurum. 2) Iuda quoque ab Assyrio propter peccata afflictus sed non penitus vastatus est. 3) Lenta, sed certa et gravis poena. 4) Frustra quaerunt humana praesidia, cum deus immittit poenas. 5) Prophetia de Israele per evangelium liberando. 6) Promissio resurrectionis et vitae aeternae.

[1]Quasi aurora firmatus est egressus eius. Et
veniet nobis sicut pluvia, et sicut sera pluvia ter-
rae. Quid faciam tibi Ephraim? Quid faciam
tibi Iuda? Beneficentia qua erga vos utar, erit,
sicut nubes matutina, et sicut ros mane veniens.
Propterea dolavi per prophetas. [2]Occidi eos per
verba oris mei, et iudicia tua lux egrediens. Mi-
sericordiam amo magis quam sacrificium, et noti-
ciam dei magis quam multa holocausta.
[3]Ipsi autem sicut Adam transgressi sunt foe-
dus. Ibi spreverunt me. Gilead est civitas ope-
rantium iniquitatem, plena sanguinis. [4]Turba
sacerdotum similis est latronibus, qui insidias po-
nunt in via versus Sichem, et coedes faciunt, quia
faciunt quidquid cogitant. In domo Israel video
horrenda. Ibi enim fornicatur Ephraim, et pol-
luitur Israel.
[5]Sed o Iuda, ponis tibi messem, cum conver-
tam captivitatem populi mei.

VII.

[6]Cvm sanarem Israel, revelabatur iniquitas Ephra-
im, et multa malicia Samariae. Quia operan-
tur mendacium. Ideo venit fur, et latro foris
spoliat. Et tamen non cogitant quod sciam quid-
quid mali faciunt. Hunc [sic!] autem studia quibus
occupantur, sunt in conspectu meo.
[7]Malicia sua exhilarant regem, et mendaciis
suis principes, universi ipsi sicut adulteri, similes

---

1) Christus et evangelii lumen illustrans mundum.
Verbum occidit ostendens poenas peccati, et vivificat
endens remissionem peccatorum per Christum. 3) Re-
ad praesentem populum. 4) Sacerdotes homicidae,
templum spelunca latronum. 5) Iuda consequitur
›missionem, siquidem ex eo Christus nascitur. 6) Ido-
rae nolunt doceri. 7) Magistratus adiuvat idolatriam.

fornaci succensae per pistorem, qui quiescit ab excitanda et subigenda farina donec fermentetur.

Dies regis nostri est (inquiunt) principes igitur incalescentes vino debilitantur, et rex manu sua ad se trahit illusores. [1]Cum insidias struunt, cor ipsorum ardet sicut fornax. Sed tota nocte dormit pistor eorum, et mane ardet quasi flamma ignis. [2]Omnes calent sicut fornax, vorantur iudices eorum atque omnes reges eorum cadent, nemo tamen est inter eos, qui ad me clamet.

[3]Ephraim miscetur cum populis, Ephraim est factus ceu placenta quae non vertitur. Comedunt alieni robur eius, et tamen non intelligit, canessit, et tamen non intelligit. Humiliatur superbia Ephraim, videntibus ipsis, et tamen non convertuntur ad dominum deum suum, neque quaerunt eum in omnibus istis. Ephraim est sicut columba seducta quae nihil intelligit. Invocaverunt enim Aegyptum, et abierunt ad Assyrium. Quocunque igitur abierint, expandam super eos rete meum, et cadere faciam sicut aves coeli, ac castigabo eos sicut audiunt in ecclesia sua.

[4]Vae eis, quoniam recedunt a me. Devastabuntur, quoniam inique agunt contra me. Ego quidem redimo eos, ipsi autem loquntur contra me mendaciam. Non clamant ad me ex corde suo, sed ululant in cubiculis suis. [5]Propter frumentum et mustum congregantur et adversantur mihi. Ego erudio, et firmo brachia eorum. Sed malum contra me cogitant. Convertuntur, sed non ad altissimum, et sunt sicut arcus dolosus. Cadent

---

1) Hoc est, cum idolatriam docent. 2) Hic exp nit quod dixit de pistore tota nocte dormiente. 3) I calamitatibus non agunt poenitentiam, sed quaerunt hu mana praesidia, quae tamen eis exitio sunt. 4) Hoc es poenas in lege ostensas immittam. 5) Oratio idolatraru non est oratio, sed ululatus quo offenditur deus.

per gladium principes eorum, propter furorem lin-
guae suae. In terra Aegypti ludibrio erunt.

VIII.

Prima concio ad regnum Iuda.

1 Admove ori tuo tubam. Assur sicut aquila veniet
super domum domini, quoniam transgressi sunt
pactum meum, et inique egerunt contra legem
meam. Ad me clamabunt: deus meus, agnoscimus
te o Israel.

Altera concio ad regnum Israel.

2 Israel deserit locum, inimicus persequetur eum.
Ipsi constituunt reges, sed non per me. Con-
stituunt principes, sed me nesciente. Argentum
et aurum suum, fecerunt sibi ut essent idola, ideo
excindentur. Eiecit te vitulus o Samaria, incan-
duit furor meus in eos. Non poterunt perpetuo
innocentes esse. Nam ex Israel est vitulus iste,
artifex fecit eum, neque est deus iste. Ideo in
frustra comminuetur vitulus Samariae. Quoniam
ventum seminant, metent tempestatem: Nullus cul-
mus invenietur, nec germen quod farinam faciat, et
tamen si forte fecerit farinam, alieni eam devora-
bunt. Israel devoratur, et facti iam sunt inter
gentes tanquam vas quod nemo vult. Ascenderunt
enim ad Assur, similes erranti ferae. Ephraim con-
ducit amatores. 3 Etiam gentes conducit. Itaque

---

1) Vaticinium de Iuda per Assyrium affligendo, liberando tandem, quia ad dominum clamat. 2) Vaticinium de Israele penitus vastando propter idolatriam. Praesidia humana inutilia.

colligam eas, et atterentur, paulatim oppressi a rege et principibus.

[1]Quia multiplicat Ephraim altaria ad peccandum, ideo erunt ei in peccatum, scripsi ei sedulo legem meam, sed reputant eam pro haeresi. Imolant hostias mihi in oblationem, quae nihil nisi caro sunt quam comedunt, sed domino non placent. Nunc igitur recordabitur iniquitatis eorum, et visitabit peccata eorum, quod ad Aegyptios se vertunt. Obliviscitur Israel factoris sui, et aedificat templa, et Iuda multiplicat urbes munitas. Ego autem mittam ignem in civitates eius, et devorabit palacia eius.

IX.

[2]NE laeteris neve exultes Israel sicut populi, quoniam per fornicationem discessisti a deo tuo. Dilexisti mercedem, horrea frumento plena. Sed horreum et torcular non pascet eos, et mustum fallet eos, non habitabunt in terra domini, sed revertetur Ephraim in Aegyptum, et in Assyriam, ac pollutum comedet. Non libabunt domino vinum, nec placebunt ei, sacrificia eorum sunt, sicut panis lugentium. Omnes qui comederint de eo polluentur quia panis eorum quo aluntur non veniet ad domum domini. Quid facietis in die solenni? et in festo domini? Quoniam ecce abeunt propter vastitatem, Aegyptus eos colliget, Moph eos sepeliet, urtica possidebit ea loca, in quibus nunc argentea idola, deliciae ipsorum, sunt posita. Sentes in tabernaculis ipsorum provenient. Vene-

1) Quoniam verbo non attentunt, peribunt. 2) V ticinatur non solum captivos fore inter gentes, sed etia non habituros cultum aliquem.

runt dies visitationis, venerunt dies retributionis. Israel sentiet.

[1]Propheta stultus est, qui gloriatur de spiritu, furit. Propter multam tuam iniquitatem, et vehemens odium. Speculator Ephraim olim sequebatur deum meum, at nunc propheta est laqueus venatoris in omnibus viis suis. Odium in domo dei sui. Occalluerunt, scelerate agunt sicut tempore Gilea, igitur recordabitur iniquitatis eorum, et visitabit peccata eorum.

Sicut uvas in deserto inveni Israelem. Vidi patres vestros in initio, quasi primitias in ficu. Sed abierunt ipsi ad Baal Peor, et sanctificaverunt se turpi idolo, factique sunt abominabiles sicut eorum amatores erant.[2] Gloria Israel avolat quasi avis, non pariet, non geret in utero, non concipiet amplius. Etiamsi educaverint filios suos, tamen eos orbos faciam, ne sint inter homines, etiam vae eis cum recessero ab eis.

Ephraim, sicut video, pulchre plantatus est ut Tyrus, at educet Ephraim quoque filios suos percussori. [3]Da eis domine. Quid dabis? Da eis sterilem uterum, et arida ubera.

Omne malum eorum est in Gilgal, ideo ibi odi eos. Propter mala studia ipsorum e domo mea eos eiiciam. Nam amplius diligam eos, omnes enim principes eorum a me defecerunt.

Percussus est Ephraim, exaruit radix eorum, itaque fructum nullum ferent, et tamen si pepererint, ego interficiam delicias ventris eorum. [4]Abiiciet eos deus meus, quod non audierunt eum, et erunt vagi inter gentes.

---

1) Peccata populi punit deus per impios doctores. Observa horribiles idolatrarum poenas. Exempla hodie ıt in Turcis et Iudaeis. 3) Regnum nunc floret, sed ›vi vastabitur. 4) Vide poenarum tantarum causam, od non audierunt, quid de Papistis futurum erit.

X.

[1]Israel est vitis derepta, talis quoque est fructus eius. Multiplicat altaria secundum multitudinem fructuum suorum, secundum bonitatem terrae suae, bonas faciunt statuas. [2]Divisum est cor eorum, at nunc convincentur peccati, ipse enim confringet altaria eorum, et statuas eorum vastabit. Tum dicent, non est nobis rex, quod non timuimus dominum, et si rex esset, quid nobis prodesset:

[3]Consultant, iurant mendaciter, sanciunt foedus, et germinat sicut fel iudicium in sulcis agri. Igitur cives Samariae in metu erunt propter vitulos Beth Aven, ac lugebit propter vitulum populus eius. Lugebunt quoque Camarim eius, qui exultabant propter gloriam eius, quoniam migrabit ab eis, quoniam ad Assyrium deportabitur munus regi Iareb. Accipit Ephraim confusionem, Israel confundetur propter consilium suum. Excindetur rex Samariae sicut spuma super aquas. Exterminabuntur excelsa Aven, in quibus peccavit Israel. Spina et sentes proveniunt ubi nunc sunt altaria eorum, et, ipsi dicent montibus, operite nos, et collibus cadite super nos.

A diebus Gibea Israel peccasti, ac ita perstitisti, sed non apprehendet eos prelium quale in Gibea fuit, quod contra filios iniquitatis gestum est. Valde enim cupide castigabo eos, et congregabuntur adversus eos populi, cum alligabo eos propter geminum peccatum eorum. Ephraim est vitula assuefacta ut libenter trituret, sed ego ascendam in robustum collum eius, et equitabo in Ephraim. Arabit Iuda, et occabit Iacob.

---

1) Vaticinatur hic quoque de poenis idolatrarum 2) Hoc est, non in solo deo fidunt. 3) Humana praesidia.

[1]Seminate vobis ad iustitiam, et metite beneficentiam. Arate vobis sedulo, tempus enim est quaerendi dominum, donec veniat et depluat vobis iustitiam. Sed arastis impietatem, iniquitatem messuistis, comedistis fructum mendacii, quia confisus es in via tua, et in multitudine fortium tuorum. [2]Excitabitur igitur tumultus in populo tuo, et omnes munitiones tuae vastabuntur, sicut Salman vastavit domum Arbeel tempore belli quo mater cum liberis una collisa est. In hunc modum faciet vobis Beth El, propter ingentem maliciam vestram. Rex Israel subito penitus excindetur.

XI.

[3]Cvm Israel puer esset, diligebam eum, et ex Aegypto vocabam eum. Vocaverunt eos prophetae, sed abierunt a facie illorum, sacrificaverunt statuis Baal, et obtulerunt incensa sculptilibus. Ego docui Ephraim ingredi, tenens brachia eius, et tamen non cognoverunt, quod ego sanarem eos. Funibus hominis traxi eos, et vinculis dilectionis, et fui ei sicut qui iugum elevant a maxillis eorum, et admovi eis pabulum, ne reverterentur in terram Aegypti. Sed ipse Assur nunc est rex eius, quoniam noluerunt converti. Ideo manebit gladius in civitatibus eius, et atteret vectes eius, ac vorabit propter consilia eorum.

[4]Populus meus dubitat, velit ne redire ad me. Cum vocarent eum prophetae ad altissimum, ne unus quidem erat qui se erigeret. Quomodo igitur

---

1) Comminationi subiicit pulcherrimam exhortanem. 2) Praesidia humana infausta. 3) Commemorat ma huius populi initia, ut tanto minus poenarum fiat, od a deo tam benefico discesserunt. 4) Contemptus bi et poenae.

te dabo Ephraim: Num te protegam Israel: Quin dabo te sicut Adama, et ponam te sicut Zeboim.

Sed conversum est in me cor meum, simul ferbuerunt miserationes meae. [1]Non faciam secundum iram furoris mei, non convertar ut perdam Ephraim, quoniam deus ego, et non homo, sanctus sum in medio tui. Non veniam in civitatem. Post dominum ambulabunt qui rugiet sicut leo. Et cum ipse rugiet, pavebunt filii ab occidente. Pavebunt qui in Aegypto sunt, sicut aves, et qui de terra Assur sunt, sicut columba. Ego autem habitare eos faciam in domibus suis, dicit dominus.

XII.

[2]Ephraim ubique contra me agit mendacio, et domus Israel dolo, Iuda autem adhuc dominatur cum deo, et fideliter retinet sanctum cultum. Ephraim vento pascitur, et persequitur ventum orientalem, quotidie multiplicat mendacium et vastitatem, ac percutiunt foedus cum Assyrio; et balsamum in Aegyptum portant. [3]Lis igitur est domino contra Iudam, ut visitet super Iacob secundum vias eius, eique reddat secundum studia eius.

[4]Iacob in utero arripuit plantam fratris sui, et viribus suis praevaluit deo. Et praevaluit angelo, eoque potentior fuit, flevit et precatus est eum. In Beth El invenit eum, et ibi locutus est dominus deus exercituum, dominus memoriale eius.

---

1) Promissio gratiae per evangelium, quo colle deus Israelis reliquias dispersos in gentes. 2) Coniun Iudam cum Israele et minatur utrique poenus peccatoru 3) Iudicium a domo domini incipit. 4) Confert popul Israel cum patriarcha Iacob, cuius nomine gloriabat

[1]Convertaris igitur tu quoque ad deum tuum. Beneficentiam et iudicium custodi, et spera in deum tuum semper.

Sed est Chanaan, in manu eius est statera dolosa, cupide infert iniurias. Sic enim dicit Ephraim: Dives sum factus, inveni mihi opes, nec invenietur in cunctis laboribus meis vel iniquitas vel peccatum.

[2]Et ego dominus deus tuus, ex terra Aegypti, qui te adhuc sedere facio in tabernaculis certo tempore, et loquor cum prophetis. Ego multiplico visionem, et per ministerium prophetarum me patefacio. Sed in Gilead est iniquitas. Vani enim facti sunt. In Gilgal quoque imolant boves, et altaria eorum sunt sicut acervi in sulcis agrorum.[3]

[4]Fugit Iacob in agrum Syriae, et servivit Israel propter uxorem, propter uxorem custos fuit pecoris. Eduxit autem dominus Israelem per prophetam, et per prophetam custoditus est. Sed Ephraim irritat deum per idola, ideo sanguis eius super ipsum effundetur, et blasphemias eius reddet ei dominus eius.

XIII.

Cvm loqueretur Ephraim horrenda, efferebat se in Israel. [5]Deinde peccabat colendo Baal, ideoque mortuus est. Nunc autem amplius peccant, et faciunt sibi conflatile ex argento suo, et secundum industriam suam sculptilia. Opus artificum id totum est. [6]De his concionantur ipsi, qui hominem

---

1) Insignis exhortatio. 2) Verbum meum vobis dono, ı vos non amplectimini. 3) Hoc est, sunt infinita. Redit ad exemplum Iacob. 5) Idolatriam in regno ael subinde auctam esse ostendit. 6) Poena idolatriae.

imolaverit, osculatus est vitulos. Ideo erunt quasi nubes matutina, et quasi ros mane veniens, et sicut palea quam ventus dispellit ab area, et velut fumus quem dispellit ventus a fenestra.

[1]Ego autem dominus deus tuus de terra Aegypti. Itaque deum praeter me non agnosces, non enim est salvator praeter me. Ego cognovi te in deserto, in terra arida. Sed cum abunde eos pascerem, et saturati essent, elevatum est cor eorum, et obliti sunt mei.

[2]Quare ego quoque ero eis sicut leo, sicut pardus qui insidiatur in via. Occurram eis quasi ursus orbatus catulis, et lacerabo obstinatum cor eorum, devoraboque eos ibi quasi leo. Bestia agri diripiet eos.

[3]Perdis te Israel, sed in me est auxilium tuum. Vbi est rex tuus nunc, ut salvet te in omnibus civitatibus tuis? Vbi sunt iudices tui, de quibus dixisti: Da mihi regem et principes? Dedi itaque tibi regem in ira mea, et in furore meo eum auferam. Colligata enim est iniquitas Ephraim, et peccatum eius repositum. Dolores parturientis venient ei. Ipse est filius non sapiens, veniet igitur tempus, et non consistet, obruetur enim doloribus partus.

[4]De manu inferni redimam eos, a morte vindicabo eos. Ero pestis tua mors, ero exitium tuum inferne. Consolatio abscondita est ab oculis meis, quoniam inter fratres ipse fructum faciet.
[5]Veniet autem ventus orientalis. Dominus a deserto

---

1) Amplificat peccatum commemoratione beneficiorum dei. 2) Poenae contempti verbi, seu idolatriae 3) Regnum Israel penitus vastandum. 4) Christi regnum et beneficium. 5) Synagogae interitus contemnentis evangelium seu beneficia Christi.

ascendet, et arefaciet venam eius, et fontem eius exiccabit. Ipse diripiet thesaurum omnium vasorum desiderabilium.

XIIII.

1 DEvastabitur Samaria, quoniam rebellavit deo
suo. Per gladium cadent, parvuli eorum allidentur, et pregnantes eius discindentur.
2 Convertere Israel ad dominum deum tuum, quoniam corruisti propter iniquitatem tuam. Accipite vobiscum verba, et convertimini ad dominum, et dicite ad eum: Omnem remitte iniquitatem, et dona bonum, et reddemus vitulos labiorum nostrorum. Assur non salvabit nos, super equum non ascendemus, neque dicemus ultra operibus manuum nostrarum: dii nostri. Quia per te misericordiam consequitur pupillus.
3 Sanabo aversionem eorum, diligam eos mea sponte, quoniam furor meus aversus est ab eo. Ero Israeli tanquam ros, et florebit sicut rosa, figet radices suas sicut libanus, diffundentur rami eius, et erit sicut olea pulchritudo eius, et odor
eius sicut libani, 4 refocillabuntur qui habitant sub
umbra eius, vivent frumento, et sicut vitis florebunt, celebrabuntur sicut vinum libani.

Ephraim, quid tibi amplius cum idolis: ego exaudio et respicio te. Ego tanquam abies virens, ex me fructus tuus provenit.

---

1) Summa prophetiae huius, quod Israel vastabitur. 2) Doctrina, ut agant poenitentiam et quaerant remis-onem peccatorum. 3) Prommissio, futurum, ut deus isereatur. 4) Descriptio ecclesiae, secundum spiritum.

[1]Qui sapiens est, intelliget
haec, et prudens cog-
noscet ea. Quoniam
rectae sunt viae do-
mini, et iusti am-
bulabunt in
eis,
[2]Peccatores autem
corruent in eis.

Finis concionum pro-
phetae Hoseae.

---

1) Hortatur, ut huic doctrinae pareant. 2) Peccatores vocantur hic, qui nolunt admoneri, et secure contemnunt verbum, his verbum est in iudicium. Iohan. 3. et Christus ipse in ruinam, Luc. 2.

*PRAEFATIO IN HOSEAM PROPHETAM
de prophetarum lectione, et argumento concionum Hoseae.

---

[1] Prophetarum cognitio in ecclesia valde necessaria est, nam doctrinam de timore dei fideliter inculcant, siquidem reprehendunt in suo populo idolatriam, fiduciam in homines, impia dogmata, avariciam etc. ac poenas horum peccatorum clare ostendunt. Et etiam de fide in Christum docent, dum consolantur afflictos suavissimis prophetiis de futuro regno Christi. Ideo non apostoli solum testimoniis prophetarum saepe utuntur, sed ipse dei filius nos non uno in loco hortatur, ut assidui in eorum lectione esse velimus.

Non solum igitur inepti, sed plane stulti sunt, qui in prophetis nihil contineri putant, quam conciones vetustas, quarum nostro seculo non sit usus. [2] Cur enim Christus Hoseae testimonio bis utitur, et quidem in gravissimis disputationibus. Nam

1) Summa doctrinae prophetarum. 2) Christus et apostoli testimoniis prophetarum utuntur.

*) In coll. Ienensi hic legitur inscriptio commentatis: ENARRATIO D. M. L. IN HOSEAM PROPHEM, IN PVBLICIS praelectionibus a. M. Vito Theodoro rmbergensi collecta et edita. ANNO M. D. XLV. AEFATIO IN HOSEAM PROPHETAM DE PROPHErum lectione, et argumento concionum Hoseae.

Matth. 9.[1] agitur de officio Christi, quod se coniunxerat cum peccatoribus. Alio in loco contra Pharisaeos disputat, deo gratissimum esse sacrificium, si afficiamur aliorum necessitate, et non temere iudicemus alios. Paulus autem quam apposite huius prophetae testimonio utitur, in prima ad [2]Corinthios cap. 15. ubi de resurrectione mortuorum per Christum certo futura concionatur. Ad hunc modum liceret aliorum quoque prophetarum sententias allegare, quibus tum ipse filius dei tum eius ministri apostoli novi testamenti praecipua dogmata confirmant. Sed cum Hoseam iam susceperimus enarrandum, malui huius unius testimoniis uti, ut tanto lectoribus esset commendatior, et intelligerent omnes nos recte in eo enarrando ponere operam.

[3]Ac profecto nostro seculo ecclesiae necessitas assiduam prophetarum lectionem desiderat, ut intueantur pii in promissiones de regno Christi, quas veteri ecclesiae tam magnifice prophetae commendarunt, nam in tot ac tantis calamitatibus quid aliud est, quo nos possumus erigere et consolari, quam quod etsi oppressi varie laboremus, tamen huius regni vera membra sumus, in quo agnoscimus nos sociatos marito nostro Christo, sicut in 2. cap. Hoseas[4] suavissime concionatur et speramus post tot casus, post tot discrimina rerum, potituros nos victoria Christi, qua mortem vicit, et evertit infernum, sicut in 13. Hoseas[5] promittit. Hanc enim spem si ex oculis removeris, quid est, quod consolari animum Christianum possit? Vere enim Paulus[6] in ea ipsa disputatione,

1) Matth. 9. 12. 2) 1. Corinth. 5. 3) Prophetarum lectio hodie necessaria. 4) Hos. 2. 5) Hos. 13.* 6) 1. Corinth. 15.

*) In contextu coll. Ienensis legitur: 13 Hoseas; in margine vero: Hoseae 12.

in qua nostri prophetae testimonio utitur, dicit, nos omnibus hominibus miserabiliores esse, si tantum in hac vita in Christum speramus, et non futurae ac aeternae vitae spem certam circumferimus inclusam animis nostris.

Ideo prophetae quoque etsi summo cum dolore, sui populi imminentes calamitates expectarent, et impiae multitudine vero zelo succenserent, tamen quoties delabuntur in illas de regno Christi prophetias, subito gaudio perfusi, et stomachum et sensum omnem humanarum calamitatum amittunt. Quid enim metueret? quid recusaret omnium incommodorum, quae haec vita habet quid querularetur is, qui deum per Christum reconciliatum novit, et se statuit ad communionem meritorum Christi vocatum esse?

Itaque his perturbatis temporibus quae non solum reipublicae sed ecclesiae quoque minantur prophetarum conciones utiliter ecclesiis proponuntur. Non solum ut similitudine quadam eventuum pii se consolentur, sed etiam ut altius infigant animis opes regni Christi, quas a prophetis tam magnifice vident commendatas, cum tamen non ut nos hodie, exhibitas eas viderent, sed crederent post multa secula exhibendas mundo.

[1]Quia autem ecclesia in hac vita tale est corpus, quod multa viciosa membra habet, etiam eam ob causam prophetarum lectio est utilis, quia habet crebriores et graviores obiurgationes. Etsi enim Christus et apostoli quoque minantur facinorosis, et graviter reprehendunt vitia, tamen prophetarum conciones ideo ad deterrendos malos aptiores, et ad timorem dei inculcandum efficatiores sunt, quia semper certas poenas flagiciosorum addunt, quas eventus postea ostendit non fuisse vanas. Atque haec quoque causa fuit, cur prophetarum

1) Doctrina de moribus.

ministerium tam esset grave. Non enim hoc solum mandatur Ionae, ut Ninivitas revocet in viam, et de vero dei cultu ac sancta vita moneat, iubetur etiam, ut certo praenunciet intra dies quadraginta perituros.

Ad hunc modum Hoseas non solum docet regnum Israel de vero cultu, et revocat ab idolatria, sed certo minatur Assyrium venturum, et ferro ac igni vastaturum omnia, populum autem captivum inter gentes mansurum nec posthac splendidum illud nomen habiturum, quod sit populus dei. Cum autem conferimus historias, eventus probat prophetam nihil esse mentitum.

[1]Itaque inter doctores novi testamenti et prophetas magna differentia est. Non quo ad doctrinam, nam utrique reprehendunt impietatem, et docent fidem in Christum, minantur quoque utrique peccatoribus poenas. Sed prophetae certas revelationes habent, de certis poenis, certo tempore, per certos homines infligendis. Nos hodie in genere tantum minamur impio mundo, nec habemus certam revelationem, per Turcam ne, an per alias pestes, deus impietatem nostram visitaturus sit, sunt autem harum minarum, quas nos in genere flagiciosis proponimus, insignes testes prophetae. Itaque ad revocandos homines a peccatis, et ad docendum timorem dei mire sunt utiles.

SED postquam in genere breviter de prophetarum concionibus diximus, nunc de Hosea[2] peculiariter instituenda oratio est, qui quo tempore vixerit, ipse docet in titulo, cum reges nominat, quorum temporibus in ministerio fuit. Amos et Esaias etiam Vsiae temporibus fuerunt, sed Amos videtur maior natu, Esaias autem minor natu, nam usque ad Manasse tempora vixisse et ab eo occisus esse

1) Differentia inter prophetarum et novi testamenti conciones. 2) Tempus Hoseae.

creditur. Hoseas autem prius in ministerio fuisse iudicatur quam vel Micha vel Esaias. Et extat locus 2. Reg. 14.[1] qui ostendit Hoseam primum fuisse, qui cum Amos, deinde cum Micha et Esaia vastationem regno Israel praedixit, ita enim loquitur de tempore Ierobeam regis Israel. Nec locutus erat dominus, ut deleret nomen Israel sub coelo. Igitur etiam hac ratione ministerium Hoseae fuit pericolosius, quod minas ante hac nunquam auditas in hoc populo attulit de decem tribubus penitus vastandis.

Hic primum admonemur, quam deo curae sit ecclesia, qui tantos viros illis temporibus dedit, cum iam regno Israel impenderet extrema vastitas propter idolatriae peccatum. Dicunt igitur etiam hodie hi quatuor prophetae vivum de deo testimonium, quod vere talis deus sit, qui non velit mortem peccatoris, sed tanquam bonus pastor quaerat errantem oviculam per verbum suum, ut convertatur et vivat. Tanto igitur hominum pertinax impietas magis deploranda est, quae tam benigni patris consilium et quotidianas voces non admittit, sed pergit in peccatis, donec tandem cogatur deus, sicut per verbum suum tempore visitationis minatus est, eos perdere,

Non igitur frustra erunt tot piae commonitiones, quibus hodie impium papatum, et induratum episcoporum ordinem, ad sanam doctrinam et pios cultus invitamus. Et sentient illi quoque qui apud nos impia sua vita evangelium dehonestant suas poenas. Ideo enim Amos, Hoseas, Micha et Esaias mittuntur, ut populus metu futurae irae ab idolatria cesset, et amplectatur veros .tus. Sed quia pios monitores regnum Israel :ure negligit, et ad reliqua peccata etiam verbi ntemptus accedit, dat meritas poenas impietatis.

1) 2. Reg. 14.

Regnum Iuda quoque, in quo verus cultus erat, etsi non destruitur plane, tamen per Assyriam varie affligitur, donec tandem, sicut Micha et Esaias vaticinantur, a Babyloniis penitus vastatur.

In haec exempla intueri utile est, ut cogitemus deum non frustra hoc tempore lucem verbi sui dedisse Germaniae. Profecto enim magna calamitas sequetur, si ad hunc modum episcopi et reges se opponere evangelio pergent, et reliquum vulgus nihil minuet de avaricia, luxu, libidine, et aliis viciis, quae omnibus temporibus certissima signa futurarum mutationum in regnis et Rebuspublicis extiterunt.

Postquam autem de tempore Hoseae constat ex titulo, operepretium [sic!] fecerit lector, si illorum regum, quos nominat, res gestas, praecipue autem regni Israel historiam diligenter inspexerit. Ibi enim causae tantarum calamitatum recensentur. Quanquam eas propheta quoque diligenter commemorat, diserte enim ostendit sibi cum regno Israel ea de re praecipue agendum esse, quod etsi aliis quoque peccatis esset varie pollutum, tamen idolomaniae nullum faceret finem, nam primus rex Ierobeam contra verbum dei instituerat peculiarem cultum erectis vitulis in regno Israel, cum totus populus iuberetur non nisi Hierosolymis et in templo sacrificare. Ad hanc idolatriam Ahab adiecerat etiam cultum Baal in Samariae monte.

Etsi autem Ierobeam, cuius hic Hoseas meminit, satis in imperio felix fuit, tamen quia retinuit idolatricos cultus, a filio Nebat institutos, minatur eius posteritati propheta exitium. Nam in eius filio Zacharia, qui post sextum regni mensem occiditur, posteritas Iehu desinit, et vexatur regnum longis et gravibus seditionibus ac turbis donec tandem a Tigleth Pilleser Assyrio tribus

Naphtali abducitur captiva, reliquum autem regnum graviter affligitur, et postremo a Salmanasser penitus occupatur et vastatur. Hic idolatriae finis, haec premia impiorum cultuum, oppressae sanae doctrinae et indignarum caedium ac crudelitatis in prophetas extitit.

Igitur Hoseas hoc prae reliquis eximium habet quod plurimus est in reprehendenda idolatria, quam foedo nomine adulterium et fornicationem appellat, ut pios a tanti peccati foeditate absterreat. Atque hoc nomine etiam nostris temporibus aptior haec lectio est, ut admoniti impiam papae [1]ecclesiam plenam idolatricis cultibus fugiamus. Non enim eos probo, qui papistas suo malo genio relinquendos censent, et moderationem vocant, siquis pro concione non saepius in eos invehatur. Si enim puritas doctrinae retineri debet, et populo veri cultus commendari, profecto magna necessitas omnibus piis doctoribus incumbit, ut saepe populum de vitiis impiae doctrinae in papatu et falsorum cultuum poenis doceant. Reliqua enim peccata etiam imperiti iudicare possunt. Sed has veras ecclesiae pestes non solum vulgus non intelligit, sed etiam fucosis commendationibus a pseudoprophetis audit ornari. Igitur pios doctores Hoseae exemplum decet imitari, ut magno animo reprehendant cultus idolatricos, et ad sanam doctrinam auditores invitent. Nam hoc argumento fere conciones suas Hoseas instituit.

Ne autem pii, qui genua sua Baal non flexerant, prorsus sine omni consolatione in tantis publicis periculis essent, aspergit non semel iucundissimas regni Christi descriptiones. Addit quoque prohetias de Synagogae ruina, pertinaciter retinentis Mosaicas ceremonias, et evangelii doctrinam reiicientis.

1) Papae ecclesia reprehendenda.

In 6. et 13. cap. resurrectionis mortuorum et futurae vitae meminit. Ac passim insectatur pseudoprophetas, qui se veris doctoribus opponebant et invitabant homines ad idolatriam. Haec fere huius prophetiae capita sunt, quam claudit propheta insigni cohortatione ad poenitentiam, ut populus agnoscat peccata sua, et amplectatur evangelium, in quo remissio peccatorum per Christum offertur.

Haec de prophetarum lectione, et huius prophetae concionibus satis sint, nunc ordine textum explicabimus.

I.

Verbum domini, quod factum est ad Hoseam filium Beeri, in diebus Vsiae, Iotham, Achaz, et Iehiskiae regum Iuda, et in diebus Ierobeam filii Ioas regis Israel.

Non tribum non patriam nominat. Tantum parentis nomen ostendit, qui fortasse et ipse aut propheta fuit, aut doctor, habet enim nomen a docendo. Regum autem nomina pertinent ad ostendendum tempus, quo propheta docuit.

[1] Ac Ierobeam non solum fortunatus rex fuit, nam et Syros repressit, et veteres regni fines usque ad Damascum recuperavit, sed etiam longo tempore tenuit regnum. Nam quadraginta et uno anno regnavit. Cum igitur hoc tempore regnum Israel maxime floreret, pene ridiculum fuit minari prophetam vastitatem. Sed ita fit, contritionem, ut Salomo dicit, [2] praecedit superbia, et ruinam exaltatio spiritus, quia enim deus non statim poenas infligit, sed pergit benefacere ingratis, et expectat, sicut apud Esaiam[3] est, num vinea sua elit fructum producere, paulatim indurantur impii, ; cumulant sibi iram et poenas.

Nec dubium est, quin impius rex Ierobeam

1) Rex Ierobeam, filius Ioas. 2) Proverb. 16. 3) Esa 5.

tantos successus retulerit acceptos suae religioni, seu, ut verius dicam, potius idolatriae suae. Nam hoc manifeste regum historia tradit, retinuisse eum idolatricos cultus institutos a Ierobeam filio Nebat. Sic nostro seculo impia papae turba largam pacem et alia commoda superiorum temporum accepta fert cultibus, qui eo tempore floruerunt. Contra praesentia incommoda bellorum, annonae, pestilitatis imputat evangelio.

Sed historia 2. Reg. 14.[1] veram causam successus sub impio rege ostendit, nempe, quod populus tum varie fuerit afflictus a Syris. Deum igitur pro sua misericordia etiam erga malos fuisse beneficum. Sic enim dicit scriptura: Vidit dominus afflictionem Israel amaram nimis, et quod consumpti essent usque ad clausos carceris, et extremos, et non esset qui auxiliaretur. Nec locutus est dominus, ut deleret nomen Israel sub coelo, sed salvavit eos per manum Ierobeam. Haec vera causa successus est, quod deus etiam in malos est beneficus, nec vult perdere, nisi prius bene admonitos per verbum. Meruerant igitur peccata exitium, sed quia dominus exitium per verbum nondum praedixerat, ideo salutem afflictis misit, et in illo successu etiam addidit maius donum, fideles doctores, qui et hortabantur ad pietatem, et idolatriam damnabant. Sed hoc beneficium verbi cum negligerent impii, et successu illo contra verbum et prophetas abuterentur, secuta tandem est vastitas.

Non igitur frustra est, quod historia addit, nondum locutum dominum, quod vellet Israelem delere. Qui nostrum seculum diligenter considerat, similitudinem aliquam istorum temporum videbit, quare etiam eventum similem merito timemus.

---

1) 2. Reg. 14.

Hoc est principium, quando dominus locutus est per Hoseam, et dominus ad Hoseam dixit: Vade, et sume tibi uxorem fornicariam, et filios ex fornicatione natos, quoniam terra domino relicto turpiter fornicata est. Abiit igitur, et accepit Gomer filiam Diblaim, quae concipiens peperit ei filium.

*Hoc est propheticum exordium, quod initio allegat vocationem divinam, ac bis domini meminit, quod locutus sit. Pertinet autem hoc non solum ad prophetam excitandum, ut magno animo demandatum munus obeat, sed etiam ad auditores cohortandos, ne dum prophetam sibi iure videntur negligere, deum negligant, qui iussit talia per prophetam nunciari. Igitur hic tacite primum praeceptum inculcatur, ut populus Israel deum suum loquentem audire velit. Nam cum sit deus ipsorum, non frustra eis concionatur, nec impune feret a suo populo contemni verbum suum.

Similem rationem secuti sunt apostoli in exordiis suorum scriptorum, dum se vocatos apostolos et servos Ihesu Christi profitentur.

Porro offendit hic fere omnes interpretes absurditas mandati, quod iubetur propheta fornicariam ducere. Itaque alii tantum allegoriam sequuntur, alii iudicant prophetam se humiliasse, et matrimonio legitimo ex mandato domini sibi iunxisse meretricem. Isti autem omnium maxime inepti sunt, qui sentiunt prophetam ipsum fornicatum esse cum meretrice, et huius fornicationis autorem et impulsorem constituunt deum, ac eam excusant militudine illius furti seu spolii in Aegypto, quo opulus Israel praecepto domini vasa aurea et ar-

*) In coll. Ienensi legitur in margine: Propheticum ordium de vocationis certitudine.

gentea ablata Aegyptiis extulit, existimantes eadem ratione excusari posse fornicationem, qua excusabantur Iudaei, Aegyptiorum aurum et argentum auferentes.

Sed longe maxima hic dissimilitudo est, nam factum Iudaeorum non solum excusat autoritas divina, sed etiam ratio seu naturae ius, quod premia constituit mercenariis. Oppressi igitur diutina tyrannide Iudaei, tandem ita iubente deo mercedem suorum laborum ferunt ab ingratis Aegyptiis. Erat igitur hoc opus non furtum, sed iusta merces, debita Israelitis pro tam longa et officiosa servitute, quam deus summus et iustissimus magistratus et iudex ipsis tribuit.

[1]Hic autem nullum ius fingi potest, quod fornicationem excuset, nam legitimas nuptias non solum divinae leges, sed etiam naturae ius exigunt, nec unquam accidere potest, ut deus praecipiat aut approbet vagas libidines, seu non legitimam coniunctionem viri et mulieris, quia haec est immutabilis eius voluntas, ut coniunctio viri et mulieris sint legitimae nuptiae, sicut dicitur*: Erunt in carnem unam, id est, inseparabiliter coniuncti. Et perpetua est autoritas dicti: [2]Scortatores et adulteros iudicabit deus. Et probant hanc dei voluntatem quotidianae poenae, quibus cumulate scortatores et adulteros plecti videmus. Non enim corpora solum defoedant certi morbi ad hoc peccatum destinati, non solum oeconomiae et facultatum ruinam promiscua libido secum affert, sed etiam polluuntur animi. Quomodo igitur deus, aut in quem finem cogeret ad fornicationem prophetam? Etsi docendus fuit populus de idolatria,

1) Fornicatio nunquam est excusabilis. 2) Ebrae. 13.**

*) In marg. coll. Ien.: Marci 10. et 1. Cor. 6. **) In marg. coll. Ien.: Ebrae. 12.

an non potuit doceri, nisi propheta fornicaretur? Aut putabimus doctorem tali crimine pollutum plus autoritatis ad ministerium affere, ac non potius ministerium in contemptum adducere? Vere enim, qui sana docet, et turpiter vivit, sicut eleganter Nazanzenus dixit, una manu porrigit quod altera rapit.

Quae igitur prophetae sententia est? Verba enim manifesta sunt. Abiit propheta, et duxit in uxorem Gomer filiam Diblaim, quae concepit et peperit ei filium. Respondeo, prophetam fornicatum esse palam absurdum est, et pugnat non solum cum natura, sed etiam cum mandato dei. Quod autem duxerit scortum etiam absurdum est, nam cum in re turpitudo sit (honestae enim debent esse nuptiae, praesertim doctorum in ecclesia) merito hanc sententiam repudiamus.

*Restat igitur, ut statuamus prophetam legitimo coniugio hanc mulierem uxorem duxisse, non aliquod sordidum scortum, sed filiam honesti civis, et honeste educatam, quod et nomen patris hic additum indicat, nam quod aliqui dicunt, hic non narrari historiam, nec haec ita gesta esse, sed tantum in visione ostensa prophetae. Id non consistit, nam si hoc admittas, data est occasio eludendi alia similia exempla prophetica, qualia multa facta scribuntur, ut essent signa et testimonia propheticarum concionum publice proposita populo, ut de Esaia, qui scribitur obambulasse nudus et discalciatus, ut esset signum et portentum Aegypto, cap. 15.[1] Et de Ieremia, qui aliquandiu gestavit in collo iugum et catenas c. 26.[2] Item Ezechieli praedicitur eodem die morituram uxorem, et inter-

1) Esa. 15. Iere. 26. 2) Ezech.**

*) In marg. coll. Ien.: Propheta legitimo coniugio s. **) Ien.: Ezech. 24.

dicitur, ne lugeat, cumque id et praediceret, et ipso facto populo ostenderet, quaerit populus, quid ista significent? Quid autem hic moveretur populus, aut intelligeret sibi ab Hosea divinitus significari, si haec tantum in visione soli ipsi ostensa, non gesta, et ipso facto in populum prolata fuissent?

Cur igitur, cum uxorem iubeatur ducere propheta, et ex ea suscipere liberos, dicitur ducere uxorem fornicationum? Et quod mirabilius est gignere filios fornicationum, qui certe non fuerunt nothi, etiamsi eius uxor ante coniugium fuisset fornicaria.

Mira res est, propheta singulariter vocatur, ut populi idolatriam accuset, et praedicet de poenis secuturis, scilicet de vastatione et reiectione populi et totius politiae, et quia tamen necesse est iuxta promissiones divinas servari aliquam ecclesiam, addit consolationem piis necessariam, de servandis aliquibus reliquiis, et de vocatione gentium. Ut igitur serio testetur, se divino mandato accusare populum idolatriae, et praedicare certo secuturas poenas, hoc velut hoc gestu et signo id populo ostendit. Iubetur ductam uxorem et susceptos filios velut traducere hoc infami nomine, ut ipse eos vocet, et divinitus sic vocari testetur, uxorem et filios fornicationum, videlicet, ut significet, totum populum esse talem coram deo, reum et daturum poenas idolatriae, seu desertionis a verbo, fide et vero cultu huius dei, qui se datis promissionibus huic populo patefecerat, et eum peculiaribus testimoniis et miraculis vocatum selegerat ex aliis gentibus.

*Hoc in scriptura prophetica usitate vocatu fornicatio, a fide verbi traditi, et cultibus a de

---

*) In marg. coll. Ien.: Fornicatio.

mandatis desciscere, et sequi doctrinam et cultus humano consilio et electione.

*Est igitur et in vocabulo fornicationis allegoria, et ipsum factum prophetae ceu gestus seu pictura quaedam, significans accusari idolatriam, quasi dicat: Duxi uxorem, et ex ea suscepi liberos mandato divino, sed qualem uxorem, quales liberos? quid habeo, nisi et uxorem et filios fornicationum? Quid ita? quia hic totus populus talis est, sicut hic inquit, claris verbis addens interpretationem: fornicans fornicatur terra a domino. Ideo cogor eos ipse hoc probroso nomine vocare uxorem et liberos fornicationum, Ein Weib der hurerey / vnd Kinder der hurerey / sicut et de poenis etiam nomina imposita liberis significant, Lo ryhamo, et Loammi. Non misericordiam consecuta, et, non populus meus.

Quod haec huius totius loci sententia sit, sequentia satis ostendunt (sicut dixi) cum ait: terram relicto domino fornicatam, hoc est, alienos deos et cultus secutam esse. Nam de idolatricis cultibus omnino haec intelligenda sunt. Sicut autem impius papatus verbis quidem Christi nomen et meritum, Baptismum, Eucharistiam et alia non negat, ipso autem opere negat, dum praeter meritum Christi et gratuitam remissionem peccatorum, propria merita statuit. Ita impii idolatrae in regno Israelis volebant haberi veri cultores veri dei, a quo ex Aegypto essent educti. Sed quia discedebant a cultu divinitus mandato, etsi ore dicerent, se deum Israel colere, tamen veri idolatrae erant: et iure dicebantur a deo, sicut fornicaria mulier a marito, discessisse, non enim deum, sed cordis figmentum et opiniones, quas ipsi sine verbo de deo finxerant, colebant.

---

*) In marg. coll. Ien.: Sententia prophetae.

[1]Deus autem tum demum vere colitur, cum secundum verbum suum colitur, hoc est, cum animi reverentur, et timent deum, deinde etiam dei bonitati fidunt. Hi praecipui et interni cultus sunt, hos postea etiam externi cultus sequi debent, non quales nos nobis fingimus, sicut (papatus finxit missas, vota, intercessiones sanctorum, merita sanctorum distribuenda in ecclesiam, ieiunia, et ideo idolatriae crimen effugere non potest) sed quales praescribit dei verbum seu secunda tabula.

[2]Iudaei igitur, qui relicto mandato dei de templo Hierosolymis, sacrificabant in Dan, Bethel, Gilgal, in monte Samariae et lucis, etsi verum deum se colere sentirent, tamen erant odiosi idolatrae. Nam ut de corde impio nihil dicamus, et loci et personae ratione viciosus erat cultus, in regno enim Iuda sacrificia mandata erant, et sacerdotium administrabat ex mandato tribus Levi. Sed Ierobeam in regno Israel contra mandatum dei sacrificabat, et sine discrimine vilissimos ex plebe ad sacerdotium admittebat, etiam pecunia vendens officium divinitus certae familiae, assignatum, sicut pontifices hodie episcopatus et alia ecclesiastica munera vendunt.

[3]Hanc cultus mutationem non solum imitati sunt reliqui reges Israel, sed Ahab adiecit ethnicum cultum Idoli Baal in montem Samariae, nihil enim dubium est, quin Baal Belus[4] sit a gentibus cultus, sicut etiam gentilium historiae testantur. Recte igitur discessio haec a deo et idolatria iudicatur. Si quidem pugnabant hi cultis cum man-

1) Veri dei cultus.* 2) Idolatria in regno Israe
3) Cultus Baal. 4) Cultus Baal.**

*) Deest in coll. Ien. **) Deest in coll. Vuittebergensi et Ienensi.

dato, et erant mera inobedientia. Deus autem, sicut Samuel concionatur, mavult obedientiam quam victimam, et rebellionem non minus odit quam incantamenta, in quibus non solum a deo disceditur, sed homines etiam satanae supplices fiunt, et eius tum operam tum opem requirunt.

Dixi de mandato facto ad Hoseam, nunc etiam id explicandum est, quod fere per singulas prophetiae partes repetitur, et tum a Mose, tum aliis prophetis frequenter usurpatur, nempe, cur scriptura[1] idolatriam cum fornicatione seu adulterio comparet? Est autem mire apta similitudo, si circonstantias omnes consideres diligentius. Sicut enim maritus se cum uxore coniungit, ita deus omnibus temporibus sibi adiunxit ecclesiam. Nam statim postquam primi parentes lapsi sunt, deus promisit liberationem per semen mulieris.[2]

[3]Hanc promissionem postea non solum repetivit, sed etiam multis externis signis confirmavit. Abrahae promittitur manifesta benedictio, et additur signum circumcisionis, ut etiam denotato populo, et quasi designatis promissionis haeredibus, certa esset benedictio. Moses quoque populum, qui circumcisionem habebat ex mandato domini, instituit de externo cultu, et addit dominus manifestum pactum, se fore deum huius populi, si servent mandata, sin autem a mandatis suis discedant, se quidem servaturum promissa, etsi alium populum sibi adiuncturus sit. Huiusmodi promissiones omnes nihil aliud sunt, quam amica invitatio, sicut Christus in evangelio loquitur, ad nuptias, ubi ipsi hospites seu ecclesia sunt sponsa, affert ei sponsus quidquid habet bonorum. Sic

1) Idolatria comparatur adulterio. 2) Gene. 3. 3) Promissio signis externis confirmata.

enim invitantur hospites, ut nuncietur eis omnia esse parata.

Ad has promissiones respiciunt prophetae, cum Idolatriam fornicationem vocant, significant enim, quod deus tanquam maritus se adiunxerit populo suo, et eum varie ornaverit, sed populum oblitum horum beneficiorum tanquam sponsam discessisse a sponso, et se cum alienis coniunxisse.

[1] Ad hunc modum concionatur propheta Ezechiel ca. 16. de populo veteris testamenti, dicit eum ortum ex gentibus, natum tanquam puellam, umbilico non praeciso, quae nec lota in salutem, nec sale conspersa, nec involuta pannis est. Talis enim origo fuit huius populi, sicut et Iosue[2] et Stephanus[3] testantur, ut simpliciter per misericordiam dominus Abraham assumpserit ex mediis gentibus, et ex idolatra fecerit sibi servum, misertus enim generis humani, hunc quasi ramum ex arbore totius generis humani decerpsit, ex quo sibi plantaret populum quasi hortum, ea fuit quasi prima aetas populi veteris testamenti.

Cum autem iam coepisset multiplicari populus, et tanquam puella matura esse viro. Ibi, inquit dominus, adhuc nuda et confusionis plena eras, ac erat tum tempus, quo amari poteras, primum igitur expandi amictum meum super te, et ignominiam tuam operui. Nam cum populus in Aegypto multiplicatus esset, et iam pene in gentium idolatriam involutus, ibi demum ostendit dominus misericordiam suam, et ingressus ad hunc populum, quasi ad puellam, per Mosen, iniit cum eo pactum. Hic vides omnia gesta, tanquam a sponso cum sponsa. Postquam autem populus huius pact

---

1) Locus Ezechielis, ca. 16. explicatus. 2) Ios. 2 3) Act. 7.

oblitus, se cum alienis diis coniunxit, an non vere et proprie haec fornicatio et adulterium dici potest?

Sed tum demum vere hoc pactum absolutum est, cum filius dei caro factus est, ibi enim se tanquam sponsus[1] cum sponsa coniunxit, et nos iacentes, sicut propheta dicit, in sanguine peccati originalis abluit, unda seu aqua baptismi, quo baptizamur in mortem filii dei. Haec enim vera a sanguine emundatio est. Deinde ungit oleo, hoc est, donat per baptismum spiritum sanctum, vestit discoloribus, dum varie excitat animos, ut obediant legi dei.

Itaque Paulus quoque hac ipsa similitudine utitur, cum dicit Ephe. 5.[2] Christum nutrire et fovere ecclesiam suam tanquam membrum corporis sui, carnem ex carne eius, et os ex ossibus eius. Haec beneficia etsi per Christum demum sunt exhibita, tamen et promissa sunt populo veteris testamenti, et qui promissionem hanc acceperunt fide, salvati sunt.

Qvod igitur et populus in veteri testamento a tam benefico deo discedit, et nos hodie obliti beneficiorum Christi, verbum et cultus ab ipso institutos et mandatos negligimus, et ea sequimur, quae verbo, neque ostensa, nec mandata sunt, sed cum verbo pugnant. Hoc peccatum quomodo potest aptius describi, quam illa similitudine fornicationis seu adulterii? Nam hoc uno crimine omnia ista comprehenduntur, quod deus immensam suam gratiam erga indignos et vere in sanguine nostro volutantes declarat, quod nos tam benefico deo ingrati sumus, quod extrema indignitas haec est, tam munifico, clementi et benevolo marito discedere, apud quem in summo honore sumus, et coniungere nos cum iis, qui ad turpitudinem tantum

1) Filius dei sponsus Ecclesiae. 2) Ephes. 5.

abutuntur et rebus et animabus nostris, hic enim non tantum perfidia, sed etiam extrema amentia conspicitur.

[1]Postremo haec similitudo ob oculos ponit iustum zelum dei, qui non potest hunc contemptum ferre, sicut impossibile est, ut maritus, honestatis amans, possit aequo animo ferre uxoris amores inhonestos. Sicut profecto Ezechiel hunc ipsum locum egregie tractat. Haec huius similitudinis propria sunt, et profecto diligenter consideratae circumstantiae omnes foeditatem idolatriae egregie ob oculos ponunt.

[2]Sed praeter haec similitudo ista etiam furorem pingit, quo idolatrae corripiuntur. Sicut enim impudica mulier nihil aliud somniat, etiam vigilans, quam amores adulteri, et paratissima est ad omne genus veneficiorum et caedium, ita idolatrae ingenti odio verae religionis incensi sunt, et summo studio urgent et tuentur idolatriam. Non parcunt ministris dei, non parentibus, non magistratui, non liberis. Quisquis se eis opposuerit, hunc immani odio prosequuntur, nec quiescunt priusquam sustulerint e medio, [3]sicut pharisaicum odium contra Christum et apostolos, item papistarum odium contra nostras ecclesias ostendit. Sic nimirum et gentium historiae, et poetarum quoque fabulae horribilium parricidiorum et atrocissimarum caedium meminerunt, ut insanis amoribus adulteri possent frui.

Ergo aptissima haec figura est, qua idolatria comparatur fornicationi. Et quia manifestam turpitudinem res habet, etiam eo pertinet, ut a tam gravi peccato abducantur homines. [4]Nam monachus si intelligeret, cum Francisco aut Dominico nomen dat, et inusitato vitae genere ac operibu

1) Zelus dei. 2) Furor idolatrarum. 3) Pharisaicum odium contra Christum. 4) Monachi adulteri.

quaerit iustitiam, se a deo discedere, et adulterae more, violare pactum cum deo in baptismo initum, an non putas, veniam precaretur, et se cum deo suo per veram poenitentiam denuo coniungeret? Monasterium autem, missas, ieiunia, preces idolatricas, vestitum hypocriticum, et reliqua superstitiosa tanquam nocentissimam pestem fugeret? [1] Ad eum modum sic statueret intercessiones et cultum sanctorum, impurum caelibatum, et totam humanarum traditionum turbam apostasiam a deo seu adulterium esse, profecto non solum ipso peccato, sed etiam turpitudine rei moveretur, ne in deum suum tam esset ingratus et impius.

[2] Qui igitur vere ecclesiam papae volet pingere, comparet omnino papistarum studia et cultus turpi adulterio. Siquidem Christum, in cuius mortem baptizati sunt, gratis offerentem iusticiam, negligunt, et sequuntur hominum traditiones, ac cordis sui studia, per quae iusticiam sibi et aliis promittunt. Recte igitur ad prophetarum imitationem, Antichristum apocalypsis[3] comparat cum scorto, et vocat magnam meritricem Babylonis.

[4] Huius fornicationis et tam turpium adulteriorum patroni, hodie sunt episcopi. Horum parastatae et satellites sunt impii doctores, stupidae Cochleae, clamosi et ebriosi Eccii, scabiosi Pighii, hypocritae Vuicelii, et quidquid huiusmodi farinae est, quos episcopi in hoc alunt, ut impios cultus commendent imperito vulgo, ac ad foeda adulteria invitent. Sed quae poenae hanc impietatem secuturae sint, propheta iam indicat.

---

1) Intercessiones et cultus sanctorum.* 2) Pictura :lesiae papae. 3) Apoca. 17. 4) Patroni fornicationis pisticae.**

---

*) In coll. Vuitt. legitur tantummodo: Intercessios. **) Deest in coll. Ienensi.

Dixitque dominus ad eum: Voca nomen eius Iezrel, quoniam adhuc modicum est, et visitabo sanguines Iezreel super domum Iehu, et delebo regnum domus Israel, et in die illa frangam arcum Israel in valle Iezreel.

*Haec altera pars huius primae prophetiae est de regno Israel, nam quod propheta iubetur ducere, quam vocat uxorem fornicationum, id pertinet ad significandum peccatum huius populi, quod idolatria corruptus discesserat a deo, et vero dei cultu. Nunc cum ex ea filius nascitur, mandat dominus, ut ponatur puero nomen Iezreel. Pertinet autem hoc, sicut ipse propheta ostendit, ad significandam poenam, quam populus impia fornicatione erat meritus, Sed quaeras, quomodo?

[1]Vocabulum Iezreel venit a verbo Zira, quod seminare significat. Quia autem hic populus eo nomine maxime superbiebat, quod norat se esse dei populum, et tanquam vineam ab ipso domino plantatam, atque ideo secure contemnebat minas prophetarum. Ideo deus hoc ipsum nomen iubet imponi, sed longe alia ratione, quam hactenus a populo usurpatum erat, nam nomine Iezreel, quod factum est a seminando, gloriabatur, quod esset populus a deo seminatus et propagatus, sed propheta vocat Iezreel ideo, quod deus velit eum ob peccatum idolatriae disseminare in gentes. Sicut enim semini terra opus est, in quam condatur, ita populum hunc dei semen vocat, quod ipse deus erat eum tanquam semen dispersurus in longinquas gentes.

1) Iezreel.**

*) In marg. coll. Ienensis: Hactenus de peccato nunc de poena populi. **) Deest in coll. Ienens.

Hanc sententiam ipse propheta ostendit, siquidem subiicit de visitandis sanguinihus domus Iehu, et evertendo regno Israel. Sed offundunt huic quoque loco variae interpretum sententiae caliginem. Quia enim historia docet, Iehu ambos reges Iuda et Israel sustulisse, ac deinde in posteritatem impii regis Ahab et in prophetas Baal gladio grassatum esse, putant quidam hoc loco de illis caedibus prophetam loqui. Statim igitur difficultas nascitur, cur deus hoc in loco poenam minetur posteritati Iehu, ob effusum sanguinem, cum tamen et probet factum Iehu[1] deus, et ideo in quartam generationem ei promittat regnum Israel, tanquam premium rei bene gestae, ac profecto non ita facile est haec conciliare. Non enim cadit in deum illa inconstantia, ut quod semel probavit rursus improbet.

Statuamus igitur Iehu non peccasse, cum ex mandato dei in impios reges et posteritatem eorum, deinde etiam in sacerdotes Baal grassatus est, non enim cum ista faceret, privatus fuit, nam et unctus prius in regem erat a propheta, et acclamavit ei populus. Et accedit ad haec non solum mandatum domini per prophetam, ut ista faciat, sed dominus factum etiam probat. Sic enim dicit: Quia studiose egisti, quod rectum erat et placebat in oculis meis, et omnia quae erant in corde meo fecisti contra domum Ahab, filii tui usque in quartam generationem sedebunt super thronum Israel.

[2]Quod igitur peccatum Iehu est, seu quid sunt sanguines isti, quos dominus super domum ehu se visitaturum dicit? Nimirum aliud nihil quam quod statim historia regum subiungit, sic icens: Porro Iehu non custodivit, ut ambularet

1) Iehu ultor idolatrarum. 2) Peccatum Iehu quale.

in lege domini dei Israel in toto corde suo, non enim recessit a peccatis Ierobeam, qui peccare fecerat Israel. Igitur sicut supra idolatriam appellavit propheta fornicationem, ita hic novo nomine ‚damim' sanguines appellat. Neque longius inquirenda huius appellationis ratio est, [1]nam idolatria semper cum caedibus et sanguine coniuncta est. Quia enim pii doctores non possunt connivere ad impios cultus, sed mandato dei damnare eos, et revocare populum ad sanam doctrinam coguntur, contra, impii nihil minus possunt ferre, quam reprehensionem suorum cultuum. Itaque potentia atque opibus instructi, statim expediunt arma, et persequuntur veros doctores. Ac fuit istis temporibus etiam usitata immolatio liberorum, sicut historiae ostendunt. Itaque etiam ea ratione idolatria recte vocatur sanguis seu sanguines.

[2]Sed praeter haec usitatum apud prophetas est, ut in genere peccata vocent sanguines. Sic David in illa communi deprecatione peccatorum petit liberari midamim, a sanguinibus. Et [3]Ezechiel in loco, quem supra citavimus, etsi alludit ad nativitatem hominis, cum dicit: Vidi te sanguinibus deformatam, tamen significat peccatum originis, quod nos coram deo reos statuit, et est fons, unde tota reliqua inobedientia promanat. Vera igitur sententia huius loci est, quod sicut deus idolatriam superiorum regum non passus est inultam esse, ita quoque velit etiam punire in domo Iehu, in Iezreel, hoc est, in Samaria seu regno Israel.

Qualis autem vel visitatio vel poena haec futura sit, exponunt sequentia, cessare faciam regnum

1) Idolatria semper cum sanguine coniuncta est.
2) Prophetae appellant peccata sanguines etc. Psal. 51*
3) Ezech. 16.

*) In coll. Vuittemb. deest: Psal. 51.

domus Israel, [1] nam Zacharias ultimus ex posteritate Iehu, et filius huius Ierobeam, sub quo propheta docuit, post sextum regni mensem per seditionem a Sallum [2] occisus est, qui ipse quoque iniustae caedis poenas dedit. Nam primo regni mense, per Menahem interemptus est.[3] Dum itaque regnum intestinis seditionibus iactaretur, accessit etiam externus hostis Assyrius, is regem Israel tributarium sibi fecit. Post Menahem imperat Pekaia, hic cum biennium regnasset, occiditur a Pekah, sub hoc Tigleth Pilleser Israelem vastat, et bonam populi partem abducit captivam. [4] Sub Hosea autem, qui ultimus regnavit, Salmanesser totum regnum occupavit et evertit. Haec omnia intra annos circiter quadraginta post mortem Ierobeam acciderunt. Ibi demum Israel factus est Iezreel, sicut hoc in loco propheta vaticinatur. Nam a domino visitante tot sectarum idolatriam, abiectus et inter gentes disseminatus est.

[5] Vsitata phrasis est, Arcum Israel, hoc est potentiam Israel et vires bellicas dici, fuit enim potentissimum regnum. Quod autem dicit, in valle Iezreel, etsi forte in eo loco singularis aliqua clades accepta, aut Zacharias occisus est, tamen nihil prohibet, quin accipiamus pro toto regno Israel,[6] nam Iezreel metropolis fuit Samariae, et fuit ibi regia domus, sicut historia Ahab ostendit.

Et rursus illa concipiens peperit filiam, dixitque ad eum: Voca nomen eius Lo Ryhamo, quia posthac non miserebor amplius domus Israel, omnino non parcam ei.

---

1) 2. Reg. 15. 2) Sallum. 3) Menahem. 4) Hosea. 5) Arcus Israel. 6) Iezreel.

*PERtinet haec quoque particula ad prophetiam de poena idolatriae, statim enim postquam in regno Israel idolatria per Ierobeam coepit, varie deus admonuit populum per flagella sua, Syros, Assyrios, et alias gentes, regno Israel vicinas, ut redirent in viam, et se cum deo, cuius cultus in Ierusalem erat, coniungerent. Quia autem deus longanimis et patiens, et multae misericordiae est, afflicti populi clamorem et preces audivit, sicut in Ioas historia videmus, Misertus, inquit, est dominus eorum, et reversus est ad eos propter pactum. Item in historia Ierobeam: Vidit dominus afflictionem Israel amaram nimis etc.

Etsi igitur affligeret eos propter peccatum, tamen dedit interdum fortunatos principes, qui hostem reprimerent, et illa quasi vulnera reipublicae sanarent. Huiusmodi exempla sine dubio in spem aliquam vocaverunt populum, cum regnum post posteritatem Iehu sic varie seditionibus et aliis incommodis iactaretur.

Sed propheta hic novi aliquid minatur, cum dicit, filiae datum nomen Lo Ryhamo. Significat enim non futuras posthac ullas vices, quales fuerunt, sed populum semel ita disseminatum inter gentes, sine misericordia in illa calamitate mansurum esse.

Nomen factum est a Riham, miseratus est, negativa particula Lo addita, significat autem, quae misericordiam non consequitur, die in ungnad ist / quod latinus habet, oblivione obliviscar eius, in Ebraeo est verbum nasa quod levare significat. Igitur rectius redditur per verbum abiiciendi, et convenit cum proiectione sementis, de qua supra dixit. Nam abiecturi aliquid, id levamus, quia autem repetit veruum abiiciendo abiiciam, ideo addidimus particulam, penitus, ut aliquomodo vehementia, quae in Ebraeo est, exprimeretur.

---

*) In marg. coll. Ien.: De poena idolatriae.

[1]Haec est prophetia de domo Israel, profecto horribilis, si te cogitationibus, quasi in rem praesentem constituas. Etsi enim non rarum est, everti regna, et respublica interire, tamen huius populi ruina, ideo tum gravior, tum horribilior est, quia dei populus fuit, cui promissiones in Abraham factae sunt, non solum de multiplicatione et et successu corporali, sed quod maius est, de semine mulieris benedicturo familias omnes terrae. Hunc populum ex patribus prognatum, donatum promissionibus, liberatum ex Aegypto, positum in terram Canaan, ornatum verbo et cultu dei, deus sic abiicit, ut videatur plus amare et curare quasvis alias gentes, quae sine deo et sine verbo in idolatriam et impietatem demersae erant. Quod enim regnum sic eversum est, cuius non vestigia aliqua manerent? Hic autem populus ita ex terra sua eiicitur, ut ne nomen quidem maneat reliquum.

Huius tantae irae quae causa est? Null [sic!] alia, quam quod regnum Israel discessit a verbo et cultu dei, et secutum est idolatriam, seu cultus verbo domini non institutos. Hoc enim peccatum illud est, quod deus tolerare non potest, sed extrema vastatione ulciscitur, sicut hic profecto horribilis sententia est: Non miserebor amplius domus Israel. Si enim misericordiam dei tollas, quid quaeso, miseris aliud relinquitur, quam ut in calamitate sine ulla spe auxilii pereant?

[2]PErtinet autem haec ipsa comminatio ad nostra quoque tempora, quibus dei beneficio lux verbi Germaniae reddita est, ac patet, qui veri sint cultus, qui viciosi, quid cum verbo Christi conveniat, quid non conveniat? Sed in hac tanta ce videmus, quid papa, quid episcopi, iurata ıpae mancipia, faciant. Retinent veterem idola-

1) Vastatio regni Israel. 2) Idolatria in Germania.

triam, eam defendunt, cogunt ad eam subditos, sanam doctrinam blasphemant et damnant, in nos extremam crudelitatem ubicunque possunt, exercent, qui cupimus ecclesiis consultum et Christi gloriam salvam. Nata igitur nostris quoque temporibus est illa infelix Lo Ryhamo. Certum enim est, etsi tempus quo ista fient, non novimus, deum Germaniam ob hoc Idolatriae peccatum visitaturum. Sicut etiam exempla habemus ante oculos, ecclesias Aegyptiacas, Syriacas, Asiaticas, Graecas, et pene Pannonias etiam, quas Turca vastavit.

Oportebat igitur hanc piorum principum curam esse, ut repurgarentur ecclesiae, tollerentur abusus, et veri cultus instituerentur, siquidem et hostem procul submotum et patriam vere salvam volunt. Nam si pergent crudeliter grassari in ecclesias, quae verbum habent, et defendere pontificiam idolatriam, visitabit dominus sanguines eorum, sicut Iehu, in quo horribile exemplum magistratui propositum est, quia enim idolatriam non prohibuit, sed suo exemplo etiam subditos ad impietatem invitavit, peccatum populi ei soli imputatur, solus hic peccasse dicitur cum sua domo. Nam peccata populi, quae magistratus prohibere potuit, magistratui imputantur. Atque hoc patris peccatum etiam filii post quartam generationem luunt, secundum sententiam primi praecepti.

Sed quam paucos Reges totus orbis terrarum, quam paucos principes Germania habet, qui serio cogitant de posteritate sua. Sicut igitur domus Israel sub fortunato rege Ierobeam has minas contemnebat, ita contemnunt haec principes. Sed furor domini non dormiet, exardescet in brevi, et peribunt peccatores subito, sicut secundus psalmus[1] quoque regibus et populis minatur, qui filium osculari, hoc est, verbum eius amplecti et sequi nolunt

1) Psalm 2.

Domus autem Iuda miserebor, et salvabo eam per dominum deum eius, et non salvabo eam per arcum, non per gladium, non per bellum, non per equos, non per equites.

Absolvit propheta vaticinium de regno Israel, ac satis horribile et dignum exemplum est, in quod omnis posteritas saepe intueatur, ut discat fugere idolatriam, et verbo diligentius attendere.[1] Quia autem hostis etiam in regnum Iuda grassaturus erat, annectit prophetiam, quod non humana, sed coelesti ope servandum sit, sicut historia quoque ostendit, quae hunc prophetae locum pulchre explicat. Non enim istorum sententiam probo, qui hunc locum accommodant ad reditum ex Babylone. Esaias capite X,[2] ordine ostendit, quae loca hostis vastaverit post occupatam regnum Israel. Fuit autem huius quoque calamitatis causa idolatria Achas,[3] qui et filium transire fecerat per ignem, sicut scriptura loquitur, et cultum deorum Damasci invexerat in suum regnum. Invitatus successu hostium, perinde ac si quis impius rex hodie ad impietatem Turcicam deficiat, fortuna eorum invitatus.

Itaque cum deus idolatriam domus Israel visitaret, etiam Iuda sensit vicinum malum, et tantae impietatis dedit poenas, ac sola restabat Ierusalem, quam ipsam quoque hostis obsedit. Sed subito soluta obsidio est, cum maxima hostium clade, nam angelus domini in una nocte centum et octuaginta quinque millia occidit. Itaque[4] Sanherib non tam suo periculo quam clade suorum motus, retro movit castra, et fugit in Assyriam, ubi, sicut

1) Regnum Iuda ab Assyrio afflictum. 2) Esa 10. 3) Achas. 4) Sanherib.

Esaias[1] vaticinatur, a filiis occisus est, et finita monarchia Assyriorum, ac ad Babylonios hac occasione translata est. De hac liberatione propheta hic concionatur, cum dicit, salutem obventuram per dominum, et non per gladium.

Sicut autem supra causas ostendimus vastitatis utriusque regni, ita hic quoque utile fuerit circumspicere, quae fuerit causa servati regni Iudae. Peccata Achas causa fuerant vastationis regni Iudae.[2] Sed pius filius Ezechias seu Hiskias, cui divino beneficio Esaias doctor et monitor contigerat, verae religionis studiosissimus erat. Itaque et aeneum serpentem combussit, postquam ad idolatriam eo abutebantur Iudaei, et instituit veros cultus in ecclesia, sicut ostendit historia. Deinde in ipso periculo, cum iam hostis accessisset ad urbem Ierusalem, non confugiebat ad humana praesidia, sed orabat in templo, et ad orationem quoque hortabatur doctorem suum Esaiam.

Tales si hodie quoque haberemus duces, an non putas felicius nos cum Turcis pugnaturos esse? Nunc cum aut vera religio sit contemptui, et retineatur idolatria papae, aut ambitione ac avaricia depravati sint animi, quid mirum, si non solum non vincimus, sed quotidie magis ac magis ab hoste premimur? Digna itaque historia erat, quae omnium principum aulis, imo animis insculperetur.[3] Vere enim glorificat deus se glorificantes, ubi econtra, qui gloriam dei negligunt, hoc est, qui idolatricos cultus fovent, operiuntur confusione.¶

**) Haec historia est, de qua propheta hoc

---

1) Esa 37.* 2) Ierusalem quare servata sit? 3) 1. Sam. 2.

---

*) In coll. Ien: Esaiae 66. **) In marg. coll. Ien Fiducia carnalis brachii damnatur.

loco vaticinatur, quod per dominum et non per equos nec equites regnum Iuda salvandum sit. Potest tamen accommodari in genere etiam eo, quod damnatur fiducia carnalis brachii. Etsi enim deus vult nos uti mediis a se conditis, tamen non vult, ut iis fidamus, aut nitamur, sed vult successum a se solo peti et expectari, sicut etiam Psalmus[1] monet: Hi in curribus et in equis, ac conciderunt, nos autem in nomine domini, et vincimus.

Sed hoc in loco recte monemur de illa diversitate, quod historia et propheta Esaias dicunt, salutem hanc factam per Angelum. Propheta autem hoc in loco dicit factam Ba Iehova per deum. Est enim hic nomen divinum, quod non nisi deo tribuitur. Utrunque igitur occulte hic ostenditur, quod et per Christum haec liberatio facta sit, et quod Christus natura deus sit.[2] Sicut etiam Paulus dicit,[3] Christum comitatum Iudaeos in deserto. Et prima promissio vaticinatur,[4] semen mulieris contriturum caput serpentis. Illa enim ecclesiae defensio, quae inde ab Adae lapsu perpetua fuit, non per angelos, sed per dei filium facta est, quem scriptura saepe angelum appellat. Sicut Gene. 48.[5] Angelus domini, qui me eruit de omni malo. Esa. 63.[6] Angelus faciei eius salvavit eos. Mala. 3.[7] Angelus foederis, quem vos desideratis. Etsi enim angelorum ministerio deus ad ecclesiae defensionem utitur, tamen Christus solus est, qui Satanae vires infringit, et caput eius conterit.

[8]Ac iucundum in primis spectaculum est, videre in tot discriminibus a principio mundi ecclesiam habuisse defensorem filium dei, qui se

1) Psalm 20.*) 2) Christus servavit ecclesiam Ierosolymis. 3) 1. Corinth. 10. 4) Gene. 3. 5) Gene. 48. 6) Esa. 63. 7) Mala. 3. 8) Filius dei ecclesiae defensor a initio mundi.

*) Deest in coll. Vuitt.

postea ostendit hominibus, et a Satana toties victo, vinci se passus est, ut ecclesia a summo periculo aeternae mortis liberaretur. Speremus autem, sicut Christus, etiam antequam naturam humanam adsumpsit, ociosus non fuit, sed opposuit se furori Satanae, ita hoc quoque tempore, postquam in gloria est, non defuturum nobis, sed repressurum hostem suum Satanam, tot modis insidiantem miserae ecclesiae.

Et ablactavit Lo Ryhamo, ac concepit rursum, et peperit filium et dixit: Voca nomen eius Lo Ammi, quoniam vos non polus[1] meus, neque ego vester ero.

Quod Iudaei dicunt ideo nunc filium nunc filiam, tandem iterum filium prophetae natum, quod regnum alio tempore firmius alio minus firmum et calamitosum fuerit, non omnino displicet, nam cum historia convenit, et scriptura saepe, quae firmiora sunt, masculis comparat.

Sed sententia quae sit, videamus. Regnum Israel iam disseminatum in gentes comparat ablactatae puellae, cui mater non amplius lac praebet. Nam sicut nomen ostendit, sine misericordia, hoc est, sine promissione restitutionis corporalis abiecerat deus decem tribus Israel.[2] Itaque sequens particula de tertio filio pertinet ad domum Iuda. Ac recte Lyra eam interpretatur de finali abiectione synagogae, et vastitate per Romanos facta. Quia enim evangelium amplecti noluit, abiecit eam deus, nec pepercit vel templo vel cultui, pluris enim facit filii sui gloriam, quam illa externa sui populi dona, pluris facit ipsum filium, quam populum inobedientem.

Diligenter autem primo consideranda poenae

---

1) [sic] Legas: populus. 2) Regnum Iuda quoque perdendum.

magnitudo est, et quod deus minatur: Sicut ipsi non volunt esse populus meus, ita ego non volo esse deus ipsorum. Qui enim deum non habent, quid, quaeso, habent, etiamsi totum mundum possideant? Sed tantae irae quae causa est? Propheta infra eam copiose ostendet, et Christus in evangelio clare dicit, ideo vastandam synagogam,[1] quia tempus visitationis suae non agnovit, hoc est, quia gratiam dei in evangelio oblatam per filium dei noluit amplecti, sed retinuit Mosen spreto Christo, retinuit legem abiecto evangelio, retinuit opera sua abiecta gratia dei, quam filius dei sua morte acquisivit nobis.

Hic igitur iterum admonemur, quantum peccatum sit non amplecti evangelium, in hoc peccato si principes et episcopi Germaniae pergent, quis non videt, quo fato tandem Germaniam perire necesse sit?

II.

Hanc particulam coniungit vetus translatio, cum superioribus, sed quia novam concionem propheta hic orditur de novo populo et novo regno, ideo nos hic novum ordiemur caput. Etsi autem haec subita ab instituto argumento discessio minus convenire videtur, et obscuritatem quoque in prophetis parit, tamen, si propius rem consideremus, ipse rerum ordo ad has transitiones cogit prophetas.

In prima concione ostendit Hosea, quod et regnum Israel in gentes ob idolatriam esset disseminandum, et regnum Iuda ob contemptum evangelii a Romanis vastandum.[2] Hic ipsa series

1) Cur synagoga abiecta?* 2) Causa, cur prophetae am abrupte de regno Christi doceant.

*) Deest in coll. Ienens.

negociorum prophetam cogit, ut ostendat, quid vastato regno Iudae futurum sit, et qualem habiturus deus in mundo sit ecclesiam, postquam ille populus, qui legem et cultum dei habuit, propter peccatum abiectus est. Itaque illae prophetiae de ecclesia novi testamenti pertinent ad articulum symboli, in quo profitemur nos credere ecclesiam sanctam et catholicam, etsi enim experientia docet, omnia mundi regna sua quasi fata habere, quibus intereunt, tamen deus semper in mundo sibi reliquum facit populum, a quo agnoscatur et praedicetur.

[1] Utrunque igitur prophetae admonent, primum hortantur ad timorem dei, siquidem veterem populum, propter peccatum abiectum esse ostendunt, qui tamen dei populus et quasi peculium dei erat. Sicut Iohannes[2] quoque appellat, cum dicit: In propria venit, et sui eum non cognoverunt.

Deinde etiam docent de inaestimabili dei bonitate, et hortantur ad fidem. Sicut enim deus suo populo discedenti a verbo et retinenti idolatriam non parcit, ita quoque non sinit se gentium peccatis impediri, qui ignorantes peccant, et verbum non habent, quin eos vocet ad cognitionem nominis sui, et societatem regni Christi. Non autem dubium est, si abuti evangelio Germanicae ecclesiae pergent, quin deus eas quoque abiecturus sit, et aliam nationem electurus, pro tantis donis magis gratam. Ne igitur securi simus, sed et timeamus dominum, et tanquam beneficum patrem, qui peccatores assumit, eum complectamur. Sed nunc textum explicabimus.

ERIT autem numerus filiorum Israel, sicut arena maris, quae nec mensurari nec numerari potest. Et erit in loco,

---

1) Prophetae docent timorem et fidem. 2) Iohan. 1.

in quo dictum eis est: Non populus meus vos, ibi dicetur eis: Filii dei viventis.

Prior pars huius prophetiae in genere proponit promissionem, ne Israel abiectus in gentes desperet de regno Christi,[1] sed statuat ex hac quasi morte enascituram novam vitam, deum enim hanc ruinam Israelis restauraturum esse. Nam hic operum dei ordo est, mortificat, non ut in morte relinquat, sed ut ad poenitentiam vocet. Sic Israel disseminavit inter gentes, ac sine omni misericordia, si externam faciem rerum consideres, abiecit. Non enim redierunt in terram Canaan decem tribus.

Sed hanc calamitatem, quam bene compensavit deus? Disseminatos enim inter gentes per evangelium collegit iterum, et sic collegit, ut una cum reliquiis regni Israel plenitudo gentium veniret ad cognitionem regni Christi. Huius compensationis hic admonet populum Israel, ne in ista calamitate penitus desperaret, sicut nos quoque mitigamus praesentes calamitates spe futurae gloriae, quam Christus sua morte nobis paravit.

Atque ob hanc causam non simpliciter voluit propheta dicere, multiplicandum Israelem, sed singulari studio imitatur verba promissionis Abrahae factae, sic enim ad eum dicit dominus Gene. 13.[2] Si quis pulverem terrae poterit numerare, etiam semen tuum numerare poterit. Ad hanc promissionem quis non videt respicere prophetam, cum dicit, numerum filiorum Israel fore sicut arenam maris, quam frustra aut metiri aut numerare conatus fueris?

Vult autem hoc modo afflictum populum consolari, ne abiicerent spem futuri regni, et dubita-

1) Israel per evangelium revocatur ad regnum Christi.
2) Gene. 13.

rent de promissionibus, quae patribus factae erant. Videbantur quidem sibi redigi in parvum numerum decem tribus, cum inter gentes disseminarentur. Sed nolite, inquit propheta, desperare, cum sic disseminabimini inter gentes, sperate impletionem promissionis Abrahae factae.[1] Non illius corporalis, de terra Canaan, quae etiam magna fuit, sed spiritualis et aeternae, in qua non possessio terrae Canaan, sed remissio peccatorum et vita aeterna (quae vera benedictio est) per semen Abrahae promissa est omnibus credentibus in illud semen, hoc est, in Christum dei filium, nam in hanc sententiam Ieremias quoque ca. 33,[2] hac promissione de verbo ad verbum usus est, ubi de regno Christi vaticinatur.

Sed sequentia ostendunt formam huius infinitae multiplicationis, seu modum:

Erit, inquit, in loco, ubi dictum eis est: Non populus meus vos. Ibi dicetur: Vos filii dei viventis.

Qvanquam enim Israel abiectus esset propter peccatum, tamen pertinebat ad eum promissio Abrahae facta. Haec igitur cum Israeli inter gentes disseminato per apostolos nunciaretur impleta esse, participes huius nuncii etiam gentes fiebant.[3] Atque haec illa est magnifica tum reductio tum multiplicatio regni Israel, de qua passim vaticinantur prophetae.

Ad terram Canaan decem tribus non redierunt, sed fide in evangelium Christi venerunt ad promissum semen Abrahae. Nec sunt multiplicati carnali propagatione, sed multiplicatio vera est, quod habent gentes socios fidei, quae ipsae per

---

1) Promissio Abrahae facta, Gen. 15. 2) Iere. 33.
3) Quomodo Israel multiplicatus sit.

eam praedicationem, quae abiecto Israeli, ex promissione debebatur, ad cognitionem Christi venerunt, sicut Christus quoque dicit,[1] violentos rapere regnum coelorum. Nam gentes evangelium amplectuntur, quibus tamen nulla promissio erat facta, quia autem Israeli inter gentes disseminato, secundum promissionem Christus annunciatur, hac occasione gentes evangelium et audiunt et amplectuntur.

Quod autem de vocatione gentium haec particula accipienda sit, habemus testem Paulum ad Roma. ca. 9.* Igitur verbum, Veomer dicetur, accipiamus de publica praedicatione, per quam gentes,[2] quae non sunt dei populus, postquam evangelium fide accipiunt, et in Christum credunt, pronunciantur esse filii dei.

**Notum autem est ubicunque de vocatione gentium dicitur, ibi et abrogationem cultuum legalium; et gratuitam iusticiam intelligi. Quae enim merita, aut quos cultus tribuemus istis, quibus per verbum dei praedicatur? Non populos meus vos? Si non dei populus, ergo nec deus ipsorum deus est, ergo carent noticia dei, verbo, bonis operibus, et toto illo ornatu verae ecclesiae. Hoc igitur est, quod Paulus pugnat, iustificari nos gratis sine operibus legis, fide in Christum. Et nos hodie recte dicimus, sola fide iustificari. Quid enim aliud afferunt ad deum, qui dei populus non sunt, quam quod verbo evangelii credunt, statuunt se per Christum deo reconciliatos, peccata condonata, et vitam aeternam restitutam? Hac fide ex non populo fiunt filii dei viventis, sicut propheta hic loquitur, quem imitatus Iohannes videtur, cum dicit:[3]

1) Matth. 11. 2) Vocatio gentium. 3) Iohan. 1.

*) In marg. coll. Ien.: Rom. 9. **) In marg. coll. Ien: vocationem gentium gratuita iustitia et cultuum legalium abrogatio intelligitur.

Dedit eis potestatem filios dei fieri, qui credunt in nomine eius.

[1]Praecipue igitur observanda hic nova phrasis est, quod gentes, quae evangelio credunt, vocat dei viventis filios. Postulabat orationis commutatio, qua supra quoque propheta usus est, ut diceret: Erit ubi dictum est: Non populus meus vos, ibi dicetur: Vos populus dei. Sed prophetae hoc nimis exile visum est ad gloriam novi testamenti ostendendam. Igitur ut Christi beneficium clarius explicaret, non populum, sed filios dei viventis vocat. Ac primum haec appellatio includit illustrem anthitesin [sic!], quod antequam per fidem ad Christi regnum accedimus, non simus dei, sed Satanae filii. Sumus quidem a deo conditi, ad ipsius imaginem, hoc est, sancti et iusti, ac etiam immortales,[2] sed per peccatum, cuius autor et causa Satan et nostra voluntas est, ita sumus deformati, ut amplius dei filii non simus. Siquidem dei similitudinem amisimus, et Satanae similitudinem accepimus, qui etiam in veritate non stetit. [3]Quid autem inobedientiam hanc seu peccatum secutum sit, notum est.

[4]Natura enim ad vitam condita, morti et infinitis calamitatibus subiecta est. Mens, in qua dei noticia lucebat, per peccatum ita excaecata est, ut deum amplius non agnoscat. Voluntas quoque ad eum modum est depravata, ut diversum concupiscat a lege dei. Itaque mirabilis ἀταξία, omnium affectuum seu motuum est, qui etsi omnes per se viciosi non sint (nam appetitus cibi et potus, amor

1) Gentes filii dei viventis.* 2) Homines natura filii Satanae, gratia autem filii dei. 3) Iohan. 8.** 4) Quomo per peccatum natura corrupta sit.

* In coll. Vuitt. legitur: timentis. In editione pı cipe: riventis. **) In coll. Ien: Ioh. 3. In coll. Vui Ioh. 2.

coniugis, liberorum et parentum et similes affectus) etiam in integra natura extitissent, tamen nunc non ita puri sunt, semper enim adhaeret viciosum aliquid, legi dei adversum. Ideo etiam sancti variis calamitatibus subiiciuntur in hac vita, ut peccati reliquiae et puniantur et paulatim extinguantur.

Haec incommoda omnia per peccatum accepta sunt, per quod primi parentes, ex quibus propagati sumus, desierunt esse filii dei, ac similitudinem dei amiserunt. Itaque scriptura totam naturam accusat, sicut est in psal. 14.[1] et contumelioso nomine appellat, hominum, non dei filios. Prospexit dominus de coelo super filios hominum, ut videat, num sit aliquis intelligens, qui requirat deum. Sed omnes declinaverunt, inutiles facti sunt, non est aliquis qui faciat bonum, ne unus quidem. Haec sententia commune iudicium de toto genere humano proponit, nec quisquam excipitur, non Iudaei, non maiores eorum sancti et primi patres. Eadem enim ratione propagati sumus omnes ex carne per peccatum corrupta, itaque omnes sumus natura non dei, sed hominum filii, hoc est, peccatores, qui caremus gloria dei, Roman. 3.[2]

Hic igitur beneficium Christi clare pingitur, cum illi, qui non sunt populus dei, filii dei viventis fiunt.[3] Significatur enim hac appellatione destructio regni Satanae, abolitio mortis, remissio peccatorum, et donatio spiritus sancti, qui veram cognitionem dei infundit animis, et exuscitat mentes ad veram obedientiam, denique etiam vita aeterna, et haereditas omnium bonorum, quae is possidet. Ideo enim non solum dei, sed vi-itis dei filios appellat, ut ostendat hunc populum, dei populus non erat, sed per fidem in Chri-

1) Psal. 14. 2) Roman. 3. 3) Christi beneficium.

stum adoptatur in filios, in aeternum esse victurum, Vita autem consistere non potest, ubi est peccatum. Nam peccati stipendium mors est.

[1]Atque huc adhibenda lux est novi testamenti, quod non solum praedicat gratuitam misericordiam, qua adoptamur in filios, sed etiam causam tantae misericordiae ostendit, scilicet Christum, qui pro peccatis nostris se tradidit, et sua morte ab aeterna morte nos liberavit. Hoc Christi beneficium evangelium ostendit, cui qui credunt, hi fiunt filii dei. Sicut Iohannes dicit:[2] Dedit eis potestatem filios dei fieri, his, qui credunt in nomine eius, non qui ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, sed ex deo nati sunt.[3] Sanguines vocat generationem carnalem. Sic Cain est filius Adae, sed non ideo habet fidem Adae, et per consequens non ideo est filius dei.[4] Voluntatem carnis vocat electionem seu adoptionem humanam, sicut Heva iudicat de Cain, futurum, ut reparet damna in paradiso accepta. Iàcob existimat Esau fore haeredem promissionis, sed fallitur quoque. Non enim haec fiunt iuxta nostrum iudicium. Sic magnum nomen habet in mundo status spiritualium, ut vocant, sed non ideo deus eos approbat, quia mundus approbat. Respicit enim fidem, ita voluntas carnis, non facit filios dei.[5] Voluntas viri est imitatio seu studium hominum, sine spiritu sancto, quod non facit filios dei, sed filii dei ex deo nascuntur, cum spiritus sanctus per evangelium fidem accendit in cordibus ut statuant se propter Christum acceptos esse. Hoc beneficium Paulus egregie tractat in epistola ad Rom. 8. ubi dicit: Si filii, ergo et haeredes, haeredes quidem dei, sed cohaeredes Chris[t] Ostendit enim hic discrimen, quod Christus n

1) Roman. 6. 2) Locus Iohan. 1. 3) Sanguin[es]
4) Voluntas carnis. 5) Voluntas viri.

tura sit filius dei, nos autem adoptione per fidem, nam per Christum efficimur filii dei, igitur dicit: Coheraedes Christi.

*Sed inquies: Non tractat deus filios suos ut filios, praemuntur enim cruce, et saevit in eos Satan, et mundus. Recte hoc enim etiam ad filios pertinet, ut adoptivi filii vero dei filio similes fiant, qui etiam passus est mortem et omnis generis calamitates, in his, inquit Paulus, retineamus hanc spem, quod si compatimur, etiam conglorificabimur.** Sumus enim salvi facti, sed spe. Spes autem non videtur. Sic Iohannes: Nunc sumus filii dei, sed nondum manifestatum est,[1] quod erimus. Scimus autem, quod cum manifestabitur, similes ei erimus. Haec consolatio admodum est necessaria, ne in calamitatibus sinamus nobis hanc promissionem excuti, quod sumus dei filii per Christum. Nam pater filium quem diligit, castigat etc.

Et congregabuntur filii Iuda et filii Israel simul, et constituent sibi caput unum.

Magna fuit calamitas in populo dei, et initium omnis mali, quod post Salomonis obitum regnum divisum est. Ea enim res idolatriae occasionem dedit, sicut historia ostendit. Nam cum Ierobeam a decem tribubus, quae a filio Salomonis defecerant, rex electus esset, ideo peculiares cultus contra verbum dei, in regno Israel instituit, ne suus populus Ierosolymam quotannis ad sacra iret, et per istam sacrorum quasi societatem, se iterum

1) 1. Iohan. 3.***

*) In marg. coll. Ien.: Rom. 8. **) In marg. coll. Ienens.: Rom. 8. ***) In coll. Vuitt.: 1. Ioh. 1. In coll. Ienensi deest.

cum rege Iuda coniungeret.[1] Itaque, sicut regnum seu politia, ita etiam sacrorum ratio in regno Israel a regno Iuda differebat. Sed horum consiliorum quis fuerit eventus, ostendit historia. Idolatria enim praecipua causa fuit, cur regnum Israeliticum everteretur, et populus abduceretur captivus.

Ad hoc caput totius mali propheta hic respicit, et consolatur futurum, ut illa discessio a regno Iuda per Christum pulchre sanetur. Nam Iuda et Israel coniunctis animis et studiis in eandem doctrinam evangelii consensuros, et non, sicut post Salomonem accidit, habituros diversa capita, sed unum regem Christum amplexuros et exosculaturos. Itaque posthac nihil tale metuendum, quod prius accidit, cum haec regna dividerentur. Idem iisdem pene verbis dicit Esaias ca. 11.[2] Levabit signum in gentibus, congregabitque eiectos Israel et dispersos Iuda congregabit, Ephraim non emulabitur Iudam, nec Iuda anget Ephraim etc.

Imprimis autem notanda phrasis est, quod dicit posituros sibi unum caput. [3]Hoc enim non dubium est, quin filii Iuda et Israel, de quibus hic dicit, sint vera ecclesia, seu populus novi testamenti, qui ex reliquiis Israelis et Iudae, deinde ex gentibus constat. Dicit autem hanc ecclesiam sibi posituram unum caput Christum, sicut Michas hunc Hoseae locum exponit cap. 2.[4] cum dicit: Rex eorum anteibit eos, et dominus erit caput eorum. Sic enim rectius vertimus, quod est in Ebraeo, va Iehova beroschom. Satis enim multa exempla sunt, quod prophetae, qui eodem tempore

1) Regnum Israel quomodo divisum sit a Iud[illegible] 2) Esa. 11. 3) Christus caput ecclesiae.* 4) Locus Micha [illegible]

*) Deest in coll. Ienens.

docuerunt, etiam iisdem verbis saepe utuntur, praesertim ubi de Christi regno loquuntur.

At Paulus, qui in prophetarum vaticiniis de Christo singulariter prae aliis videtur laborasse, hac ipsa phrasi saepe usus est in suis epistolis, ut Ephe. 1.[1] Ipsum dedit caput super omnem ecclesiam, quae est corpus eius et plenitudo eius, qui omnia implet.

Phrasin Hoseae hic agnoscis, et simul causam audis, cur Christus dicatur caput, quia habet corpus ecclesiam, quod alit, gubernat, ornat donis suis. In eo autem differt Paulus ab Hosea, quod Hoseas de ecclesia dicit, posituram eam sibi caput unum,[2] Paulus autem dicit, a deo hoc caput positum seu datum, sed bellissime haec conveniunt. Nam Paulus dei misericordiam hic commendat cuius ineffabili bonitate hoc caput ecclesiae contigit. Propheta autem commendat tum fidem, tum confessionem ecclesiae, quae paret voci dei de coelo sonanti (hunc audite) et Christum solum agnoscit caput suum, per quem vivit, alitur, servatur, regitur. Hoc caput firma fide retinet, nec se ab hoc capite sinit abduci. Hanc enim constantiam significat propheta, cum dicit: Et ponent sibi caput unum.

Nec mihi dubium est, quin propheta istam pestem tempore novi testamenti grassaturam viderit, quod Romana[3] bestia se toti mundo esset pro capite ecclesiae commendatura. Recte igitur et praedicatur verae ecclesiae constantia, et numeratur inter praecipua dona spiritus sancti, quod non agnoscit plura capita, sed unum caput sibi ponit ıristum, quem praedicat unicum et verum fontem ınium donorum, quae in ecclesia sunt. Sed

1) Ephes. 1. 2) Locus Ephe. 1. 3) Romana bestia ; esse caput ecclesiae.

quae pericula ecclesiam exceptura sint, tantum unum caput Christum agnoscentem, nostra tempora satis ostendunt. Quia enim negamus pontificem caput ecclesiae esse, Christum autem solum praedicamus caput nostrum, qui solus suppeditat corpori suo iusticiam, remissionem peccatorum, spiritum sanctum, et vitam aeternam, anathemati et omnis generis suppliciis subiicimur.

[1]Est igitur haec una et praecipua nota Antichristi, quod Christo titulum capitis adimit, et se gloriatur caput ecclesiae esse. Sed quam miserum caput? Mancipium Satanae nimirum, siquidem veram ecclesiam diris et ferro persequitur. Quale autem caput, tale etiam reliquum corpus est,- nam cardinales, episcopos, sacrificulos, monachos, nonnas, praeter impietatem, quam doctrina et idolatrici cultus habent, etiam vitae abhominanda foeditas deformat. Ac merito, cur enim non ponunt sibi verum caput, per quod benedicerentur omni benedictione spirituali? Sicut Paulus dicit Ephe. 1.[2] et essent irreprehensibiles et sancti in conspectu dei per dilectionem. Haec autem dona veram ecclesiam invitant, ut et cupide se cum hoc capite coniungat, et magno animo hoc caput contra mundum et portas inferorum confiteatur et praedicet.

Et ascendent de terra, quia magnus dies Iezreel.

[3]Quo ascendent? aut de qua terra? Iudaei expectant reditum in terram Canaan. Sed Hoseas reclamat, qui iam ante dixit, istam eiectionem per Assyrium sine omni misericordia futuram, hoc est, sine spe reditus. Igitur ascensus, de quo hi loquitur, is est, quod ecclesia per Christum libe

1) Nota praecipua Antichristi. 2) Ephe. 1. 3) Asce sus ecclesiae.

rata a regno Satanae, quod erit regnum mortis et peccati, ascendet ex hac calamitosa vita ad meliorem et aeternam. De hac sententia diligens lector non opinor dubitabit, quid enim aliud ecclesiae expectandum est, postquam hoc caput Christum est adepta, quam ut promissionum fiat particeps, quas audit in evangelio et credit?

Sed de phrasi fortasse quaeret aliquis? Habemus igitur hic interpretem Esaiam, qui iisdem verbis utitur ca. 11. et contionem de Christi regno sic claudit:[1] Eritque semita reliquiis populi eius, quae reliquentur ab Assur, qualem habuit Israel in die, quo ascendit de terra Aegypti.

Usitatum autem est prophetas, cum de regno Christi loquuntur, comparare id cum illa ex Aegypto liberatione. Sicut aliquoties in Micha ostendimus, ibi enim post duram et diuturnam servitutem finitam, ac Pharaonem divinitus oppressum, nihil restabat, nisi ut promissionem terrae Canaan consequerentur. Sicut igitur ad hanc ascenderunt Israelitae, et prostratis hostibus eam occupaverunt, ita, inquit propheta, sic fiet, post varia certamina, quae ecclesia in hac vita sustinet, ascendet de terra servitutis ad promissam patriam, ratio est, quia magnus est dies Iezreel.

Utitur autem propheta hoc in loco nomine Iezreel aliter quam supra in 1. cap. ubi ideo eum Iezreel vocavit,[2] quod dominus per iram esset eum disseminaturus in gentes. Hic autem vocat Iezreel, quod dominus per evangelium eos plantaturus sit, ut sint semen sanctum, sicut Paulo supra vocavit eos filios dei viventis. Fuit igitur Israel initio semen irae, quia dominus peccatis eorum offensus, biecit eos. Hic autem in novo testamento non olum Israel, sed tota ecclesia est semen gratiae, lantatur enim ecclesia per verbum evangelii ab

1) Esa 11. 2) Iezreel.

ipso deo.[1] Sicut Iohannes quoque dicit: Dedit eis potestatem filios dei fieri, qui credunt in nomine eius, et ex deo nati sunt.

[2]Magnum diem non tantum refero ad tempus ultimi iudicii, quo ecclesia liberabitur ab omnibus malis, sed simpliciter ad totum tempus novi testamenti. Nam quae in futura vita revelabuntur, ea habet ecclesia per verbum, et in spe etiam in hac vita. Sicut propheta addit.

Dicite fratribus vestris: ,Ammi' populus meus, et sororibus vestris: ,Ryhamo' misericordiam consecuta.

Vide commutationem suavissimam, appellavit ecclesiam priori nomine Iezreel, sed longe alia significatione. Nam prior disseminatio irae et furoris, haec autem gratiae et misericordiae est. Ad hunc modum reliqua quoque nomina, quae liberis ab irato deo iussus est indere, propheta nunc convertit, ut statuat ecclesia, quae Christum caput agnoscit, omnia nunc mutata esse, nullam restare iram, sed patere iam illas misericordiae dei divitias inexhaustas. Quomodo enim postquam filium dedit, non omnia dedit cum eo?

[3]Sicut autem supra quoque dixi, verbum Imru (dicite) pertinere ad publicum ministerium.[4] Ita hic quoque statuamus ministris evangelii in novo testamento hanc vocem divinitus esse mandatam, ut credentes consolentur, ac pronuncient eos esse populum dei, et in gratia. Non enim propter peccata credentes accusabit deus, siquidem iustificati sunt fide in Christum.[5] Non condemnabit, siquidem Christus pro eis mortuus est, imo et resurrexit, ac sedet ad dexteram patris, interpellans

1) Iohan. 1. 2) Magnus dies. 3) Roman. 8. 4) Ministerium novi testamenti. 5) Roman. 8.

pro nobis.[1] Haec cum ita esse testetur apostolus Rom. 8. quid, queso aliud in ecclesia potest doceri, quam quod propheta hic iubet, quod tales sint populus dei, et misericordiam consecuti?

Sed inquies: Quid necesse fuit haec repetere, quod supra dixit: Vos filii dei viventis? Respondeo: Satis id quidem erat, nam sicut diximus, complectitur totum illud pondus beneficiorum et gloriae, quae credentibus per Christum contigerunt. Sed hanc fiduciam sentimus saepe nobis excuti. Sicut Paulus in hoc ipso loco, quem paulo ante citavimus, satis ostendit. Ecclesia enim affligitur, angitur, persecutionibus subiicitur, esurit, nuda est, periclitatur, occiditur. Haec omnia videntur ecclesiae, non tanquam populo dei seu filiis accidere, sed tanquam hostibus et inimicis dei.

Itaque hic assidua cohortatione opus est, ne abiiciat animum, et se desertam aut a deo proiectam existimet, sed ut retineat pertinaciter hanc consolationem, se esse populum dei, esse in gratia, habere misericordem et faventem deum. Haec quia in tentatione difficulter creduntur, ideo propheta, seu potius per prophetam deus mandat, ne in ecclesia haec vox taceat, Ammi Ryhamo, estis populus meus, vestri misertus sum, non abiiciam vos, non imputabo vobis peccata, non relinquam vos orphanos,[2] non sinam vos perire in tentationibus, non obiiciam vos mortiet Satan ae, quia estis meus populus, et ego misertus sum vestri. Nam quod affligimini, fit vestro commodo, ut expurgetur et mortificetur in vobis peccatum, ut cumulemini gloria tanquam strenui milites, ut crescat in vobis ›s, ut invocetis me, ut glorificetur in vobis no-

1) Roman. 8. 2) Iohan. 14.*

*) Deest in coll. Ienens.

men meum, ut mea virtus in vestra infirmitate perficiatur, ut filio meo vos conformes faciam, primum in cruce, deinde etiam in gloria.[1] Sic pulcherrime conveniunt conciones prophetarum et apostolorum, quae omnes eo tendunt, ut ecclesia per Christum consolationem habeat et salvetur.

Ivdicate matrem vestram, iudicate, quoniam ipsa non est uxor mea, nec ego maritus eius.

Postquam propheta magnifica concione illas inexhaustas divitias misericordiae dei, in novo testamento per verbum omnibus offerendas praedicavit, convertit se ad reliquias veteris populi, et concionatur de synagoga, quae repudiato Christo ex lege sperabat remissionem peccatorum et vitam aeternam.[2] Est autem haec de synagogae peccatis et poenis necessaria concio, non solum propter eos, qui convertendi erant ad Christum ex Iudaeis, sed etiam propter credentes, ne hoc scandalo impiae multitudinis commoti, deserto Christo ad synagogam et Mosen redeant.

[3]Simeon in evangelio vaticinatur, Christum fore in ruinam et resurrectionem multorum in Israel. Qui enim eum amplectuntur et in eum credunt, his est in resurrectionem, nam liberati per Christum a peccatis retinent spem vitae aeternae. Qui autem non credunt, his est in ruinam. Qualis autem ea ruina sit, praesens concio prophetae ostendet, ad confirmandos credentes admodum necessaria, ne offendantur ista synagogae pertinacia, sed potius gratias agant liberatori suo Christo, per quem ab istis tum peccatis, tum poenis liberati sunt, in quibus synagogam pertinaci pergere et perire vident.

---

1) Ecclesiae consolatio. 2) Vaticinium de synago interitu quo pertineat. 3) Luc. 2.

Ad hunc modum psalmus 45. postquam de Christo rege et ecclesia, per sponsum Christum egregie ornata, concionatus est, addit exhortationem similem:[1] Audi filia, vide, et inclina aurem tuam, hoc est, sis intenta in verbum evangelii, id retine, nec te patiare ab eo abduci, obliviscere populi tui, et domus patris tui, hoc est, cave, ne cum synagoga te coniungas, quae evangelium abiicit et persequitur, discede ab ea, et obliviscere istius coniunctionis carnalis, quae inter vos fuit, priusquam venires ad cognitionem Christi. Hanc prophetae vocem Paulus secutus est, cum ad Phil. 3.[2] dicit, se omnia pro stercoribus habere, prae illa eminenti cognitione Christi et iusticiae eius. Ac propheta hoc in loco iubet, ut reliquiae credentium ex Iudaeis tali animo sint erga incredulam synagogam, praecipit enim iudicate matrem vestram, iudicate.

Ebraeum verbum ‚Ribu' etsi μέσον est, tamen durius significat, cum in malam partem accipitur. Complectitur enim et accusationem et damnationem, sicut etiam utrunque propheta hic facit, accusat peccatum, et poenas minatur.

Vbi autem, inquies, manet hic reverentia erga parentes? Nam filii iubentur matrem accusare et damnare? Nec levia crimina sunt, quae propheta hic commemorat. Non, inquit, est uxor mea, nec ego maritus eius, hoc est, est adultera. Notum autem est, quid propheta vocet adulterium. An non igitur parentibus ille honor habendus est, ut tegantur eorum peccata? Cur igitur propheta hortatur ecclesiam, ut arguat peccatum matris, et libere reprehendat?

[3]Respondeo: Debetur parentibus honos, sed

1) Locus psal. 45. 2) Phil. 3. 3) An parentes liceat accusare?

sic, ne dum parentes honoramus, deus afficiatur contumelia, nam praeceptum de colendo deo ordine prius est, illud de parentibus posterius. Pertinet autem ad gloriam dei, reprehendere peccata, ac praesertim impios cultus, quibus deus contumelia afficitur. Recte igitur facit ecclesia, quae non connivet ad adulterium matris, sed libere eam traducit. Etsi enim hoc fit cum contumelia matris, tamen felix contumelia illa dicenda est, quae cum salute animae coniuncta est, reprehenditur enim peccatum, ut emendetur, et accusatur synagoga, ut resipiscat, nec pergat deum contumelia afficere, et sibi accersat exitium.

Sed haec ipsa causa est ingentis odii et invidiae, qua ecclesia omnibus temporibus gravatur. Augustum enim est nomen matris. Et beneficia educationis merito praedicantur a parentibus, apud liberos autem recte in admiratione sunt. Itaque synagoga iure sibi queri visa est de iniusta desertione filiorum, quos in veteri cultu divinitus instituto et mandato educavit et instituit ut mater, ac ius docendi existimavit non sine gravi sua iniuria a filiis contra matrem usurpari. Sicut pontifex hodie et autoritate, quam in ecclesia habet, nos premit, et non vult redigi in ordinem a nobis.[1] Sed accusat nos iniustae desertionis, sibi autem splendidissimum hunc titulum sumit, quem hic propheta synagogae tribuit, dum matrem vocat.

Ac sycophantae pontificii in eo sibi palmarium putant positum, si autoritatem ecclesiae verbis in coelum usque tollant, et illa veteris disciplinae vincula commendent simplicibus. Dicite, inquiunt, si vos estis ecclesia, unde coepistis esse ecclesia? An non in papae ecclesia estis baptizati? Cur igitur nunc ab ea disceditis? Cur tanquam filii parentem vultis docere? Quin potius a parent

1) Cur autoritati papae non paremus?

discite, et ei obedite, nisi vultis esse ingrati filii. Hae papistarum voces sunt, quibus nos putant obrui posse. At si prophetas respicimus, haec ipsa causa fuit, cur synagoga ab apostolis doceri nollet, et vellet parci honori suo. Propheta autem hoc in loco diversum iubet, ut accusetur mater a liberis, nulla habita ratione singularis in speciem praerogativae, quod mater est.

Itaque hic regula Petri tenenda est,[1] deo magis obediendum esse quam hominibus. Amplectatur synagoga Christum, agnoscat per eum solum accipi remissionem peccatorum et vitam aeternam, et exosculabuntur eam filii, ac omni genere honóris et officiorum eam cumulabunt.

Sic pontifices et episcopi desinant evangelium persequi et blasphemare, curent ecclesiis veros doctores, impios autem et idolatricos cultus amoveant, et restituant puros et veros cultus, tum non deerunt eis nostra officia, agnoscemus eos tanquam parentes nostros, et parebimus libenter ipsorum autoritati, quam verbo dei videmus communitam. Sed quia persequuntur evangelium, ac idolatriam retinent, non tanti apud nos parentis nomen esse debet, ut ideo Christum negemus, et nos cum idolatricis coniungamus. Deo potius obedimus, qui iubet audiri filium, et non solum nos ab idolatris seiungimus, sed libere quoque recusamus autoritatem eorum, et idolatriam traducimus, ne exemplo eorum offensi imperiti inducantur in errorem.

Meminerimus itaque a spiritu sancto mandari hoc in loco iudicium, iudicate, inquit, hoc est, accusate et damnate. Quos? Matrem vestram. Atqui parentibus debetur honor? Verum id est, sed huic matri non debetur, quae non solum turpis adultera est, sed etiam ad adulterium vult co-

1) Act. 5.

gere liberos ex se natos. Igitur matris titulus non vos impediat, damnate eam, et dicite, quod non sit mea uxor, neque ego maritus eius.

Haec est excommunicationis sententia profecto horribilis, si eam evolvas diligenter et conferas cum ista opinione, quam mater inter liberos vult retinere, synagoga enim hunc titulum etiam ferro et igni tueri voluit, quod esset populus dei, contra apostolos damnavit tanquam nocentissimas pestes. Iubentur autem hic liberi damnare matrem, et excommunicare, quod non solum non sit dei uxor, sed turpis Satanae adultera.

[1]Sic pontifex usurpat nomen ecclesiae, nos autem damnat tanquam haereticos. Hanc blasphemiam nullo modo vult dissimulari spiritus sanctus, sed vult libere pronunciari a nobis, quod pontifex cum suis sit Satanae ecclesia. Siquidem evangelio se opponit, et statuit aliam iusticiam, quam quae est per filium dei. [2]Hic dupliciter offenditur ecclesiae Satanae. Primum non potest ferre hanc de se sententiam. Secundo non vult talem sententiam ab iis ferri, quorum se parentem esse videt. Itaque movet pugnas, et hanc iniuriam varie conatur ulcisci. Sed vera ecclesia non potest abiicere mandatum dei, itaque cogitur pronunciare contra matrem hanc de adulterio sententiam, quod ista religio, quam sequitur, nihil sit nisi foeda idolatria, quam propheta adulterio comparat, propter causas supra dictas.

Deponat fornicationes suas a facie sua, et adulteria sua ab uberibus suis, ne penitus denudem eam, et statuam eam, ut sit sicut eo die, quo nata est, et ponam eam sicut desertum, et ponam s:

1) Pontifex cum sua ecclesia excommunicandus
2) Ecclesia Satanae.

cut terram desolatam, et eam siti enecem.

*Haec est altera pars sententiae, in qua non tantum commemorat peccatum, sed etiam poenas, quae profecto horribiles sunt, ac ita convenimus cum eventu, ut etiam nolentes volentes agnoscamus iudicium dei super incredulam synagogam. [1]Particula Mi poneha a facie sua, Ebraeis usitatissima est. Hoc autem in loco certa ratione videtur posita. Sicut post etiam additur, Miben schadeha ab uberibus suis. Significat enim et oculis seu facie et uberibus abuti ad adulterium. [2]Recte autem oculos transferimus ad fiduciam, quae deo debetur, sed ab idolatris transfertur ad creaturas. [3]Deinde ubera ad alendum foetum foeminis sunt donata, igitur significant doctrinam seu verbum. Pertinent autem haec ad descriptiones adulterii et fornicationis, de qua propheta dicit. Nam postquam discessum est a deo, et fiducia translata in creaturas (sic enim voco cultus, quos ipsi nobis sine verbo dei fingimus) postea sequitur, ut etiam verbum depravent impii, et sic ubera sua conferant ad adulterium. Sed quae poena consequetur tandem?

[4]Primum est, quod minatur dominus, se eam penitus denudaturum, et positurum ut sit sicut eo die quo nata est. Ex hoc Hoseae loco videtur Ezechielis praeclara illa concio nata capite 16.[5] Radix tua et generatio tua de terra Canaan, pater tuus Amorraeus et mater tua Cetthea. Quando

1) A facie sua. 2) Oculi. 3) Ubera. 4) Poenae tempti evangelii apud Iudaeos. 5) Locus Eze. 16.

*) In marg. coll. Ien.: Peccata et eorum poenas memorat.

nata es in die ortus tui, non est praecisus umbilicus tuus, nec es lota aqua ad salutem, nec sale salita, nec involuta pannis etc.

Nam hunc populum ex solitario Abraha ortum, qui ex gentilitate et idolatria vocatus est, quomodo ornaverit dominus regno et sacerdotio seu cultu notum est. Haec ornamenta, inquit, propter idolatriam tuam amittes. Redigam enim te in ordinem, et abiiciam, ut sis, sicut alii populi, qui non deum, non cultum dei habent.

Secundo, ponam te sic nudatam omnibus ornamentis in solitudinem, ut sis sicut terra desolata, quae habitari nequit. Hic significat populum hunc postquam cultum et regnum amiserit, frustra postea tentaturum, ut emergat iterum. Sicut Daniel quoque dicit capite 9.[1] civitatem et sanctuarium vastabit populus cum duce venturo, et finis eius erit, quasi inundatio, et post finem belli definita desolatio, hoc est, sicut a Romanis populus hic opprimetur, ita manebit et statutum est, ne unquam posthac emergat. Itaque varie tentarunt fortunam, sed frustra, positi enim sunt sicut hoc loco bis minatur, ut maneant tanquam desolatus et inhabitabilis locus.

Tertium est, quod etiam siti hunc populum perdet. Hoc proprie pertinet ad excaecationem spiritualem, quod sicut David dicit,[2] mensa eorum eis est in laqueum. Grave est sic vastari hunc populum, ut nulla ratione possit restaurari. Sed longe gravius est in tot calamitatibus etiam consolatione omni carere, sicut Iudaeis accidit. Studiose enim hoc agunt, ne intelligant prophetias de Christo, ac in id incumbunt, quomodo veram scripturae sententiam cavillationibus possint obruere. Haec est illa sitis, quam Amos fami[3] comparat, non panis, sed verbi, sicut econtra, qui

1) Dan. 9. 2) Psal. 69. 3) Fames verbi.

Christum amplectuntur, et in eum credunt, in illis nascitur fons aquae salientis in aeternam vitam, hac aqua qui carent, hos perire necesse est, sicut exemplum Iudaeorum ante oculos est. Sed nondum finis, nam addit:

Et filiorum eius non miserebor, quoniam sunt filii ex fornicatione nati, nam mater eorum fornicata est, et parens eorum turpiter se gessit.

*Haec est quarta calamitas, quod poena etiam in posteritatem derivabitur[1] Vocat enim filias fornicationis posteritatem, quae synagogae impietatem sequitur. Haec cum peccatis etiam poenae haereditatem sortitur, sicut videmus ante oculos. Volunt Iudaei maiorum suorum esse similes, Christum blasphemant, omnes vias obstruunt, quibus possunt duci ad cognitionem Christi, suis doctoribus plus fidei tribuunt, quam ipsi scripturae, prophetarum testimonia de Christo non solum scelerate eludunt, sed prorsus reiiciunt. Nullum enim invenies Iudaeum, qui prophetarum autoritatem sequatur. Manent igitur in eadem caecitate, et portant eandem poenam cum matre, in iisdem enim peccatis permanent.

Quia dixit: Sequar amatores meos, qui mihi dant panem meum, aquas meas, lanam meam, linum meum, oleum meum et potum meum.

[2]Hoc synagogae peccatum propheta in hoc loco non semel reprehendit, sicut sequentia ostenunt, quod scilicit synagoga putabat illum evange-

1) Filiae fornicationis. 2) Evangelium abiiciunt ho ines propter lucrum.

*) In marg. coll. Ien.: Poena in posteritatem.

lii et Christi neglectum profuturum ad retinendum regnum et corporalia commoda, sicut Iohannes ostendit capite 11. in publica deliberatione hoc caput fuisse, si dimitterent Ihesum, futurum, ut omnes crederent in eum, ac tandem venirent Romani, et tollerent gentem et locum ipsorum. Clarius autem hoc ipsum proponit Christus in parabola de coena magna, ubi convivae invitati coenam negligunt, quod cura agrorum, boum et nuptiarum potior eis videretur. Quis autem non miretur ex-extremam caecitatem? Idolatriam et mendacem doctrinam iudicant felicem fore, contra, si veram doctrinam amplecterentur, metuerent, ne fame esset pereundum, sicut Ierobeam idolatriae pater, tum se regnum retinere posse sperabat, si verum cultum aboleret, et institueret novos cultus.

Hodie quoque quam putamus causam, cur retineant tam pertinaciter impios cultus papistae, nisi quod vident eos coniunctos cum opibus et dignitate? His metuunt, si sanam doctrinam amplectantur, quasi vero, aut deus nolit dare panem ecclesiae suae, aut satius sit a Satana eum petere.

Novi hominem nobilem, qui cum amplissimos reditus non ex uno canonicatu haberet, a familiari pio et erudito viro admonitus forte in mensa est, ut se quocunque modo ex hoc vitae genere evolveret, in quo ne quidem recte sentire de religione esset tutum. Ibi ille, commonstrans digito delicatiorem panem, et vinum, quod praestantissimum tum appositum erat. Haec, inquit, sunt quae faciunt, ut hoc vitae genus deserere non libeat. Agnoscis, quod sicut propheta de synagoga hic dicit, ita canonicus iste panem et vinum idolatria premia iudicabat, et ideo eam nolebat abiicer Ac profecto postea maius premium huius impii s animi tulit, nam etiam episcopus est factus, ε quam dignitatem nunquam venisset, si sui ordin

idolatriam et impietatem reprehendere, et cum Christo se coniungere, ac evangelium amplecti voluisset.

Quid autem de his dicas aliud, quam quod Paulus dixit,[1] deum eorum esse ventrem? Hunc respiciunt in suis cultibus, huic quidquid aut commodum aut incommodum est, hoc vel sequuntur vel fugiunt, nulla plane habita ratione verbi et filii dei, de quo tamen norunt divinitus mandatum, quod audiri debeat. Profecto toto animo cohorresco, cum video papistarum peccata sic congruere cum Israelitici populi peccatis. Quis enim non metuat idem periculum etiam Germaniae impendere?

Qvare, ecce ego intercludam vias tuas spinis, et sepi obsepiam, ne inveniat semitas suas, sectabitur ergo amatores suos, et non assequetur, quaeret eos, et non inveniet.

Repetit hic poenas, sed aliis figuris, quia enim impii quanto calamitati propriores, tanto etiam securi magis sunt, non satis est eos admonuisse semel, etiam millies repetitas minas tamen contemnunt. Utitur autem propheta bellissima figura.[2] Similitudo de adultera ostendit ardens desiderium, quo Satan idolatrarum animos accendit, vere enim nullum scortum sic ardet libidine, sicut qui a vero cultu discesserunt, studio idolatriae cumulandae et promovendae ardent.

Cum igitur nulla ratione possint revocari in viam, quanto enim te eis oppones vehementius, tanto ardentius urgent cultus suos. Ideo minatur leus, se interclusurum eis viam, hoc est, per ex-

1) Phil. 3.* 2) Idolatriam comparat adulterio.

*) Deest in coll. Ien. In coll. Vuittemb. legitur: hil. 1.

ternum hostem coacturum, ut ab idolatria desistant. Nihil Christus, nihil apostoli potuerunt proficere apud Iudaeos. Sed postquam Romani templum et civitatem aequarunt solo, ibi sacrificia et cultus suos, quos evangelio pertinaciter opposuerant, coacti sunt intermittere. Cum enim studium idolatris eximi non possit, siquidem verbo parere nolunt, facultas tali ratione adimi potest, ut currentes non apprehendant, et quaerentes non inveniant amatores suos.

[1]Hanc poenam etiam episcopi Germaniae urgent, nullum faciunt finem impiarum missarum, nihil minuunt de idolatricis aliis cultibus. Pergunt adhuc hodie commendare suis infinitas superstitiones benedictae aquae, salis etc. Admonentur quidem de his per verbum, sed frustra. Quid igitur expectamus aliud, quam ut Turca aut alius Barbarus hostis veniat, et evertat omnia. Haec sola sepes est, qua via eis ad superstitionem occludi potest.

[2]Misera Pannonia septennalia vota habuit, quae persolvit idolo Mariae, quod ad aquas cultum est. Nonne autem occlusa iam eis via est, dum a Turcis oppressi, vitam, fortunas, et omnia amisere? Haec idolatriae merces est. Sed mundus non prius haec credit, quam experiatur. Itaque qui moniti resipiscere nolunt, pergant. Nos autem decet tanto diligentius urgere veros cultus, et omnes occasiones idolatriae cavere, ne in eadem pericula involvamur.

VT dicat. Vadam et revertar ad maritum meum priorem, apud quem melius habebam quam nunc.

[3]INsignis haec particula est, docet enim quod deus etiam cum peccata punit, eo consilio punit, ut peccatores revocet ad poenitentiam, et reducat in

1) Episcopi Germaniae. 2) Pannonia. 3) Deus poenas bono consilio infligit.

viam, sicut Paulus quoque Corinthiis connovatur:[1] Cum iudicamur, a domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur. Haec sententia tanto est inculcanda nobis diligentius, quanto rationis iudicium longius ab ea dissentit. Nam postquam constat punire deum peccata, ratio eam poenam iudicat sine omni misericordia esse, itaque abiicit animum et desperat.

Sed prophetam hic audi. Peccatum synagogae profecto grave et horribile est, poena quoque est horribilis. Sed cur eam infligit deus? Nimirum, ut admonita calamitatibus, redeat ad deum suum, et iterum se cum eo coniungat.[2] Recte igitur David calicem domini appellat calicem salutis. Nec solum sanctis salutis calix est, qui saepa affliguntur praeter meritum, sed iis quoque, qui propter peccata castigantur.[3] Deus enim non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, ut sicut a deo discessimus, ita rursus cum deo per veram poenitentiam et fidem coniungamur.

HAnc sententiam afflictis inculcare utile est, ut postquam peccatum negare non possunt, cuius eos poena admonet, hanc tamen consolationem retineant, deum punire, non ut abiiciat, sed ut ad se revocet, et tanquam benignus pater remedia quaerat, ne in obedientem filium ab haereditate cogatur excludere.

[4]Horribilis hodie miserae Hungariae facies est, sed utinam contingant Hungaris pii doctores, qui eos admoneant deum hoc agere, non ut abiiciat eos, sed ut admoneat veteris idolatriae, et hoc modo, ab idolatria cessare faciat, precentur peccatorum veniam, et sperent salutem per Christum.

1) 1. Corinth. 11.* 2) Psal. 116.** 3) Ezech. 18. Hungaria.

*) Deest in coll. Ien. **) In coll. Ien. leg: Psalm 31.

[1] Vicina Austria videt, quid sibi expectandum deinceps sit, utinam autem cogitet, et statuat haec esse premia idolatriae tam diu defensae, et innocentis sanguinis, qui effusus est passim, dum saevitur in eos, qui puram doctrinam evangelii profitentur, et abusus pontificios damnant, utinam admonita praesentibus calamitatibus discat eam religionem, quam hactenus pertinaciter retinuit, horum malorum causam esse, et amplectatur verbum, ac ecclesias vere instituat, abiectis inutilibus et supersticiosis cultibus? Sed sicut apud synagogam frustra fuerunt haec omnia, ita quoque periculum est, nos frustra concionari adversariis nostris.

SED ipsa non intelligit, quod ego dederim ei frumentum, mustum et oleum, ac multiplicaverim ei argentum et aurum, ideo eo abusi sunt ad cultum Baal.

CONSILIUM dei bonum et sanctum est, sed impia caro non paret, non abolet impios cultus, sed auget. Non agit poenitentiam, sed secura in peccatis pergit, sicut etiam Esaias in 1.[2] capite queritur: Super quo percutiam vos ultra? siquidem additis praevaricationem. Intueamur autem nostra quoque tempora, horribiles et quotidianae poenae, quae undique ingruunt, non frangunt adversarios. Itaque crudelitatem, qua contra ecclesiam usi sunt, non abiiciunt, nec ad verbum advertunt animum, et summa pertinacia, quae reprehendi in suis cultibus norunt, retinent ac defendunt.

Merito igitur intuentur hic pii in longanimitatem dei, et ea se consolantur, siquidem etiam malos deus est beneficus, et non solum cumul eos bonis, sicut dominus hic dicit, se dedisse id

1) Austria. 2) Esa. 1.

latris Iudaeis frumentum, mustum et oleum, ac multiplicasse eis aurum et argentum, sed etiam cum punit ingratos, poena eo consilio immittitur, ut discant agnoscere deum, et convertantur ad deum. Sicut autem caro caeca est, et consilium dei punientis non videt, ita etiam non animadvertit ex quo fonte tantum beneficiorum flumen promanat. Accepta enim fert omnia idolatriae et idolis, in quibus ornandis et colendis postea non solum studiosa, sed etiam immodice prodiga est, sicut etiam papistarum exemplum ostendit.

Postrema particula mire brevis est ‚Asu la Baal' fecerunt ad vel pro Baal. Sed non dubium est, quin propheta hoc velit dicere, quod idolatrae Iudaei auro et argento abusi sint ad cultum Baal, siquidem existimaverunt haec cultus ipsorum premia esse.

[1]Sed hic nascitur quaestio: Historiae ostendunt cultum Baal tempore iudicum sub Gedeone coepisse, et sub Iosia desiisse. Si igitur hoc in loco propheta agit de Synagoga per Romanos vastanda, quomodo cultus Baal meminit iam olim penitus sublati? Respondetur: Nomine Baal in genere omnem idolatriam significari, non enim vocabulum Baal tantum dominum significat, sed fere accipitur pro adamato, sicut in germanico vocamus ein Bulen / cum significamus inhonestum amorem. Usitatum autem huic prophetae est, idolatriam comparare cum scortatione et adulterio. Nec inepta etiam hoc loco sententia est, faciunt Baal ex auro et argento, ut non intelligas tantum ornatas statuas Baal auro et argento, sed simpliciter abusos Iudaeos opibus ad idolatriam ornandam. Sic infra dicet: Auferam nomina Baalim, hoc est, non colet idola, sed dicet: Marite mi,

1) Baal.

complectitur igitur nomen Baal in genere omnem idolatriam, quae propie est turpis et foedus amor, translatus a creatore ad creaturas.

Si quis tamen hanc sententiam complecti nolet, quae incommodi nihil habet, et cum grammatica convenit, is hoc modo pacietur sibi satisfieri, ut hunc locum intelligat, sicut illum Matth. 23.[1] Cum Christus minatur Pharisaeis, et toti synagogae, ac dicit: venturum super eos sanguinem omnium occisorum ab Habel usque ad Zachariam. Certe Iudaei, qui tum erant, Habelem non occiderant, et tamen sanguinis eius poenas luunt, quia se cum impio Cain coniungunt, et persequuntur pios doctores.

Ad hunc modum idolatrae Iudaei, hoc est, persecutores evangelii, etsi Baal non coluerant, tamen eodem idolatriae peccato tenebantur, ponentes fiduciam in cultus et sacrificia sua, et Christum abiicientes. Quod si ad hunc modum haec transferas ad synagogam, Christi et apostolorum tempore evangelium damnantem, grande hoc convicium est, sacrificia et alios cultus legales appellare cultum Baal,[2] hoc est, statuere, quod tam deus eos abhominetur, atque idoli Baal cultum abhominatus est. Et tamen revera sic est, siquidem quod non ex fide est, est peccatum, et qui filium dei non habet, non habet vitam aeternam. 1. Iohan. 4.[3]

Qvare auferam rursus frumentum meum in tempore suo, et mustum meum certo suo tempore, et lanam meam eripiam, ac linum meum, quo velavit pudenda sua.

Hoc tandem finis est, ad quem impietas tendit, et cogit deum, sua natura bonum, mitem, pacientem et ignoscentem, ut sit durior. Nam

1) Matth. 23. 2) Cultus Baal. 3) 1. Iohan. 4.

qui bonitate dei abuti non desinunt, in hos quomodo potest deus diutius esse beneficus?

Frumentum mustum, lanam et linum, hoc est, panem quotidianum, pacem et omnia, quibus haec corporalis vita opus habet, deus etiam malis donat, ut agnoscant eum et eius bonitati fidant, ac acquiescant voci eius.

[1]Sed Iudaeorum exemplum vide, his donis abusi sunt ad tegendam ignominiam suam seu impietatem, voluerunt enim ex isto successu probare aliis, quam deo essent curae, cum tamen turpes idolatrae et propheticidae essent. Sicut pontificii superiorum temporum commoda nobis obiiciunt, tanquam certum argumentum, verae et purae religionis. Praesentia autem incommoda, quae superioris idolatriae, et praesentis ingratitudinis et contemptus poenae sunt, dicunt ex evangelii nostri doctrina enata, quam tanquam noxiam damnant, et omnibus conantur invisam reddere. Vere igitur mundus insanabilibus malis urgetur, nam plagis non emendatur, et beneficiis dei turpiter abutitur. Quid igitur aliud faciat deus, quam ut malos male perdat, et omnia commoda tandem eripiat, ut cogantur vel inviti desistere a peccatis.

Sed haec quoque privatorum existimemus peccata esse.[2] Dives apud Lucam in summis deliciis, in re bona ac lauta est, nec tam praesentium bonorum usu delectatur, quam quod putat ea esse premia iusticiae, se igitur beatum iudicat.[3] Econtra Lazarum afflictum contemnit tanquam deo invisum, et qui peccatis suis coegerit deum ad tam acerbos cruciatus infligendos. Securus itaque pergit in hypocrisi, et verorum cultuum dei penitus iviscitur. Non cogigat hoc praecipue faciendum i, ut primum deo gratus sit pro benedictione

2) Impii bonitate dei abutuntur. 2) Dives, Luc. 16. Lazarus.

illa corporali, hoc est, ut discat fidere bonitate dei, ac eius verbo parere. Deinde, ut utatur bonis non ad suas voluptates tantum, sed ad aliorum inopiam sublevandam. Itaque cogit deum sicut propheta hic loquitur, ut iratus repetat frumentum, mustum, lanam ac linum, et nudum proponat spectandum aliis, quod non fuerit deo carus nec gratus.

Usus autem est propheta mire significanti verbo, non enim simpliciter sonat eripere, sed ‚Hizalthi' liberabo, id quod Paulus imitatus videtur, cum dicit Rom. 8. [1]Ipsa autem creatura liberabitur a servitute corruptionis. Nam quae deus condidit, omnia bona sunt, et ad hominis usum condita, ista autem creaturarum quasi captivitas est, quod servire coguntur impiorum abusibus. Sic lana et lino abusi fuerant ad tegendam turpitudinem seu impietatem suam idolatrae.

Ex hac servitute, inquit dominus, liberabo lanam et linum meum, hoc est, auferam impiis hominibus dona haec, ne iis amplius possint abuti ad hypocrisin et idolatriam ornandam. Hanc liberationem videmus cum dominus tyrannis eripit regna, cum avaris opes, robustis vires, et aliis alia dona adimit. Quia enim non nisi abuti illis impii volunt, merito eripiuntur eis, qui historiam Iudaici belli legunt, vident quomodo frumentum, mustum, lanam et linum synagogae eripuit dominus.

Et nunc detegam turpitudinem eius, in conspectu amatorum eius, nec eripiet eam quisquam ex manu mea.

Hic demum recte ex eventu iudicium sumitur. Sinit enim deus etiam pios affligi in hac vita sed habet aflictio modum, et sicut Christus pro

1) Creaturae liberantur ab abusu, cum eripiuntur impiis. Roman. 8.

mittit,[1] vertitur tristitia piorum in gaudium.[2] Sed cum impios dominus visitat, qui in peccatis secure pergunt, sic obruuntur malis, ut finis nullus sit calamitatum. Cur enim tempus, quod dominus ad poenitentiam concessit, praetermittunt sine omni fructu, et hoc tantum agunt, ut sibi cumulent iram.

Retinet autem propheta hic similitudinem de adultera, siquidem amatorum meminit. Nihil autem opus est, definire qui sint isti amatores. Propheta enim simpliciter hoc vult dicere, futurum, ut illae infinitae calamitates toti mundo huius populi pertinacem impietatem patefaciant, et ex illa mirabili ruina agnoscant omnes cultum, quem synagoga contra evangelii doctrinam retinuit, meram esse abhominationem coram deo.

Vocabulum ‚Nebala' utrumque complectitur peccatum et peccati poenam, confusionem. Indifferens igitur est, sive stulticiam seu turpitudinem et confusionem vertas, ubi idolatras eventus confundit, ut sentiant tandem se vanis praesidiis esse nixos, siquidem insanabilibus malis circumveniuntur.

Et cessare faciam omne gaudium eius, solennitatem eius, neomeniam eius, sabbatum eius, et omnia stata festa eius.

Postquam omni genere calamitatum circumventi sunt, etiam hoc malum accedit, ut religionem et cultus dominus damnet et abiiciat. Si enim sabbata, si neomeniae, si caetera stata festa cessabunt, quid retinebunt ex legalibus cultibus? etc.[3] Ergo propheta hic minatur abolitionem legis seu legalium cultuum. Non autem simpliciter in factum intueri debemus, nam etiam gentilium cultus interciderunt. Sed postquam legales cultus, hoc

1) Iohan. 16. 2) Impiorum poenae sine fine. 3) Abrogatio legis.

est, divina voce mandatos et institutos propheta abolendos esse vaticinatur, nonne hoc clarum argumentum est, per legis opera non impetrari iusticiam? Quanto autem difficilius fuit, praestare decalogi opera, quam ceremonias et sacrificia obire, tanto minus per decalogum quoque sperari potest iusticia.

Ergo similes loci omnes, qui de abrogatione legis loquuntur, ad hanc doctrinam accommodandi sunt, quod per opera non possit sperari iusticia, sed sola fide remissionem peccatorum accipi et nos iustificari.

[1]Quis igitur, inquies, sacrorum legalium usus fuit, aut cur mandavit ea deus? Nimirum, ut ecclesia haberet externum cultum, in quo declararet se agnoscere deum, et obediret voci eius. [2]Voluit autem deus cum hoc externo cultu coniungi interiores et veros cultus, quales sunt timor dei et fiducia in dei misericordiam per semen promissum, cuius sacrificia legalia typus fuerunt. Viderunt enim pii deum certa hostia filii sui liberaturum esse mundum a peccato et morte aeterna. Qui in hac fide praestiterunt externos legis cultus, horum obedientia deo placuit, qui autem caruerunt hac fide, eos deus tanquam idolatras abiecit et perdidit, quod statuerent se per sanguinem taurorum et hircorum hoc consequi, quod sanguine filii dei erat perficiendum. Hanc impietatem prophetae ubique graviter insectantur, sicut alio in loco dicemus.

Vastabo quoque vitem eius et ficum eius, de quibus dixit: Haec mea sunt merces, quam mihi dederunt amatores mei. Igitur ponam eas, ut sint tanquam silva, et depascent eas ferae.

---

1) Legis cultus cur mandati? 2) Veri cultus.

[1]Nihil hic opus est allegoriam fingere, minatur non solum annonae caritatem, quam incommodae tempestates afferunt, sed simpliciter vastitatem agrorum et totius regionis, ut olim culta et felicia loca ferarum latibula sint futura. Cur hoc facit dominus? Cur non pulsis improbis, relinquit terram colendam et habitandam melioribus? Ideo nimirum, quia benedictionem superiorum temporum non deo, qui etiam in malos beneficus est, acceptam ferebant, sed idolatriae. Sicut nostro tempore pontificis mancipia superiorum temporum felicitatem tribuunt suis cultibus, praesentia autem incommoda evangelio imputant.

[2]Sic apud Ieremiam Iudaei cultum reginae coeli commendabant suis auditoribus. Et Iudaei tempore Christi mosaicos cultus anteferebant evangelio, Sed haec pertinax impietatis defensio cogit deum, ut sinat iram suam sine modo grassari, non in homines tantum sed etiam in ipsam terram, quae propter peccata hominum amittit dona et opes suas.

Et visitabo contra eam dies Baalim, quibus incensum fecit, et ornata monili, ac torque suo, secuta est amatores suos, mei autem oblita est, dicit dominus.

Svperiora satis arguunt loqui eum de poenis synagogae post Christi resurrectionem. Minatur enim vastationem terrae, et cultuum legalium abolitionem perpetuam. Itaque fallitur Lyra et alii, qui ad captivitatem Babylonicam has minas applicant.[3]

1) Deus etiam terram affligit propter impios. 2) Iere. 44. 3) Lyra.*

*) Deest in coll. Ien.

Vocat autem hic, sicut supra κατ' ἐξοχήν, dies Baalim, studium legis et legalium cultuum coniunctum cum contemptu Christi et evangelii. Quid enim deo placiturum credimus, ubi filium suum abiici, et suavissimas promissiones contemni videt? Igitur, etsi legales cultus retinerent, et deo, a quo ex Aegypto liberati erant, sacrificarent, tamen eos damnat, ac dicit oblitos dei.

Pertinet igitur haec tota concio eo, ut postquam evangelium de filio dei et eius beneficiis innotuit, id omnes amplectamur, aut expectemus easdem poenas, quas populo suo inflixit deus. Nam etsi deus peccata odit tamen ad alia omnia est ignoscentior, contemptum autem filii, hoc est, suae misericordiae, ferre non potest. Itaque facile iudicium est, quid maneat pontificis turbam, quae doctrinam fidei damnat tanquam nocentissimam haeresin, et suadet meritorum seu operum praesidia.

Ecce autem ego persuadebo eam, et deducam in desertum, et amice cum ea loquar. Ego dabo ei ab eo loco vineas suas, et vallem Achor, ut aperiatur spes.

*Hunc locum, quia plenus figurarum, et ideo quoque obscurior est, varie interpretes exposuerunt, sed nos veram sententiam tum demum attingemus, cum diligenter seriem huius concionis observaverimus.

Primum caput post vaticinium de calamitate decem tribuum, etiam regno Iudae minatur futurum, ut sit ‚Loammi' non populus. Hic prophetam cogit necessitas, ut ostendat, quam sit deus habiturus ecclesiam, abiecta synagoga et veteri populo. Dixit itaque deum multiplicaturum numerum filiorum Israel sicut arenam maris. Haec

*) In marg. coll. Ien. legitur: Etiam regno Iudae minatur.

ipsa promissio de multiplicatione satis ostendit tantum reliquias veteris populi mansuras.

Si autem quaeras causam tantae irae, quod deus suum populum sic abiicit? Explicat eam propheta copiose in 2. ca. ubi idolatriam synagogae accusat, quod Christo et evangelio repudiato retinebant legem, et observatione legis credebant se deo placituros. Hanc impiam opinionem vocat fornicationem, vocat adulterium, vocat cultum Baal.[1] Quia enim cultus Baal a gentibus acceptus erat, ideo hoc studium legis, cum contemptu evangelii coniunctum tam turpi nomine notat, et addit quoque integram prophetiam de futuris calamitatibus, quibus deus hanc idolatriam puniturus sit. Haec igitur huius concionis pars quasi expositio eius est, quod in 1. ca. propheta breviter dicit: Vos non populus meus.

Qvae nunc sequuntur, pertinent ad explicationem eius particulae, a qua 2. capitis initium fecimus, ubi propheta vaticinatur de ecclesia, quam deus in mundo abiecta synagoga habiturus est.* Summa autem huius loci est, quod deus novum populum sibi paraturus sit per novum evangelii verbum. Haec prophetae simplex sententia est.

[2]Sed nunc figuras quoque paucis indicabimus, ut clarius conspici prophetae sententia possit.[3] Vetus populus cum ex Aegypto educeretur, in desertum ductus est. Ita hic dicit dominus de populo novi testamenti, se eum etiam ducturum in desertum.

[4]Porro in deserto cum veteri populo locutus est dominus in monte Syna. Ita hic quoque locuturum se cum suo populo dominus promittit,

1) Cultus Baal. 2) Collatio ecclesiae novi testamenti cum veteri populo. 3) 1. 4) 2.

*) In marg. coll. Ien: Summa loci.

sed alio modo, nam in Syna horribili voce locutus est, hic autem blande loquitur.

[1]Cum iam occupata Iericho a Iosua introduceretur populus in terram promissam, habuerunt vallem Achor, in qua turbatus est Israel propter peccatum Achan.[2] Ita hic quoque dicit habituram ecclesiam suam vallem Achor, hoc est, crucem et pericula, sed dominum mitigaturum haec certa spe vitae aeternae.

[3]Quarto, populus ex Aegypto egressus et liberatus a Pharaone, canit laudes deo. Ita in hoc novo regno futurum dicit, ut canant laudes deo pro tam magnifica liberatione. Hic enim demum verus cultus est, amplecti verbum, seu credere, et postea confiteri, ut praedicatione verbi etiam caeteri ad cognitionem Christi invitentur.

Quae postea propheta usque ad finem capitis subiicit de pace, de aeterno foedere, de exauditione, ea pertinent ad huius regni divitias et dona praedicanda.

Hanc sententiam sic breviter ostensam confer cum aliorum expositionibus, et apparebit in hoc nihil coactum, nihil alienum, nihil incommode adfictum. Sicut multa fingere eos necesse est, qui minus propriam sententiam sequuntur. Sed nunc ordine explicabimus singula.

Verbum persuadendi Ebraeis est ‚Patha' a quo sine dubio graecum πείϑω factum est, et fortasse etiam ἀπατάω et ἀπάται, nam Ebraeum verbum saepe usurpatur pro decipere, ut [4]Exod. 22. Si quis deceperit puellam. [5]Proverb. 1. Fili, si te lactaverint peccatores.[6] Ier. 20. Domine, seduxisti me, et seductus sum. Est enim vocabulum

1) 3. 2) Ios. 7. 3) 4.*) 4) Exod. 22. 5) Proverb. 1 6) Ierem. 20.

*) Deest in coll. Ien.

medium, et significatbona verba dare, sives tudio iuvandi alios seu nocendi aliis.

Proprie igitur hoc in loco pertinet ad doctrinam evangelii.[1] Ea enim vera Pitho seu suada est, qua animi hominum capiuntur. Non enim sicut lex terret animos minis et poenarum cruciatu, sed etsi arguit peccata, tamen ostendit deum peccatoribus propter filium suum ignoscere velle, et proponit sacrificium filii dei ut statuant animi deo per id satisfactum.

Quemadmodum igitur illud nuncium, oppresso populo ab Aegyptiis gratissimum erat, cum audirent ex Mose, quod dominus apparuisset, et liberationem promisisset, ita hoc in loco ostendit propheta suavius et laetius hoc nuntium fore, cum pavidae conscientiae audient, deum remittentem peccata, et promittentem vitam aeternam, per filii sui mortem et meritum, hac doctrina inquit, ita capiuntur et demulcentur animi, ut dominum vocantem in desertum sponte sequantur.

Etsi autem tantum ideo deserti mentionem propheta facit, quod vetus legis populus cum ex Aegypto liberatus esset, in desertum primo ductus est, tamen non inconcinna allegoria est, mundus enim contempto evangelii verbo, Aegyptum tenet, et fruitur ibi ollis carnium et saturitate panis.[2] Contra pii quasi in deserto vivunt ac undique premunt, sicut Christus dicit:[3] Pauperes evangelisantur. Et Paulus:[4] Non multi nobiles secundum carnem, potentes et sapientes etc. et tamen hoc ipsum desertum habet suam benedictionem, panem suum arctum et aquam brevem. Sicut Esa. 30.[5] appellat. Etsi enim dominus non dat eam abun-ntiam ecclesiae, quam habent impii, tamen tri-uit necessaria. Haec priusquam sineret defieri

1) Evangelium laetum nuncium, 2) Desertum, in quo -lesia vivit. 3) Matth. 11. 4) 1. Corinth. 1. 5) Esa. 30.

piis, nubes rumperentur, et deplueret panis, sicut in deserto.[1] Habet enim ecclesia promissionem futurum, ut si primum quaerat regnum dei et iusticiam eius, omnia ei affluant. Scit enim pater noster coelestis, quibus habeamus opus, nec ita durus est, ut filio postulanti panem lapidem porrigat etc.

Sed his promissionibus mundus non credit. Itaque sicut inobediens Israel respicit ad ollas carnium, ita videmus omnes indulgere curis huius seculi, et non spem sed opes et potentiam sectari. Itaque meminerint pii, relinquendam Aegyptum, et expectandum auxilium ex coelis.

Fortasse desertum etiam eo accommodari potest, quod politia et cultus mosaicus desiit. Itaque intuenti in ecclesiam desertum esse videtur. Sublata enim discrimina sunt, quae in lege erant, personarum, temporum et rerum, ac conceditur liber usus omnium rerum, si cum gratiarum actione et sine scandalo iis fruamur. Quae autem proprie ecclesiae sunt, nempe, ministerium docendi, baptismus et coena domini, levia esse videntur, et non magni momenti. Sed qui hos quasi absconditos thesauros eruit, et in lucem collocat, videt non esse ecclesiam desertum sed paradisum etc.

Ebraea phrasis est ‚Dibarthi al libo' quo in simili concione Esaias quoque utitur capite 40. Loquimini ad cor Ierusalem. Significat* autem sic familiariter et amice loqui, ut cor non possit non gaudere, et impleri certa fiducia benevolentiae.[2] Respicit autem propheta hic quoque ad veteris populi exemplum. Cum eo dominus in deserto ad

1) Matth. 6. 2) Vox dei in novo testamento.

*) In marg. coll. Ien.: Esaiae 40

montem Syna locutus est, sed adeo insuavi et horribili voce, ut pavida corda eum non possent sustinere amplius, et rogarent Mosen, ut ipse potius loqueretur. Sicut igitur populus ibi hominis vocem voci dei praeferebat, nam legis vox intolerabilis est, siquidem praestare eam in hac imbecillitate nostra, et Satanae potentia non possumus. Ita hic diversum facit ecclesia, dei blandam et suavem vocem admittit, hominum autem vocem, tanquam ominosam aversatur.

Quae sequuntur, eodem pertinent, populus ex Aegypto in desertum deductus, cum veniret ad terram promissionis, occupabat culta hostium vineta.

Ita significat ecclesiam quoque suas vineas, hoc est, consolationem spiritualem et dona sua habituram, ad quae iter per desertum mitigatur, nam quod evangelium audimus, quod baptisamur, quod utimur coena domini, haec non corporalis alicuius commodi gratia, nec propter hanc brevem et calamitosam vitam facimus, quae ideo quoque deserti similis est, quod post alia incommoda etiam a feris, hoc est, a Satana et eius membris, nobis periculum est. Sed quaeritur nobis consolatio de aeterna vita, ut liberati per filium dei a peccatis, et a morte habeamus quo innitamur in iudicio dei, non nostram iusticiam, sed eam, quae est per fidem in filium dei.

[1] Svavissimum autem est, quod propheta meminit vallis Achor, cui ab eventu nomen est inditum. Cum enim Iericho occupata, et omnium animi tam pulchro successu in certam spem terrae Canaan occupandae, vocati essent, subito magna turbatio incidit.[2] Nam cum Achan ex praeda ana-

1) Vallis Achor. 2) Achan.*

*) In coll. Vuitt.: Achas.

themate consecrata, contra mandatum domini, pallam et aurum clam abstulisset, publica calamitate privatum peccatum punitum est. Habitatores enim civitatis Ai tria Israelitarum milia in fugam verterunt, caesis non paucis.

Haec subita et insperata calamitas omnium animos perturbavit, videbantur enim reliqui terrae Canaan habitatores resumpturi animos ex Aitarum successu. Et loquebatur res ipsa, dominum, cuius timor totam gentem illam pervaserat, ab Israelitis recessisse. Itaque ab eventu vocarunt vallem Achor, quasi dicas, turbationis vallem, quod omnium animi insperata clade mire perturbati essent. Sed Iosue postquam lustravit exercitum, et sorte iniquitas Achan prodita esset, sumpsit supplicium de eo, et mitigata hoc pacto ira domini, postea omnia fuerunt felicia.

[1]Ad hunc modum vaticinatur ecclesiae propheta, futurum, ut ipsa quoque habeat suam vallem Achor, hoc est, ut cruce et variis periculis exerceatur. Nota enim est Satanae malicia et assiduum studium, quo insidiatur verbo et fidei, initio excitat impios doctores, qui serunt pravas opiniones de religione. Has quia mundus avide amplectitur, etiam crudelia consilia capit, ac vi grassatur in verae religionis doctores. Mundus enim nihil potest minus ferre, quam idolatriae et superstitionis reprehensionem, sicut experimur in nostris episcopis et pontificibus. Utrunque igitur piis periculum est, ut et vitent impia dogmata, et pacienter ferant iniurias tyrannorum, quas propter defensionem sanae doctrinae sustinere coguntur.

Sed haec fere ludus et iocus sunt, si conferas ad illa certamina, quae in piorum animis a Satana excitantur, hi enim etsi non soli sentiunt veros terrores mortis, tamen soli pugnant contra despe-

---

1) Ecclesia habet vallem Achor.

rationem, et experiuntur peccati stimulos, quos lex acuit. Nec satis est semel haec expertos esse, quotidie novae pugnae nascuntur, quotidie nova pericula surgunt. Sicut psal. 42.[1] ostendit, qui tentationes comparat tempestati, in qua fluctus ex fluctibus veluti nascuntur, et magna mole se mutuo urgent ac impellunt. Undique igitur pii angustiis septi sunt, sicut apostolus quoque dicit: Foris pugnae, intus pavor.[2] Quis autem enumeret illa incommoda corporum et fortunae, quibus exercentur pii, sicut ostendunt exempla, Iob, Lazari et aliorum.

Hanc ecclesiae seu conditionem seu fortunam ostendit propheta cum facit mentionem vallis Achor. Nec absurda etiam haec similitudinis ratio est, quod populus Israel propter unius Achan peccatum sic turbatur. Etsi enim ecclesia non patitur suo merito, sicut facinorosi, tamen omnium calamitatum causa est peccatum, quod a primis parentibus in nos derivatum est, et variis crucis remediis opus habet, ut paulatim mortificetur. Sancti enim tum maxime periculis expositi sunt, cum minimum sentiunt tentationum. Et caro, nisi exerceatur quotidianis incommodis, paulatim labitur in securitatem, et peccat. Igitur deus tanquam pater filiorum amans, suos assidue exerceri sinit, ut discant exercere fidem in oratione, et pacientiam in periculis.

Sed dura, inquies, Christianorum conditio est, si hoc modo perpetuis crucis et periculorum undis in mundo iactantur? Profecto dura, si, ut Paulus in Corinthiis dicit,[3] nihil habent quam spem huius praesentis vitae. Sed audi porro prophetam, quid valle Achor addat.

1) Psal. 42. 2) 2. Cor. 7.* 3) 1. Corinth. 15.

*) In coll. Ien.: 2. Cor. 2.

[1]Dabo ei, inquit, vallem Achor, ut aperiatur spes. Hic iterum respicit ad veterem populum, qui cum in valle Achor propter acceptam cladem ex peccato Achan turbaretur, post turbationem istam iterum spem certam occupandae terrae Canaan ex Aitarum clade concepit, omnia enim felicissime successerunt.

[2]Sic de ecclesia promittit, futurum, cum sic undique turbatur a Satana, mundo, peccato, et morte, ut aperiatur ei spes, non solum certae, sed etiam aeternae victoriae. Nam ecclesia primo verbum habet, quo promittitur liberatio. Deinde pii non soli in periculis sunt, sed assistit eis filius dei, qui pugnantes adiuvat, et fessos animos erigit spe futurorum bonorum, quae verbum ostendit. Assistit quoque eis paracletus, sanctus spiritus, hic animos excitat ad orationem, et consolatur, ne frangi se sinant, sed statuant Satanam iam antea a Christo victum ac prostratum, et nunc hoc agi, ut ope Christi ipsi quoque eum vincant. Haec spes non solum erigit animos, sed etiam certam parit victoriam, sicut historiae martyrum ostendunt.

[3]Igitur ex hoc loco natae sunt insignes conciones apostolorum, quibus docent ac hortantur, ut non solum non frangamur animis in tribulationibus, sed etiam gloriemur. Tribulatio enim sicut Paulus Roman. 5.[4] dicit, parit pacientiam, pacientia, probationem, probatio spem, spes autem non confundit.[5] Ideo Lucas quoque cum explicat parabolam, suavissime dicit, semen in bona terra esse eos, qui audiunt verbum, et retinent in bono ac puro corde, ac ferunt fructum in pacientia.

---

1) In valle Achor aperitur spes. 2) Ecclesia. 3) Conciones apostolorum de cruce et afflictionibus ecclesiae 4) Roman. 5. 5) Lucas 8.

---

*) In coll. Vuitt.: Consolatio apostolorum etc.

[1]Sic vallis Achor sine dubio fuit foecundissima vallis, sed in ea Israel valde turbatus est. Ecclesia igitur, quae sola optimorum fructuum ferax est, (sicut Christus testatur, cum dicit, ego sum vitis, vos palmites, qui in me manet, et ego in eo, hic feret multum fructum) sic parit fructus suos, ut sit tamen in valle Achor. Urgetur enim omnis generis malis et periculis. Quod autem non succumbit, nec vincitur malis, causa est, quia in hac ipsa turbationis valle aperitur spes.[2] Qui enim novit peccata sua condonata, et se propter Ihesum filium dei cum deo reconciliatum, ac filium dei et haeredem factum esse, hunc quae calamitas deiiciat? Etsi enim vita profundenda est, tamen scit se non amittere vitam, sed invenire, et effugere aeternam mortem, sicut Christus dicit.* Haec spes ecclesiam servat, itaque Paulus, cum hortatur Timotheum, iubet, ut meminerit Ihesum Christum excitatum ex morte,[3] fidelem enim esse sermonem, si simul morimur, etiam simul vivemus, si patimur, etiam simul regnabimus.

Simili ratione meminit vallis Achor, Esaias quoque capite 65.[4] Ostendimus enim non uno loco in Michae enarratione hos prophetas, sicut eodem tempore docuerunt, ita etiam verbis et figuris saepe iisdem esse usos. Sic autem dicit Esaias: Educam semen de Iacob, et haeredem montium meorum de Iuda, et haereditabunt eam electi mei, et servi mei habitabunt ibi, et erit Saron habitaculum ovium, et vallis Achor cubile populo meo, qui me quaesivit. Delectavit enim prophetas suavissima similitudo, quod vallis Achor est, sicut propheta dicit ‚Lepatha thikiua‘ ad ape-

1) Vallis Achor. 2) Spes in cruce qualis? 3) 2. Timoth. 2. 4) Esa. 65.

*) In marg. coll. Ien.: Luc. 9.

riendam spem, quod qui* (sicut in psalmo est) in lachrymis seminant, in exultatione metent.

Vtile autem est, haec saepe meditari animo. Sentimus enim quantum ratio a cruce abhorreat.[1] Fit autem id eam ob causam, quia sentimus cum cruce coniunctam iram dei, et perditionem, hoc est, iudicamus crucem esse sine spe, et tantum vallem Achor. Sed hoc rationis iudicium non convenit cum propheta, quam promittit in ista valle Achor aperiendam spem.

Discamus igitur magno animo esse in periculis, et cum fideli Abraham credamus in spem contra spem.[2] Fidelis enim deus est, qui non sinet nos tentari supra id quod possumus, sed simul faciet cum tentatione ἔκβασιν seu evasionem. Sicut testantur exempla et quotidiana experientia. Nam si etiam sancti martyres, qui vitam suam propter Christum profuderunt, tamen spem aeternae vitae retinuerunt, num putabimus nobis abiiciendam spem, qui nondum usque ad sanguinem restitimus. Sicut igitur ecclesia omnibus temporibus per hanc vallem Achor ambulavit, et variis periculis et malis iactata est. Ita etiam videmus omnibus piis in ista ipsa valle Achor apertam spem, ut et contemnere pericula possint, et tndem liaberentur.

Mollis autem et infirmi animi est, postulare, ut deus nos meliore loco habeat, quam reliquam totam sanctorum suorum ecclesiam, imo quam filium suum, qui ideo in hanc vallem Achor constitutus est, ut tanto nobis cretior spes salutis ostenderetur. Hunc igitur tanquam ducem periculosi huius itineris sequamur, sicut Michas[3] eum

---

1) Spem non abiiciendam in cruce. 2) 1. Corinth. 10. 3) Mich. 2.

---

*) In marg. coll. Ien.: Psalm. 125.

perruptorem seu dissipatorem vocat, ita nos quoque speremus ipsius ope et auxilio nos tuto perrupturos.

Atque hic locus eo etiam nomine nobis debet esse commendatus magis, quia ostendit, quale sit regnum Christi, non corporale seu mundanum, quod totum in usu et tractatione rerum, quae oculis expositae sunt, est positum.[1] Sed spirituale, in quo non res, sed spes, docetur, sicut Paulus dicit: Spe salvi facti sumus, spes autem, quae videtur, non est spes. Cur enim speret aliquis quod videt? [2]Si autem quod non videmus, id speramus, per pacientiam expectamus.

Sicut igitur propheta vallem Achor cum spe coniungit, ad eum modum vides coniungi a Paulo pacientiam cum spe. Sic Zacharias vocat ecclesiam ‚Asire hathikvah' ca. 9.[3] qui vincti sunt, sed cum spe liberationis. Nam quod credimus remissionem peccatorum per Christum, et speramus post mortem huius corporis vitam aeternam, hoc nemo oculis cernet, nec palpabit manibus. Imo experientia et sensus diversum probant. Sentimus enim peccatum inhabitans in nobis ac vivens, et ubique monumenta mortis obversantur animo atque oculis. Haec sunt vincula, quibus omnes alligati tenemur. Quia autem verbum promittit remissionem peccatorum et vitam aeternam per Christum spe haec arripienda et tenenda sunt, quod certo nobis per Christum obtingent.[4] Haec spes non confundit, sed salvat. Qui autem hanc spem non habent, sunt sicut Paulus dicit, omnibus hominibus miseriores.[5]

Christi igitur regnum, quod propheta hic pro-

---

1) Regnum Christi est regnum spei, contra, mundi gna rebus constant. 2) Rom. 8. 3) Locus Zach. 9. Roman. 5. 5) 1. Corinth. 15.

mittit, fidei regnum est, fides autem solo verbo nititur. Haec tam suavibus figuris veteri populo a prophetis proposita sunt, quae in novo testamento explicantur clarius.

Et canet ibi, sicut tempore adolescentiae suae, et sicut in die, quo ascendit de terra Aegypti.

Respicit hic quoque propheta ad veterem populum, sic enim est Exod. 15.[1] Tunc cecinit Moses et filii Israel carmen hoc domino, et dixerunt: Cantemus domino, gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem deiecit in mare etc. Item Miriam soror Aaron et prophetissa, sumpsit tympanum, et egressae post eam omnes mulieres cum tympanis et choris, cecinerunt: Cantemus domino etc.

[2]Sicut autem beneficium corporalis liberationis ecclesia veteris populi praedicavit, ita dicit futurum, ut ecclesia novi testamenti beneficium Christi praedicet, quod devicit mortem et Satanam, ac satisfecit pro peccatis, et nobis aperuit vitam aeternam. Haec praedicatio est verus cultus novi testamenti, quo non solum deus colitur, sed etiam plantatur ecclesia, et invitantur plures ad cognitionem Christi.

Ad hunc locum affer scripturas, tum veteris tum novi testamenti, quae vel exigunt confessionem fidei, coram mundo, vel praedicant et magnifice promittunt confitentibus. Haec enim est vox exultationis et salutis in tabernaculis iustorum, et vere laetum canticum de parta victoria per Christum, sicut psalm. 118.[3] loquitur: Hoc enim cantico praedicatur non nostra dextera, quae imbecillis est, et vincere nescit, sed dextera domini, quae est triumphans dextera, qua adiuti nos non mori

---

1) Exod. 15. 2) Confessio ecclesiae. 3) Psal. 118

mur; sed vivimus, et depraedicamus opera, non nostra, sicut hypocritae, sed domini.

Sicut autem propheta hoc in loco testatur, illos, qui in valle Achor sunt, cantaturos triumphale carmen, ita psalmus hanc ipsam vallem Achor significat, cum subiicit: Castigat quidem me dominus, sed morti me non tradit. Ac petit sibi aperiri portas iusticiae, hoc est, petit se admitti ad iustum populum seu ecclesiam lotam et mundatam sanguine filii dei, ut ingressus gratias agat domino.

Quid enim aliud possumus nos miseri homines, peccatis et morte oppressi, quam ut beneficium tam gloriosae liberationis, nobis ipsis et aliis praedicemus? Sicut infra docet propheta, cum orat: Remitte omnia peccata, et dona bonum, ac persolvemus tibi vitulos labiorum nostrorum. Nam regnum Christi propagari debet, ut quam plurimi ad cognitionem huius beneficii veniant ac salventur.[1] Et nisi ipsi nobis hoc beneficium quotidie ponamus ob oculos, paulatim hoc efficit Satan, ut eius obliti vertamur ad mundi curas et opes, ac in illis nobis putemus posita esse omnia. Nec tum possibile est, ut caveri possit idolatria, sicut Paulus avariciam idolorum servitutem vocat. Et propheta in proxima concione satis diserte ostendit, quod postquam domini oblitus est populus, alios amatores sectari coeperit.

Non solum igitur deo iucunda, sed etiam nobis admodum necessaria est illa vox cantici, quae nunquam silere in ecclesia debet, ideo etiam Satan mundum impellit, ut hanc vocem prohibeat. Nam quod hodie pontifex doctrinam nostram damnat, et principum potentia ad opprimendas nostras ecclesias abuti cupit, hoc eo pertinet, ne ecclesia canat, sed taceat. Quia autem hoc eccle-

1) Usus confessionis.

sia non potest facere, accenduntur odia adversariae partis, et decurritur ad vim et arma.

Hic meminisse ecclesiam decet eius, quod supra dictum est, quod scilicet in vallem Achor a pastore nostro Christo deducimur, sed ita, ut nobis spes aperiatur. Habemus enim magnificas consolationes, quae nos non patiuntur tacere, sed cogunt ad confessionem et canticum, etiamsi mundus summa vi se opponat, et nos variis iniuriis ad lachrymas cogat.

Quis enim non sumat animum, cum audit Christum nos quoque coram patre in novissimo die et alia vita confessurum, sicut eum confessi sumus in hac vita. Quis non etiam cum gaudio mortem subeat, cum audit inventuros nos aliam et meliorem vitam, quando hanc calamitosam et brevem propter Christum abiecerimus? Haec igitur causa est, cur ecclesia tacere non possit, sed omnia personent vocibus iustorum, quibus et beneficium Christi praedicant et damnant fiduciam, quae extra Christum ponitur in legem seu legis opera et hominum merita. Coniungi enim haec debent, ut non solum doceas quae vera sunt, sed etiam quae falsa sunt, reprehendas, ne in errorem inducantur simpliciores.

[1] Sic psalmus 118. quem supra citavimus, libere concionatur de peccato aedificantium, hoc est, doctorum in populo, qui angularem lapidem abiecturi erant, et propheta iam subiungit de nominibus Baalim tollendis, contra nostrorum sapientulorum opinionem, qui sic evangelium docendum existimant, ut nusquam pontificis et adversariorum evangelii mentionem facias. Hos molles doctores relinquamus aulis, ecclesia autem libere reprehen dat quae sanae doctrinae adversantur, hoc enim est recte domino canere.

1) Psal. 118.

Et erit in die illo, dicit dominus, vocabis me mi marite, et non amplius vocabis me domine mi.

In Ebraeo non paulo suavior est haec sententia: Vocabis me, Ischi velo Baali. Quomodo autem hunc locum explicet Hieronymus, notum est, nam Lyra quoque Salomonis Iudaei sententiam magis catholicam esse dicit, qui appellationem mariti,[1] amoris, Baalis[2] autem seu domini timoris significationem continere dicit, et accommodat huc breve, sed argutum (sicut fere omnia eius sunt) Augustini dictum: Brevis differentia legis et evangelii, timor et amor,[3] timori igitur successit amor. Bona quidem sententia, sed in prophetarum lectione explicanda, ea sequi debemus, quae maxime propria sunt.

Vtitur igitur propheta suo more hic figura sibi familiari, ac verum cultum dei, hoc est, fidem in Christum comparat amori coniugali, idolatriam autem seu fiduciam in creaturas et propriam iusticiam comparat fornicationi et adulterio, nam supra quoque dixi [4]Baal vocari non tantum dominum, sed etiam amasium, ein Bulen.

Ac profecto insignem sententiam praesens locus proponit. Ostendit enim quae sint tum veri cultus, tum idolatriae premia.[5] In coniugio est mutuus amor, eo vinculo colligati animi suavissime inter se vivunt. Maritus uxoris consuetudine carere non potest. Ad eum modum uxor quoque vitam sine marito sibi gravem ac intolerabilem esse iudicat. Experitur enim tam se marito caram esse, quam ipse est sibi. Sicut etiam mutua officia testantur.

1) Maritus. 2) Baal. 3) Timor et amor. 4) Baal.* 5) Amor coniugalis.

*) Deest in coll. Ien.

Haec translata ad ecclesiam plena verae consolationis sunt, nam ut Paulus ait, nutritur et fovetur ecclesia a marito Christo, siquidem omnia sua dona et opes in eam confert, sicut locus supra ex Ezechiele citatus ostendit capite 16.[1]

[2]Hunc maritum igitur qui negligunt, et sequuntur alienos amatores, hoc est, qui discedunt a verbo et a fiducia, quae est in misericordiam dei per Christum, et sequntur sua studia, qui novos cultus sibi sine verbo fingunt, hi quidem inveniunt quos ament, sed non redamantur, sicut a marito. Non enim maritum, sed dominum habent, qui ipsorum studiis abutitur pro suo commodo, dum libet. Exemplum non necesse est, ut petamus longius.

Mundus sub papatu suas fortunas pene omnes in idolatriam impendit. Nec ullus unquam tam potens fuit imperator, qui pontificis opes aequare posset. Haec fuit illa turpis fornicatio et desertio mariti, qui corpus et sanguinem suum in nos impendit. Sed huius impietatis quod tandem premium tulit mundus? Nonne dominum et non maritum amavit? Fuit enim cum hoc ipso cultu coniunctus timor et desperatio, nec profuit post fortunas etiam vitam in hos cultus impendisse, nam conscientiae non potuerunt acquiescere in traditionibus et operibus hominum.

Sententia igitur prophetae est: Synagoga, sicut turpis adultera, secuta est Baalim, quibus cum corpore et fortunis serviret, tamen metu carere non potuit. Sed populus novi testamenti et vera ecclesia, me sicut maritum casta uxor unice adamabit, et spem omnem in me habebit positam, non appellabit me dominum, sicut adultera, quae quotidie cogitur metuere ne ab adultero deseratur,

---

1) Ezech. 16. 2) Amor turpis et fornicarius.

sed maritum, scit enim se mihi esse curae, scit se amari a me, nec metuet desertionem. Hoc modo propheta plenam et certam fiduciam ex summo amore natam voluit ostendere, quae fiducia praecipuus dei cultus est.

Porro hic locus clare ostendit, idolatras, dum idola[1] colunt, sentire, quod verum deum colant, nec sic esse stupidos, ut ligno aut argento divinos honores habeant. Sicut apud Esaiam quoque dominus testatur:[2] Frustra colunt me mandatis hominum. Nam maiorem hanc omnium gentium animis instillavit natura, quod deus colendus sit, qui mundum et omnia condidit. Sed postea in minore vicium est, quod ratio non sequitur cultus verbo institutos, sed fingit ipsa sibi modum, quo deum coli velle putat. [3]Idolatria autem est omnis cultus, qui suscipitur sine verbo dei, quantumvis sit splendidus et difficilis. Ideo etiam ipsum legis studium propheta hoc in loco vocat cultum Baal et fornicationem, quia etsi praecepta lex divinitus esset, tamen voluit deus tantum agnosci et coli in filio suo. Hanc obedientiam seu cultum hunc quia synagoga non praestabat, et pertinaciter opponebat evangelio legales cultus, recte comparatur Baalis cultoribus.

Et auferam nomina Baalim de ore eius, nec recordabitur ultra nominis eorum.

**Facilis sententia est, ubi enim vera cognitio dei, seu purum verbum est, ibi necesse est, ut cesset idolatria. Sicut postquam dei beneficia verbum dei Germaniae hoc tempore ostensum est, desierunt impii cultus missarum, invocationis san-

1) Idolatrae. 2) Esa. 29. 3) Idolatria.*

*) In coll. Vnitt. legitur: Idolatriae. **) In marg. coll. Ien.: Ubi vera cognitio dei, ibi cessat idolatria.

ctorum, votorum etc. in quibus spem salutis vanam homines habebant positam. Itaque qui superstitiones et abusus vere cupiunt ex ecclesiis sublatos, non hoc agant, quod indoctum vulgus solet, ut deturbent subito imagines ex templis, et vi grassentur in idolatras, sed verbum proponant ecclesiis sincere, tum sine tumultu, sine strepitu omni, concident quantumvis diu usurpati falsi cultus.

Et percutiam eis foedus in die illa, cum feris, et cum volucribus coeli, et cum reptilibus terrae.

*Apparet prophetas delectatos ista comparatione liberationis, quae per Christum facta est, cum ea, quae veteri populo contigit. Ac prefecto, si vetus populus tantopere illis beneficiis dei corporalibus confisus est, quanto nos debebamus magis fidere illa liberatione aeterna, quae per filium dei facta est, eamque praedicare et ea niti.

Pertinet itaque haec quoque particula ad institutam collationem. Nam populus iam in terram promissam introductus, etsi cultissimos et foecundissimos agros possideret, tamen quia discedebat a lege domini, agri per locustas, vinae per vermes, sicut Moses in deuteronomio minatus erat, perdebantur. Accedebant aliae quoque calamitates, de quibus historiae meminerunt. Sicut autem causa horum incommodorum erat, quod legem non servabant Iudaei, ita promittit dominus hoc in loco foedus cum bestiis, volatilibus coeli, et vermibus, quia habet ecclesia verbum evangelii, quo non, ut in lege, requiritur nostra dignitas, sed tantum offertur misericordia per Christum, seu remissio peccatorum, et donatur spiritus sanctus, qui adiuvat nos, ut praestemus aliquomodo debitam obedientiam.

---

*) In marg. coll. Ien.: Collatio veteris liberationis cum ea, quae per Christum facta.

[1]Sed quod, inquies, hoc foedus est? Non loquitur de animalibus volatilibus et vermibus, qualibus vexabatur vetus populus. Sed significat ecclesiam divinitus defensam iri a peccati, satanae et mundi iniuriis, ut hostes eius nocere ei non possint. Diserte autem dicit, percutiam, ne existimemus nostrarum virium esse hanc defensionem, sed contingere de coelo, per misericordiam dei, qua credentes in filium complectitur.

Manent igitur bestiae agri, manent volatilia coeli, manent vermes terrae, et non possunt aliter, quam ut noceant, sed qui in regno Christi sunt, his nocere non possunt, sicut Christus dicit: Portae inferorum non praevalebunt adversus eam.[2]

Solet conferri cum hoc loco, quod Esa. 11. est, de agno et lupo pascente simul.[3] Item 35. Non erit Leo ibi, et mala bestia per eam viam non ascendet. Sed propheta ibi loquitur de virtute verbi, quod inter inimicos efficax est, et nunc tyrannos, nunc haeriticos et idolatras convertit. Huius autem loci magis propria sententia est, quae ex collatione cum veteri populo sumpta est, quod dominus tum Satanam, tum eius mancipia arcebit, ne possint ecclesiae nocere, et consolationes in verbo propositas eximere ex animis.

Et confringam arcum, gladium et bellum de terra, et faciam eos secure habitare.

[4]Similis sententia est Mich. 4* et Esa. 2. 11. 35. Exponit autem Paulus eam copiose in 5. ca.[5] ad Romanos ubi inquit: Iustificati fide pacem ha-

1) Foedus cum bestiis. 2) Matth. 16. 3) Esa. 11. 5. 4) Pax ecclesiae qualis? 5) Roman. 6.**

*) In marg. coll. Ien: Michae 4. Esaiae 2. 11 et 35.
**) In coll. Vuitt.: Rom. 5.

bemus erga deum etc. Et Esaias ca. 32.[1] Erit opus iusticiae pax, et opus iusticiae tranquillitas et securitas usque in seculum, et sedebit populus meus in habitaculo pacis, et in mansionibus securis, atque in refrigeriis tutissimis.

Profecto summa et aeternis cruciatibus ac flammis digna ingratitudo est, si tam magnificas promissiones negligimus, et interim sectamur vanas spes et res mundi.* Non enim gaudere, non triumphare nos oportebat, quod habemus filium dei, factum victimam pro peccatis nostris, et nunc sedentem ad dexteram patris, ut omnia nobis pacata et secura sint, nitentibus eius ope et auxilio? Quid enim conturbare animum poterit, cum et peccata remissa sunt, et hic nobis dux et gubernator contigit? Quid poterit nos separare a dilectione dei, qui non pepercit filio suo, sed pro nobis omnibus tradidit eum?[2] Sed verbis haec explicari non possunt. Et propheta nunc causam tam iucundae securitatis ostendet.

Caeterum monere hic lectorem necesse est, ut sciat, in regno Christi, seu verbo et fide hanc securitatem esse, nam si respicias ad regnum mundi, omnia ibi bellorum, iniuriarum, caedium invenies plenissima. Sicut Christus dicit:[3] In me pacem habebitis, in mundo autem pressuram. Et supra dictum est, regnum Christi esse regnum non rerum, sed spei.[4]

Porro haec quoque particula ad institutam collationem referenda est, nam populus deductus in terram Canaan non possedit eam quietus, sed perpetuas dimicationes cum vicinis gentibus habuit.

---

1) Esa. 32. 2) Roman. 8. 3) Iohann. 16. 4) Regnum Christi spei regnum.

---

*) In marg. coll. Ien: Nonne?

Itaque gladio et arcu habuit opus. Sed populus novi testamenti habitabit secure. Etsi enim hostes suos, et eos potentia ac numero praestantes habet, tamen consolatur se verbo, et sperat per Christum victoriam, ac tribulationes omnes spe futurae salutis vincit ac superat.

ET desponsabo te mihi in aeternum. Desponsabo te mihi in iusticia, et in iudicio, in gratia et in miserationibus, in fide desponsabo te mihi, et cognosces dominum.

*PROpheta hic causam pacis et confidentis fiduciae ostendit, quod scilicet deus per filium suum, Christum Ihesum, se cum ecclesia desponsat. Ac profecto explicari verbis non possunt abundantes hae gratiae divitiae, itaque paucis indicabimus sententiam, ac praecabimur deum, ut quae verbis pro dignitate dici non possunt, ipse suo spiritu cordibus nostris inspiret, ut cogitatione saltem partem aliquam harum consolationem adsequamur.

Primum, verbum ‚Erasch' plenum consolationis est. Itaque Paulus quoque libenter coniunctionem ecclesiae cum Christo comparat coniugali coniunctioni, et Christus in suis concionibus similitudine nuptiarum delectatus videtur. Non solum enim proponit similitudines de nuptiis, sed amicos sponsi vocat discipulos. Sicut etiam Iohannes Christum sponsum vocat,[1] et ipse Christus hanc appellationem sibi tribuit, cum de adventu suo in novissimo die docet, quis autem dubitat, quod non respexerit ad hanc et similes prophetarum conciones.

---

1) Iohan. 3.

---

*) In marg. coll. Ien.: Deus per Christum cum ecclesia se desponsat.

Secundo, quod addit particulam (leolam) id vero consolationem facit longe plenissimam. Respicit autem hic quoque ad foedus factum cum veteri populo, cum lex data est, nam illud foedus non aeternum sed certi temporis fuit, quia enim legi satisfacere haec natura non potest, non potuit foedus cum conditione faciendae legis esse perpetuum.

[1]Hoc autem est aeternum foedus quod deus nobiscum iniit, imo quo se nobiscum desponsavit per filium suum Christum. Est enim foedus gratiae in quo quae peccavimus, non imputantur, sed condonantur propter fidem in Christum, sicut postea propheta addet. Igitur nihil incidere potest, quod foedus hoc impediat, quin aeternum sit, non enim habet conditionem nostrae dignitatis, sicut foedus legis.

Deinde quod dicit: In aeternum te mihi desponsabo, non solum hoc vult, quod Christi regnum non sit corporale,[2] sed quia aeternum foedus est, necesse est illos quoque vivere in aeternum, cum quibus hoc foedus coniugale iniit deus. Quomodo enim aeternum alioqui esse posset, iis extinctis, cum quibus est initum? Foedus enim non est unius tantum, sed duorum. Aeternos igitur foedus ostendit utrosque esse, et eum, a quo incipit foedus, et eum, cum quo foedus initum est. Ita immortalitatem, seu vitam post hanc vitam, et resurrectionem a mortuis propheta hoc in loco ostendit.

SED causae quoque videndae sunt, cur dicat esse aeternum foedus? [3]Prima est, quod dicit: Desponsabo te mihi in iusticia ‚Bezedek'. Haec prima gemma est annuli, quem ecclesiae seu

1) Foedus cum ecclesia aeternum. 2) Vita aeterna promittitur ecclesiae. 3) 1.*

*) Numerus deest in coll. Ien.

sponsae suae Christus donat, iusticiam[1] scilicet, non eam, quam mundus vocat iusticiam, et lex quoque docet, quia enim iudex iustus est, ideo furem laqueo interficit, latronem rota, homicidam gladio. Sed hanc iusticiam fures, latrones, homicidae oderunt. Talis non est iusticia, de qua hic loquitur propheta, sed est iusticia, qua per Christum condonantur peccata.[2]

Sicut Zacharias quoque consolatur ecclesiam, cum dicit:[3] Ecce rex tuus venit iustus, hoc est, afferens ad peccatores iusticiam. Ad hunc enim modum Paulus vocabulum iusticiae explicat Roman. 3.[4] Declarat deus iusticiam suam hoc tempore, ut ipse sit iustus et iustificans eum, qui est ex fide in Ihesum, hoc est, eum, qui credit in Ihesum. Sic iustum deum peccatores non fugiunt, sed ultro sequuntur eum, imo ipse deus ultro se eis offert, et consolatur eos.

Novum igitur hoc, et longe diversum a veteri foedere foedus est. Nam lex proponit deum, intentantem poenas peccatoribus, at revera deus talis est extra Christum. Sed in Christo est iustus, id est, iustificans impium, condonans peccata, praeteriens peccata, sicut Michas loquitur, et ea in abyssos maris demergens.

[5]Secunda causa est, quod dicit: Desponsabo te mihi in iudicio ‚Be mispat'. Haec secunda gemma maritalis annuli est, qua Christus ecclesiam suam ornat, iudicium, quod scilicet vult iudex esse.[6] Neque hic intelligendum est iudicium, quod formidabile sit piis, sed est iudicium, quod pii summis votis exoptant, ut et ecclesiae suae adsit deus, et vindictam exerceat in hostes verbi, sicut Petrus dicit, 2. Pet. 2.[7] Novit

1) Iusticia.* 2) Iusticia ecclesiae qualis. 3) Zach. 9. Roma. 3. 5) 2. 6) Iudicium contra impios pro piis. 2. Pet. 2.

*) Deest in coll. Ien.

dominus eripere pios ex tentatione, iniustos autem novit servare ad diem iudicii, ut puniantur.

[1]Complectitur enim vocabulum iudicii utrunque, et liberationem piorum, et poenas impiorum. Pertinent igitur huc insignes sententiae, quae consolantur ecclesiam,[2] non praevalituras portas inferorum, deum affuturum ecclesiae, et adversarios repressurum, sicut Psal. 110, vaticinatur.[3]

Historiae quoque ecclesiae huc afferendae erant, in quibus iudicium hoc deus patefecit mundo. Iam multos annos hoc agit Satan, ut et per impios magistratus ecclesia opprimatur, et doctrina per profanos doctores depravetur. Sed vidit Germania deum iudicantem, et senserunt ecclesiae liberationem, dum et in mediis conatibus conciderunt impii principes, et impuri Sophistae dignam impura vita mortem perpessi sunt. Impudentia et arrogantia Eocius omnia pontificis mancipia vicit, et hoc studio habuisse eum postremi eius libri testantur, ut etiam reliquorum virulentiam, si non superare, aequare saltem ut posset. Itaque ecclesiae aliquandiu visae sunt destitutae iudice, dum impune impurus homo dicit et facit quae vult. Sed non cessavit longius vindicis dei ira,[4] sic enim de eo narrant, quod circumventus letali morbo, dum ad decumbentis lectum missa habetur, amens nescio quid de quater mille aureis numis dixerit, parum solicitus de eo, quod tum a monacho sacrificulo agebatur, nec ita multo post epilepsia oppressus, linguae usum amittit, et simul cum sanguine evomit animam miser.

Non delectant pios hi horribiles casus, mallent enim, ut omnes conferrent operam suam ad evangelii doctrinam illustrandam, ac propagandam quam dum evangelium blasphemant, sibi aeterno

---

1) Iudicium. 2) Matth. 16. 3) Psal. 110. 4) Ecc interitus.

cruciatus ut concilient. Sed dum nullum blasphemiarum modum faciunt, talibus exemplis opus est, ut deus testetur se iudice messe, et reprimat impiorum conatus, ut alii emendentur, et evangelio non ita se opponant, hoc igitur est iudicium laetum et necessarium ecclesiae, ut liberetur ex periculis, et impii concidant.

[1]Tertio dicit: Desponsabo te mihi ,behesed' in beneficentia hoc est, benefaciam tibi, exaudiam preces tuas, largiar, quibus indiges, omnia. Haec tertia maritalis annuli gemma est, qua sponsam suam ecclesiam ornavit deus per Christum, quod est in eam beneficus,[2] non tantum liberat, sed multis et magnis donis eam exornat, tum spiritualibus, tum etiam corporalibus. Non enim, etsi affligi ecclesiam aliquandiu sinit deus, ideo eam perpetuo situ et squalore absumi patitur, sed exornat doctoribus, dat pios magistratus, dat pacem et pacis commoda, exercet et auget fidem, accendit dilectionem, facit mansuetos, pacientes, humiles, obedientes. Haec enim sunt ,Hesed' et obveniunt ex misericordia dei per Christum, sicut psalmus dicit,[3] Christum ascensurum ad coelos, ut dividat dona in homines.

[4]Quarto dicit: Desponsabo te mihi ,berahamim' in miserationibus, hoc est, miserebor tui cum es in periculis cum cruce et calamitatibus oppressa es, non negligam te, sed sustinebo ipse partem tuarum calamitatum. Sicut epistola ad Ebraeos suavissime dicit,[5] Christum esse pontificem tentatum per omnia *δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν*, qui possit compati ecclesiae suae, quae cum sit infirmissima, tamen conflictatur cum gravissimis difficultatibus.

1) 3. Beneficentia. 2) Christus beneficus in ecclesiam. 3) Psal. 68. 4) 4. Commiseratio dei. 5) Ebr. 4.*

*) In coll. Ien: Ebr. 3.

An non haec plena suavissimarum consolationum concio est? Etsi enim varie exercemur, tamen scimus, quod deo curae simus, imo scimus, quod deum nostra afflictio affligat. Sicut alibi dicit:[1] Qui vos tangit, tangit pupillam oculi mei. Et ad Saulum de coelo clamat:[2] Saul Saul quid me persequeris? Haec est quarta huius annuli gemma, preciosior quovis adamante et smaragdo. Huc igitur in calamitatibus debebamus respicere, et sicut paulo ante propheta dixit, aperietur nobis spes in valle Achor.

[3]Quod quinto addit: Desponsabo te mihi ‚Be aemuna'. Etsi significat veram, certam et firmam desponsationem, tamen recte redditur, in fide te mihi desponsabo, nam si sensum sequaris, soli Christiani sunt, qui sentiunt peccatum, soli tanquam deserti obiiciuntur morti et periculis. Impiis autem affluunt divitiae, et omnis generis commoda. Itaque videntur deo cari et grati, ubi econtra ecclesia a deo videtur negligi in perpetuis calamitatibus, quas sustinet.

Hic igitur necesse est, ut credamus sponsalia haec esse facta ‚Be aemuna' fideliter, et deum, etsi sentimus peccata, etsi affligimur, tamen nobis condonaturum peccata, et liberaturum nos, sicut verbum promittit. Haec fides retinenda est, ut contra spem credamus in spem, non enim fallet nos sponsus noster, et quae amor suus erga nos miseros peccatores coegit promittere, ea fideliter praestabit, nec sinet se impediri nostris peccatis, quae agnoscimus, et quorum veniam rogamus. Haec particula est aurum, ex quo annulus hic factus est, et quod preciosas has gemmas complectitur.

[4]Sextum est, quod dicit: Et cognosces dominum. Vere enim dei noticia est, non ea, quam

1) Zach. 2. 2) Act. 9. 3) 5. 4) 6.

lex ostendit, quod peccatores abiicere et damnare velit. Non est ea, quam ostendunt corporalia beneficia, conditio rerum, liberatio facta Israeli oppresso ab Aegyptiis.[1] Sed quam ostendit nobis filius dei, qui dicit, deum sic dilexisse mundum, ut unigenitum suum filium daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam. Ideo Christus quoque dicit:[2] Nemo cognoscit patrem, nisi filius, et cui filius volet revelare. Haec est cognitio pacti, quod deus nobiscum pactus est, quod velit peccata condonare, liberare a periculis, benefacere, et miseratione tangi, propter filium suum, in quem credimus. Sic prophetae eleganter et erudite commendarunt suis auditoribus et posteris eorum doctrinam fidei, legi autem et operibus nostris simpliciter gloriam iustificationis in totum ademerunt.

Et erit in die illo exaudiam, dicit dominus, exaudiam coelos, et illi exaudient terram, et terra exaudiet frumentum, mustum et oleum, et haec exaudient Iezreel.

Non potest propheta satiari commemoratione beneficiorum novi testamenti. Ideo autem perpetuo confert ea, cum beneficiis veteris populi, ut accendat animos suorum tam luculenta spe, et confirmet eos contra illa incommoda, quae impendebant. [3]Itaque pii omnibus temporibus in has prophetias intuebantur, et spe misericordiae, quae per Christum mundo obventura erat, in communibus calamitatibus se consolabantur.

Etsi enim externa ecclesiae forma non semper eadem, tamen eadem semper verae doctrinae

1) Vera dei noticia. 2) Matth. 11. 3) Cur prophetam diligenter et saepe de regno Christi conciosint.

ratio fuit, ut homines discerent, se consolari spe beneficiorum, quae Christus, promissum semen exhibiturus erat credentibus. Hac fide patres ante diluvium se erigebant, et salvati sunt, hac fide pii sub lege se sunt consolati. Hac fide nos quoque mundum et omnia incommoda praesentis vitae superamus. Qui autem hac fide se non erexerunt, contra peccatum et mortem, hos non circumcisio, non lex, non ulla opera potuerunt sublevare.

Magna itaque causa fuit, cur prophetae futuri temporis beneficia populo suo ita crebo inculcarent, nam et vera doctrina religionis agitanda et in ecclesia retinenda fuit, contra falsas opiniones iusticiae, operum et meriti, et omnibus temporibus pii in valle Achor constituti, his ceu fulchris habuerunt opus, ne oppressi calamitatibus penitus conciderent.

Qvod autem ad praesentem locum attinet, opponit propheta tempus novi testamenti, seu gratiae tempori veteris testamenti et legis. Ibi enim, quia populus peccare non destitit, sic dominus inobedientiam punivit, ut terram daret ferream et coelum aeneum, sicut Moses in deut. minatur.* Sed qui sub gratia et in Christi regno sunt, hos dicit terram et coelum obsequentissimos habituros ad omnia sua vota, neque omnium rerum quidquam eis defuturum.

Sed hanc promissionem neutiquam putabimus esse corporalem, sicut Iudaei somniant, nam supra dixit propheta, habiturum hunc populum vallem Achor, et spem ei aperiendam, non res statim in manus offerendas. [1]Itaque ecclesia sustinebit communes calamitates, quibus ingratum mundum

1) Ecclesia calamitosa.

*) In marg. coll. Ien: Deut. 28.

deus afficit, sentiet famem, inopiam, persecutiones, bella, si igitur externam faciem intuearis, apparebit coelum et terram adversari ecclesiae, et non exaudire vota afflictorum. Etsi enim verum est, quod David dicit:[1] Non vidi iustum derelictum, nec semen eius quaerere panem, tamen ecclesiae panis vere est ‚Iehem zar umaiim Iahaz' panis tribulationis et aqua eius aqua afflictionis, Esa. 30.[2]

Quo igitur, inquis, referenda est haec promissio? Ad spiritum scilicet, quod oppressa calamitatibus ecclesia, habet deum, qui non tacet ad clamores seu preces suorum, sed respondet et exaudit.[3] Sicut igitur Christus Iohan. 16, post alias consolationes etiam hanc addit, amen amen dico vobis, quod quaecunque rogaveritis patrem in nomine meo, ea dabit vobis, hactenus nihil rogastis in nomine meo, rogate et accipietis, ut plenum sit gaudium vestrum, ita propheta hic promittit ecclesiae deum ipsius vota et gemitus auditurum, quia se cum ea desponsavit in iusticia, iudicio, beneficentia et miserationibus.

Sic Zacharias[4] promittit, spiritum gratiae et precum. Ecclesia enim fidit misericordiae dei in Christo ostensae, et ideo in periculis cum certa spe salutis clamat.[5] Videt enim deum, postquam filium suum nobis dedit, una dedisse omnia quae habet, atque hic vides insignem lucem, quam novum testamentum ad prophetarum oracula recte intelligenda affert. Evangelium enim causam deponsationis et exauditionis clare ostendit, filium dei, propter quem sumus in gratia et exaudimur, sed prophetae hanc causam occulte indicarunt.

---

1) Psal. 37. 2) Esa. 30. 3) Deus ecclesiam orantem exaudit, Iohan. 16. 4) Zacha. 21.* 5) Roman. 8.

---

*) In coll. Vuitt: Zach. 2.

[1] Proponamus autem nobis quoque huiusmodi oracula, et accendamus eorum meditatione animos nostros, ut in tantis periculis, quae undique nunc ecclesiam premunt, cum certa fiducia possimus implorare auxilium, tam certo promissum per prophetas, ac statuamus nostris orationibus cessuras omnes creaturas, etiam ipsum Satanam, qui tamen extreme nos odit, praesertim cum ad promissiones tam luculentas etiam ipsum mandatum additum sit, quo iubemur orare. Non igitur nostra peccata, non aliorum peccata nos ab oratione deterreant. Pluris enim aestimabit deus veritatem suam, et pactum, quod per filium suum nobiscum iniit, quam nostra et aliorum peccata.

[2] Quanquam hic quoque vallis Achor non debemus oblivisci, solet enim deus differre auxilium, et prius deducit ad inferos, quam reducat, prius deiicit quam erigat, mortificat prius quam vivificat. Itaque ecclesia non carebit tentatione illa, quam sensit Cananitis,[3] Matth. 15. Deum aversari preces nostras, non audire, negligere nos etc. Hic necesse est meminisse, quod regnum Christi est regnum spei, et non rerum apparentium. Differtur itaque auxilium, sed non aufertur. Cessat exauditio, sed non negatur. Ergo discamus esse improbi flagitatores, *μὴ ἐκκακοῦντες τῇ προσευχῇ* sicut Christus dicit.[4] Delectatur enim hac seu improbitate seu impudentia deus, et simul etiam exercitium suum habet fides, quae augescit usu.

Utitur autem hic denuo propheta nomine Iezreel[5] in ea significatione, qua usus est supra, cum dixit, magnum fore diem Iezreel, pro semine gratiae, non pro semine irae, sicut in 1. capite

1) Exhortatio ad praecationem. 2) Exauditio differtur, sed non negatur. 3) Cananitis, Matth. 15. 4) Luc. 1.* 5) Iezreel.

*) In coll. Ienens: Luc. 18.

significat enim hic ecclesiam, quae vere est divinum semen, siquidem per verbum et spiritum sanctum plantatur. Ideo autem hac appellatione propheta uti voluit, quoniam regnum Israel sine spe reditus disseminandum erat in gentes, ut in tanto periculo, et tam diuturna calamitate spe futurae benedictionis, per semen promissum se consolarentur, et scirent suam posteritatem non sic degeneraturam in gentilitatem, quin magno numero regnum Christi amplexura sit, atque hanc ob causam etiam reliqua attexuntur.

Et seminabo eam mihi in terram, et miserebor eius, quae fuit sine misericordia, et dicam non populo meo, populus meus es tu, et ipse dicet: Deus meus es tu.

[1]Hic rationem nominis ostendit, cur vocet Iezreel populum suum, ac profecto praeclarum et plenum consolationis nomen est. Nam ab ipso deo plantatum hortum, quae ventorum aut tempestatum vis evertet? Cum deus in manu sua tempestates et ventos habeat, et velit hunc hortum a se plantatum excoli et crescere.

Convenit itaque cum hoc nomine sententia Christi, Matth. 16[2] ad Petrum: Non caro et sanguis tibi haec revelavit, sed pater meus in coelis (hic audis plantationem sed semen divinum). Et tibi dico, quod tu es Petrus, et super petram hanc aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non praevalebunt ei.

Igitur in periculis ad hanc sententiam respiciamus, et nos ea consolemur, non sic grassaturum furorem Turcae, pontificis et Satanae, quin deus

1) Iezreel. 2) Matth. 16.

servaturus sibi sit semen in terra, quanquam nonnunquam ita vepribus ac sentibus oppressum est, ut conspici non possit, sicut tempore Eliae et Christi.

Quod addit: Et miserebor eius, est quasi epilogus huius bene longae et suavissimae contionis de ecclesia novi testamenti, quod reliquiae regni colligentur ad ecclesiam, et abiecta incredula synagoga, deus gentes ad communionem ecclesiae per praedicationem evangelii sit vocaturus, nam in hanc sententiam citatur hic locus a Paulo Rom. 9.[1]

Alibi autem dictum est quod vocatio gentium evertit meritum legis, et arguit Christi regnum tantum esse regnum gratiae. Si enim gentes, quae sine lege, evangelio credunt et salvantur, palam est, non circumcisionem, non legem, non legis opera, qualiacunque ea sint, iustificare, sed tantum fidem in Christum. Alludit autem hic propheta ad ea, quae in 1. capite dixit, populo Israel abiecto in gentes inditur nomen ‚Lo Ryhamo' hoc est, non consecuta misericordiam, hic autem dicit, se eius miserturum. Igitur pertinet haec quoque particula ad regnum Israel disseminatum inter gentes, quod per evangelium ad verum Israel collectum est. Sed ‚Loammi' non populus, sunt gentes, sicut Paulus explicat.

III.

Et dixit dominus ad me: Vade adhuc, et ama mulierem adamatam a proximo, et adulteram, sic enim amat dominus filios Israel, respicientes ad deos alienos, et amantes lagenas uvarum.

---

1) Rom. 9.

*Hoc caput ab interpretibus varie exponitur, alii enim intelligunt de toto populo, quasi sit vaticinium de postremis huius populi temporibus, cum immineret adventus Christi. Etsi enim tum habuit populus reges et sacerdotium, tamen et reges erant exteri, et sacerdotium non erat legitimum, sed emebatur ab avaris et potentibus hominibus, sicut historiae ostendunt. Sed cum hac sententia pugnat, quod propheta diserte loquitur tantum de filiis et regno Israel, hoc est, de decem tribubus, quae a tribu Iuda per seditionem discesserant.

Alii, sicut lyra, putant hoc caput continere vaticinium de tempore novi testamenti, et de conversione Iudaeorum ad Christum, de qua Paulus quoque Rom. 11[1] videtur vaticinari. Sed errant hi quoque, nam quod de conversione ad dominum hic dicit, it sicut aliquoties iam ostendimus, impletum est, cum evangelium coepit inter gentes doceri. Nos igitur simplicem et certam sententiam hanc iudicamus.

[2]Sicut appellatio ostendit, agit propheta hoc in loco tantum de regno Israel, ei promittit, etsi propter peccata in gentes erat dissipandum, futurum tamen, ut iterum a domino, tanquam ab ignoscente marito, adametur. Hac consolatione admodum opus habebant pii in regno Israel, etsi numero pauci essent, ne putarent se penitus abiectos, sed ut spe futuri Christi se consolarentur, et expectatione aeternorum commodorum temporalem calamitatem lenirent.

Nec absurdum, aut prophetae inusitatum est, quod, quae in proximo capite copiose dixit, eadem

1) Rom. 11.** 2) Argumentum capitis tertii.

*) In coll. Ienens: Varie hoc caput expositum.
**) Deest in coll. Vuittemb.

hic repetat. Quoties enim Esaias captivitatem praedicit regno Iudae? Quoties promittit liberationem ab Assyrio? Quoties de regno Christi concionatur? Apparet autem hunc prophetam praecipue ad regnum Israel missum, id cum sine misericordia videret in gentes disseminandum esse, saepe hanc de Christo promissionem inculcat, ne piorum animi praesentibus malis fracti, desperarent prorsus.

[1]SED conferemus hanc concionem cum prophetia 1. capitis, ita enim plus lucis huic loco accedet. Ea, sicut audivimus, fuit prophetia irae. Cum enim dominus ostendere vellet populo Israel, se offensum idolatriis, non posse non odisse eos, iubet prophetam cogitare, quo animo maritus possit aut velit esse erga uxorem adulteram, et filios ex adulterio natos, significans se tali animo in decem tribus esse. Atque ex hac causa indit liberis tristia nomina, quod filium vocat disseminatum, et filiam, cuius nolit misereri. Haec irae prophetia fuit.

Sed quae in hoc capite a propheta instituitur, est suavissimum gratiae et misericordiae vaticinium. Proponitur enim prophetae hic alia similitudo, in qua non iubetur ducere, sed amare adulteram. Ducere enim facilius est, sed amare est difficillimum. Cogitur autem propheta hac similitudine, ut statuat mitissimum et placidissimum animum esse eius mariti, qui oblivisci tam insignis iniuriae possit, et amore complecti tam turpem adulteram.

Tali animo, inquit dominus, ego sum erga populum Israel, erga turpem adulteram, quae me dominum deserit, et sectatur alienos deos. Me, inquit, deserit, qui ei suppeto omnia, etiam aeterna bona. Sectatur autem illos, qui vini cantarum

1) Comparatio primi et tertii capitis.

offerunt. An non haec insignis ingratitudo et abhominabilis malicia est? Sed non ideo abiiciam populum hunc, summo amore cum complectar, et adiungam eum mihi, ac si nihil unquam peccasset.

[1]Haec profecto illustris misericordiae significatio est, quod tam foedam adulteram dominus testatur se non abiecturum, sed denuo amore velle complecti. Nonne enim adulterium odii causa est, et concitat maritum ad iustam iram? Sed hic prophetam audi, is non, ut antea, minatur dissipationem in gentes, non negat misericordiam, sed promittit summum amorem. [2]Amor autem non iram, non odium, non poenas, non dolorem, non metum, sed misericordiam, gratiam, beneficentiam, gaudium, et plenam fiduciam complectitur.

Igitur haec plena consolationis concio est, quae id quod proprium et praecipuum evangelii est, ostendit, nempe quod deus, sicut Iohan. 3.[3] est, diligat mundum, quod velit condonare peccata, ignoscere, et omni genere beneficiorum cumulare propter Christum.

Sicut igitur prophetae alibi Christum pingunt, quod sit sacerdos, qui et oret pro peccatis sui populi, et sacrificet. [4]Sicut pastorem ovium appellant, qui non ideo baculum gestat, ut oves male mulctet, sed ut lupum arceat, et eis quieta reddat pascua. Sicut doctorem vocant donatum suavi lingua, ut erigat tristes et pavidas mentes. Sicut regem appellant, qui tamen afflictus sit et iustus.[5] Ita propheta hic eum comparat marito, a quo etsi discessit adultera uxor, et alienos amores sectata est, tamen obliviscitur huius summae ingratitudinis et offensae, et iterum se cum ea coniungit.

---

1) Misericordia dei. 2) Amor. 3) Iohan. 3.* 4) Christus sacerdos, doctor, pastor etc. 5) Deus comparatur marito, qui adulterae uxori reconciliatur.

---

*) In coll. Vuitt.: Iohan. 13.

Quid potuit fingi suavius? Qua alia similitudine dei misericordia aeque potuit commendari? Suavissimum est, quod ipse Christus dicit de ovicula perdita.[1] Sed haec culpae significatio tam illustris, abyssos misericordiae divinae clarius ostendit. Nobiscum, qui sumus gentes, hoc coniugale pactum non habuit deus, quod cum Iudaeis habuit, et tamen nos quoque, tanquam immundus partus a domino mundati et ornati sumus.

[2]Erant autem haec ad usum transferenda. Adultera cum agnoscit peccatum, aut calamitatibus admonita, aut aliis occasionibus non audet sperare benevolentiam mariti, quem videt tam graviter a se offensum. Sic animi nostri, cum intuentur suam immundiciem, timent iudicium dei. Notum enim est, quid minetur deus peccatoribus, et terrent nos merito aliorum exempla. Sed erigendus erat animus, et spes veniae concipienda. Quomodo enim odisse nos potest deus, pro quibus dedit filium suum? Gravissima enim Pauli sententia est, Rom. 5.[3] In hoc commendat deus suam misericordiam erga nos, quod Christus pro nobis mortuus est, cum essemus peccatores.

Et recte nos ex hoc beneficio tanquam ex fonte misericordiae haurimus etiam alias consolationes, quarum eo in loco meminit Paulus, quod scilicet defendemur divinitus ab ira, postquam sanguine Christi mundati sumus. Abiiciamus igitur metum irae et iudicii dei, propter peccata nostra, et credamus quod propheta hic dicit, deum similem esse mariti, qui etsi ab adultera uxore desertus et graviter offensus est, tamen magis movetur bonitate sua, quam peccato adulterae, et eam denuo amanter complectitur.

---

1) Luc. 15. 2) Quomodo contra peccatum consolari nos debeamus. 3) Rom. 5.

Profecto utrinque maximas res propheta complexus est, nam et peccatum non potuit exaggerari amplius, quam hic exaggerat cum adulterae similitudinem proponit, quae maritum deserit, cuius beneficio possidet quae habet omnia, et tamen sectatur alienos amores ob poculum vini. Et misericordiam quoque eadem haec similitudo egregie commendat, cum maritum amore adulterae incensum dicit, quid enim sequitur amorem aliud, quam omnis generis beneficia? Dignus itaque locus est, qui diligenter observetur, ut et peccata nostra recte agnoscamus, et nos his misericordiae diviciis consolemur.

[1]Pertinet igitur hic locus proprie ad descriptionem regni Christi, quod est regnum gratiae et misericordiae, non est regnum irae et iudicii. Hanc doctrinam adversarii blasphemant, quasi det haec gratiae commendatio licentiam peccandi. Sed cogita tu, qualis adulterae animus futurus sit, quam sic benigne iterum complectitur maritus, si modo vere credat se a marito amari? An non excitabitur vehementior dolor de praeterito et tam indigno facto? An non postea studebit se comparare ad mariti voluntatem facere ac conari omnia, quibus novit maritum delectari? Contra fugere et cavere, quibus intelligit offendi eius animum?

Itaque non commendatur misericordia dei ecclesiis, ut homines ea abutantur, et peccare pergant, sed ut incipiant ardentius in id incumbere, ut porro voluntatem dei faciant, quam hactenus tam scelerate a se contemptam vident.

Et emi eam mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et dimidio coro, et dixi ad eam: diebus multis volo ut sedeas, et non fornicaberis, nec te con-

1) Commendatio gratiae quid faciat.

iunges cum viro, ego autem me tecum coniungam.

Brevitas obscuritatem parit, sed spero hanc sententiam cum grammatica convenire. Iussus est propheta amare adulteram, sed inicia amoris admodum sunt tenuia. Impendit in eam non tantum, quantum impendebatur in ancillam a bove cornupeta laesam, nam eius hero ex lege numerandi erant sicli triginta. Hic dimidium precium est. Deinde cur ita parce donat ordeum, et non complet duos coros?

Hieronymus sequitur Iudaeorum sententiam, qui in hisce numeris mysteria esse censent, et transferunt eos ad populum veterem, liberatum ex Aegypto, et ornatum die quadragesimo quinto lege. Haec etsi non omnino damno, tamen certum est, non esse propria.* Simplex enim et vera sententia est, quod dominus Israelem inter gentes disseminaturus, et ibi habiturus sit parce ac duriter, ut hoc modo cogat desistere ab idolatria. Nam quindecim argentei, et sesquicorus tritici nihil sunt, quam panis quotidianus et triste exilium inter gentes.

Ostendit autem causam, cur hoc facturus sit deus, et proiecturus suum populum in gentes, et passurus, ut ibi duriter habeatur, ibi, inquit, mihi sedebis, et non fornicaberis, non coniunges te cum alio marito, hoc est, ideo te trado Assyriis, ut cogaris desistere ab illa turpi idolatria, quam dum regnum quietum fuit, tam pertinaciter retinuisti.

[1]Pertinet igitur haec sententia ad docendos nos de poenis, quas infligit nobis deus propter

1) Quo consilio deus affligat.

*) In marg. coll. Ien.: Simplex huius loci sententia.

peccata, ut scilicet statuamus, eas nobis non infligi ideo, quasi abiicere nos deus, et in peccatis perire velit, sed ut coacti malis, desinamus peccare, et vocemur hisce duris mediis ad poenitentiam. Sicut Paulus dicit:[1] A domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur. Et Esaias:[2] Vexatio dat intellectum.

Abductus igitur populus ex regno, sedere inter gentes coactus fuit, et sicut in priore capite dictum est, non potuit invenire viam amatorum suorum. Igitur carni dura captivitas profuit ad poenitentiam. Poenitentibus autem dominus dat gratiam, et miseretur ac liberat.

Qvoniam dies multos sedebunt filii Israel sine rege et sine principe, et sine sacrificio, et sine statua, et sine Ephod, et sine imaginibus idolatricis.

**Vsitatum prophetis est, ut quae figurate dixerunt, ea postea sine figura simpliciter dicant. Itaque haec particula expositio est proximi versus. Nam vile precium argentei quindecim et sesqui corus tritici, quibus adulteram sibi quasi emit, ne sectetur alienos amores, nihil aliud sunt, quam triste exilium inter gentes, a quibus duriter habiti sunt Israelitae. Fuerunt enim sine rege et sine principe, hoc est, vixerunt sub ethnicis magistratibus. Deinde caruerunt sacrificio, hoc est, non permissum eis fuit a gentibus, ut patriis cultibus uterentur. Itaque populus Israel, tanquam adultera ab amatoribus deserta, sedit inter gentes, nec fornicatus est amplius in terra sua.

1) 1. Corinth. 11.* 2) Esa. 28.

*) In coll. Ien.: 1. Cor. 12. **) In marg. coll. Ien.: [ex]positio proximi versus.

Ad hunc modum deus solet idolatras compescere, nam rebus florentibus non solum non cedunt verae religionis doctoribus, qui veros cultus ostendunt, et ab idolatria dehortantur, sed etiam furiose eos persequuntur, sicut papistarum exemplum docet, quos dominus sive per Turcam, sive per alium hostem suo tempore etiam ab idolatria coget desistere.

Quod ad grammaticam attinet, statuae vocabulum Ebraeis est [1],Mazeboth a Iazab' statuit. Significat autem non solum statuas, quae sunt monumenta rerum gestarum, sed etiam quae ad cultum eriguntur, sicut testatur locus Levit. 26:[2] Non facietis vobis idolum et sculptile ,Umazebah' non statuam erigetis, nec insignem lapidem ponetis in terra, ut adoretis eum. Significat igitur proprie statuas vitulorum in Dan et Bethel et aliis locis, quas reges idolatrae erexerunt.

[3]Ephod ex Mose notum est, Exo. 28.[4] Fuit enim vestis summi sacerdotis, coniuncta cum pectorali seu ,Hosen' in quo fuerunt ,Urim ve Thumim' res nobis ignotae, sed sic dictae, ab eventu, nam interrogantes dominum in dubiis rebus per Urim et Thumim divina revelatione facta, docebantur quid dominus vellet fieri. Qualis autem ea revelatio fuerit, ignoratur. ,Urim'[5] vertunt illuminationes seu lumina [6],Thumim' autem perfectiones sine dubio ad significandam certitudinem huius revelationis in Ephod factae.

Sed inquies: Quomodo hoc convenit ad regnum Israel? Nam sacerdotium verum et veros cultus sola tribus Iuda retinuit. Igitur Ephod nunquam fuit apud Israel, sed tantum in regno Iuda? Respondeo: Impius rex Ierobeam cum per seditionem

1) Mazeboth statua. 2) Levit 26. 3) Ephod. 4) Exod. 28. 5) Urim. 6) Thumim.

regnum occupasset, instituit cultus in regno Israel ad similitudinem cultuum Iuda. Sicut igitur testatur historia erexisse eum altaria, et constituisse sacerdotes, ita nihil dubitabimus, quin ad exemplum Iuda suos quoque sacerdotes ornarit, ne dissimilis cultus sacerdotium Iuda redderet augustius. Ideo meminit propheta hoc in loco Ephod, ut idolatriam ostendit, quam dominus exilio tam duro voluit punire.

[1]Ad coniungit cum Ephod* etiam Thraphim, quas idolatricas imagines fuisse non uno in loco scriptura ostendit. Sic enim vocat Moses idola Laban, quae Rahel clam patre abstulerat, Gene. 31.[2] Et Michol, cum David a regiis satellitibus quaeritur, ponit in locum eius in lectum ‚Thraphim.' Et Ezechielis 21.[3] accusatur rex Babylonis, quod consuluerit ‚Be Thraphim' itaque Iudaei quoque ubique exponunt pro idolatricis imaginibus, quibus ad divinationes usae sunt gentes.

Postea convertentur filii Israel, et quaerent dominum deum suum, et David regem suum, et reverebuntur dominum, et bonitatem eius in novissimis diebus.

Hic incipit illa suavis concio, quod dominus adulteram vero et maritali amore complecti, et eam propter adulterium non abiicere, sed se cum ea in iusticia, iudicio, beneficentia, et miserationibus despondere velit. Nam populus Israel inter gentes mansit disseminatus, donec per apostolos evangelium in gentes vulgatum est, ibi demum coepit converti et quaerere dominum deum suum,

1) Traphim. 2) Gene. 31. 3) Ezech. 21.

*) In marg. coll. Ien.: Ephod.

et David regem suum. Profecto insignis concio, si recte explicetur. Vere enim probat quod dominus alibi dicit: Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat.

[1]Sed quid est converti? Aliud nihil, quam obedire evangelio, quod arguit mundum de peccato, de iusticia, et iudicio. Porro peccatum si tantum accipias pro crimine admisso contra legem, etiam ratio id iudicat et intelligit. Sed evangelium ostendit totam hominis naturam peccato corruptam, et tanquam venenum per omnes corporis partes diffusum. Haec cognitio deiicit animum, et eximit securitatem, ac concitat verum timorem irae et iudicii divini. Atque hi terrores occiderent hominem, nisi evangelium cum hac doctrina de peccato coniungeret aliam doctrinam de iusticia et iudicio.

Non autem tribuit iusticiam nostris operibus, qui sumus natura mali, sed operibus Christi, et iubet, ut ea statuamus ad nos pertinere, et pro nobis suscepta esse. Hac fide eriguntur animi, et incipiunt deum deligere, ac misericordia eius discant niti. Itaque sequitur iudicium quoque, ut nihil metuant Satanae minas, norunt enim eum iudicatum, nec sequuntur eum tanquam tyrannum, sed per spiritum sanctum se ei opponunt, et fide vincunt conatus eius.

[2]Haec igitur est vera conversio, credere evangelio arguenti peccatum, et docenti iusticiam et iudicium. Hanc conversionem sequitur, ut dominum quaerant, hoc est, ut innitantur verbo, ut retineant veros cultus, ut idolatriam fugiant, ut exerceant in periculis fidem et invocationem, ut alios ad religionem invitent libera confessione verbi, ut in omnibus respiciant ad dei voluntatem, et

---

1) Converti ad dominum. Locus Ioh. 16. Spiritus sanctus arguet mundum. 2) Quaerere deum.

mundi ac carnis scandala amputent. Haec enim omnia complectitur verbum quaerendi, significat enim ardens studium verae religionis et obedientiae erga deum, coniunctae cum summo neglectu mundi et huius miserae vitae, quam hic vivimus.

[1]SED hic observa diligenter verba, quaerent, inquit, dominum deum suum, et regem suum David. Quid hic novi oritur? Nam verbum quaerendi hoc in loco proprie significat internos cultus, sicut testatur psalmus 69.[2] Non erubescant propter me, qui te expectant domine, non confundantur propter me, qui te quaerunt deus Israel. Hos cultus deo tribui nemo inique feret, sicut propheta hic utitur vero dei nomine ‚Iehova'.

Sed hic respondeant Iudaei, cur is cultus, qui deo tribuitur, etiam tribuitur regi David? Num igitur colemus plures deos? Aut deus dabit gloriam suam alteri? Non solum enim dicit: Deum quaerent, sed promittit futurum, ut etiam quaerant regem suum David. Clarum igitur hoc testimonium est, eodem studio et affectu regem David quaerendum, quo verus deus quaeritur.

Hoc autem si absurdum et impium videbitur, (deus enim deus unus est,) coget Iudaeos necessitas, ut definiant deum ‚Iehova' et hunc regem David esse unum et eundem deum, siquidem eodem cultu sunt colendi. Sed hic respondeant, quis ille rex David sit? Nam filius Isai non est, qui cum Ierobeam dominaretur in Israel ante annos plus minus ducentos mortuus fuerat, et promittit hunc David quaerendum, postquam longo tempore in captivitate regnum Israel vixerit. Ad haec respondeant Iudaei, nam prophetae sententia ludi non debet.

1) De rege David, hoc est de Christo. 2) Psal. 69.

[1]Nobis autem facilis responsio est, qui confitemur Christum esse verum deum, qui etsi a patre in eo differt, quod genitus est ex patre, tamen quod ad divinitatem pertinet, a patre nihil differt. Nam deus pater ex sua aeterna natura nihil potest gignere, quod non sit aeternum, sicut epistola ad Ebraeos,[2] ideo Christum appellat characterem substantiae patris, et *ἀπαύγασμα* gloriae. Et Christus ad Philippum dicit:[3] Philippe, qui me videt, videt patrem meum. An non credis, quod ego in patre sum, et pater in me est? Iohan. 14.

Appellat autem propheta eum novo nomine Davidem, ut ostenderet aeternum dei filium nasciturum in hunc mundum ex stirpe Davidis, et inculcaret populo promissiones Davidi de aeterno Messiae regno factas, sicut huius promissionis etiam angelus meminit:[4] Dabit ei dominus solium patris sui David, et regnabit super domum Iacob in aeternum. Luc. 1.

[5]Igitur haec sententia eo pertinet, ut primum nos doceat de persona Messiae seu Christi, quod sit nasciturus ex semine Davidis secundum carnem, ne dubitemus eum esse verum hominem Davidis similem, secundum carnem, et tamen quod, ut Michas[6] dicit, eius egressus sit ab antiquis diebus et a seculo, hoc est, quod natura sit deus, a deo ab aeterno genitus, coaequalis patri in gloria. Hanc cognitionem nisi afferas ad Christum, nunquam poteris victoria eius, qua peccatum, mortem, et Satanam vicit, gaudere. Nam divina virtute ad hos hostes nostros vincendos opus fuit, ideo Paulus in Romanis dicit,[7] Christum declaratum filium

1) Christus natura deus.* 2) Ebr. 1. 3) Iohan. 14 4) Luc. 1. 5) Cur Christus vocetur David. 6) Mich. 5.** 7) Rom. 1.

*) Deest in coll. Ien. **) In coll. Ien.: Mich. 7.

dei potenter per spiritum sanctum, siquidem resurrexit ex mortuis.

Secundo pertinet hoc etiam eo, ut doceamur de veris cultibus dei. Sicut enim sine Christo deum nemo cognoscit, ita etiam sine Christo deum nemo colit. Si Turcam audias, si Iudaeum, audis dei nomen, qui condidit coelum et terram, hunc invocant, hunc praedicant, hunc colere se profitentur, sed sunt turpes et scelerati idolatrae, quaerunt enim deum, et regem Davidem non quaerunt. [1]Deus autem, sicut propheta hic testatur, sic vult quaeri, ut simul quaeras Davidem regem, hoc est, ut in Christo deum quaeras et colas. Sicut Christus dicit Matth. 11.[2] Nemo novit filium nisi pater, et patrem novit nemo nisi filius, et cui filius revelaverit. Quid potest dici clarius, sine Christo deus non est, deus sine Christo non quaeri debet, non invenire nec coli potest.

Gravissima igitur haec prophetae sententia est, sic coniungentis in cultu deum ‚Iehova' et Christum, ut invocantes deum per Christum eum invocemus, ut sperantes in misericordiam dei, per Christum speremus deum nobis propicium, sicut novum testamentum ubique Christum proponit tanquam unicum mediatorem, per quem ad deum nobis est aditus.

Qvod addit: Et reverebuntur dominum et bonitatem eius in novissimis diebus, id proprie pertinet ad cultum dei. [3]Utitur autem propheta hic verbo ‚Pahad' quod medium est, et nonnunquam in malam, nonnunquam in bonam partem accipitur. Nam Moses cum minatur transgressorius legis Deu. 28.[4] dicit futurum, ut paveant dies .c noctes. Contra, cum dicit Gene. 31.[5] de Iacob,

---

1) Verus dei cultus Christum amplecti. 1) Matth. l. 3) Timere deum quid? 4) Deut. 28. 5) Gene. 31.

iurasse eum per pavorem patris sui Isaac. Ibi de deo et beato pavore eum loqui clarum est. Et res ostendit, non eodem timore a fure timere lictorem, et a liberis beneficum parentem. Quia autem propheta diserte addit: Pavebunt a bonitate eius, quis non videt pavorum hunc verius reverentiam esse, et acre studium, ne tam beneficus deus offendatur?

Ergo vera sententia est, quod in novo testamento per evangelium praedicabitur aliud nihil, quam immensa dei bonitas, quae per Christum filium dei ostensa est, et quod hanc cum admiratione amplexurae sunt reliquiae Israel tum inter gentes sparsae.

Sed cum hac praedicatione et cultu quomodo convenit pontificis doctrina, qui mediatoris officium a Christo transfert in divos, et non bonitatem dei, sed durum et acerbum iudicium praedicat? Deinde cogit, ut homines suis studiis et operibus tam durum et implacabilem animum dei mitigent. Hae poenae merito consecutae sunt ingratitudinem nostram, siquidem tam praeclaras prophetarum conciones neglеximus, et hominum somnia sumus admirati.

Singularem igitur consolationem hoc caput proponit, et non tantum docet nos de Christo vero deo, sed etiam de regno eius, quod sit regnum, in quo non terrentur animi, sicut a lege, sed eriguntur fiducia bonitatis, quae in Christo proposita est, per quem Deus etiam peccatoribus ignoscere, et eos in gratiam recipere ac salvare vult.

IIII.

Avdite verbum domini filii Israel, quia lis domino contra habitatores terrae,

Recte hoc loco distincta sunt capita, nam propheta hic novam concionem instituit, nostris temporibus ita convenientem, ut non de suo populo, sed de nobis vaticinatum esse credas. Multa sunt, ex quibus homines eruditi futurorum eventuum significationis colligunt, nam et portenta, quae passim visuntur, nihil pollicentur boni, et ipsa negocia paulatim delabuntur eo, ut certam confusionem omnium ordinum tandem sequi necesse sit.[1] Sed profecto certissima impenditium calamitatum indicia sumunter ex moribus, usque adeo corruptis et depravatis. Ac cum hoc genere divinationis, quod ex moribus sumitur, conveniunt prophetarum vaticinia. Quis enim non videt, quid in suo populo reprehendat Hosea? Sed cum eadem nostrorum temporum vicia ob oculos sint, magno impetu grassantia, num dubitabimus de simili eventu?

*Pertinet igitur haec concio ad poenitentiam, ut pii se et familias suas diligenter discant regere in timore dei. Etsi enim fatalis calamitas Germaniae impendet, tamen qui in timore sancte vivunt, et vulgatis criminibus se non contaminant, hos dominus, sicut Danielem et socios eius, tuebitur et servabit, ut sentiant premia pietatis, sicut reliqui peccatorum meritas poenas sentiunt.

Praefatio gravissima est, quam vaticinio suo addit Hosea, nam verbum domini se afferre dicit. Itaque nemo dubitet, quin certo secutura sint quae minatur. Et durum est, quod affirmat dominum habere litem contra populum. Quis enim in eo

1) Iudicium de futuris sumitur ex moribus.

*) In marg. coll. Ien.: Concio poenitentiae.

iudicio consistet, in quo a domino accusatur? Non enim, sicut coram iudice, in hoc iudicio verbis disceptatur, sed nos ipsi contra nos afferimus testimonium conscientiae, tanquam chirographum.

SED quomodo contendit seu litigat dominus? De coelo non tonat, nec mittit angelos nuncios irae, sed pauperes, contemptos, et nihili homines mittit, quos mundus tanquam peripsemata contemnit, et abominatur.

[1]Itaque geminatur hic peccatum mundi. Non enim solum peccat secure, sed reprehensionem peccatorum non vult ferre. Accusat doctores seditionis, ac convicia et blasphemias interpretatur, cum audit reprehendi peccata. Utrinque igitur urgentur doctores, si faciunt officium, et accusant mundum, mundus irascitur et furit. Si non faciunt, deum iratum habent, sicut testatur Ezechiel.[2] Oportet igitur, ut doctores magno sint animo, et libere arguant mundum.

Deinde ad auditores hoc pertinet, ut hanc litem seu expostulationem doctorum non contemnant tanquam hominum voces, sed grato animo accipiant, et quae reprehendi audiunt, corrigant. Ideo enim haec expostulatio instituitur, ut de peccatis admoniti, redeamus in viam, ut tempore calamitatis habeamus protectorem deum, cum impios abripiet ira ad interitum. Sed iam expostulationem audiamus.

NON veritas, non beneficentia, non dei cognitio est in terra.

HIC vide, quam sapienter instituat reprehensionem propheta. Non tantum dicit, qua in re peccet populus, sed simul etiam hoc significat, cui rei

1) Dominus accusat mundum per ministros verbi
2) Ezech. 3.

studere debeant, qui cupiunt effugere iram dei. Sicut igitur tota lex contrahitur in haec duo capita, quod docet de cultu dei, et de officiis erga proximum, seu de dilectione, ita propheta haec duo hoc in loco erudite et breviter coniungit ‚Emes ve hesed' veritas et beneficentia pertinent ad secundam tabulam ‚Daas Elohim' noticia dei pertinet ad primam tabulam. Hoc igitur stadium est, in quo sibi decurrendum pii statuant, si volunt modo facere officium, et iram dei effugere.

[1]Hieronymus habet suas causas, cur putet misericordiam cum veritate a propheta coniungi. Sed nihil prohibet, quo minus veritatem et misericordiam pro una et eadem re, hoc est, pro vera misericordia et non simulata accipias, sicut Paulus ad Timotheum vocat ἀγάπην ἐκ καθαρᾶς καρδίας, dilectionem ex puro corde, Saepe enim benefacimus aliis spe maioris commodi, saepe ambitio liberales facit, saepe pudor, sed vera dilectio suum non quaerit, tantum respicit dei mandatum, et proximi necessitatem. Talis dilectio, inquit propheta, nusquam invenitur, igitur non aberit poena longius.

Qui veritatem simpliciter accipiunt pro constantia in dictis et factis, hi quidem non errant, sed includitur haec quoque in dilectionem, quam propheta hic beneficentiam vocat.

[2]Sed unde hoc malum ingruit in mundum, ut nihil veri, sed omnia simulata sint, et nulla usquam veri amoris cernantur indicia? Inde nimirum, quod nulla dei noticia est in hominibus hoc est, quod homines negligunt verbum, quod nullos habent pios doctores. Igitur qui huic quasi morbo mundi cupiunt mederi, adhibeant verum et rectum

1) Veritas et misericordia. 2) Ubi non est verbum ibi non est vera charitas.

pharmacum, verbum dei, id solum est, quod huic morbo medetur. Nam animi recte instituti de voluntate dei, non sunt securi, sed incipiunt timere deum, et invocare eius nomen, et repugnant peccato, ac se ad voluntatem dei comparant.

Sed o pestem penitus exitialem! Quod enim invenias multos in Germania, qui totis viribus hoc agunt, ne sui ad noticiam dei perveniant, siquidem tanto studio se verbo opponunt, et vi ad idolatriam cogunt subditos. Nihil igitur dubitemus eadem ipsos manere incommoda, quae populus Israel expertus est.

Ad hunc modum propheta infra capite 6. coniungit eadem ‚Hesed' beneficentiam amo, et non sacrificium ‚Ve daath Elohim' et noticiam dei prae holocaustis. Et Michas[1] in 6. indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, et quid exigat dominus a te, nempe, ut facias iudicium, ut diligas beneficentiam, et ut in timore dei ambules. Meminerimus igitur nos quoque in haec nobis incumbendum esse, si modo volumus effugere iram dei.

Sed maledicta, mendacium, caedes, furtum, adulterium grassantur, et sanguines attingunt sanguines.

Haec confer ad nostra tempora, et non ovum ovo tam simile esse dices, quam nostri mores similes sunt moribus domus Israel.

[2]Verbum ‚Alo' significat maledictum, hoc est, blasphemias et diras imprecationes, quas apud nos pueri prius pene discunt, quam loqui norunt. Mendacia in contractibus etiam ingenii laudem habent. Caedes et furta sunt peculiaria, quasi ornamenta nobilitatis. Adulteria nostris moribus ne quidem poenam constitutam habent.

---

1) Mich. 6. 2) Nostri seculi mores.

Vere igitur, sicut propheta hic eleganter loquitur ‚Damim be damim nagau' sanguines tangunt sanguines, hoc est, peccata cumulantur peccatis, et unum peccatum trudit aliud. Nota enim phrasis est ex psalma 51.[1] quod sanguines vocantur non tantum caedes, sed in genere omnia peccata, morte digna. Quanquam hic propheta videtur proprie respicere ad indignas sanctorum prophetarum caedes, et persecutionem in ecclesia. Sed tam corruptos mores quae tandem sequetur fortuna?

Propterea lugebit terra, et excindentur omnes habitatores eius, una cum feris silvestribus et volucribus coeli, quin et pisces maris deficient.

Horribilis haec concio est, sed docet nos experientia hoc modo grassari peccatorum poenas.

Nota est figura in verbo ‚abal' planxit. Sicut enim tum dicitur ridere ager, cum omnia florent, ita contrario modo lugere dicitur, cum incommodis tempestatibus deformatus sterilescit. Hoc incommodum sequitur aliud, ut externus hostis ingruat, et dissipet omnia. Nam id significat verbum ‚ymlal'.

Quod de bestia agri et volucribus coeli dicit, quidam exponunt per hypallagen, quod scilicet ipsi homines auferentur, qui volucribus coeli et bestiis agri solebant frui. Sed nihil opus est hac interpretatione. Videmus enim ita accidere, cum ira domini venit, ut omnium rerum summa penuria et caritas oriatur. Nam hodie non est eadem piscium et volucrum copia, quae memoratur superioribus annis fuisse. Haec si quis peccatorum oenas esse dicit, profecto non falletur. Itaque benter ad hunc modum praesentem locum exono, ut significet omnium rerum penuriam et

1) Psal. 51.

caritatem, quae superioribus temporibus, cum ira dei ad huc quiesceret, tanta non erat.

De Hieronymo vehementer miror. Nam hanc eandem sententiam retinet, haec enim sunt eius verba, quae libens adscripsi: Cum captivitas decem tribuum, inquit, venerit, habitatore sublato, bestiae quoque et volucres coeli et pisces maris deficient, iramque domini etiam muta elementa sentient. Hoc qui non credit accidisse populo Israel, cernat Illyricum, cernat Thracias, Macedoniam atque Pannonias, omnemque terram, quae a Propontide et Bosphoro usque ad alpes Iulias extenditur, et probabit, cum hominibus et animantia cuncta deficere, quae in usus hominum a creatore prius alebantur.

Hactenus Hieronymus loquitur de suis temporibus. Sed quis non videt eum verius vaticinatum esse de nostris temporibus, quae harum regionum, quas nominat, eversionem vident et sentiunt factam par Turcam, propter peccata nostra.

SED nemo eos accusare, nemo reprehendere audet. Populus enim tuus est, sicut qui accusant sacerdotem.

[1]Nota est phrasis ‚Isch al iaref‘ vir ne contendat. Nam vocabulo viri solent Ebraei uti pro particula indefinita. Recensuit propheta hactenus peccata sui populi. Debet autem haec commemoratio eo infigi diligentius animis nostris, quod istorum temporum imaginem praesens nostra aetas refert. Itaque, nisi vera poenitentia praevenerimus iram domini, eadem Germaniam poena manebit.

Addit autem propheta iam aliud peccatum, quod in speciem videtur esse levius, sed longe gravissimum est. [2]Non enim tantum est peccasse

1) Vir. 2) Mundus cum peccat, non vult reprehen

quantum est peccati reprehensionem nolle ferre, et excusare peccata. Ubi enim ad hunc modum vivitur, ut a medicina abhorreant animi, ibi non potest longius abesse poena. Quod igitur dicit propheta, nemo litiget, nemo reprehendat, non hoc vult, quasi reprehendi vicia non debeant, sed ostendit reprehensionem frustra esse, non admitti eam ab hominibus aut tolerari.

Hoc quoque peccatum nostro seculo usitatissimum est, inspice enim ecclesias, et videbis passim doctores in odio esse, quod liberius, sicut ministerii ratio postulat, arguunt peccata. Ac praecipue eorum, qui in magistratu sunt, tenerrimae sunt aures. Qui enim potatores sunt, cum audiunt reprehendi ebrietatem, se laedi et peti putant, qui adulteri, avari, iniusti sunt, horum viciorum reprehensionem iudicant sibi contumeliosam.

Sed hac ratione magis provocatur deus ad iram, nam peccata ista aut omittenda et corrigenda erant, aut erat ferenda libera reprehensio. Non enim homo, sed deus litigat et expostulat cum peccatoribus. Sicut propheta initio praefatus est. Et hic eodem verbo utitur, deum autem reprehendentem non odisse, sed revereri, ei parere et obsequi debemus. Qui hoc non faciunt, infra audient, quale iudicium eos maneat.

Sed longe iniquius ferunt reprehensionem adversarii nostri, qui verbum non habent. Hi enim cum audiunt reprehendi idolatricos cultus, etiam ferro doctores volunt compescere. Nota quoque exempla sunt veterum prophetarum, Eliae, Esaiae, Ieremiae, et in novo testamento historia Christi et apostolorum satis testatur, quo animo iustas repre-ensiones acceperit synagoga. Ad hunc modum oc in loco ostendit Hosea, pios doctores non caturos periculis, si faciant officium, nam mundus npatiens reprehensionum.

Qvod addit: Populus tuus, sicut qui litigant cum sacerdote, est insignis amplificatio nam in priore sententia ostendit, populum talem esse, ut nolit a quoquam reprehendi. Hic addit, quod cum reprehenditur a sacerdote, movet ei litem et expostulat cum eo. Hoc autem est plane invertere omnia. Populus enim audire, at sacerdos loqui et docere debebat, doctrina autem includit reprehensionem eorum, quae mala sunt, hanc ferre non volunt, passim igitur invenias ‚meribe kohen' hoc est, tales, qui cum mereantur reprehendi a doctoribus propter peccata ipsi doctores reprehendunt, et rixantur cum eis. Sed quam periculosum est, si quis in corporis morbo cum medico rixari, ac ei non parere velit? Multo autem plus periculi in eo est, cum abiicitur verbum et excutitur disciplina. Quid enim reliquum est, quo sanari animae morbus possit?

Corrues igitur hodie, et corruet una tecum propheta in nocte, et perdam matrem tuam.

[1]Haec est poena proposita peccatoribus contemnentibus verbum dei. Sicut autem accidit hodie, cum hortamur adversarios ad veram religionem, et minamur, si pergant in idolatria, futurum, ut omnis generis malis circumveniantur, ipsi autem non solum negligunt has minas, et contemnunt, sed etiam persuadent suis, has poenas ideo immitti, quod papae religio non defenditur acrius.

Ita prorsus in regno Israel accidit, cum mitterentur ad eos veri prophetae qui hortarentur ad veros cultus et reprehenderent idolatriam, pseudoprophetae se eis opponebant, et suos confirmabant in idolatria.

---

1) Poena contemptorum verbi et impiorum doctorum

Minatur autem dominus hoc in loco, tum populo, tum prophetis, futurum, ut cadant.[1] Ac quod de prophetis dicit nocte casuros, ostendit allegorice durissimam circumstantiam, quod cum apprehendet eos calamitas, etiam conscientiae malae stimulis exagitabuntur, quod tantum ventris sui causa in tantum discrimen adduxerint populum.

Populus meus perit, quia est sine verbo.

Hoc caput mali est, quando deus verbum mittit et mundus id amplecti recusat, ac retinet potius usitatam idolatriam. In Ebraeo sententia mire rotunda et elegans est ‚Nidmu ammi mibli hadaath' populus meus vastatus est sine scientia.[2] Scientiae enim vocabulum, ut supra dictum est, usurpatur pro noticia dei, haec cum ex solo verbo dei possit peti retinui verbi appellationem, quanquam propheta non hoc dicit, quod carnerint prorsus verbo sed quod cum haberent verbum, id noluerint amplecti. Similis sententia est in Salomone:[3] Ubi non est prophetia, dissipatur populus. Et docet idem Amos quoque, cum minatur famen non panis. Igitur principes et respublica verbi donum debebant exosculari, hoc enim aut amisso, aut negligenter habito, certa vastitas sequitur.

Qvia tu abiecisti verbum, ego quoque abiiciam te, ne sis meus sacerdos, et quia oblitus es legis dei tui, ego quoque obliviscar filiorum tuorum.

Haec est altera pars expostulationis, in qua proprie expostulat cum sacerdotibus horum enim raecipuum officium est, docere ecclesiam, et non lum instituere veros cultus, sed etiam amputare

1) Corruere in nocte. 2) Scientia. 3) Proverb. 29.

scandala, et hortari populum ad sanctam vitam. Sed nihil minus agunt, inquit Hosea. Igitur perdam eos quoque, nec sublevabit eos ministerium, in quo sunt.

[1]Est autem hic locus dignus observatione, non solum enim Iudaei, ministerii dignitate se tuebantur, sicut exempla prophetarum ostendunt, quibus fiducia ministerii sacerdotes se opponebant, quasi non posset perire lex a sacerdote, neque consilium a sapiente, nec sermo a propheta. Sed hoc idem faciunt hodie pontifex, cardinales et episcopi, usurpant enim sibi nomen ecclesiae, propter ministerium, quod in ecclesia esse necesse est, et hoc quasi pallio tegunt, quidquid impiorum dogmatum et cultuum ab ipsis in ecclesiam invectum est. Quasi vero aut qui in ministerio sunt, errare non possint, aut ecclesia ad ordinem certum sit alligata, et non potius ad verbum.

Verum est, quod ministerium tantum in ecclesia est, sed ministerium quoque suos certos limites habet, intra quos consistit. Non tribuit potestatem instituendi novos cultus, non liberat ab obedientia verbi, non excusat peccata, non mutat, quae a Christo ecclesiae donata et instituta sunt. Sed sicut Christus de spiritu sancto dicit: Ipse de me testabitur, et vos testabimini, necesse est eos, qui in ministerio sunt, hoc testimonium retinere, et nusquam ab eo discedere. Si autem discedunt, ministerium amittunt, hoc est, ipsorum auditores mandato divino coguntur, ne eis obediant, sicut Christus dicit: Cavete a falsis prophetis.[2]

Ac de Iudaeorum sacerdotio constat, eam successionem divinitus mandatam, et certum cultus ipsorum locum constitutum esse. Quod profec in novo testamento non est, nam sacerdotis nom

---

1) Ministerium non excusat peccat aaut erro
2) Matth. 7.

et officium solus Christus gerit et implet.[1] Et tamen veteris populi sacerdotium divinitus constitutum, verbo alligatum fuit. Itaque discedentes a verbo errarunt. Sicut testatur Ezechielis locus de vero Iudae sacerdotio: Lex peribit a sacerdote, et consilium a senioribus. Ezech. 7.[2] Et Hosea hic clare dicit: Quia repulisti verbum meum, ego quoque abiiciam te, ne sis meus sacerdos, et quia oblitus es legis dei tui, ego quoque obliviscar filiorum tuorum, hoc est, successionem sacerdotii abiiciam.

Si hoc, inquam, veteri sacerdotio accidit, cuius successio divinitus erat mandata, quid obiiciunt nobis titulos at ministerium, pontifex, cardinales et episcopi? Prius probent nobis, retinere se verbum, nihil contra Christi institutum se docere, nihil a Christo mandatum et institutum mutasse, et agnoscemus ministerium eorum tale esse, cui parere omnes conveniat, secundum sententiam: Qui vos audit, me audit, item: Spiritus sanctus testabitur de me, et vos testabimini.*

[3]Sed cum convinci possint, quod in ecclesiam invexerunt, quae Christus prohibuit, sicut est mandatum de coelibatu, Christus enim eos tantum iubet capere verbum id, qui possint capere at papa in genere omnes ecclesiarum ministros a coniugio arcet. Item, quod a Christo instituta et mandata mutarunt, sicut usum integri sacramenti. Item, quod nova dogmata et novus cultus instituerunt, quos prima ecclesia nescivit, sicut sunt missae pro vivis et mortuis, invocatio sanctorum, deprecationes pro mortuis, et similia, dicimus cum Hosea ad papae ecclesiam: Tu repulisti verbum, ideo non es sacerdos dei, sed reppulit te deus quoque.

1) Papistae frustra nituntur vocatione seu ministerio? 2) Ezech. 7. 3) Cur papa non audiendus?

*) In marg. coll. Ien.: Lucae 10.

Nec plus apud nos pontificum aut episcoporum autoritas valere debet, postquam a verbo discesserunt, quam cuiusquam privati. Non enim habent successionem, quae sine verbo duret. Sed ministerium est alligatum ad verbum. Hoc qui non sequitur, qui aliquid de eo mutat, qui aliquid ei addit, sive pontifex, sive episcopus, sit anathema, et non tantum non caput sed ne membrum quidem verae ecclesiae, secundum Pauli sententiam:[1] Qui aliud evangelium evangelisaverit, anathema sit, etiamsi angelus de coelo id faciat.

Quanto magis multiplicantur, tanto peccant magis contra me, igitur gloriam eorum in ignominiam commutabo.

*Vocabulum ‚kerybam' iuxta multitudinem, ambiguum est, potest enim aut ad multiplicationem personarum, aut rerum, seu benedictionem referri, quod sacerdotes in magno honore fuerint, et divinitus aucti sint omni genere commodorum, sed postquam hisce donis ad avariciam et peccata abusi sunt, dominum eos puniturum, non solum auferendo ista, sed etiam cumulando variis malis.

**Ad hunc modum Ieremias cum toto populo expostulat: Introduxi vos ad terram cultam et fertilem, ut comederitis fructus eius, et quidquid habet boni, sed ingressi eo inquinastis terram meam.

***Utitur autem propheta hic augusto vocabulo ‚Kebod' ut appareat eum tantum loqui de dignissima parte populi, hoc est, de sacerdotibus, quos deus suo loco voluit in terra esse, ut doceant

1) Gal. 1.****

*) In marg. coll. Ien.: Keribam. **) In marg. coll. Ien.: Iere. 2. ***) In marg. coll. Ien.: Kebod. ****) Dees in coll. Vuitt.

populum de deo et cultu dei, ut deprecentur pro populo deum, ut etiam sacra pro populo faciant. Haec omnia augustissima sunt, sed quia discedunt a verbo, et non faciunt quae sunt ministerii, hunc ornatum, hoc est, ministerium ipsum eis adimam, inquit, et replebo eos ignominia, ut videant cultum suum inutilem esse, et non placere mihi.

Peccatum populi mei comedunt, et anima eorum delectatur iniquitate eorum.

Nomen peccati ‚hatath' non tantum usurpatur pro reatu, sed etiam pro expiatione reatus, seu sacrificio, sicut Paulus quoquam hanc Ebraicam phrasin secutus,[1] Christum dicit peccatum factum, hoc est, hostiam seu victimam pro peccatis.[2] In hac sententia etiam hoc loco accipitur. In altera parte sententiae est alia phrasis ‚Isu Naphscho' levaverunt animam. Hanc etsi alii aliter interpretantur, tamen rectissime videtur exponi, pro magno desiderio, cum aliquis avide aliquid cupit.

Sed quid hic novi oritur? Num peccatum fuit vesci sacrificiis et de altari comedere? Cur igitur profanis tam serio interdictum fuit a sacrorum esu? Cur Malachias tam minatur saevere offerentibus macras et viciosas hostias? Sed hoc non est peccatum illud, quod propheta hic tam serio damnat, aliud maius et gravius agit, sicut verba sequentia ostendunt, nempe, quod sacerdotes, ut uberiorem questum haberent, invitabant populum ad mosaica sacrificia, et de vero sacrificio ii dei nihil docebant. Sed priusquam sentenm ostendamus, paucis ratio sacrificiorum veteris stamenti explicanda est.

1) Rom. 8. 2) 2. Corinth. 5.

[1] Habuit populus legis cultus suos, institutos ad tempus, ut esset occasio declarandae obedientiae erga deum (erant enim divinitus mandati) et ut simul discerneretur ab aliis gentibus, quae utebantur cultibus aut a se excogitatis, aut sine mandato aliquo dei aliunde acceptis.[2] Praeterea erant quoque sacrificia veteris populi figurae, quae admonerent populum de vero et aeterno sacrificio, quod per filium dei offerendum erat. Etsi autem inter haec sacra erant, quae proprie dicerentur hostiae pro peccato, tamen in genere omnia sacra habebantur pro cultu dei, ac licebat ex lege vesci sacerdotibus iis quae offerebantur, sicut ex Mose patet.

Sed cultus hi non habuerunt promissionem remissionis peccatorum coram deo.[3] Ad eam enim rem alia erat proposita victima, filius dei, sicut Iohannes ideo eum vocat agnum dei, hoc est, a deo destinatum, ut fieret victima pro peccatis mundi. Non igitur damnat hoc in loco, quod sacris vescebantur sacerdotes, sed doctrinam damnat, quod docebant his legalibus sacrificiis impetrari remissionem peccatorum et iusticiam. Hac enim opinione depravatus populus, liberalius sacrificabat.

Sicut in papatu quoque experti sumus, nam opinio meriti et iusticiae omnes divitum thesauros aperiebat. Nunc cum docetur remissio peccatorum et salus, tantum per fidem in Christum contingere, bona opera autem tanquam obedientiam deo debitam praestandam esse, nemo est qui iuvare ecclesiam, ministros, et pauperes velit. Igitur hic duplex peccatum concurrit, primum et gravissimum est depravatio doctrinae sanae, alterum est avaricia, quae occasio est depravandae doctrinae.

---

1) Cultus legis. 2) Sacrificia legis.* 3) Una victir pro peccatis, filius dei.

---

*) Deest in coll. Ien.

Sententia igitur est, quod sacerdotes questus sui causa docebant populum sacrificiis aboleri peccata. Sicut hodie papistae docent, de iusticia per Missas et eleemosynas consequenda. Ex ea re questus erat uberrimus. Atque hoc est, peccata populi comedere, et desiderare peccata populi, erant enim peccata occasio plurium sacrificiorum.

Sic apud nos sub papatu, cum creditum esset, caedes expiari peregrinatione suscepta ad Romam aut Compostellam, gratissimum fuit papistis, quam plurimos esse homicidas. Cum esset creditum, graviora peccata sanari indulgentiis, maximus in eo papistarum questus fuit, si quam plurimi insignes peccatores essent. Quin, quod etiam dictu turpe est, episcopis utile fuit sacerdotes turpissime vivere, nam ex concubinis erat questus maximus. Sed quid propheta de suis sacerdotibus?

Sicut populus est, sic est sacerdos. Igitur visitabo eos iuxta vias eius, atque studia eius reddam ei.

Qvam belle omnia quadrant ad nostra tempora. Papistae iactant superiorum temporum pacem et commoda, eaque tribuunt suis cultibus et idolatriae. Sed si causam veram istius successus optas scire, nulla alia est, quam quod dominus tum non visitavit peccata et vias eorum. Tenuit quasi clausos oculos, et fuit similis non videnti, sed non dormitabit neque dormiet perpetuo. Nunc autem aperit oculos, et retribuit idolatris, sicut hic Israeli quoque minatur.

Comedent et non saturabuntur, fornicabuntur et non succedet eo quod deierunt observare dominum.

Hoc est, cumulabuntur omnis generis malis. Desinent commoda illa priorum temporum, nec erit amplius felix fornicatio. Praedicant papistae missas, supplicationes publicas in honorem divorum institutas, necdum ab hac fornicatione desistunt. Adhuc urgent hos cultus in publicis periculis, sed sicut propheta dicit, ‚hisnu velo yphrozu‘ fornicantur, sed sunt infelices, non assequuntur quod volunt. Immerguntur de die in diem altius in pericula et calamitates, sicut ostendit experientia. Quod si obmissa idolatria observarent dominum, hoc est, si amplecterentur sanam doctrinam, et idolatricos cultus corrigerent, essent feliciores, sed hoc non credunt, itaque peribunt.

Fornicatio et vinum et mustum auferunt cor.

*Hactenus propheta commemoravit in genere peccata, tum populi tum sacerdotum seu doctorum, et addidit quoque de poenis. Nunc peculiarem concionem instituit de fornicatione, hoc est, de idolatria, nam propheta hoc prae reliquis singulare habet, quod acerrime insectatur idolatriam, tanquam caput peccati. Sicut enim fidem ceu bonam arborem boni fructus sequuntur, ita falsam fiduciam, quae idolatria est, sequuntur omnis generis peccata.

[1]Solet autem haec sententia non raro etiam de fornicatione carnali citari. Nec inepta sententia est, nam exempla docent, hoc scelere constrictos nihil habere pensi, sed quasi amentes ruere quocunque malesuada libido impellit. Et prophetam similitudo tum affectuum tum etiam eventuu

1) Fornicatio spiritualis et corporalis.

*) In marg. coll. Ien: Concio de fornicatione.

movit, ut fornicationem transferret ad idolatriae studium. Paria enim utrinque sunt omnia, nisi quod spiritualis fornicatio gravior et infinitis modis periculosior est, animi enim hac occupati et infecti, haud facile sanari possunt. Existimatur enim esse religio et summus dei cultus. Contra in fornicatione carnali manifesta turpitudo est, quae neque coram hominibus excusari aut defendi potest, nec coram conscientia. Deinde homines circumventi incommodis, quae turpis libido parit, peccare desinunt.

Itaque videmus in evangelii historia pharisaeos, insignes fornicarios, hoc est, idolatras tumentes opinione propriae iusticiae, plane esse incorrigibiles, et Christus libere eis exprobrat futurum, ut meretrices et publicani eos praecedant in regno dei.[1]

Apparet autem, hanc sententiam vulgo usitatam, et proverbii loco usurpatam esse (fornicatio et vinum[2] et mustum auferunt cor) nam haec duo vicia, fornicatio et ebrietas ita mentem capiunt, ut nihil se dignum cogitare, loqui, aut agere possit. Eleganter igitur puer Cyrus apud Xenophontem vino venenum admixtum dicit, quod videbat *τοὺς μεθύοντας καὶ ταῖς γνώμαις καὶ τοῖς σώμασι σφάλλειν*. Id quod comicus videtur voluisse exprimere cum dicit rusticus adolescens: Postquam surrexi, neque pes, neque mens satis suum officium facit. Et notum est illud Archilochi de impuro amore *ἔρως*

πολλὴν κατ᾽ ἀχλὺν ὀμμάτων ἔχευεν
κλέψας ἐκ στηθέων ἁπαλὰς φρένας.

Atque haec fuit causa, cur poetae fingerent ..pidinem caecum. Vere enim caeco nemo in ..nore sapit. Sed longe periculosius movetur ani..s, postque a fiducia, quae in deum poni debet,

1) Matth. 21. 2) Vinum et amor graviter laedunt.

discessit. Haec fornicatio nocentissima est, et ut propheta dicit, aufert cor. Amittitur enim verbum, amittitur noticia dei. Nec id solum sed implentur animi odio dei et verbi, et omne studium ponitur in idolatriae defensionem. Quae autem consilia, qui eventus hanc impietatem sequantur, non obscurum est, nota sunt pericula, in quae turpis amor involvit homines, nota sunt ebrietatis infinita mala. Sed omnia haec superat fornicatio spiritualis, quam et extrema pericula, et certus animae interitus sequitur.

[1]Contra fornicationem extant gravissimae conciones in Paulo et Salomone, ac horribilium exemplorum omnes historiae, tum sacrae tum profanae historiae plenae sunt, quibus ostendit deus, quam impense oderit vagas libidines.

[2]Ebrietas quoque multis modis detestanda est, quam Christus etiam hoc nomine nobis odiosam conatur reddere, quod, sicut propheta quoque hoc in loco concionatur, corda gravat. Cavete,* inquit, ne corda vestra graventur crapula. Duplex enim hic malum oritur, mandato divino cogimur ad laborem et ad certum operarum genus. Labor autem requirit industriam et solicitudinem. Sed haec nulla esse potest, ubi animi vino gravati sunt. Quanto autem genus vitae sublimius est, in quod divinitus te collocatum vides, tanto diligentius ab ebrietate cavendum erat, quae nihil recte geri sinit.

Alterum malum est, quod animi gravati vino ad verbum et orationem prorsus inepti sunt. Igitur tanquam nudati praesidio angelorum, qui timentes dominum circumvallant, exponuntur tyrannidi Satanae, et ut Christus dicit, priusquam sentiunt, obruuntur periculis. Haec recte conside-

1) Fornicatio. 2) Ebrietas.

*) In marg. coll. Ien: Lucae 21.

rata, pios animos movebunt, ut ab ebrietate caveant. Ac Paulus gravi verbo dicit:[1] Cavete a vino, in quo est Asotia, hoc est, vino dediti degenerant in feritatem, et omnino redduntur dissoluti. Sicut eleganter Seneca[2] dixit: Vicia vino concepta etiam sine vino durant. Sed redeamus ad prophetam, qui nunc hoc aget, ut ostendat, quomodo fornicatio adimat mentem seu cor.

Populus meus rogat lignum suum, et baculus eius vaticinatur ei.

Verbo ‚Schaal‘ utuntur Ebraei, sicut graeci verbo ἐρωτᾶν, et latini rogandi verbo, pro interrogare et petere. Ac videtur hoc loco aptissimum esse, si accipias pro petitione, ut sit sententia, invocant lignum, a ligno rogant opem in periculis, sicut statuarum invocationem pontifex quoquam in ecclesiam invexit.[3] Creditum enim est, statuas divorum certis in locis invocantibus magis esse salutares. Sed quid stultius, quid a communi etiam sensu alienius est, quam a ligno expectare opem? Quam credere, quod lignum, quae tu animo volvis et lingua effers intelligat?

Esaias igitur longa concione hanc hominum amentiam exagitat cap. 40.[4] Artifex, inquit, ex lignis sumpsit, et calefactus est, succendit et pinsuit panes, de eo autem quod reliquum fuit finxit deum, et adoravit, fecit sculptile et curvatus est ante illud, medium eius combussit igni, et de medio eius coxit carnes et comedit. Item, coxit pulmentum et saturatus est, et calefactus est, et dixit: Euge, calefactus sum, et sensi ignem, reliquum autem ligni deum fecit et sculptile sibi, curvatur ante illud et adorat illud ac obsecrat illud dicens: Libera me, quia deus meus es tu. Haec

1) Ephe. 5. 2) Seneca. 3) Statuarum et imaginum cultus. 4) Esa. 40.

copiosa est explicatio eius, quod Hosea dicit, rogare eos lignum.

Quae sequntur in Esaia, explicant quod Hosea dicit, cor auferri per fornicationem: Nesciunt nec intelligunt, obliti sunt oculi eorum, ne videant, et ne intelligat cor eorum. Non enim talis homo redit ad cor suum, non est sensus nec intelligentia in eo, ut dicat: Medietatem ligni huius combussi igni, et in prunis eius coxi panem, et assavi carnem, quomodo igitur de reliquo eius idolum facio? Et cur coram stipite ligni procido? Itaque lignum idem et cinerem pascit, et cor deceptum inclinat ad se, cum tamen non possit liberare animam. Et tamen homo non animadvertit mendacium esse in dextera sua etc. Malui reddere sententiam quam verba, id quod candidus lector non reprehendet.

[1]Atque haec quoque causa est, cur tantopere passim imaginum usus damnetur in scriptura, et nos quoque hortatores simus, ne scandalosae imagines in templis tolerentur. Etsi enim verbo eruditos haec non movent, tamen cavendum erat imperitis, nam scandali, occasionibus remotis, minus periculorum erit. Nec tantum homines quid tentent, respiciendum est, officina haec Satanae est, qui non cessat perturbare ecclesias, dum occasiones talium peccatorum in publico existunt Ac apud nos eo minus defendi statuarum usus potest, quod pleraeque mendaces sunt, et sicut propheta hic dicit, nihil sunt nisi lignum. Quid enim Georgii, quid Margarethae statuae sunt, quam figmenta Graecorum, Perseus et Andromeda? Verarum autem statuarum usus aliquis esse potest, ut admoneant de historia, sed hae quoque cum in idolatriam vertuntur, tollendae sunt, sicut in Micha pluribus disputavimus.

---

1) Cur damnentur imagines?

Qvia spiritu fornicationum deceptus est, ut fornicaretur deserto deo suo.

[1]Haec sententia ob antithesin magis notanda est. Sicut enim Zacharias vocat spiritum gratiae, sanctum spiritum, qui testatur de Christo, et notum nobis facit vuluntatem dei bonam, quod propter peccata eos, qui Christum amplectuntur, damnare nolit, [2]ita Hoaea hic vocat ,Ruah zenunim' malum spiritum, qui veras opiniones de deo eximit ex animis, et aut depravat aut penitus opprimit verbum, et implet animos fiducia creaturarum quae vera idolatria est. Non enim idolatria tantum putanda est adoratio statuarum, sed fiducia in propriam iusticiam, opera et merita, in opes, in hominum potentiam.[3] Haec sicut usitatissima, ita etiam nocentissima idolatria est, sicut Paulus[4] avariciam vocat idolorum servitutem. Quod autem impium esse censes his rebus fidere, et fiduciam in deum aeternum et omnipotentem abiicere?

In summitatibus montium sacrificant, et in collibus incensa adolent, sub quercu, tilia, fago, bona enim harum umbra est.

[5]Haec alia idolatriae species est. Etsi enim sacra haec fiebant in veri dei honorem, tamen in eo vicium erat, quod fiebant in loco divinitus non ostenso nec mandato. Igitur cum his cultibus coniuncta erat inobedientia, nam deus constituerat certum locum externis cultibus in Ierusalem seu templo, sed regnum Israel sacrificabat in aliis locis. Notandum igitur est, hosce cultus ideo re-

1) Spiritus gratiae. 2) Spiritus fornicationum. 3) Idoria. 4) Ephe. 5. 5) Cultus sine verbo suscepti.

Paulus in 1. ad Romanos[1] de gentibus quae discesserunt ab ea dei noticia, ndidit natura.

it autem propheta sine dubio ad synaeritatem, quae evangelium abiectura erat. n iam miser populus, et in errore hoc urus. Haec sententia nos merito exuscibat ad sedulam curam verbi dei, quid aliud agunt, qui verbum negligunt, quam itatem relinquant impiam.

autem impiorum, hoc est, aut carentium ut verbum negligentium finis sit, ostendit , cum claudit hanc concionem, et dicit: non intelligens, hoc est, qui verbo non udiri, et negligit verbum, corruet. Sicut quoque dixit: Vastatus est populus, quod ine verbo. Quid enim deus cum his faciat quibus donat verbum, et tamen verbo erulunt, quam ut eos tradat in reprobum senhoc est, ut sinat eos ferri suis consiliis, dopereant. Hic finis est idolatriae et impietatis. Quod ad grammaticam attinet, verbum ,Iephesignificat hoc loco deserta ecclesia seu coetu uli dei, segregari seu separari ad peculiarem um.

Si [illegible] s tu Israel, ne delinquat Iuda, [illegible] tis in Gilgal, neve ascendati[illegible] Auen, [illegible] iuretis: Vivit dom[illegible]

Long[illegible] oni [illegible] propheta exhortatio[illegible] um [illegible] exemplo Israelis ipsu[illegible] lect[illegible] religione ad idolatria[illegible] lim[illegible] psus est, sicut historiae [illegible] rin[illegible] exemplo Cainitaru-

2) [illegible] us in idolatriam.

paulatim sic est depravata, ut non nisi octo animae ab eo contagio tandem servarentur. Moabitarum et aliarum gentium idolatria populo in deserto occasio ruinae fuit. Salomoni quoque summo alioqui viro nocuit affinitas regum Aegypti, ut etiam Aegyptiorum cultus institueret, tandem regnum Iuda exemplo Israelis, peccare didicit, sicut historiae ostendunt.

[1]Recte igitur Paulus scandala comparat fermento, quod licet sit perexiguum, tamen paulatim totam massam pervadit. Ideo magno studio hoc agendum est, tum gubernatoribus ecclesiarum, tum etiam magistratui Christiano, ut mature nascentibus scandalis occurrant. Vere enim sunt sementis Satanae, itaque quancunque ecclesiae partem occuparit, tam copiose subnascitur, ut eradicari non possit.

[2]Gilgal notus locus est ex capite Iosuae 4. et 5.[3] Ibi enim positum monumentum est duodecim lapidum ad retinendam memoriam exiccati Iordanis. Ibi novus populus, in deserto natus et educatus, circumcisus est. Ibi pascha quoque domino est celebratum. Haec quasi divinitatem aliquam conciliarunt loco apud posteros. Itaque cum regnum Israel a Iuda discessisset, ibi coli deus ab idolatris tanquam in sancto loco ceptus est.

[4]De Beth Auen dubium est, extat enim hoc nomine civitas, Iosuae 7.[5] Sed de idolatria istic instituta nihil meminerunt prophetae, itaque ego existimo appellari a propheta hoc nomine civitatem Bethel, in qua Ierobeam erexit aureum vitulum. Est autem Beth El[6] nota ex capite Gene. 28.[7] Cum enim prius Luza appellaretur, Iacob volui Beth El appellari, quod ibi vidisset apertos coelos

---

1) Gal. 5. 2) Gilgal. 3) Ios. 4. et 5. 4) Beth Auen 5) Ios. 7. 6) Bethel appellatur Beth Auen. 7) Gene. 2

et angelos ascendentes et descendentes in scala. Sic enim dicit: Reverendus est locus iste, non enim hic est aliud quam domus dei et coeli porta.

Cum autem Ierobeam ibi aureum vitulum excitasset, noluerunt prophetae eum locum amplius Beth El (id est, domum dei) appellare, sed vicini oppidi nomine appellarunt Beth Auen,[1] id est, domum peccati, peccatum enim est, quidquid fit sine fide, hoc est, quidquid sine verbo dei aut contra verbum dei pro cultu instituitur.* Nam solum verbum est, quo sanctificantur omnia, et quo fides nititur ac confirmatur, haec mea sententia infra in ca. 10. ubi de vitulo in Beth Auen loquitur, cum in fine capitis clare ostendat propheta, se de Beth El locutum esse, ubi Ierobeam vitulum aureum voluit coli. Sic Satan ex Beth El domo dei facit Beth Auen, domum peccati, cum novos cultus contra verbum dei ab impiis institui curat.

Ad hunc modum impii reges, loca in quibus patriarchae sacrificarant, transtulerunt ad cultus idolatricos. Sed patriarcharum factum non erat rapiendum in exemplum, siquidem manifestum mandatum extabat de loco destinato cultibus.[2] Exempla autem dum demum sequenda sunt, cum habent additum mandatum. Abraham iubebatur divina voce mactare filium. Hoc mandatum non habebat Ahas. Igitur idem opus in Abraham verus dei cultus, et eximium obedientiae specimen fuit, in Ahas autem fuit abhominabile parricidium.

Ad hunc modum dives adolescens in evangelio mandatum habet vendendi omnia et distribuendi in pauperes. Sed impie facit monachus,

1) Beth Auen. 2) Exempla sanctorum non semper [s]equenda.

*) In marg. coll. Ien.: Rom. 14.

qui deserta vocatione discedit a rebus suis, et se concludit in monasterium, non enim habet mandatum, ut id faciat. [1]Retinenda igitur regula est, omnes cultus esse impios, qui sine mandato dei suscipiuntur, etsi similes cultus in patribus, qui mandatum habuerunt, laudati sunt.

[2]Quod de iuramento addit, facile intelligi ex superioribus potest. Non enim prohibitum sed mandatum est iurare: Vivit dominus,** Deut. 6. Pertinet enim ad gloriam dei, allegari eum testem veritatis, et sentire, quod inspiciat negocia nostra, et si quid contra conscientiam admittas, vindicaturus sit. Itaque iurare per se malum non est. Sed Israelitae gloriam hanc tribuebant idolis suis. Intelligebant enim deum, quem ipsi colebant in Dan, Gilgal, Bethel et aliis locis, ubi deus non poterat coli, siquidem alium cultui locum designarat. Igitur prohibet propheta ad hunc modum iurare, tribuitur enim gloria, quae uni deo debetur, idolis.

Quia enim sicut rebellis vacca Israel rebellavit, ideo tunc pascet eum dominus sicut agnum in vasto loco.

Pertinet haec quoque particula ad exhortationem, ut regnum Iuda moveri se sinat poenis, quae idolatras sequentur. ‚Parah sererah' significat vaccam impatientem iugi et indomitam, quae coërceri nequit. Huic comparat Israelitas, nam verbum dei est illud vinculum, quo nos alligavit deus, ne exorbitemus a vero, et indulgeamus cupiditatibus carnis. Hoc vinculum, inquit, Israel excussit.

1) Cultus impii qui.* 2) Iurare non licitum tantu[m] sed etiam mandatum.

*) In coll. Ien. deest: Qui. **) In marg. coll. Ie[n.] Deute. 6.

Non enim audit quae de veris cultibus deus per prophetas admonet, quaerit alia cultuum loca, ac templum Ierosolymitanum deserit.

Quae autem sequetur poena? Haec nimirum, ut erret sicut agnus in vasto loco, hoc est, ut inter gentes sit sine verbo et cultu dei. Perinde ac si hodie concioneris papistis: Admonemini verbo, ut corrigatis abusus, ut sacramentum porrigatis integrum, ut vivatis in sancto coniugio sine scandalo ecclesiarum. Sed quia non vultis acquiescere his monitis, fiet, ut in abusibus istis moriamini, sine sacramento, sine verbo, sine Christo. Agni in deserto similitudine ideo prophetam iudico uti, quia nihil calamitosius est agno, cum destitutus est pastore. Expositus enim est infinitis periculis, ad quae depellenda minime est instructus. Ideo Christus quoque similitudine agni errantis utitur, cum peccatorum miseram conditionem vult ostendere, et suam erga eos eximiam benevolentiam.

Ac hoc in loco promittitur spes aliqua, etsi enim certum est, hanc ovem in deserto et vasto loco pascendam, tamen additur consolatio, dominum eam pasturum.

Adiunxit se idolis Ephraim, dimitte eum.

Haec est conclusio concionis tam longae. Quia Israel ab idolis avelli non potest, relinquam eum gentibus vastandum, sicut supra quoque dixit: Non visitabo super filias vestras.

Vocabulum, quo idola hic appellat, nomen habet ab aerumnis. Non solum enim idolatrarum vita aerumnosa est, quod nullum sibi relinquunt ocium nec quietem, sed certa calamitas idolatriam sequitur.

Foede crapulantur, fornicantur turpiter, principes eorum vehementer delectantur confusione, ligabit igitur eos

ventus in alis suis, et confundentur in sacrificiis suis.

Non libuit hoc in loco verbum verbo reddere. Nam quod Ebraeus dicit: Foetuit vinum eorum, hoc nihil aliud est, quam quod foede crapulati sint. Sicut autem solet in epilogis, repetit propheta hoc in loco peccata regni Israel. Et addit, quae poena secutura sit.

[1]Idolatria initio felix est, hoc est, consequitur magnas opes et potentiam, ubi econtra vera religio esurit et alget. Quomodo autem soleant idolatrae opibus uti, exemplum a papistis peti potest. Vidi enim collegia canonicorum, aulas episcoporum et cardinalium, et apparebit eadem hodie fieri, quae in regno Israel propheta reprehendit, impinguatus enim, incrassatus, et dilatatus servus recalcitrat, sicut Moses loquitur.[2]

Hanc idolatrarum, tum impietatem, tum impuritatem, magistratus politicus tuetur. Nam reges et principes (quos hoc in loco propheta ex Psal. 47.[3] maginim scuta vocat, propter officium cui potentia eorum servire debebat) fere semper patroni impietatis et idolatriae existunt. Ideo dicit propheta, eos gaudere ignominia, hoc est, idolatria, quam ignominia et confusio tandem certo sequitur, sed quis erit finis? Nimirum is, de quo concionatur Samuel, 1. Sam. 12.** ‚Ve im harea hareu gam athem gam malkechem tisaphu‘ si quod malum est feceritis, et vos et rex vester peribitis.

Idem propheta hic minatur: Ligabit eos ventus in alis, hoc est, ira domini tanquam vehemens ventus agitabit et impellet vos, et confundemini in

1) Idolatria. 2) Deut. 32.* 3) Psal. 47.

*) In marg. coll. Ien.: Deute. 23. **) In marg. coll. Ien.: 1. Sam. 12.

sacrificiis vestris. Nam cultus idolatrici suscepti ad avertendam iram dei, deum magis irritant. Sic papistae hodie cum missis, supplicationibus, sanctorum cultu, aliud nihil faciunt, quam ut maturent sibi interitum. Hic idolatriae finis est.

V.

Avdite hoc sacerdotes, attendite domus Israel, et domus regis auscultate, quoniam de vobis iudicium fiet, quod estis laqueus in Mizpa, et rete extensum in Thabor.

[1] Habet hoc quoque caput reprehensionem idolatriae, et additam comminationem certae vastationis. Nihil enim deus minus ferre potest, quam contemptum sui verbi, qui perpetuus idolatriae comes est. Quia enim verbum ostendit veram rationem colendi dei, idolatrae neglecto verbo, fingunt ipsi sibi modum, quo deum colant.

Docet autem universa scriptura, ut primum amplectamur filium dei, qui factus est hostia pro peccatis nostris. Deinde, ut praestemus debitam obedientiam deo, ad quam nos vocat decalogus. Sed quid fit? Hoc vero cultu neglecto, Iudaei somniabant, etsi indulgerent peccatis, se per sacrificia sua habituros remissionem peccatorum. Sic apud nos monachus novum genus vitae eligit, ieiunat, vigilat, orat, vestit novo modo, celebrat

1) Idolatria semper cum contemptu et odio verbi coniuncta est.

missas, hoc studio sperat se remissionem peccatorum consecuturum.

Si autem quaeras, cur hos cultus susceperit? Non dicet verbo dei ita se cogi, sed allegabit maiorum religionem et exempla, quae imitari iudicat non malum esse. Quod si acrius instes et dicas, sine verbo susceptos cultus foedam idolatriam esse, statim orientur certamina, et cum impio cultu etiam odium verae doctrinae et caedes coniungentur. Utrinque igitur cogitur deus ad faciendum iudicium, ne vel opprimantur pii, vel idolatris impune sit discessisse a verbo, et novos cultus instituisse, quibus ceu laqueis irretiti alii, ad veram dei cognitionem venire non possunt.

[1]Porro haec reprehensio eo nomine etiam est notanda magis, quia ostendit ministerii rationem exigere, ut libere reprehendantur peccata, nulla ratione salva dignitatis. Non enim, sicut supra, in genere reprehendit domum Israel, sed nominat sacerdotes, item domum regis, hoc est, ipsum regem et totam aulam. Hae personarum certae et indubitatae notae sunt. Nec movet prophetam, quod periculum erat, ne magistratus publice notatus contemneretur, et istae iudicarentur seditiosae voces. Urget eum, ut hoc faciat aliud et maius periculum, quod videt exemplo potentiorum etiam subditos peccare.

Necessarium igitur est reprehendi scandalorum autores, praesertim si dignitate praestent. Sed res non caret periculo. Itaque mirum est, quod non ob hanc concionem statim ad supplicium raptus est Hosea, quod unus tantum audet, et damnat populum dei, sacerdotes et ipsum regem, ac minatur eis interitum, tum, cum regnum videretur

1) Etiam magistratus vicia reprehendenda.

reflorescere. Nam Ierobeam, sicut historia ostendit, magno successu administravit regnum Israel.

Debent autem ministri verbi hanc prophetae virtutem imitari, ne dum mollius tractant eos, qui in dignitate et imperio sunt, in fraudem inducantur simpliciores, movetur enim vulgus principum exemplis. Praecipue autem hoc agendum est, ne pontificios abusus reprehendamus negligentius. Non enim sapientum mundi iudicia curanda sunt, qui existimant posse retineri doctrinam sanam, etsi dissimulentur propter bonum pacis adversariae partis vicia. Maius enim periculum est in scandalo, cui mederi alia ratione doctores non possunt, quam si libere, quae prava geri vident, reprehendant.

Quod in Ebraeo est ‚Ki lahem chamispat' quoniam vobis seu contra vos iudicium est, idem est, ac si dicat: Quoniam dominus iudicabit, puniet, affliget vos.[1] Sic enim verbo iudicandi saepe utitur scriptura, sicut apud Paulum, si nos ipsos diiudicaremus, non iudicaremur a domino, hoc est, dominus non affligeret nos. Ad hunc modum etiam hoc in loco iudicii nomen accipitur in malam partem, et significat poenas. Alibi, ut supra in 2. desponsabo te mihi in iudicio, significat in bonam partem. Haec enim altera iudicii pars est, quod oppressis malis, liberentur pii.

[2]Mizpa mons est in Gilead citra Iordanem. [3]Thabor celebre montis nomen est in Galilaea etiam citra Iordanem, est autem eodem nomine Levitarum civitas in tribu Zabulon, sicut testatur clarus locus 1. Paral. 6.[4] quod Thabor cum suis suburbanis sit donata filiis Merari.

1) Iudicare significat etiam poenas infligere. 2) Mizpa. 3) Thabor. 4) 1. Paral. 6.

[1]Hieronymus, et eum secutus Lyra, nomen Mizpa appellative reddidit, pro specula, in qua dicunt constitutos ab impiis regibus milites, qui pios Israelitas, cultum in Ierusalem retinentes, observarent et retraherent. Sicut apud nos principes et episcopi suis interdicunt, ne nostras conciones audiant, et utantur nobiscum sacro sacramento.

[2]Sed aptius est, ut intelligamus in his locis Mizpa et Thabor peculiares cultus institutos a sacerdotibus et regibus, ut retineretur populus specie ista religionis, et de veris cultibus in Ierusalem non cogitaret. Hanc enim ob causam dicit, haec loca esse retia et laqueos, quod insidiarentur populo novis cultibus, ut eo maior ipsorum questus esset. Porro haec ministerii prophanatio est maximum peccatum, nam ministerium in ecclesia institutum est, ad docendos et explicandos animos ex erroribus et pravis opinionibus. At sacerdotes Israel eo studium omne convertebant, ut magis implicarent animos in idolatriam, et falsas de deo opiniones. Quod autem haec vera sententia sit, etiam sequentia probant.

Declinant dum tantum student victimis, itaque ego castigabo universos.

In Ebraeo est ‚ve schaheta setim heemiku‘ id si ad verbum reddas, sic sonat: Declinantes mactationem profundaverunt. Significat autem verbum ‚heemik‘ ferre quod nos dicimus radices agere, seu firmum ac validum esse et bene fixum. Sicut psal. 92.[3] Cogitationes tuae valde ‚Ameku‘

1) Mizpa.* 2) Mizpa et Thabor propria nomina.** 3) Psal. 92.

*) Deest in coll. Ien. **) Deest in coll. Ien.

profundae sunt, hoc est, firmae, quae tanquam aedificium benefundatum non possunt everti. Ad hunc modum hic quoque accipiamus, quod dicit, profundas factas mactationes, hoc est, sacrificia ita populo commendata, ita firmata, ut ex hominum animis ea opinio non posset eximi. Ac si nos diceremus, cultum missarum in papatu profundum factum, hoc est, altissime egisse radices, adeo ut nulla humana vi ex hominum cordibus potuerit illa fiducia evelli, et tamen verbo evulsa est.

Est autem egregia tapinosis in verbo ‚Schachat' quod cultum dei, quem Israel retinebat, vocat mactationem, quasi diceret: Profecto insignis cultus. Quid enim aliud facitis, quam quod lanii solent quotidie? Hoc modo non colitur deus, sed peccatum iugulandum et cupiditates fraenandae erant. Hoc sacrificio deus capitur, si accedat fiducia in promissum semen, nunc cum quidquid libet, etiam licere vobis putetis, in eo gloriamini tanquam in summo cultu, quod mactatis bestias.

Dictum autem aliquoties est, cur sacrificia divinitus mandata reprehendant prophetae. Non solum enim peccabant Israelitae, quod in loco prohibito sacrificabant.[1] Sed etiam vera sacrificia tum viciosa erant, quando addebatur ad ea opinio iusticiae. Non enim iusticia est nostrum aliquod opus, sed sacrificium filii dei. Hoc sacrificium qui abiiciebant, hoc est, qui nitebantur suis sacrificiis et operibus, hos scriptura ubique damnat, tanquam sacrilegos et idolatras. Non enim hoc modo deus vult coli, etsi hoc voluerit in suo populo obedientiae exercitium esse, vult rationalem cultum, sicut Paulus appellat, hoc est, vult, ut corda de deo recte sentiant, ut agnoscant suam indignitatem, et nitantur misericordia dei, ostensa in filio suo. Hic cultus ubi praestatur, ibi postea

1) Sacrificia Iudaeorum cum impia opinione.

etiam externa obedientia sacrificiorum et aliorum operum placet.

Ego novi Ephraym, et Israel non est absconditus a me, quoniam nunc fornicatus es Ephraim, et Israel contaminatus est.

Haec nota sunt ex superioribus, exprobrat enim eis idolatriam, qua polluuntnr mentes et omnia opera.

Non dant operam suam, ut revertantur ad deum suum, quoniam spiritus fornicationum est in medio eorum, et dominum non norunt.

Qvomodo hoc? Tamen non parcunt nec labori nec sumptibus, ut ostendant omnibus se religionis studiosos, et dei observantes esse. Hoc testantur templa, sacrificia, conciones et alia. Sed verum est prophetae iudicium, quod non cogitant reverti ad deum, et dominum non student cognoscere. Aversi igitur sunt a deo, et dei noticiam non habent.

[1]Sicut igitur supra damnavit idolatricos cultus, ita hic ostendit qui sint veri cultus, scilicet, converti ad deum, et nosse deum, hoc est, audire verbum et ei obtemperare. Igitur in eo omnia sunt posita, ut verbum audiamus, et ei obtemperemus. Tum enim non avertemur a deo, non sequemur nostras cogitationes, non ipsi nobis fingemus cultus, sed eos cultus pertinaciter retinebimus, quos videmus ostendi et mandari verbo. Hoc si papa fecisset, non missarum prophanatio, non sanctorum idolatrica invocatio, non aliae impiae caeremoniae in ec-

1) Veri cultus obedire verbo dei.

clesiam essent invectae. Sed quia verbum neglexit, et dedit tentationi locum, in immensum crevit superstitio. Quae sequuntur, poenas idolatriae ostendunt.

Hvmiliabitur superbia Israel videntibus ipsis. Israel enim et Ephraym ruent in iniquitate sua, ruet etiam Iuda cum eis.

Haec est poena idolatriae, quod affligentur et amittent religionem, regnum, opes, et omnia quae habuerunt. Est autem hoc eo gravius, quod propter peccata hoc eis acciderit, sicut dicit: Ruent in iniquitate sua. Utrinque igitur praemebantur,* nam corpus incommoda captivitatis, aninum autem conscientia peccati torquebit. Hic finis est impietatis, quando neglecto verbo in idolatriam prolabuntur animi.

Differt autem dominus poenas, ut spacium poenitentiae concedat peccatoribus. Non enim delectatur eorum morte, mallet converti eos et vivere. Ideo tanquam pastor voce verbi sui quaerit errantes oviculas, sed cum obstinati pergunt, et admonitiones omnes contemnunt, apprehendit eos sera sed gravis poena, hoc omnium peccatorum certum est iudicium.

De Iuda meminit hic, quia enim, ut historia ostendit, idolatriae socius fuit, etiam poenarum aliquam partem sortitus est. Nam Assyrius tribum Iuda graviter afflixit, sicut ex Esaia patet.

Cvm gregibus et armentis suis ibunt, ut quaerant dominum, et non invenient, subduxit enim se ab eis.

---

*) In marg. coll. Ien.: Premebuntur.

Haec est calamitas, quae longe illam corporalem vincit. Sed est propria et vera poena neglecti verbi. Supra dixit propheta, decipi homines frequentibus mactationibus, quod is non sit verus cultus dei, quomodo enim deum laniena pecudum delectare aut placare potest? Nunc igitur, cum in summo et praesenti periculo sunt, ad illos cultus recurrunt, propter quos plectuntur.

Haec ratio non est placandi dei. Peccata agnoscenda et corrigenda erant, erat petenda venia, et sperandum in misericordia dei propter sacrificium promissi seminis. Hac ratione placatur deus, et haec vera est poenitentia,[1] per quam ad gratiam patet aditus. Sicut regem Nebucad Nezar docet Daniel,[2] videbat in proximo adesse poenam, quod abuteretur regno ad superbiam, et tyrannidem, et veram religionem negligeret.[3] Monet igitur, ut meminerit, se non ideo in hoc fastigium rerum positum esse, ut superbe imperaret, sed ut subditorum diligentem ageret curam, et serviret eorum necessitatibus. Haec enim est iusticia seu misericordia et eleemosynae, de quibus concionatur. Ita fiet, inquit, cum correxeris peccata, ut poenam effugias, quae certo secutura est, nisi meo parueris consilio.

Ad hunc modum Israelitae debebant agnoscere peccatum, quod contra verbum imolarant in locis prohibitis, debebant redire ad cultum in Ierusalem, et niti misericordia dei, non suis sacrificiis, sed hoc non faciebant, ideo quanto ipsi urgebant suos cultus gravius, tanto gravius irascebatur dominus.

Inspice iam papae ecclesias, et videbis eadem.

---

1) Vera poenitentia. 2) Daniel. 4.* 3) Danielis concio ad Regem.**

---

*) Deest in coll. Ien. **) Deest in coll. Ien.

Non abiiciunt missas, non invocationem sanctorum, non meritorum fiduciam, sed his tanquam summis cultibus sperant se depulsuros Turcam, et maiore studio in eos incumbunt, quam antehac unquam. Quod enim ante non solebant, nunc mandatis cogunt subditos ad hanc idolatriam, et diligens fit inquisitio in eos, qui negligentius superstitionem videntur curare. Quis autem non sentit, cum hoc modo quaerant dominum, eum non inveniri, sed discessisse ab eis. Itaque tanto successu contra eos belligeratur Turca.

Illustris hic locus est, qui pertinet ad doctrinam de poenitentia, quae non in externis cultibus, sed in emendatione peccatorum, et fiducia misericordiae dei posita est.

Spreverunt dominum, quia filios alienos genuerunt, nunc igitur devorabit eos mensis una cum agris ipsorum.

Qvomodo spernunt dominum, qui, ut propheta dixit, quaerunt dominum cum bobus et ovibus? Quem enim quis spernit, hunc non quaerit, non sumptus eius causa facit etc.

[1]Sed aliquoties diximus, dominum quaerere aliud nihil esse, quam amplecti verbum, verbo attendere, verbo parere, non instituere alios cultus, non credere aliam salutem, quam verbum ostendit.[2] Ita contemnere deum, est negligere verbum, fingere cultus praeter verbum, niti aliis rebus quam verbum iubet.

Ad verbum igitur respiciendum est, si certo iudicare vis, qui nam vere curent seu quaerant deum, et qui contemnant deum. Nam qui neglecto verbo iudicium volet sumere ab externa rerum specie, falletur. Quantum enim studium

1) Deum quaerere quid? 2) Contemnere deum.

religionis in Ahab, in Manasse, et similibus sit, videmus omnes. Nam ne liberis quidem parcunt, ut ostendant se deo libenter velle rem gratam facere, et ei servire, sed qui hos cultus ad verbum confert, videt esse extremam idolatriam, aeternis flammis dignam.

Auget autem peccatum propheta, quod addit de alienis filiis, significat enim scandalum, quod posteritati ponitur. Haec enim quia maiorum vestigiis insistit, non potest pervenire ad verae religionis agnitionem. Sic videmus in adversariis, quam pertinaciter maiorum exempla retineant. Idem autem utrosque manet iudicium: Vorabit eos mensis, hoc est, idolatria perdet eos. Mensem enim accipi hic iudico, sicut supra: Neomeniam cessare faciam, nam Iudaeorum expositionem de mense non probo.

Clangite cornu in Gibea, et tuba in Rama, canite classicum in Beth-Auen, post te o BenIamin. Ephraym in desolationem erit in die correptionis.

*Hic quoque quid alii sentiant, relinquo iudicium lectori, mihi videtur esse vehemens adhortatio, ut in his tanquam editioribus locis, publice hoc proclametur, quod Ephraym in die, cum dominus eam visitabit, desolandus sit, hoc est, captivus abducendus in gentes sine ulla spe reditus, ne putent has minas esse vanas. Sic enim solent impii, contemnunt iudicium dei, nec putant deum tam saevere animadversurum, sunt igitur securi. Hanc securitatem optat propheta eximi posse animis, et hortatur, ut ubique hoc domini futurum iudicium innotescat.

---

*) In marg. coll. Ien.: Adhortatio ut proclametr Ephraim captivum abducendum.

TRIBUS Israel fideliter praemonui.

EGREGIA particula, quod summo studio dicit se praemonuisse de eventu, sed frustra, nam et retinuerunt idolatriam, et contempserunt minas et iudicium dei. Ad hunc modum Germania quoque varie admonetur.[1] Imprimis autem episcopi admonentur officii, ut emendent abusus, et veram doctrinam curent tradi. Sed quotus quisque est, qui serio de hac re cogitet? Igitur etsi subitis calamitatibus circumveniuntur suo tempore, tamen nihil patientur, quod non longe ante praedictum sit. Adeo impietas omnibus seculis sui similis, hoc est, pertinax, obstinata, et incorrigibilis est.

PRINCIPES Iuda similes sunt transferentibus terminos, ideo effundam super eos furorem meum tanquam aquam.

QVIA idem eorum, quae sequuntur, argumentum est, recte coniunguntur cum superioribus. Videtur autem minus necessaria et iniucunda haec perpetua de poenis impietatis repetitio. Sed meminerimus neque uno die nec loco habitas has conciones, et ipsa humanarum mentium obstinatia opus habet, ut eadem saepe inculcentur, si qui in viam reduci ab erroribus queant.

[2]Utitur autem hoc in loco propheta nova figura, quod principes Iuda comparat cum his, qui terminos mutant, etsi enim discessionem a verbo et vera ac avita religione significat, tamen notat hac figura etiam avariciam et studium quaestus, uod in idolatris est perpetuum. Sicut etiam paistarum exemplum ostendit. Nunquam sic urerent Missas, si utilitates Missae, ut quidam

---

1) Germania admonetur. 2) Terminos mutare

appellare solet, non essent tantae. Sic alias traditiones non defenderunt tam pertinaciter, si non ex iis tam uber quaestus esset.

Regnum igitur Iuda post defectionem regni Israel aliquandiu puram doctrinam et cultus veros retinuit, sed tandem exemplo decepti et inescati, uberiore quaestu sacerdotes Iuda, et principes ipsi quoque idolatriam amplexi sunt. Sicut autem terminos nemo sine peccato transfert, ita quoque veteris et verae religionis corruptela et depravatio certam poenam affert. Ideo minatur dominus se iram suam, sicut aquam, effusurum. Aqua enim non solum recto cursu cum impetu fertur, sed etiam diffunditur utrinque in latera. Ita minatur iram suam grassaturam dominus, et ostendit historia, quomodo Sanherib regnum Iuda longe lateque usque ad ipsam Ierusalem vastarit.

Ephraim vim patitur, et iudicio conteritur, eo quod secutus est mandatum.

Haec de vastitate regni Israel accipiuntur, quod gravius quam regnum Iuda afflictum est. Vim attulit ei hostis, Assyrius, sed id neutiquam potuisset, nisi domini iudicio prius esset contritus Israel.[1] Significat enim hic iudicium poenam, quae propter peccatum irrogatur a iudice. In iudicio enim utrunque solet. Puniuntur mali, et vindicantur boni. Ideo iudicii vocabulum Ebraei in utranque partem accipiunt. Sicut autem principes Iuda accusavit de motis terminis, ita regnum Israel accusat, quod paruerit mandato suorum regum, nam hoc significat vocabulum ‚zaf'.

Sed inquies: An non haec virtus est, cum subditi autoritatem magistratus sui sequuntur? Cur igitur hoc in crimen trahit propheta, et minatur

1) Iudicium.

huic obedientiae poenas? Respondeo: [1]Magistratui praestanda est obedientia in civilibus, et quae sui (ut loquntur) fori sunt. Cum autem magistratus extra suum forum, prosilit in forma dei, et vult mandare quae verbo dei prohibita sunt, hic si quis obedit, peccat. Agnoscendum enim est mandatum superioris domini, et ei parendum, sicut Petrus dicit: Deo magis obediendum esse, quam hominibus.*

Urgetur Germania hodie hoc quoque peccato. Non solum enim episcopi cogunt suos ad idolatriam, sed faciunt idem principes. Ac iudicamus nos plerunque illud magistratus peccatum ipsis nociturum, non subditis. Sed prophetam hic audi, is diserte dicit, puniendum Israel, quod ierit post mandata suorum regum.

Quid igitur faciendum erat? Erantne reges eiiciendi regno, aut vis paranda contra eos? Non. Sed iniuste imperantibus non erat parendum, ac potius patienda extrema, sicut exemplum Danielis et suorum coniunctorum ostendit. Ad hunc modum suis episcopis et principibus idolatriam retinentibus, et ad eam cogentibus suos, subditi non parere debebant, dei enim mandatum maius est quam hominis, et est quoque obedientiae maius premium. Nam hic corpus tantum ad breve tempus relinquit illaesum, ille autem corpus et animam servat in aeternum.

Ego enim quasi tinea sum Ephraim, et quasi teredo domui Iuda.

[2]Hic exponit, quae illa vis sit, et quis iudex, qui Israelem contriverit, nempe dominus ipse. Ac utitur illustribus figuris.

1) Quatenus parendum Magistratui.** 2) Dominus tinea et teredo appellatur.

*) In marg. coll. Ien: Act. 5. **) In coll. Vuitt. legitur: Quam vatenus sqq. (sic!)

Tinea enim nihil mollius est, non enim tactum sustinere potest, et tamen paulatim arrodit pannum ut ad vestiendum prorsus sit inutilis.

‚Rakaf' est minutissimus vermiculus, latini teredinem, nisi fallor, appellant, sed etiam grandia ligna erodit paulatim.

Sic ira domini superbissime contemnitur ab impiis, tanquam si sit vana et sine viribus, sicut tinea et teredo, sed tamen quidquid occupaverit, hoc paulatim perit, nec potest ulla ratione restitui in integrum.

Quare pertinent hae conciones ad nos docendos, ne simus securi, sed ut timeamus dominum, et ambulemus in viis eius. Alioqui nullum robur, potentia nulla tueri nos poterit. Sicut videmus a minutissimis vermiculis densissima robora erodi, ut putrescant et concidant. Quae sequuntur, ostendunt quis hypocritarum in periculis sit animus.

Vidit Ephraim infirmitatem suam, et Iuda vulnus suum, et abiit Ephraim ad Assyrium, et misit ad regem Iareb. Sed ille non potuit mederi vobis, nec sanare vulnus vestrum.

Svpra dixit, idolatras in periculis nihil minuere de idolatria, sed eam urgere vehementius. Cum e contra vera poenitentia postulet, ut acquiescamus in verbo, et cultus in verbo propositos ac mandatos amplectamur. Eos autem, qui sine verbo instituti sunt, abiiciamus, itaque hoc primum est quod idolatrae peccant. Deinde etiam in eo peccant sicut hic propheta ostendit. Sustentare debebant se spe misericordiae et auxilii divini, sed hanc in totum nullam habent et confugiunt ad spem auxiliorum, quam ostendunt opes et potentia mundi

1) Idolatrae in periculis confugiunt ad praesid humana.

Sic cum urgerent Israelim Syri vicini, Ephraym se coniungebat cum Assyrio, et magna vi argenti emebat auxilia. Cum postea ab Assyrio immineret malum, coniunxit se cum Iareb, sicut Iuda petebat auxilium ab Aegyptiis. Etsi enim quis rex Iareb[1] sit, non constet, tamen clarum est, reprehendi hic fiduciam humanorum auxiliorum.

Pertinet igitur haec quoque particula eo, ut doceat de vera poenitentia, ut primum abiecta idolatria acquiescamus in verbo. Deinde ut spem nostram habeamus positam in deo, qui et peccata remittit, et poenas mitigat iis, qui peccare disinunt. Qui autem nolunt hanc poenitentiae formam, et retinent idolatriam, sicut papistae, hi properant sibi exitium, et qui ad humana auxilia confugiunt, de his dicit propheta: Non potuerunt sanare vulnus tuum. Cur hoc?

Qvia ego sum velut leo Ephraym, et velut catulus leonis domui Iuda. Ego ego rapio et vado, tollo et nemo eripit.

Non Assyrius regnum Israel, non Babylonius regnum seu domum Iuda vastavit, sed ipse dominus, qui sicubi coeperit indignari, vere est sicut leo, cui quod arripuit eripi non potest. Nos quoque hodie iudicemus hanc esse causam, quod tanto successu contra nos pugnat Turca. Si enim nos coniungeremus cum domino, et eum nobis non constitueremus inimicum per peccata nostra, impius hostis etiam daret paenas nefarii conatus. Nunc cum maturi sumus poenis, impia consilia fortunantur.

Repetitio pronominis pertinet ad reprimendam ecuritatem idolatrarum. Existimant enim se diigi a deo propter cultus, quos praestant, sed dominus testatur se odisse eos.

1) Iareb.

VI.

Vadam, revertar ad locum meum, donec abiiciant peccatum, et quaerant faciem meam, in tribulatione sua accelerabunt ad me.

*Hic incipit nova concio de regno Christi, qua solatur propheta pios, ne istis calamitatibus, qua impendebant deiici animum sinant. Sic enim solent prophetae. Cum vident maiorem populi partem secure in peccatis pergere, et cumulare sibi iram, convertunt se ad pios, quos publicarum poenarum vident esse socios, ut discant spe gratiae per Christum futurae mitigare dolorem, quem publica calamitas concitavit. Est autem maxime insignis hic locus, docet enim de gravissimis rebus, de consilio, quo affligit deus suos, de vera poenitentia, de fide, de resurrectione Christi et fructu eius, et de toto evangelii ministerio quale id sit, et quos sit pariturum fructus. Itaque non est negligenter transeundus.

Natura sic sumus, cum affligimur, iudicamus deum nobis esse iratum. Ac verum est, odit deus peccatum, et ideo infligit poenas.[1] Sed verbum ostendit insignem differentiam inter iram dei et hominum. Homines cum irascuntur, frustra speres ab eis beneficium. Ideo Christus cum 5. praeceptum enarrat, manifeste dicit, quod qui irascitur fratri, homicida sit.[2] Sed dei ira est ira iudicii. Etsi enim peccatum odit et punit, tamen personam non odit. Diligit enim mundum, sicut ipse Christus docet Iohan. 3[3] et Paulus[4] dicit, nos a deo di-

1) Differentia inter dei et hominis iram. 2) Ira dei 3) Iohan. 3. 4) Rom. 5.

*) In marg. coll. Ien.: Consolatio piorum.

lectos, tum cum essemus inimici. Coniuncta igitur est ira dei cum dilectione, hoc est, cum studio servandi et salvandi homines.

[1]Talis ira hominum non est, ea enim coniuncta est cum studio nocendi, et extinguit prorsus dilectionem. Et tamen voluit deus suae irae quae dilectionis ira est, vestigium quoddam in natura relinquere. Ideo Salomo similitudine ab hominibus sumpta utitur, cum dicit: Filium quem diligit pater castigat. Hic enim utrunque videmus, quod et odit peccatum pater, et tamen personam quae peccavit, diligit. Ac ipsa dilectio, quod mirabile est, irae causa est, nisi enim diligeret pater filium, sineret eum impune ferri suis cupiditatibus. Sed quia hoc videt filio exitiale fore, frenat cupiditates saeveritate disciplinae et plagis.

Hoc consilium dei propheta hic eleganter explicat. Horribile irae exemplum erat, abiici totum populum Israel in gentes, et ibi relinqui in perpetua, non solum servitute, sed caecitate et ignorantia dei. Iudae conditio etsi esset melior (nam sicut infra dicet, servabatur ad messem promissam) tamen duriter habitus est, quod vastato templo et toto regno totos septuaginta annos inter gentes captivus habitavit. Itaque populus fuit quasi sine deo, nam dominus, sicut hic minatur, abiit in suum locum, hoc est, reliquit idolatras plectendos gentibus, nec defendit eos contra gentes. [2]Quo autem consilio hoc fecit? Eo nimirum, ut agnoscerent peccatum suum, et quaererent faciem domini, hoc est, ut amplecterentur verbum, et cultus in verbo propositos. Haec enim proprie facies dei est, qua se revelat et nobis quasi conspiciendum offert, verbum scilicet et cultus externi, verbo mandati.

1) Ira hominum. 2) Quo consilio deus affligat?

[1] Atqui dices: Poterat hoc fieri alia ratione minus dura, et quae misericordiae dei esset convenientior? Respondeo: Non poterat. Nam hoc usu discimus, idolatras dum utuntur secunda fortuna plane esse incorrigibiles. Sicut enim supra Hosea testatus est, hos ipsos successus, quibus utebantur, idolatriae ferebant acceptos, et ideo magis incumbebant in eam.

Etsi igitur deus poterat uti mitioribus remediis, tamen ea non admittit hominum pravitas. Quae enim mitior potest esse ratio, quam quod verbo admonet peccatores, ut emendent peccata et poenarum causas vitent? Sed nihil hac ratione proficit deus. Castigandi igitur sunt, et quidem adeo duriter, ut nulla exercendae idolatriae relinquatur facultas. Dum enim adversarii religionis nostrae, aut in pace vivunt, aut ex longinquo rumoribus bellorum terrentur, nullum idolatriae finem faciunt. Itaque quotidie gravius incumbit Turca, donec etiam facultatem idolatriae exercendae adimat deus.

[2] Felices autem sunt, qui consilium dei hoc modo intelligunt. Hi enim veram viam ad poenitentiam insistunt, hoc est, agnoscunt peccata, propter quae iram dei venisse norunt, et ea emendant. Deinde quaerunt faciem domini, hoc est, nihil suscipiunt aut instituunt contra verbum aut sine verbo, et incipiunt fidere misericordiae domini, quod sicut percussit, ita et fovere et sanare velit. Animi autem sic instituti acquiescunt voluntati dei. Fiducia enim misericordiae dei se consolantur, et spe futuri boni vincunt praesentia incommoda, unde nascitur vera pacientia, et voluntaria obedientia.

Verbum ,ieesmu' varie exponunt, sed sicu

1) Deus cogitur graviter punire idolatras. 2) Ver poenitentia.

‚Asma' significat peccatum, et hostiam pro peccato, ita verbum ‚Aschem' utrunque significat, peccare, et peccatum expiare sacrificio. Non solum igitur significat propheta eam poenitentiae partem, qua agnoscimus peccatum. Sed etiam fidem, qua sacrificium Christi pro peccatis oblatum amplectimur, et a peccatis mundamur. Tum enim sacrificamus pro peccato, cum sacrificium Christi nobis fide applicamus. Ideo ‚Aschem' libuit vertere, abiicere seu deponere peccatum, ita enim utrunque complectimur, et sacrificium Christi, quo peccata nostra a nobis transtulit filius dei, et emendationem, quae semper cum fide coniuncta est.

[1]Sicut igitur nemo periculose decumbens a medico et medicina abhorrere debet, honorandus enim est medicus propter necessitatem. Ita quoque cum afflictio sit medicina animae, qua deducimur in cognitionem peccati et urgemur ad quaerendum firmum auxilium contra peccatum, non debemus eam odisse, non querulari, muliercularum more, sed deo gratias agere, qui nos visitavit non in ira, quanquam est ira, sed in gratia. Irascitur enim, ne perduremus in peccatis, sed ut convertamur et salvemur. Quod si absque hoc ira esset, periremus in peccatis. Nam ea demum gravissima ira est, cum peccata non punit dominus, sed sinit homines ferri suis cupiditatibus, sicut supra dixit in 4. de filiabus fornicantibus. Vexatio enim dat intellectum. et facit attendere verbo, sicut hic dicit: In tribulatione sua mane me quaerent. Nota autem phrasis est in verbo ‚Schihar' quod significat vehemens studium et festinationem.

VENITE et revertamur ad dominum, quoniam ipse laceravit et sanabit nos, percussit et medebitur nobis.

1) Quid faciendum, cum sentimus poenas peccatorum.

Hoc quoque ad poenitentiae verae descriptionem pertinet. Qui enim dicit se velle reverti ad dominum, fatetur quod a domino discesserit. Sic igitur damnat ecclesia collecta ex reliquiis Israel uno verbo omnes cultus et sacrificia omnia, quibus hactenus est usa.

Sed quomodo revertitur ad dominum? Sic nimirum, quod non suas cogitationes, non mandata suorum principum, non exempla vicinorum, sed ipsum verbum sequitur, ac cultus in verbo mandatos retinet. [1]Supra autem ostendimus, qui sint veri cultus, nempe obedientia erga legem, cum confessione peccati. Deinde fides, quae apprehendit hostiam Christum, ac statuit quod ipsius merito sumus iusti et deo reconciliati. Etsi autem, quod ad externam vitae rationem attinet, magna officiorum varietas est, tamen ea quoque ad decalogum referenda sunt, ac sentiet se unusquisque deo serviisse, cum vocationi servit.

Itaque non solum confessionem praeteritorum peccatorum haec verba includunt, quod dicit ecclesia se reversuram ad dominum, sed etiam insignem fiduciam misericordiae et auxilii ostendunt. Nemo enim in periculo suo ad illum confugit, a quo metuit malum. Ideo addit ecclesia: Ipse diripuit nos, sed sanabit quoque, vulneravit nos, sed vulnera quoque obligabit, seu sanabit emplastro impositio.[2] Id enim significat verbum ‚Habasch' non potuit autem propheta fiduciam misericordiae significantius ostendere. Sic enim natura solemus, a quo plagas vel accipimus vel metuimus, eum odimus et fugimus.

Quod igitur ecclesia ex reliquiis Israel collecta post acceptas plagas, tamen confidit deum allaturum opem et sanaturum vulnera, hoc eximiae fiduciae signum est, cuius in liberis bene educati

1) Veri cultus. 2) Fiducia misericordiae.

similitudo est. Hos enim perpetua parentum consuetudo ita retinet in officio, ut etiam post acceptas plagas parentes amare non desistant, sed se cum eis coniungunt ac sperant ab eis usitata beneficia. Causam autem huius affectus in liberis cernimus esse, non tam naturam, quam longa consuetudine spectatam benevolentiam.

[1]Pertinet autem hic quoque locus eo, ut discamus recte iudicare de afflictionibus, quod dominus, non ideo infligit plagas, ut penitus abiiciat nos, et damnet, sed ut nos peccati admoneat, et excitet ad poenitentiam, ac postea iterum nos sanet, ac nostri misereatur.

[2]Misere tractatus est in exilio Manasses, sed si absque ea plaga fuisset, nunquam desiisset persequi veram ecclesiam, et idolatricos cultus urgere, postquam igitur urgetur poenis, peccati admonetur, ac dolet de peccato, ita tamen, ut in ipso sensu irae retineat spem misericordiae. Haec vero est insignis virtus, non nata ex carne et sanguine, sed ex verbo, quo spiritus sanctus accendit corda, ut statuant deum etiam tum, cum irascitur et punit, esse misericordem, et nobis bene velle. Hoc non videbat Cain,[3] non Saul,[4] igitur caeci urgebant interitum suum abiecta spe veniae.

Notandus igitur diligenter hic locus est, quod ita belle poenitentiam describit, ac coniungit cum sensu irae fiduciam misericordiae.

Vivificabit nos post biduum, in die tertio faciet nos surgere, et vivemus ante faciem eius.

Hieronymus recitat Iudaeorum sententiam de tribus diebus. Sed quid expectabimus sani ab is in prophetarum explicatione, qui prophetas, si

1) Cur deus cruci nos subiiciat? 2) Manasses. 3) Cain. 4) Saul.

acrius eos urgeas, plane negant? Delectentur igitur eorum ineptiis et quaesitis cavillis, qui volent, ego indignos iudico, quos, cum sacra explicamus, vel inspiciamus.

Primum igitur lector hic diligenter verba prophetae ponderet: Vivificabit nos, inquit. Ergo prius mortui sunt, et addit tempus post biduum vivificabit nos, et tertia die suscitabit nos. Quomodo aut cur? Nimirum, ut vivamus ante faciem eius, hoc est, in vita, in qua ipse vivit.

[1]Haec diligenter aestimata arguunt prophetam diserte loqui de Christi resurrectione, et hunc esse locum, quem Paulus innuit 1. Cor. 15[2] ubi dicit: Resurrexit Christus tertia die secundum scripturam. Non enim solum urgeri potest, quod dicit post biduum, et tertia die, sed quod addit: Dominus vivificabit nos, et vivemus coram ipso, haec non nisi ad resurrectionem carnis nostrae et vitam aeternam referri possunt.

Sed inquies: Non loquitur de Christi resurrectione seu reditu in vitam aeternam, sed de nostra, nos enim, inquit, vivificabit post biduum? etc. Respondeo: Hoc ipsum maxime dignum est observatione. Ostendit enim hoc modo fructum resurrectionis Christi. Christus enim solus est, qui post biduum vivificatus est, et tertia die resurrexit a mortuis.[3] Ostendit autem propheta huius resurrectionis fructum ad nos quoque pertinere. Itaque Christi vitam, nostram vitam, et eius resurrectionem, nostram resurrectionem facit, sicut Apostoli quoque solent, Paulus Coloss. 3[4] dicit nos mortuos, et vitam nostram cum Christo in deo absconditam. In capite 15. primae ad Co-

1) Locus de resurrectione Christi et nostra. 2) 1. Cor. 15. 3) Christi resurrectio nostra est.* 4) Coloss. 3.

*) In coll. Ien. deest vocabulum: est.

rinth.[1] dicit: Si Christus praedicatur resurrexisse a mortuis, quomodo dicunt quidam resurrectionem mortuorum nihil esse? Item: Christus resurrexit, te factus est primitiae dormientium, quia per unum hominem mors, et per unum hominem resurrectio mortuorum venit. Sicut enim per Adam omnes moriuntur, ita vivificabuntur omnes per Christum. Haec sententiae ostendunt fructum resurrectionis Christi hunc esse, ut nos quoque resurgamus et vivamus.

Itaque propheta recte mutat personas, dicendum enim erat: Christus vivificabitur post biduum et tertia die resurget. Sicut Petrus* dicit, vivificatum spiritu, nam ita accidit, ut Christus tertia die resurgeret, at propheta inquit, nos vivificandos post biduum, et tertia die, quo Christus resurrexit, resurrecturos. Idque ideo, quia enim peccato demersi in mortem, perpetuo eramus in morte mansuri, filios dei nostra peccata in se transtulit, et pro eis satisfecit in cruce. Ac postea resurgens mortem quam pro nobis obierat, vicit. Itaque nos tum resurgere et vivere coepimus, cum Christus resurgeret, per eum enim nostra mors devicta, et vita, quam amiseramus, reddita est.

Danda autem diligens opera erat, ut ad hunc modum resurrectionem Christi nobis applicaremus, ut cum audis, Christum tertia die resurrexisse, certo statuas te una cum ipso resurrexisse, sicut revera est, quanquam nondum revelatum est. Ideo enim Paulus[2] Christum vocat primitias dormientium, quod primus in vitam seipsum ex morte excitavit, et nos eum secuturi sumus. Ac dicit, nobis a deo datam victoriam mortis et peccati per Christum.

1) 1. Cor. 15. 2) 1. Cor. 15.**

*) In marg. coll. Ien.: 1. Pet. 3. **) In coll. Ien. legitur: 1. Cor. 13.

Non autem opus est solicite inquirere, cur non satis sit prophetae dixisse: Tertia die surgere nos faciet, sed etiam addit de biduo: Post biduum vivificabit nos. Etsi enim poterat dici, tertiam diem et post biduum idem esse, aut saltem biduum includi in tertiam diem, tamen nihil prohibet, cum hi duo articuli fidei nostrae destincti sint: Descendit ad inferna, et tertia die resurrexit, hoc quod de biduo dicit, transferre ad descensum ad inferna, oportet enim credi hunc descensum fuisse aliud quiddam, quam quod sepultus est.

[1] Et Petrus hunc descensum videtur explicare, cum dicit 1. Pet. 3.* Christum pro peccatis nostris mortuum, iustum pro iniustis, ut nos ad deum adduceret, mortificatum quidem carne, vivificatum autem spiritu. Quo et his, qui in carcere erant, spiritu veniens praedicavit, qui increduli fuerant aliquando, quando expectabatur dei pacientia in diebus Noae, cum fabricaretur arca. Hic Petrus clare dicit, non solum apparuisse Christum defunctis patribus et patrarchis, quorum sine dubio Christus aliquos, cum resurgeret, secum ad vitam aeternam excitavit, sed etiam aliquibus, qui tempore Noae non crediderunt, ac expectaverunt pacientiam dei, hoc est, qui sperarunt deum non sic duriter grassaturum in universam carnem, praedicasse, ut agnoscerent sibi per Christi sacrificium peccata condonata esse. Complectitur igitur propheta hoc in loco ecclesiam omnium temporum, hoc est, non eam solum, quae sub lege et post legem, sed etiam quae ante diluvium extitit.

Quod dicit: Vivemus ‚Lipanaf' ante faciem eius, etsi aliqui referunt ad vitam piorum in hoc seculo, tamen certo includit aeternam vitam, quai

1) Locus Petri de descensu Christi ad inferos.

*) In marg. coll. Ien.: 1. Pet. 3.

incipimus fide possidere, dum hic vivimus, sicut Iohannes dicit:[1] Nunc sumus filii dei, sed nondum revelatum est, cum autem revelabitur, erimus sicut ipse est.

Et sciemus, et incumbemus in id, ut cognoscamus dominum.

Nota est phrasis in verbo ‚Iada'.* Complectitur enim noticiam dei, et ministerium verbi, quo vera dei noticia propagatur. Pertinet igitur hic locus ad tempus revelati evangelii, post Christi resurrectionem, cum et spiritus sanctus apostolis datus, et ministerio eorum noticia dei, hoc est, Christi beneficium in omnes partes terrarum sparsa est, tum enim accensi animi per spiritum sanctum magno studio verbum amplexi sunt. Sicut ostendit historia apostolorum.

[2]Sed hic nota nomen ‚Iehova' dicit enim dominum tum primum vere agnituros homines, cum doctrina de Christo spargetur in mundum. Num igitur antea nulla dei noticia in mundo fuit? Sed pertinet sententia haec ad illos evangelii locos: Nemo novit patrem nisi filius. Item: Qui me videt, videt patrem meum, nam etsi natura habet aliquam dei noticiam, quam sumit, sicut Paulus ait,[3] ex visibilibus mundi, tamen ea perexigua est, et facile excutitur. Sed qui Christum novit, quod sit filius dei, a deo patre missus, ut salvos faceret peccatores, hic demum vere deum novit, quod sit misericors, benignus, mitis, placidus, quod amet mundum, non oderit, quod peccatores cupiat salvare, non perdere. Hanc noticiam dei sola noti-

1) 1. Iohan. 3. 2) Per Christum deus cognoscitur. 3) Rom. 1.

*) In marg. coll. Ien.: Iada.

cia Christi, hoc est, evangelium parit. Itaque misera peccatorum turba, metu iudicii dei territa, sicut propheta hic loquitur, sectatur magno studio et conatu hanc doctrinam, ut deum hoc modo agnoscat.

Quasi aurora firmatus est egressus eius.

[1]Haec ad ministerium verbi et doctrinam evangelii pertinent, ideo enim aurorae similitudine propheta utitur ut ostendat hanc verbi lucem, quae est noticia domini, spargendam in totum orbem terrarum. Nec dubium mihi est, prophetam in hoc loco imitatum Davidis vaticinium Psal. 19[2] ubi doctrinam evangelii comparat soli. Ab extremo coelorum, inquit, egressus eius, et circuitus ad extremum eorum, et nemo est absconditus a calore eius. Quia autem noster propheta de initiis et quasi cunabulis evangelii vaticinatur, aptior aurorae similitudo fuit quam solis. Haec enim tanquam procul se ostendens orbi paulatim ea incrementa sumit, ut ascendens sol lumine suo totum mundum illustret.

[3]Deinde similitudo haec eo quoque accommodanda est, ut discamus quid sit mundus, cum doctrina evangelii caret. Est instructus noticia legis, habet imperia et regna, haec legibus, disciplina, virtute, poenis quoque legitimis conservantur et retinentur. Nec potest negari magna et eximia haec esse dona. Sed nisi accedat ad haec evangelii cognitio vere mundus tanquam in caeca nocte errat, caret enim noticia dei, quae una, non solum ornat et absolvit reliqua dona, sed verum ac salutarem eorum usum ostendit hominibus, ut ea co[n]ferant ad dei gloriam et proximi salutem. Hu[n]

1) Evangelium aurorae comparatur. 2) Psal. 1
3) Mundus sine evangelio.

donorum usum, mundus cognitione evangelii carens, non videt. Itaque putat ea transferenda ad gloriam et commodum proprium, sed cum hoc modo donis abutitur, infelix est et varie plectitur.

Sed quorsum pertinet verbum* ‚Nachon' quod vertimus firmatus est, alii vertunt paratum esse, ac verum est, significat ‚chon' paratum esse, sed sic ut stabile et firmum sit, nec possit aut everti aut impediri. Ad hunc modum propheta hic de Christo et evangelio dicit, in quo Christi beneficium proponitur. Paratus est egressus eius. Sicut enim auroram surgentem nemo prohibere, nec eius lumen involvere potest, ne possit conspici. Ita significat ministerium evangelii impediri aut opprimi non posse, et si id magno conatu Satan et mundus acturus sit. Convenit igitur sententia cum illo Christi dicto:[1] Portae inferorum non praevalebunt. Ratio est, quia paratus et firmatus est huius regis egressus per evangelium, sicut aurorae, quae impediri non potest, sed paulatim illustrior infundit se orbi.

Continet igitur sententia insignem consolationem, quam includere animis nostris hoc praesertim tempore, debebamus.[2] Si enim consideres furorem adversariorum, potentiam et assiduum studium nocendi, cum summa calliditate coniunctum, si postea intuearis nostras ecclesias, quam magna ubique sit infirmitas, quanta scandalorum copia, quanta doctorum penuria, quam periculosa principum et gubernatorum ignavia. Dic mihi, an non evangelium iudicabis simile lychno admodum obscurum lumen spargenti, quod uno spiritu ›que non vehementi extingui posse videbitur?

1) Matth. 16. 2) Consolatio ecclesiae contra adverrios verbi.

*) In marg. coll. Ien.: Nachon.

Itaque pii trepidant, cum in tam multiplicia pericula intuentur. Sed propheta consolatur nos, futurum, ut sicut frustra laboraret, qui conaretur surgentem auroram opprimere, ita evangelii quoque lumen sumpturum maxima incrementa, nec impediri posse aut opprimi. Nam exitus eius stabilitus est, ut impediri non possit. Sicut eadem figura [1] Simeon in cantico suo usus est, cum vocat Christum salutare, paratum ante faciem omnium populorum, hoc est, firmatum, stabilitum.

Et veniet nobis sicut pluvia, sicut sera pluvia terrae.

[2] Haec est altera consolatio, Quod verbum sicut non poterit impediri, ita etiam certum pariet fructum. Hoc enim rete est, quod in mundum tanquam in mare voluit Christus ab apostolis et doctoribus proiici, ad capiendos homines ad salutem.[3] Haec enim causa est, cur propheta evangelium pluviae comparet, et quidem serae, quae segetem aestu solis assiduo pene exhaustam, sub messis tempus recreat, ut incrementum possit sumere.

Qvid faciam tibi Ephraim? Quid faciam tibi Iuda? Beneficentia, qua erga vos utar, erit sicut nubes matutina, et sicut ros mane veniens.

Dixit propheta de tempore novi testamenti, quod praedicabitur liberatio a morte per Christi resurrectionem et aeterna vita. Ac tum vere agnituros homines deum. Non enim timebunt eum sicut coguntur timere, quibus recte notus non es sed acquiescent in eius misericordia. Etsi autem

1) Simeon, Luc. 2. 2) Evangelium non est sine fructu. 3) Sera pluvia.

synagoga et gentes huic doctrinae se opponent, tamen futurum esse dicit, ut sicut aurora cohiberi non possit, sed magis ac magis illustret mundum non sine ingenti fructu, ita neque verbi cursus et fructus impediri poterit. Haec hactenus de Christi regno propheta dixit. Nunc addit amplificationem horum beneficiorum.

Quid tibi faciam o Ephraim? Quid tibi faciam o Iuda? Quasi collaturus ea cum beneficiis veteri populo exhibitis. Magnum fuit liberari ex Aegypti servitute, ornari praeclaris victoriis contra gentes, possidere terram promissam patribus. Sed haec omnia temporalia fuerunt, et tantum praesentes adiuti sunt. Novum autem testamentum affert ad nos opes spirituales et aeternas, nempe reconciliationem cum deo, remissionem peccatorum, spiritum sanctum et vitam aeternam.

Ideo propheta addit: Vestra gratia erit sicut matutina nubes. Hic interpretes non solum ambiguitas, sed etiam similitudinis ratio fefellit. Nam recentiores fere omnes accipiunt beneficentiam seu pietatem active, qua aliis benefaciebant Iudaei, ac putant eam comparari rori, quod subito ab ea deflexerint ad impietatem et peccata. Hieronymus passive accipit, sed similitudinis rationem eandem putat esse, quod beneficentia, qua eos dominus adiuverit, cito sit desitura, abducendos enim in captivitatem ab Assyriis et Babyloniis etc.

Sed neutram sententiam probo. Verum quidem est, quod pietas seu beneficentia accipitur passive, qua deus est usurus erga hunc populum. Sed similitudine roris non utitur propheta, ideo quod cito evanescit, sed eo potius respicit, quod r rorem recreatur terra. Nam in magnis aesti-is etiam noctes usque ad languorem hominum lent. [1]Sed cum iam aurora proditura est, exci-

1) Similitudo roris.

tantur aurulae frigidiusculae, et roridae nubes destillantes restinguunt calorem, et refrigerant terram. Sicut igitur calentia et sitibunda corpora, cum frigidam bibunt, recreantur, et amissam alacritatem resumunt, ita quoque terra recreatur, recreantur, et quasi vires resumunt ac eriguntur, languentes herbae, cum matutinum rorem bibunt.

Sed quis iste aestus est in hominibus? Aliud nihil, quam sensus peccati, irae dei, et aeternarum poenarum. Haec enim cum occupant animum, tantum non praecludunt spiritum,[1] sicut egregie describitur haec ipsa tentatio in psal. 38.[2] Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me, quoniam sagittae tuae infixae sunt mihi, et manus tua gravis est super me. Non est sanitas in carne mea propter iram tuam, nec est pax ossibus meis propter peccatum meum, quoniam peccata mea supergressa sunt caput meum, et sicut onus grave gravata sunt super me. Curvus et depressus nimium et tristis tota die incedo, quoniam lumbi mei ariditate pleni sunt, et non est sanitas in carne mea, collisus et contritus sum vehementer, eiulo prae anxietate cordis mei. Domine coram te est omne desiderium meum, et gemitus meus a te non est absconditus. Cor meum tremit, dereliquerunt me vires meae, et lumen oculorum meorum non est apud me.

[3]In his doloribus et periculis languentes et tantum non mortuos animos nihil erigit, quam doctrina evangelii, quae docet Christum nostra peccata in se transtulisse, pro iis satisfecisse, et nobis morte sua partefecisse aditum ad vitam. Haec cum audiunt animi, concipiunt spem veniae et sicut pene emortui flores redeunt ad pristinam alacritatem et nitorem.

---

1) Tentatio de peccato. 2) Psal. 38. 3) Medici huius tentationis evangelium.

Atque hoc proprium evangelii beneficium est. Nam lex adhibita, hos terrores tantum auget et amplificat peccatum. Quanta igitur illorum perversitas est, qui mentes conspectu peccatorum suorum territas, non ad has refrigerii aquas deducunt, sed iubent ad praesidia operum confugere, et in legis doctrina acquiescere? Hi afflictioni addunt afflictionem, et vere sicut Aegyptii, duplicant lateres.[1] Non enim per opera legis, sed per fidem in Christum est iusticia.[2] Et non lex, sed evangelium est potentia dei ad salutem omni credenti. Has sententias quis dubitet Paulum ex his prophetarum concionibus hausisse?

Propterea dolavi per prophetas, occidi eos per verba oris mei, et iudicia tua lux egrediens.

Prophetarum lectionem haud alia res facit obscuriorem, quam quod tantum aliquas notas suarum concionum proponunt, atque ideo saepius abruptis transitionibus utuntur, has qui non diligenter observant, eos falli necesse est. Neque ad eam grammatices cognitione, sed lumine spiritus opus est. Itaque videas passim, quae de regno Christi dicta sunt, transferri ad veterem populum. Sicut in proximo versu omnes interpretes fecerunt, cum tamen de regno Christi locutum prophetam constet. Nonnunquam quae de praesenti populo dicta sunt, ab incautis transferuntur ad tempus novi testamenti.

Eiusmodi abrupta transitione hic quoque propheta est usus, nam praesens locus non ad superiora pertinet, sed ad populum praesentem, cui concionabatur Hosea. Non tamen cohaeret inepte.

---

1) Exod. 6. 2) Rom. 1.*

---

*) In coll. Ien.: Rom. 3.

Respondet enim propheta tacite obiectioni, quia enim tantas divitias bonitatis et misericordiae suae deus populo novi testamenti erat donaturus, iniuria populo legis videbatur fieri, qui hisce donis careret. Sed inquit propheta, nulla vobis iniuria fit, mittit enim deus prophetas suos. Horum verbum ceu dolabra est, ut praedicat vicia, dum minatur poenas peccatoribus, et veram dei noticiam ac veros cultus ostendit.

Haec pulcherrima ministerii descriptio est, quod omnibus temporibus fuit in ecclesia.[1] Comparatur enim dolabrae, non solum quod per ministerium verbi resecantur quae viciosa sunt, sed renovatur et regeneratur homo, ut qui antea ceu rude et nodosum lignum aspectu foedus, et ad opus dei ineptus erat, nunc quasi levigatus et politus, praebeat se deo fingendum, formandum et sculpendum ad sanctos usus.

[2]Saepe autem dictum est, doctrinam in ecclesia esse duplicem. Lex ostendit, quid deus a nobis exigat, et simul proponit poenas transgressoribus. Ideo ministerium legis appellat[3] Paulus ministerium mortis, non solum quod ad vitam non prodest, sed quod cum peccatoribus poena peccati proposita sit, ipsa mors, lex quae peccati nos convincit, occidit nos, hoc est, arguit nos reos esse mortis, et simul monet, ne cumulemus nobis poenas et iram dei, sed abstineamus ab iis, propter quae venit ira dei super filios inobedientiae.[4]

Hanc doctrinae partem significat propheta cum dicit: O c c i d o e o s p e r v e r b a o r i s m e i. Est autem necessaria haec doctrinae pars ecclesiis. Nam qui peccata sua non vident, securi sunt, et gratiam contemnunt, neque unquam ad veram poenitentiam accedunt, sicut pharisaeorum exempla

1) Verbum comparatur dolabrae. 2) Doctrina legis
3) 2. Cor. 3. 4) Ephe. 5.

ostendunt. Territi autem ira dei, non solum timent deum, et a peccatis cavent, sed etiam de remedio peccatorum circumspiciunt. Quare neutiquam tolerari debent, qui putant legis doctrinam ex excclesiis eiiciendam, hac enim dolabra ad rudes et nodosos stipites opus est.

[1]Altera doctrinae pars est, verbum evangelii, quo territa corda iterum eriguntur. Audiunt enim quod deus peccatores non velit abiicere. Odit quidem peccatum deus et minatur ei poenas. Sed peccatores non ideo vult perditos, mittit enim ad hos redimendos victimam filium suum, qui pro peccatis sua morte satisfaciat. Hac voluntate dei cognita in Christo, eriguntur animi, et novam lucem concipiunt. Non amplius pavent, non fugiunt deum, sed per Christum pleni spe confugiunt ad eius gratiam, quia se sic vident ei curae esse, ut filio suo unigenito non pepercerit.[2] Igitur comparat propheta evangelium soli orienti, et lumine suo quasi vitam afferenti mundo, tenebris noctis involuto.

Vocat autem peculiari vocabulo, iudicia, sicut Christus quoque Iohan. 16.* dicit, spiritum sanctum arguiturum mundum. Debent igitur hae duae doctrinae inter se diversae perpetuo coniungi, ut primum occidantur animi praedicatione legis, deinde lumine evangelii iterum vivificentur. Nam ita demum recte amputantur, quae in nobis viciosa sunt, et regeneramur in novam et spiritualem vitam. Per verbum enim legis occiditur vetus homo, excutitur securitas, et inseritur animis timor dei. Per evangelium autem nascitur novus homo. Nam spiritus per id accendit et purificat corda.

Dixi igitur, ministerii, quod in ecclesia est,

---

1) Doctrina evangelii. 2) Rom. 8.

---

*) In marg. coll. Ien.: Iohan. 16.

descriptionem hoc in loco esse, id comparatur dolabrae.[1] Et doctores ecclesiarum vere nihil aliud faciunt, cum officium faciunt, quam ut homines ceu rudia et nodosa ligna dedolent, et verrucas amputent. Sicut enim lignum terra natum nullis usibus aptum est, sed postquam nodi amputati, cortex abrasus, et securi primum, post dolabra aut aliis instrumentis levigatum est, variis usibus servire potest. Ita videmus multa in hominibus viciosa esse, quae per verbum resecanda sunt. Deformis nodus est avaricia, hanc cum doctor in ecclesia docet fugiendam, cum ostendit poenas propositas avaris, alicubi inveniet, qui poenitebit de admisso hoc peccato, et posthac sibi cavebit. Non enim verbum redibit vacuum ad eum qui misit. Idem de reliquis viciis fit, si contingit sedulus dolator.

Notandum est autem, quod non dicit, prophetas esse qui dedolent nodosa ligna, hoc est, qui ad poenitentiam revocent peccatores, sed ipsum deum. Ego, inquit, dolavi per prophetas. Vult enim nos docere, ne succenseamus doctoribus, cum reprehendunt, quae reprehensionem merentur. Sed accipiamus verba eorum tanquam dei verbum. Sicut revera est, quod deus hoc modo quaerit salutem peccatorum, ne in peccatis securi pergant et damnentur. Quod si hanc ipsam imaginem possemus includere animis nostris, quod sumus similes stipiti deformato multis nodis, nunquam cessaremus gratias agere deo, sic paterne nos admonenti, et per verbum suum formanti nos, ut possimus haerere in regno eius.

Verbum ‚hazaf'* non proprie dolare significat quod tantum ad ligna refertur, sed excindere

1) Doctores in ecclesia dolant homines.

*) In marg. coll. Ien.: Hazaf.

praecidere, amputare, sicut solet, cum lintres, torcularia et similia cavantur. Nos verbum dolandi ideo retinuimus, quod bellam sententiam includit, et ad poenitentiae doctrinam alludit propius.

Ad hunc modum etsi hic de praesenti populo propheta agit, recte tamen cohaeret transitio haec cum praecedenti prophetia de regno Christi, nam semper idem verbum fuit in ecclesia, sed temporibus novi testamenti proponitur clarius. Sicut Christus quoque dicit:[1] Multi reges et prophetae voluerunt videre, quae videtis et non viderunt, et tamen dicit, Abrahamum vidisse diem Christi. Si igitur conferas ecclesiam veteris testamenti cum ecclesia novi testamenti, similis est homini lippis oculis ex longinquo aliquid intuenti. Is idem videt, quod alius, qui acutius videt, sed non ita clare, agnoscit ex longinquo montem, turrim, arcem, civitatem, sed qui acutius vident, etiam minutissimas partes aedificiorum oculis notant.

Ad hunc modum eadem doctrina, eaedem res omnibus temporibus ecclesiis propositae sunt in verbo, sed novum testamentum has ipsas res proprius admovet oculis, et praebet clarius conspiciendas. Sicut nunc eleganti brevitate et mirabili gravitate summam doctrinae propheta complectitur.

Misericordiam amo magis quam sacrificium, et noticiam dei magis quam multa holocausta.

Haec sententia non ideo solum notatu dignissima est, quod complectitur summam doctrinae Christianae, quae semper in mundo in ecclesia fuit, sed quia a Christo quoque bis usurpata est. Prius igitur, quam explicemus eam, videbimus quomodo ea sit usus Christus, nam veteris testamenti explicatio ubique ex novo petenda est.

1) Luc. 10.

Citatur haec sententia a Christo Matth. 9.[1] ubi Christus se tuetur contra Pharisaeos, quod Matthaeum vocarat ad ministerium, et cum peccatoribus non dedignabatur comedere, eam rem indigne ferebant Pharisaei. Sed Christus iubet, ut discant quid sit: Misericordiam volo etc. Significat igitur deum non velle tantum hanc misericordiam, qua adiuvamus alii alios, in corporalibus malis, sed in spiritualibus etiam. Fit autem hoc eo modo, si doctores se cum peccatoribus coniungant, si eos doceant, si dehortentur a peccatis et cohortentur ad pietatem. Hanc misericordiam cum exigat deus, merito Christus factum suum defendit.

Secundo citatur Matth. 12.[2] cum Pharisaei iudicarent discipulos ob evulsas spicas et gustatas in sabbato. Igitur Christus eo in loco misericordiam vocat, non iudicare alios, sicut Paulus quoque dicit: Charitas non est suspiciosa, hoc est, accipit et interpretatur omnia in meliorem partem. Ostendunt igitur hi duo loci vocabulum ‚Hesed' hoc in loco aliud nihil significare, quam quod nos dilectionem seu charitatem appellamus. Hanc dicit Hosea deo gratiorem esse, quam sacrificium.

Coniungit autem cum dilectione noticiam dei, hanc praeponit holocaustis.[3] Saepius autem iam diximus quid sit nosse deum, nempe scire, quae sit voluntas eius erga nos. Hanc noticiam in lege non inveniemus, lex enim aliud facit nihil, quam ut ostendat, quid deus a nobis flagitet, nempe dilectionem dei et proximi, sicut Christus Matth. 22.[4] legis summam pulchre contrahit in haec duo praecepta: Diliges dominum deum tuum ex toto corde, et proximum tuum sicut teipsum. Si igitur quaeras, quae voluntas dei sit erga eos, qui haec duo mandata non servant, minatur eis iram et aeternas poenas.

1) Matth. 9. 2) Matth. 12. 3) Noticia dei. 4) Matth. 22

[1]Vera igitur dei noticia ex evangelio petenda est. Hoc enim ostendit filium dei missum in hunc mundum, ut salvos faceret peccatores. Haec est noticia dei talis, quae non excitat odium dei, sed reverentiam, dilectionem et obedientiam. Tam benignum enim deum quis cupiat offensum? Quis oderit? Quis non libens sequatur et ei pariat? [2]Recte igitur numeratur noticia dei inter summos cultus, complectitur enim studium verbi, fidem, invocationem, spem, pacientiam in adversis, obedientiam etc.

Coniungit igitur propheta hoc in loco legem cum evangelio et ostendit qui sint praecipui cultus dei, in quibus nobis sudandum est, si volumus servi dei haberi, nempe ut diligamus proximum, et amplectamur evangelium, hoc est, ut credamus remissionem peccatorum et vitam aeternam gratis per Christum. Hoc igitur stadium norunt pii sibi propositum, in quo decurrant.

Sed cur addit collationem de sacrificiis? Erant ea quoque divinitus mandata. Sed cum tantum essent typus futuri sacrificii per Christum, et exercitium obedientiae ad tempus, ideo propheta ostendit hos legales cultus ita exigi, ut tamen potior cura sit habenda superiorum cultuum, qui omnibus temporibus in ecclesia viguerunt, dilectio proximi et noticia dei. Sed impia Iudaeorum turba verbum negligebat, ac prophetas persequebatur, et tamen sperabat se deo placituram propter illos externos et legales cultus. Ideo prophetae tam saepe contra sacrificia concionantur, et ea penitus abiiciunt.[3] Non enim mandata erant, ut per ea consequerentur remissionem peccatorum,

1) Quomodo deus cognoscatur? 2) Noticia dei. 3) Sacrificia cur instituta.*

*) Deest in coll. Ien.

servabatur id Christi sacrificio. Obedientiae externum exercitium erant, quo deus suum populum a gentibus voluit discernere, non voluit eos eo modo a peccatis liberare.

Ipsi autem, sicut Adam, transgressi sunt foedus, ibi spreverunt me.

*Haec conclusio est huius concionis, quae multos insignes locos habet. Initio bona est peccati descriptio, quod sit transgressio foederis. Est enim inobedientia, quae habet additam poenam. Ideo autem Adae meminit, ut ostendat peccatum propagari in nos. [1]Sicut enim Adae prohibitum fuit, ne arborem scientiae boni et mali attingeret, ipse autem dei voluntati non paruit, et ideo poenam huic peccato propositam incurrit. Ita suum quoque populum deus voluit alligatum ad noticiam dei et dilectionem proximi. Sed quid fit? Adam pomum interdictum arripit, Iudaei noticiam dei et et dilectionem proximi abiiciunt, et serviunt suis commodis et honori suo. Itaque poenas in lege propositas incurrunt.

Pertinet autem foederis mentio etiam eo, ut ostendat promissiones huic populo de regno et sacerdotio factas, esse condicionales, contra obstinatam Iudaeorum praesumptionem, qui nunquam futurum putabant, ut deus abiiceret populum suum. Quae sequuntur, hanc generalem sententiam evolvunt, et de specie loquuntur.

Gilead civitas operantium iniquitatem est, plena sanguinis.

1) Gene. 2.

*) In marg. coll. Ien.: Peccatum quid?

Dvplex peccatum ostendit, mendacem religionem, et tyrannicam politiam. Ac semper coniuncta sunt haec, sicut Christus ostendit,[1] cum diabolum mendacii patrem et homicidam vocat. Nam qui impios cultus sequuntur, crudeles in eos sunt, a quibus se reprehendi vident. Sic papa, quoniam impios cultus in ecclesia vult retineri, in pios doctores omni genere crudelitatis saevit.

Idem hoc in loco de regno Israel Hosea queritur. Habuit autem regnum Israel plures civitates idolatria insignes, sicut Samariam regni caput, Bethel, Dan, Gilgal, Beth Auen.[2] Sed propheta certo consilio regionis Gilead nomine utitur ad exaggerandum peccatum, in ea enim erat civitas refugii seu asylum Ramoth, Deut. 4.[3] Levitarum sedes, ut ibi cognosceretur de caedibus non voluntariis, sed casu factis. Sed quit fit? Ubi deus singulari studio voluit caedes prohibitas, ibi maximarum caedium occasio fuit, propter idolatriam.

Sic initio a Christianis templa coepta sunt extrui, ut in certo loco populus conveniret ad audiendum verbum, ad orationem, et sacramentorum usum, sed pontificum non solum negligentia, sed malicia quoque factum est, pene ut nusquam doceretur verbum, et templa omnes iudicarent tantum destinata ad impium missae sacrificium, adeo omnibus temporibus Satan se ostendit *ἀντικείμενον* dei et hostem veri cultus.

Quae Hieronymus de sanguine seu caedibus recitat, ex Iudaei cuiusdam sententia, nugae sunt. Nam ipse propheta iam explicat se, quid vocarit sanguine oppressam Gilead.

Turba sacerdotum similis est latronibus, qui insidias ponunt in via versus

1) Iohan. 3. 2) Gilead. 3) Deut. 4.

Sichem, et caedes faciunt, quia faciunt quidquid cogitant.

Insignis figura haec est, quod sacerdotes intentos ad cumulanda idolatrica sacra comparat latronibus obsidentibus loca insidiis opportuna, et non opinantes viatores opprimentibus. Nam ministerium habent, quod institutum est ad docendam ecclesiam. [1]Quia autem abiecto verbo ea docent, ex quibus uberrimus questus est, non noticiam dei, non dilectionem, nec beneficentiam, quid fit? Populus ceu viator securus ambulat, et dum putat se rectum et tutum tenere iter ad aeternam vitam, praecipitatur ab impiis doctoribus in infernum.

Hieronymus vocabulum Sichem appellative reddit. Sed est proprium hoc in loco, est enim pars deserti, quod est ad Hiericho. Ideo Christus quoque ad Hoseam respexit, cum proponit similitudinem de eo, qui descendens a Hierosolymis ad Hiericho instituerat iter, et in latrones inciderat.[2] Nam ibi quoque eadem ratione, qua Hosea hic, notat sacerdotem et Levitam.

Ita ministerium comparatum ad vitam, transferunt impii doctores eo, ut sit occasio interitus. Longe igitur peccant gravius, quam qui nihil metuentes latrociniis opprimunt, non solum enim spoliant miseros auditores et exuunt fortunis, non solum corpora laedunt, sed animos iugulant, et obiiciunt aeternis cruciatibus.

Quod in Ebraeo est ‚Ki zi ma asu‘ fortasse non inepte reddidimus. Nam verbum ‚zamam‘ studium et cogitationem significat. Id etsi meson sit, tamen hic in malam partem significat, quod faciant quidquid cogitant, was sie dencken / dürffen sie thun. Sicut fere de monachis hoc verbo Ger-

1) Impii doctores comparantur latronibus. 2) Luc. 10

mani utuntur, quod tam desperatae maliciae sint, ut nihil cogitent, quod non idem patrare ausint.

In domo Israel video horrenda, ibi enim fornicatur Ephraim, et polluitur Israel.

[1] Haec ex superioribus nota sunt. Id tamen ut admoneamus opere precium est. Quod nulla in re idolatrae sibi magis placent, quam in cultu suo. Itaque Israelitae praeclare se de deo iudicabant meritos, cum cumulassent sacra. Sicut monachi et sacrificuli tum demum se deo gratissimam rem putant facere, cum sacrificant, cum observant certos dies, cum ieiunant.

Sed quid hic pronunciat dominus? Video a quibus abhorret animus. Nam cultus, quos homines sibi sine mandato dei fingunt, nihilo deo gratiores sunt, quam honesto viro turpis uxoris adulterium. Sicut igitur adulteram eiicit maritus, ita regnum Israel tandem eiectum ex sua terra, et in gentes translatum est, sine misericordia et sine spe reditus, sicut in 1. capite propheta vaticinatus est.

Sed o Iuda, ponis tibi messem, cum convertam captivitatem populi mei.

Regnum Iuda quoque propter peccatum a Babylonio captivum abductum est. Sed haec captivitas non fuit perpetua. Nam propter promissionem Davidi factam (quam hic figurate messem vocat) oportuit hunc populum manere et restitui, ut ex eo nasceretur Christus.

Egregie autem ornatur tempus regni Christi, quod id comparat propheta messi. Ac imitatus

1) Summus idolatrarum cultus deo est abhominatio.*

*) In coll. Ien.: Abominatio.

est figuram Christus[1] in similitudine de semine producente multiplicem fructum. Hic autem verus demum fructus est, propter quem seritur verbum, ut homines discant nosse deum et salventur. Quod autem sunt infelices, qui hic cessant, et non diligentes in hac messe sunt operarii? Ad hunc modum gravi cohortatione hoc caput claudit propheta.

VII.

CVM sanarem Israel, revelabatur iniquitas Ephraim et multa malicia Samariae. Quia operantur mendacium, ideo venit fur, et latro foris spoliat.

SEquens concio etiam legalis est. Habet enim reprehensionem idolatriae, et minatur poenas securis peccatoribus. Nec in re aliqua difficultas est, grammatica aliquanto est obscurior propter figuras (ut stulta ratio indicat) aliquanto duriores. Sed si eas consideremus diligentius, etsi rustice et ex medio usu hominum sunt sumptae, tamen proprie admodum pingunt idolatrarum studia, apparet autem hoc ex loco, sicut omnibus temporibus ecclesia eundem habuit hostem, ita quoque tentationes esse similes. Si enim contemptores verbi, quos hodie habemus, cum Israelitis conferas, non ovum ovo dices magis esse simile.

*Queritur dominus, quod cum de sanando Israele cogitet, Israel quasi furiis agitatus tum demum summo studio incipiat urgere idolatriam, et licentius peccare. Mira res et pene incredibilis, sed intuere in nostra exempla, quae ob oculos nobis sunt, et dices idem adhuc hodie fieri.

Patefecit nobis dominus per verbum suum

1) Luc. 8.

*) In marg. coll. Ien.: Furor idolatrorum.

verum dei cultum, ut credamus evangelio et invocemus tamen misericordiam patrem in nomine Christi, cuius merito seu morte a peccato et morte liberati sumus. Damnantur idolatria et falsi cultus, ac admonentur homines, ut posthabitis traditionibus humanis, serio incumbant in ea, quae divinitus praecepta sunt, bona opera. Sed an non hic quoque revelatur iniquitas papistarum, et ecclesiae Antichristi malicia? Sanam doctrinam etiam armis conantur opprimere, impios cultus missarum, idolatriam in invocatione, et quidquid abusuum est, nunc serio incipiunt defendere, et quantum possunt, stabiliunt. Sic Israel quoque occidebat veros doctores et tanto furiosius urgebat sacra sua, cum audiret ea a piis doctoribus reprehendi.

Sed hanc pertinacem impietatem quomodo ultus est dominus?[1] Venit fur, inquit propheta, et armatus incursionem fecit, hoc est, ut nos loquimur, domi et foris varie sunt vexati et direpti. Non enim furem vocat, qui noctu perfodit parietem, et clam, quae potest, tollit, sed mendacia, fraudes, avariciam, iniustam vim, iniurias, quibus cives inter se utuntur, iniusta onera publica ab avaris magistratibus imposita. Hi enim nocentissimi fures sunt, quibus expilantur respublicae. Ad haec domestica incommoda dicit accedere externum hostem et bella.

Haec an non etiam nostro seculo sentimus? Principes turpissime subditos spoliant. Ipsi inter se cives nullum avariciae modum statuunt. Et accedit quoque tyrannus Turcicus, item alia bella, ita utrinque premitur misera, sed matura poenis Germania, quam vere, sicut senex in comoedia dicit, ne quidem ipsa salus, si cupiat, servare posset. Ac nos, qui tamen de Evangelio gloriamur, hisce poenis non caremus prorsus, videmus enim easdem

1) Poenae idolatriae.

rerumpublicarum pestes apud nos grassari, nocentem furem et direptorem hostem, itaque hae quoque nostrorum peccatorum poenae sunt, quod abutimur evangelio, neque eo digne ambulamus.

Et tamen non cogitant, quod sciam quidquid mali faciunt, nunc enim studia, quibus occupantur, sunt in conspectu meo.

*Haec est reprehensio securitatis, qua nullum nocentius peccatum est, excludit enim poenitentiam, qua sola patet aditus ad mitigationem publicarum calamitatum. In his peccatis, inquit propheta, sic secure pergunt, ac si certi essent me ea nescire. Sed non nescio, ante oculos assiduo versantur, nec patiuntur se ignorari. Itaque gravioribus poenis dabunt occasionem.

Sed vide hic quoque adversarios nostros, an non ita se gerunt, ac si vocem de coelo audissent, se effugituros iram dei? Sicut Iohannes[1] ad pharisaeos dicit. Pertinet autem ad ecclesiae consolationem, quod deus studia impiorum dicit assidue ob oculos sibi esse. Quia enim cessat poena et idolatrae crudeliter pios persequuntur, saepe piorum animi tentantur, ac si deus alias res agat, et de ecclesia sua non sit solicitus. Sed profecto non tantum facta, quae oculis cernuntur, sed consilia et studia ac intimum cordis deus videt, itaque non perpetuo sinet impunitos abire.

Malicia sua exhilarant regem, et mendaciis suis principes.

1) Matth. 3.

*) In marg. coll. Ien.: Reprehensio securitatis.

[1]Hic de sacerdotum peccato proprie loquitur, qui idolatriam non solum non reprehendebant, sed etiam principum gratiam idolatricis cultibus captabant. Nam malicia, de qua propheta hic loquitur, non est civilis malicia, sed ecclesiastica, quae complectitur impios cultus et dogmata impia, ideo appellat mendacia. Decipiuntur enim simplices, et dum putant se deo gratum facere, maxime eum offendunt. Sicut monachus dum ieiunat, dum studiose adorat sanctos, dum missas celebrat, vere mendaciis occupatur, non enim hi dei cultus, sed blasphemia et summa erga deum inobedientia sunt.

Universi ipsi sunt adulteri, similes fornaci succensae per pistorem, qui quiescit ab excitanda et subigenda farina, donec fermentetur.

Hic exponit se, de qua malicia, et de quo mendacio loquatur, nempe, de turpi adulterio, quod discesserunt a vero deo, et sicut adultera mulier, se contulerunt ad alienos amatores, ad idola et prohibitos cultus, similitudo proprie pertinet ad pingendum vehemens studium, quod in idolatris est. Ardent enim sicut fornax, quae succensa est. Quod ad grammaticam attinet, puto sententiam recte et proprie redditam.

Dies regis nostri est, principes igitur incalescentes vino debilitantur, et rex manu sua ad se trahit illusores.

Brevitas, ut solet hic obscuritatem parit. Sed propheta nihil aliud agit, quam ut similitudinem de fornace succensa explicet. [2]Pistoris nomine veniunt impii doctores, hi farinam agitant,

1) Sacerdotum peccatum. 2) Pistor.

hoc est, instituunt populum ad idolatriam, postea succenditur fornax, hoc est, populus novis ceremoniis et cultibus invitatur ad idolatriam. Sicut dicit: Hodie dies regis nostri est, hoc est, singularis solennitas. Igitur principes in aula crapulantur. In templo autem impii cultus fiunt, et magna in gratia apud regem sunt horum autores.

Non dissimile est, quod magni principes apud nos natalem suum magna pompa in templis celebrant, frequentibus missis et aliis impiis ceremoniis. Illusores,[1] sicut in 1. psalmo vocat propheta impios doctores, qui interpretando depravant scripturam. Id autem vere est illudere, tum deo tum hominibus.

Cvm inidias struunt, cor ipsorum ardet sicut fornax. Sed tota nocte dormit pistor eorum, et mane ardet quasi flamma ignis.

Pertinet hoc quoque ad sacerdotes, qui impiorum cultuum autores sunt. Hi, inquit, cum insidias ponunt, hoc est, cum vacant idolatriae, sunt sicut succensa fornax, hoc est, ardent ingenti studio idolatriae augendae et confirmandae. Vident enim hoc modo sibi aditum esse ad favorem principum, et etiam rem familiarem hoc modo pulchre augent. Sed non cadent feliciter haec consilia, perinde enim ac si ignis ex succensa fornace, dum pistor somno oppressus iacet, erumpat et omnia incendio involvat, ita idolatria regno Israel exitio erit.

Omnes calent sicut fornax, vorantur iudices eorum, atque omnes reg eorum cadunt, nemo tamen est int eos, qui ad me clamet.

---

1) Illusores mali doctores.

Hic sine figura dicit, quod supra de igni in fornace ardente, et ipsum pistorem vorante dixit.

[1]Observandi autem hoc in loco sunt gradus impietatis. [2]Primum est, quod idolatrae verbo non acquiescunt, sed quanto deus per prophetas eos monet diligentius, tanto ipsi vehementius in idolatriam incumbunt. Hoc peccatum suae consequuntur poenae, nam et iudices et reges cadunt, ac populus a vicinis gentibus diripitur.

[3]Alterum peccatum est, quod sicut deum amice per verbum vocantem non audiebant, ita nec curant affligentem. Fingunt alias causas calamitatum quam idolatriam suam. Sicut Esaias[4] quoque queritur in 1. capite, populum non reverti ad percutientem se. Ergo etiam hac in parte consilium dei frustra est. Sicut enim per verbum ab idolatria volebat eos abducere, ita quoque eo consilio immittit poenas deus, ut agnoscant peccata, et per poenitentiam redeant in viam. Sed ubi nec verbis, nec verberibus quidquam proficitur, quid aliud sperari potest quam vastitas?

[5]Docet igitur hic locus de consilio dei, quo punit peccata, non enim hoc agit, ut propter peccatum nos abiiciat, et damnet. Revocat hoc modo ad poenitentiam, ut cessemus a malo, et ut invocemus eum. Haec enim via est, qua occurritur irae dei, si cum oratione coniungamus poenitentiam.

Sed quid faciunt idolatrae? Etiam cum poenas sentiunt, non statuunt eas ab irato deo immitti. Itaque non invocant deum, sed invocant idola sua. Invocant homines, quorum potentia sperant se emergere posse ex calamitatibus praesen-

1) Gradus peccatorum in idolatria. 2) 1. 3) 2. 4) Esa. 1.* 5) Quo consilio puniat deus peccata.

*) Deest in coll. Vuitt.

tibus. Sicut qui hodie pontificiam religionem sequuntur, sentiunt quidem Turcam et alia incommoda. Itaque pro liberatione orant, sed non orant ad deum, ponunt fiduciam in operibus, nituntur sanctorum intercessionibus, imo sanctos quoque invocant. Cum invocatio tantum debeat ad deum fieri in nomine Christi, ita enim rogatur gratuitum beneficium, quod deus ecclesiae promisit.

Ephraim miscetur cum populis, Ephraim est factus ceu placenta, quae non vertitur.

[1] Hoc tertium peccatum est, quod non solum deum non invocant, sed etiam nituntur praesidiis humanis, et coniungunt se per foedera cum gentibus. Sed hoc quoque male cedit idolatris. Nam cum quibus se coniungunt, iis predae sunt. Sicut figura de placenta ostendit, quae dupliciter intelligi potest, nam placenta quae non vertitur, dum semper una in parte sentit ignem, aduritur et redigitur in cinerem. Sed fortasse huic loco aptius est, ut intelligas, prophetam voluisse hac figura ostendere, quod Israel avide diripiatur a gentibus. Sicut homines famis impatientes placentas semicoctas vorant, nec expectare possunt dum percoquantur. Itaque quae subiicit, sunt ceu expositio. Verbo ,iisbolal' utitur, sicut Moses Exod. 29. 39. Levit. 7. ubi loquitur de farina miscenda cum oleo, ac facit id hoc quoque in loco ad similitudinem de placenta.

Comedunt alieni robur eius, et tamen non intelligit. Canescit, et tamen non intelligit. Humiliatur superbi

1) 3.*

*) Deest in coll. Vuitt. et Ienens.

Ephraim videntibus ipsis, et tamen non revertuntur ad dominum deum suum, neque quaerunt eum in omnibus istis.

Dvo complectitur propheta hoc in loco, et poenam certam et tantam coecitatem, ut poenam quam sentiunt, non videant unde sit. Si enim propter idolatriam crederent se puniri, abiicerent eam, sed id non faciunt.

Quod de canis addit, recte exponitur de fractis regni viribus, sicut comicus senectutem vocat morbum. Invenit enim Ierobeam, sub quo vixit propheta, regnum Israel miserrime direptum. Nihil tamen prohibet, si hoc ad amplificationum peccati referas. Turpior est enim tam foeda ignorantia in sene, quam in iuvene.

Quod dicit, humiliatam superbium Israel, id supra in 5. exposuimus. Summum igitur peccatum est, post neglectum verbum etiam negligere plagas, quas deus eo consilio infligit, ut revocet errantes in viam, sicut hoc in loco propheta ostendit, cum dicit, non reverti eos ad dominum, nec quaerere deum. Reverti enim ad deum est abiicere idolatriam, et deum quaerere, est verbum sequi.

Ephraim est sicut columba seducta, quae nihil intelligit, invocaverunt enim Aegyptum, et abierunt ad Assyrium.

Admodum elegans haec similitudo est, sumpta ipsa quoque ex oeconomia. [1]Columba inter omnes aves facilime decipitur, ut obliviscatur nidi ui. Ita dicit Ephraim quoque assuefactum ad lienum nidum, dum deserto deo et templo, quaeit auxilia non a deo, cuius nomen habitabat

1) Columba.

Hierosolymis, sed a vicinis gentibus, Aegyptiis et Assyriis.

Utitur Esaias quoque similitudine columbarum ca. 60.[1] cum de apostolis et evangelistis vaticinatur. Sed in his commendat, quod norunt suas fenestras, nec sinunt se a verbo tanquam a vero nido abduci ad impia dogmata. [2]Ideo Christus quoque Apostolos vult columbarum similes esse, quod ad simplicitatem et innocentiam attinet. Caeterum addit: Estote prudentes ut serpentes, nam fatuae columbae decipiuntur, et patiuntur se ad alienos nidos assuefieri. Id in Christi discipulis esse non debet, hi enim prudentem simplicitatem praestent necesse est, nam simplicitas est, nihil spectare quam dei gloriam et proximi salutem, prudentia cavere laqueos Satanae, et tantum verbo inniti.

Qvocunque igitur abierint, expandam super eos rete meum, et cadere faciam sicut aves coeli, ac castigabo eos, sicut audiunt in ecclesia sua.

*Hoc tandem impietatis premium est, et exitus impiorum foederum, quae suscipiuntur spe humanorum auxiliorum. Emphasis est in pronomine, meum rete. Id enim eiusmodi est, quod effugere mali non possunt. Includit autem similitudo tum securitatem impiorum, tum subitum et improvisum exitium.

Quod in Ebraeo est ,keschema' secundum auditum ecclesiae eorum, nota phrasis est. Significat autem poenas quas Moses minatur impiis. Sicut Esaias quoque aliquoties loquitur, non desiderari, ne unum quidem eorum, quae dominus

1) Esa. 60. 2) Estote simplices ut columbae.

*) In marg. coll. Ien.: Impietatis praemium.

minatus est. Soliti enim sunt, sicut evangelium testatur, Mosen sabbatis diebus legere in scholis seu ecclesia. Existimabimus autem easdem privatorum quoque poenas fore, si neglecto verbo non arripuerimus poenitentiam, et impios cultus non abiecerimus.

VAE eis, quoniam recedunt a me. Devastabuntur, quoniam inique agunt contra me. Ego quidem redimo eos, ipsi autem loquuntur contra me mendacia.

HIC est praesentis concionis epilogus. Notabis autem, quod dominus ubique addit suam personam: A me recesserunt, contra me inique egerunt, contra me loquuntur mendacium, ad me non clamant, contra me malum cogitant. Igitur sicut nos distinguimus peccata secundum tabulas Mosi, ita hic sentiemus prophetam non agere de peccatis secundae, sed primae tabulae.

[1]Recedere a deo est, abiecta fide in deum, fidere hominibus, et eorum ope niti.

[2]Inique contra dominum agere est mutare cultum, et idolatriam instituere.

[3]Mendacia loqui contra dominum, est prophanare nomen dei per impiam doctrinam.

[4]Ad dominum non clamare, est prophanare nomen dei per falsam invocationem.

[5]Cogitare malum contra dominum, est cogitare de impio culto retinendo et propagando, ac includit persecutionem verbi, item abusum pacis et reliquorum donorum, quae impii conferunt ad idolatriae defensionem.

---

1) A deo recedere. 2) Inique agere. 3) Mendacia loqui. 4) Ad dominum non clamare. 5) Cogitare malum contra dominum.

Haec peccata in sequenti epilogo commemorat, et minatur fore, ut propter ea vastentur. Itaque discamus nos ea cavere, illorum exemplo moniti. Sumus nos quoque miseri peccatores. Sed haec primae tabulae peccata dei beneficio effugimus, dum et cultus veros et sanam doctrinam retinemus. Itaque spes veniae nobis reliqua est. Qui autem cum impia doctrina impios cultus coniungunt, sicut adversarii nostri, hi quid aliud quam vastitatem sibi promittere possunt?

Quod dicit: Ego quidem redimo eos, et ipsi loquuntur contra me mendacium, id proprie pertinet ad tempora Ierobeam, qui etsi esset impius rex, tamen fortunatus fuit, nam restituit regno Israel, quae a maioribus amissa erant, usque ab Hemath ad mare. 2. Re. 14.

Non clamant ad me ex corde suo, sed ululant in cubiculis suis. Propter frumentum et mustum congregantur, et adversantur mihi.

Clamant quidem et ex corde, nam calamitas ita urget, sed in eo vicium est, quod non clamant ex corde ad dominum. Conveniebant enim ad idola, et invocabant in loco prohibito, nam orationi destinatum erat templum Hierosolymitanum. Itaque etiam qui corpore aberant, istuc vertebant faciem. Sed Israel templum contemnebat, et habebat idolatrica templa, sine verbo et contra dei mandatum instituta, quae propheta hic vocat cubicula, alludit enim ad similitudinem adulterii. [1]Maxime autem insigne est, quod vocat idolatricam invocationem ululatum (Ielala). Sicut enim musicus concentus aures demulcet, ita ululatus offendit aures. Vera igitur invocatio est deo suavissima musica, sed

1) Idolatrica invocatio ululatus.

falsa invocatio et idolatrica offendit gravissime aures et animum eius.

Debuit autem haec sententia inscribi parietibus omnium templorum, praecipue autem eorum, in quibus collegia sacrificulorum sunt. Nam cum istic perpetuo aliud nihil fiat, quam ut summa contentione decantetur. Propheta hic ostendit, quid in hoc cultu sit vicii.

[1]Primum et fere summum est, quod si ea invocatio est, non tantum sine mente, sed etiam sine omni intellectu est, taceo, quod illa sanctorum seu divorum invocatio in totum idolatrica est.

Secundum vicium est, quod vere, sicut propheta hic dicit, propter frumentum et mustum congregantur. Nisi enim illa premia huic labori essent proposita, nunquam ad has operas convenirent. Igitur deus eorum, quem his cantibus colunt, non est deus coeli, quem nesciunt, sed panis et vinum, quae vorant, et quibus saginantur.

Tertium vicium est, quod istum cultum sic praestant, ut interim summo conatu et studio adversentur deo, hoc est, sanae doctrinae, quam in totum ut haeresim damnant et extinctam cupiunt. Et scilicet impium hominum genus audent interrogare, cur tot nominibus impium cultum ex nostris ecclesiis eiecerimus?

Ego erudio et firmo brachia eorum, sed malum contra me cogitant.

Haec quoque proprie ad tempora Ierobeam pertinet. Commemorat autem duo beneficia, eaque summa, primum est, quod per prophetas erudit t mittit verbum. Habuit enim id tempus quinue insignes prophetas, Amos, Hoseam, Esaiam, Ticham, Nahum, qui omnes cohortati populum

1) Vicia invocationis in papatu.

sunt ad poenitentiam, et praedixerunt futuram vastitatem per Assyrium, nisi convertantur, et idolatriam abiiciant.

Deinde etiam confirmavit brachia, hoc est, pace et victoriis ornavit deus rempublicam sicut paulo ante de Ierobeam commemoravimus. Sed h s donis quomodo usi sunt? Contra me, inquit, cogitant malum, hoc est, abutuntur pace et victoriis ad opprimendum verbum, et veros cultus, et ad stabiliendam idolatriam. Significat enim verbum ‚Haschab' non simpliciter cogitare, sed diligenter et serio cogitare.

Convertuntur, sed non ad altissimum, et sunt sicut arcus dolosus, cadent per gladium principes eorum propter furorem linguae suae. In terra Aegypti ludibrio erunt.

Haec est conclusio. Etiam cum affligo eos propter peccatum, nihil proficio. Nam cum sentiunt plagas, non ad me convertuntur, sed invocant idola sua, et quaerunt praesidia hominum.

Quis igitur erit finis tandem? Erunt sicut arcus dolosus.[1] Arcus instructus est ad feriendum hostem, quod si rumpatur nervus, aut aliquid simile accidat, ineptus est. Ita minatur hic, etsi neque consilia nec res defuturae sint regno Israel, tamen infelices fore omnes conatus propter peccata eius. Sicut exponit se, cadent principes etc.

Contraria sententia est in Psal. 127[2] ubi comparat filios eorum, qui divinitus reguntur, sagittis in manu potentis, significat enim felices gubernatores. Sed hic sagittae quidem in manu sunt, c

1) Arcus dolosus. 2) Psal. 127.*

*) In marg. coll. Vuitt.: Psal. 137.

quidem potenti manu, nam regnum Israel sub Ierobeam pulchre floruit, sed arcus dolosus est, hoc est, concidunt in ipso conatu. Et hoc propter furorem linguae suae, quod contumeliosi sunt in pios doctores, et magnifice praedicant vires et auxilia sua, quibus se sperant tutos fore, Aegyptus enim fallet eos, itaque ridebuntur.

Ebraei aliam sententiam sequuntur. Vocant enim arcum dolosum, qui dolo intenditur, ut cum putes dextram petiturum, petit sinistram. Ac in eam sententiam interpretati sunt septuaginta Psal. 78.[1] ‚Remiiah' versatilem arcum στρεβλὸν, qui facile huc illuc vertitur. Neque haec sententia huic loco inconveniens est, ut non poenae sed culpae sit. Sicut arcus dolosus convertuntur, tanquam acturi poenitentiam. Sed non convertuntur ad deum, pergunt in idolatria sua, cum ad dextram speres ituros, deflectunt ad sinistram etc.

VIII.

Admove ori tuo tubam Assur, sicut aquila veniet super domum domini, quoniam transgressi sunt pactum meum, et inique egerunt contra legem meam.

Est haec quoque legalis contio, in qua propheta tum idolatriam tum etiam fiduciam humanorum praesidiorum seu foedera cum gentibus damnat, et minatur excidium. Itaque quod ad res attinet, prorsus hic nulla est difficultas, nec grammatica obscura est.

[2]Principium huius capitis pertinet ad regnum uda, nam diserte meminit domus domini, quod ı Ierusalem erat. Etsi autem aliqui ad captivi-

1) Psal. 78. 2) Prima huius capitis concio pertinet regnum Iuda.

tatem babylonicam vaticinium hoc referunt, tamen rectius, sicut sequentia arguunt, refertur ad calamitatem regno Iudae per Sanherib illatam.

[1]Similitudo aquilae tum ad celeritatem tum ad potentiam hostis referenda est. Utroque enim vincit aquila inter omnes aves, et ideo regium nomen habet. Sed huius mali quae causa est? Nimirum transgressio foederis, et violatio legis. Igitur his periculis qui carere volunt, hi omni studio in id incumbant, ut obediant verbo.

[2]Foedus cum populo suo tale pepigerat deus, quod si ambularent in obedientia legis, omni genere beneficiorum cumulandos esse, sed discedentibus a lege poenae certae propositae erant. Tale pactum cum gentibus non est factum. Nam quae ad cultum externum attinebant, omnia abrogata sunt, et tamen primum praeceptum universale est, et ad omnes pertinet. Ideo et qui parent deo, certum obedientiae fructum ferent, qui autem discedunt ab obedientia, poenas sentient.

AD me clamabunt, deus meus, agnoscimus te o Israel.

*Haec fere ab omnibus in eam sententiam exponuntur, quasi frustra sint clamaturi, sicut supra de regno Israel dixit in cap. 5. Tum quaerent me, sed non invenient. Sed dixi supra, hanc concionem proprie pertinere ad regnum Iuda, quod divinitus ab hoste liberatum est.

Sententia igitur haec est, quod regnum Iuda ab Assyrio vexatum agnoscet peccatum, et clamabit ad deum pro liberatione, et servabitur, sicut histo-

---

1) Aquila. 2) Foedus dei cum populo etc.

---

*) In marg. coll. Ien.: Summa huius loci.

ria de pio rege Hiskia testatur. Atque huc facit, quod prophetae ostendunt non cultum solum, sed etiam nomen dei dissimile fuisse in regno Iuda et Israel. Nam Israel deum gentili nomine appellavit Baal, Iuda autem sicut verum cultum retinuit, ita quoque deum suo vero nomine appellavit.

Utile autem hoc regni Iuda exemplum est, quod hoc tempore consideremus. Ostendit enim spem veniae reliquam iis, qui etsi peccatores sunt, tamen verbum et cultum retinent. Qui autem verbum persequuntur, et idolatricis cultibus occupantur, hi corripientur durius, et exemplo Israel funditus excindentur, nisi paenitentiam egerint. Porro Israel hic vocat deum Israel, hunc dicunt se agnoscere, hoc est, retinere verbum et cultum eius.

Israel deserit bonum, inimicus persequetur eum.

Altera concio ad regnum Israel.

Brevis sententia, sed valde illustris. Verbum et cultum dei verum vocat bonum, quia pax multa diligentibus legem tuam domine. Hi enim habent deum protectorem in omnibus periculis.* Sed qui bonum hoc deserunt, et ab eo discedunt, hi quid faciunt aliud, quam ut involvantur malis? Hoc scilicet tanto studio facit mundus, cum aut verbum negligit aut persequitur. Negligit enim et persequitur bonum, amplectitur autem et sectatur exicium suum. Quae sequuntur, explicant quid sit bonum deserere.

Ipsi constituunt reges, sed non per me, constituunt principes, sed me nesciente, argentum et aurum suum fecerunt sibi, ut essent idola, ideo excindentur.

---

*) In marg. coll. Ien.: Psal. 118.

*Non loquitur de electione regis, quae legitima est, sed de foederibus cum regibus et principibus, sicut supra dixit de Assyrio et Aegyptio ascito. Nam etsi per seditionem primus Ierobeam rex est creatus, tamen diligenter inspicienti historiam apparet, regnum Israel divinitus approbatum. Non igitur de successione in regno, sed de foederibus cum gentibus loquitur. Ideo addit ‚Ve lo mimenni' sine me hoc faciunt, abiecta scilicet fiducia, quam de me debebant retinere firmam. Sic se nesciente dicit constitui principes. Haec est prima discessio a bono.

Altera est, quod ex auro et argento faciunt idola, hoc est, tribuunt auro et argento divinum honorem, sicut in papatu quoque solent, cum adorant divorum statuas. Hoc idolatriae peccatum sequitur excidium.

Eiecit vitulum tuum, o Samaria, incanduit furor meus in eos, non poterunt perpetuo innocentes esse.

**Excidium minatus est, nunc repetit peccatum, fieri id propter adorationem et cultum vituli. Itaque non inepte ‚Eglech' pro nominativo accipitur. Vitulus tuus eiecit te, hoc est, idolatria est tibi causa exitii. Non enim potest eam ferre dominus. Quod vertimus, non poterunt perpetuo innocentes esse, in Ebraeo est, usque quo non possunt innocentiam. Id brevius et obscurius dictum est, sed revera nihil aliud significat, quam si dicas: Sunt nocentes, ideo non perpetuo ferent impune peccata sua.

Nam ex Israel est vitulus iste, artifex fecit eum, neque est deus iste, ideo in frustra comminuetur vitulus Samariae.

---

*) In marg. coll. Ien.: Loquitur de foederibus cum gentibus. **) In marg. coll. Ien.: Idolatria perdit.

*Facilia haec sunt, pertinent enim ad idolatriam ridendam. Quid enim stultius est, quam procidere coram ligno, lapide, argento, auro, hominum manibus facto? Cur non prociditur coram eo, cur is non invocatur, qui ex nihilo fecit omnia? Is enim liberare potest. At aurum, argentum, lapides, ligna, ne se quidem liberare possunt, sed comminuentur. Et tamen in hac turpi, foeda, et exitiali idolatria totus papatus adhuc mersus iacet.

Quoniam ventum seminant, metent tempestatem, nullus culmus invenietur, nec germen quod farinam faciat, et tamen si forte fecerit farinam, alieni eam devorabunt.

**Irriti consilii descriptio est. Tempus sationi aptissimum est, cum est tranquillitas. Sic messis tempus nisi serenum sit, incommodum est. Dicit igitur, inicia sicut sunt propter idolatriam et fiduciam in homines infausta, ita etiam eventus erunt tristissimi, perinde ac si quis in magna tempestate serat, ac in magnis imbribus messem colligat, ibi vix invenies culmum qui frugi sit etc.

Israel devoratur, et facti iam sunt inter gentes, sicut vas, quod nemo vult.

***Quod propheta toties eandem rem repetit, argumento est, quod neque uno et eodem tempore nec loco conciones hae sint habitae. Deinde, quod a securis Israelitis superbe contemptae sint. Sic enim solent impii, quanto sunt propriores periculo, tanto agunt securius, sicut Salomo dicit:[1] Con-

1) Proverb. 16.****

*) In marg. coll. Ien.: Idolatria ridetur. **) In marg. coll. Ien.: Irritum consilium. ***) In marg. coll. Ien.: causa crebrae repetitionis. ****) Deest in coll. Vuitt.

tritionem praecedit superbia, et ante ruinam exaltatur spiritus. Auxit autem Israelitis animum successus fortunati regis Ierobeam.

Sed quam misere fallitur mundus? Victorias tam praeclaras deus misericors regno Israel concesserat, ut esset tranquillitas, et ecclesiae de vero dei cultu possent doceri, utque poena idolatriae per poenitentiam praecideretur, vere enim deus non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat. Sed impii homines, quanto florebat regnum magis, tanto incumbebant magis in idolatriam, et contemnebant verbum. Quaerebant vicinorum regum amiciciam, et praesidia, ac se ita credebant tutos fore, si quid incideret adversi. Haec peccata hoc in loco propheta enumerat, et vastitatem minatur.

Illustris autem figura est, quod comparat Israelem impuro vasi, quod nemo appetit, sed statim abiicit, cum in manus venit, sic proiecti propter idolatriam a deo, etiam inter gentes contemptissime habebantur.

Qvia ascenderunt ad Assur, similes erranti ferae. Ephraim conduxit amatores, etiam gentes conduxerunt. Itaque colligam eas, et atterentur paulatim oppressi a rege et principibus.

[1] Hoc primum peccatum est, quod obliti dei et legis, nitebantur gentium praesidiis. Sic enim fit, ubi fiducia in deum amissa est, confugitur ad humana auxilia. Id autem caput idolatriae est, et peccatum contra primum praeceptum, quo prohibetur aliorum deorum cultus, hoc est, fiducia in creaturas.

Vocabulum ‚Pere' exponitur pro onagro, s mihi videtur generale esse vocabulum, sicut n

1) Fiducia in homines.

feras appellamus. Ac fortasse haec ipsa appellatio ex Ebraeo vocabulo nata est, sicut pleraque alia tum graeca tum latina.

Quod autem addit ‚pere boded lo' fera sola sibi, aliud nihil est, quam fera, quae sola errat, et iam huc, iam illuc incerta animi vagatur.

Quod addit de amatoribus et gentibus conductis, eodem pertinet. Est autem emphasis in vocabulo ‚Ba Goiim' quasi dicat: Populus meus execrari debebat gentium societatem, quae deum non norunt, et oderunt verum cultum dei. Sed his etiam munera parant, et magnam in eos profundunt pecuniam. Sed quis erit finis? Infirmabuntur ab onere regis et principum, hoc est, foedera ista eis exicio erunt. Colligam enim illas ipsas gentes, quarum praesidio nituntur, ut Israelem opprimant. Alii verbum ‚Iahelu' formant a ‚hehel' quod incipere significat, sed rectius formatur a ‚hala' infirmari, facit enim commodiorem sententiam, neque usque adeo repugnat grammatica.

QVIA multiplicat Ephraim altaria ad peccandum, ideo erunt ei ad peccatum.

[1]Hoc secundum peccatum est, impius cultus seu idolatria, quod multiplicaverunt altaria, in quibus sacra fierent, cum deus tantum voluisset unum esse in templo in Ierusalem.

Sed cur dicit, multiplicata ad peccandum altaria? Certe eo animo altaria non extruxerunt, ut peccarent, sed putabant hunc cultum deo probatum iri. Est igitur hoc spiritus sancti iudicium & sententia, qui dicit quod res est, ac pingit ido-

1) Impii cultus.*

*) Deest in coll. Vuitt.

latriam veris coloribus. Etsi enim statuebant se hoc modo deum verum culturos, tamen cum esset cultus institutus sine verbo, imo contra verbum, non potuit deo probari, et vere aliud nihil fuit quam peccatum. Sic monachus ordinis sui praecepta observat anxie, magna devotione celebrat missas, sed quia utrunque fit contra verbum, ista ipsa religione sua cumulat peccata, et irritat deum.

Scripsi ei sedulo legem meam, sed reputaverunt eam alienam esse.

*Hoc tertium peccatum est, prophetae reprehendebant idolatriam, et docebant ex verbo dei de veris cultibus, de timore dei, de fide in promissum semen, de obedientia erga legem, iterum de externis cultibus in loco divinitus ostenso, sed ‚Kemozar nehesbu' putabant nihil ad se pertinere conciones prophetarum, contemnebant eas, et damnabant tanquam doctrinam, quae et reipublicae noceret, et extingueret religionem in populo, sicut papistae hodie evangelium damnant.

Imolant hostias mihi in oblationem, carnem, et comedunt, sed domino non placent. Nunc igitur recordabitur iniquitatis eorum, et visitabit peccata eorum, quod ad Aegyptios se vertunt.

Haec est insignis tapinosis sacrificiorum. Magnum vero, inquit, donum est, quo a vobis afficior. Imolatis hostias, carnem, eam postea voratis. Scilicet hoc cultu tantopere delectaret? Non mihi offertis, sed vobis, exaturatis enim ventres vestr[os]. Hac ratione peccata non expiantur. Igitur si[c] istorum misereor, qui confugiunt ad misericordia[m]

*) In marg. coll. Vuitt.: Impii cultus.

et petunt veniam, fiducia promissi seminis. Ita vestra peccata manebunt vobis fixa, recordabor eorum et visitabo, siquidem nullam aliam meliorem rationem habetis eorum expiandorum, quam quod carnes offertis et voratis. Repetit autem hic peccatum, fiduciam in auxilia humana, cum solo in deo fiducia debebat fixa esse, sicut iam addit.

Obliviscitur Israel factoris sui, et aedificat templa, et Iuda multiplicat urbes munitas. Ego autem mittam ignem in civitates eius, et devorabit palacia eius.

[1] Hic quoque peccatum est florentium regnorum et rerumpublicarum quod samptuose aedificant, et sperant ita tutos se fore ab hostium vi et armis. Sed nisi dominus custodiat civitatem, frustra vigilat custos. Non igitur aedificatio, sed fiducia hic reprehenditur. Ut autem appareat eam vanam esse, ipse dominus minatur se ignem immissurum, hunc aqua non restinguet.

Ita hoc in capite ostendit propheta, quae sint peccata, propter quae florentia regna extinguuntur. Pertinent autem haec ad nos docendos, ut moniti exemplo regni Israel, talia peccata caveamus.

IX.

Ne laeteris, neve exultes Israel, sicut populi, quoniam per fornicationem discessisti a deo tuo.

1) Peccatum florentium regnorum etc.

Est haec quoque concio poenitentiae, in qua idolatriam regni Israel damnat, et minatur vastitatem. Itaque plana sunt omnia.

Ostendunt autem toties a prophetis repetitae conciones, non solum magnitudinem huius peccati, sed etiam obstinatam idolatrarum pertinaciam, itaque non miremur hodie, quod adversarii nostri tam pertinaciter sua defendunt, et nullis nostris admonitionibus acquiescunt. Obtinet enim Satan morem suum antiquum, et semel irretitos impiis opinionibus et cultibus adeo retinet firmiter, ut se explicare ex impietatis multiplicibus nodis non possint. Vere enim sicut Paulus de Galatis[1] suis dicit, habent fascinatas mentes. Tanto debebamus nos et diligentius agere gratias deo pro luce verbi, et incumbere in id maiore studio, ut retineremus eam.

*Initio huius capitis est comminatio poenae, et peccati reprehensio. Florebat regnum Israel sub Ierobeam, antea multis et variis casibus iactatum. Nam vicinus hostis Syrus assidue et magno cum successu contra Israel belligeratus erat. Sed Ierobeam potentiam Syrorum fregit, ut se intra suos continerent terminos. Cum igitur, ut solet longa pace, potentia regni Israel confirmaretur, luxuriabant animi, ac hanc perpetuam sibi somniabant felicitatem. Monet autem propheta eos, ne laetentur, neve exultent, urgeri enim eos gravissimo peccato, quod per idolatriam a deo discesserint. Id peccatum certam poenam vastitatis dicit consecuturam.

Dilexisti mercedem, horrea frumento plena.

1) Galat. 3.*

*) Deest in coll. Vuitt. **) In marg. coll. Ier Summa capitis.

Facit propheta geminum peccatum, sicut supra aliquoties. Nam cultus regni Israel erat discessio a deo, et turpe adulterium. Sed retinebant hunc cultum sacerdotes propter commoda corporalia, quod faciebat, sicut Graeci loquuntur, πρὸς τὰ ἄλφιτα. Semper enim impietas questuosa est. Ideo papistae quoque missam et alios cultus non tam retinent propter religionem, quam quod sunt cum ubere questu.

In Ebraeo particula ‚Al' obscuritatem parit, dilexisti mercedem apud universa horrea frumenti, sed de sententia dubitari non potest. Iam addit de poenis.

Horreum et torcular non pascet eos, et mustum fallet eos.

*Haec prima poena est, quod istis commodis privabuntur, et in summa omnium rerum abundantia egebunt. Verum enim est, quod Germani proverbio dicunt, si montes omnes nihil sint quam farina, tamen famem arceri non posse, si sic mereantur peccata hominum. Arguit autem hoc, omnia esse in eo posita, si dominus benedictionem suam addat, et non in ipsa rerum abundantia, quam tamen mundus quasi sola satis sit, tanto studio, curis et laboribus quaerit.

Non habitabunt in terra domini, sed revertetur Ephraim in Aegyptum, et in Assyriam, ac pollutum comedet.

**Secunda poena est, captivitas inter gentes. Aegyptum et Assyriam nominat, ut intelligas illis ipsis oppressum regnum Israel, quorum

*) In marg. coll. Ien.: Prima poena. **) In marg. l. Ien.: Secunda poena.

foedere et amicicia sperabat se tutum fore. Sic sunt humana consilia, sic cedit fiducia in homines. De polluto paulo post propheta se explicabit.

Non libabunt domino vinum, nec placebunt ei, sacrificia eorum sunt sicut panis lugentium, omnes qui comederunt de eo, polluentur, quia panis eorum, quo aluntur, non veniet ad domum domini.

Haec tertia et acerbissima poena est, quod nullum habituri sint publicum cultum, sed degeneraturi in gentes cum sua posteritate. Sicut nostris hominibus accidit, qui in Turcia captivi tenentur, hi nullas audiunt conciones, non possunt adhibere liberos suos ad baptismum, non possunt uti Eucharistia, non veniunt in coetus hominum congregatorum ad faciendas preces. Hae sunt poenae neglecti cultus, sicut hoc in loco videmus, igitur discamus sancte uti his tantis donis, dum possumus.

[1]Quod de pane lugentium dicit, notum est ex capite* Deut. 26. Nam funeribus polluebantur in lege. Itaque cum iis, qui in luctu erant, nemo se coniungebat. Et vult quoque deus animum plenum gaudio et spe, vult niti nos sua bonitate, non vult tristari, angi, dolere. Geminum hoc igitur malum est, quod minatur nullos fore cultus, si qui autem sint, iis pollui non sanctificari homines.

Quod sequitur: Panis eorum, quo aluntur, non veniet ad domum domini, idem est, ac si dicas: Vescentur pane profano, non sanctificato. Sicut sanctificabantur per oblationem fructus terra nati.

1) Panis lugentium pollutus.

*) In marg. coll. Ien.: Deut. 26.

In Ebraeo est ‚lahemam lenaphscham' panis eorum, animae eorum, non afferetur, aut veniet ad domum domini. Id nos simpliciter reddidimus, panis quo aluntur. Quanquam in Ebraeo significantius sit, hoc enim vult dicere. Non habebunt panem, de quo aliquid offerant, sicut soliti sunt in terra domini. Tantum habebunt panem, quo se alant, non quo dominum honorent, et ministerium ornent, quia nullum templum, nullos habebunt ministros sacrorum.

Qvid facietis in die solènni, et in festo domini?

Solemnem diem vocat stata festa, quae certo anni tempore celebrabantur, sicut pascha, penteceste etc. Est autem eadem sententia cum superioribus: Inter gentes captivi eritis, non templum, non cultum, non festa usitata retinebitis.

Qvoniam ecce abeunt propter vastitatem, Aegyptus eos colliget, Moph eos sepeliet. Urtica possidebit loca, in quibus argentea idola, deliciae ipsorum, sunt posita, sentes in tabernaculis ipsorum provenient.

Vtrunque coniungit, et captivitatem inter gentes, et vastitatem, verbo ‚halchu' abierunt, fere usus hoc loco est propheta, sicut Graeci utuntur verbo οἴχεσθαι, sie sind hin.

Moph Memphin Aegypti esse iudicant.

Argentum, certum est dici argentea idola, sicut aliquoties supra dixit, conflari ex auro et rgento idola, ea vocat ‚Mahmad' desiderabile, quia oc cultu delectabantur et fidebant. Haec incomoda florentissimum regnum incurrit propter idotriam. Tanto nos decebat lucem verbi maiore udio amplecti et habere reverentius.

Venerunt dies visitationis, venerunt dies retributionis, Israel sentiet.

Cohaerent haec cum superioribus. Singularis autem emphasis est in eo, quod appellat dies visitationis et retributionis. Nam dum poena abest, impii somniant deum tanquam cupidinem caecum esse, nec unquam animadversurum. Sed paulo post, inquit propheta, recordabitur iniquitatis eorum, et visitabit peccata eorum.[1] Igitur excutienda erat haec securitas, et redeundum in viam, dum flagellum cessat, et datur tempus poenitentiae. Qui autem hoc poenitentiae tempus sine fructu sinunt abire, hi postea frustra quaerunt mitigationem poenarum sicut propheta dicit: Israel cognoscet, hoc est, sentiet me vera praedixisse.

Propheta stultus est, quia gloriatur de spiritu, furit, propter multam tuam iniquitatem et vehemens odium.

Postquam in genere reprehendit omnes propter idolatriam, nunc specialiter de doctoribus loquitur. [2]Vocat stultos, quod non verbum, sed somnia sua docebant, item furibundos, quod et manifesta peccata defendebant, quae communis sensus iudicabat, et inclinatis iam rebus promittebant meliora. Sicut in papatu hodie defenditur usus unius speciei, damnatur coniugium sacerdotum, constituitur cultus in cibis certis, in vestitu etc. Haec etiam pueri iudicare possunt. Sed homines amentes et sine sensu omni, etiam indignis piorum caedibus haec defendunt.

In Ebraeo est ‚Isch haruah' vir spiritus, hoc est, qui iactat spiritum, qui gloriatur se habere

1) Nullum peccatum impunitum. 2) Doctores imp- sunt furiosi.

spiritum sanctum. Micheas mendaces et vanos doctores vocat, viros ambulantes spiritu seu vento. Sed hoc in loco verbum ambulandi deest, itaque alia est significatio.

Observabis autem hoc in loco quod diserte statuit propheta, impios doctores esse poenas peccatorum, et summam dei indignitationem.[1] Sicut econtra pii doctores illustre testimonium sunt misericordiae et gratiae dei, itaque Paulus,[2] apostolos, evangelistas, prophetas vocat dona Christi sedentis ad dexteram dei patris, et Micheas doctores evangelii comparat foecundae pluviae.

Vocabulum ‚Mastema' odium significat. Appellat autem ita idolatriam, quod dominus eam odio habeat, nec possit ferre.

Speculator Ephraim olim sequebatur deum meum, at nunc propheta est laqueus venatoris in omnibus viis suis, odium in domo dei sui.

*Brevitas obscuritatem parit hoc in loco. Existimo autem antithesi uti prophetam, quam nos additis circumstantiis temporum lectori voluimus ostendere. Sententia enim est, quod priora tempora habuerint veros prophetas, Eliam, Eliseum, et alios, qui magno animo reprehenderunt idolatriam, et docuerunt verum dei cultum. Sed speculatores et episcopi, qui nunc sunt (inquit) occasio sunt errorum et impietatis. Ponunt enim laqueos populo, et invitant populum ad idolatriam, ac magno conatu impios cultus defendunt.

1) Impii doctores. 2) Ephe. 4.

*) In marg. coll. Ien.: Collatio veterum et novorum prophetarum.

Occalluerunt, scelerate agunt, sicut tempore Gibea. Igitur recordabitur iniquitatis eorum, et visitabit peccata eorum.

Svpra in quinto dixi de verbo ‚heemiku' eadem in significatione hic quoque ponitur, quod tam altas radices egerit impietas, et studium decipiendi populi, ut nulla admonitione sanari possint impii doctores. Usus autem in versione sum alia metaphora, quae tamen eundem sensum ostendit.

[1]Sic verbum ‚Schihetu' significat corrumpere, depravare, perdere, ad exitium rem abducere, sed ne id quoque proprio aliquo verbo reddere potuimus, itaque sententiam ostendimus, scelerate agunt. Historia de Gibea nota est, ex li. Iud. 19.* Tam foedo et horribili peccato comparat idolatriae patrocinium, quod hodie, proh dolor, in papae ecclesia usitatissimum est, Sed statuamus nos quoque, Eckios, Pighios, Vuicelios, dum missas, invocationem sanctorum, purgatorium, indulgentias, merita operum et alias religionis pestes defendunt, nihilo facere rectius, quam si foedissimarum libidinum patroni essent.

Sicut uvas in deserto inveni Israelem, vidi patres vestros in initio, quasi primitias in ficu. Sed abierunt ipsi ad Baal Peor, et sanctificaverunt se turpi idolo, factique sunt abominabiles, sicut eorum amatores erant.

Amplificat peccatum Ephraim commemoratione praeteritorum peccatorum, quasi diceret: Est populus perpetuo sui similis. In ipso deserto

1) Patroni idolatriae.

*) In marg. coll. Ien.: Iudic. 19.

cum quotidiae sentirent beneficia mea, et mirabilem gubernationem, tamen discesserunt a me, et dediderunt se studiis et cultibus gentium, in hac impietate adhuc pergunt, nec sanari possunt.

Nota autem est historia de fornicatione filiorum Israel cum Moabitarum filiabus in Sittim, et de cultu idoli Baal [1]Peor, quod Hieronymus priapum fuisse existimat, ac convenit sane appellatio. Nam vox ebraea Peor, nuditatem significat, quod vertimus, sanctificaverunt se turpi idolo,[2] in Ebraeo est, segregaverunt se ad confusionem seu turpitudinem, sed nos maluimus sententiam ostendere, nam verbum ,iinazru' etsi significat segregare, tamen proprie est verbum cultus. Sicut etiam inde [3]Nazarei dicti sunt, quod segregarent se, hoc est, quo singulare quiddam susciperent ad cultum dei.

,Boscheth' autem sine dubio appellat idolum Peor, turpem et foedam statuam. Quanquam haec ipsa appellatio idolo etiam convenit propter eventum, quod propter hunc cultum turpis idoli, populus confusus et male afflictus est, sicut historia ostendit, uno die cecidisse viginti tria milia.[4]

In vocobula ,keahabam' usitata Ebraeis phrasis, ponitur enim abstractum pro concreto, amor pro amatoribus, dilectio pro dilectis. Appellat autem amatores Moabitas idolatras quorum cultum Israel secutus est. Sic enim dicit Mose, Nume. 25. Fornicatus est populus cum filiabus Moab, quae vocaverunt eos ad sacrificia sua. At illi comederunt, et adoraverunt deos eorum, iniciatusque est Israel Baal Peor, etc.

[5]Utile autem hic est considerare quam facilis t lapsus a vera religione, et quanta Satanae non .ntum sit malicia, sed etiam potentia. Non enim

1) Peor. 2) Id est aperturam vel hiatum. 3) Na- .rei. 4) Num. 25. 5) Facilis lapsus in idolatriam.

exiguum aliquid dicit dominus, cum populum Israel, sicut ex Aegypto evocatus est, comparat uvae in deserto, et ficui praematurae. Significat enim populum hunc et magno studio amplexum oracula divinitus prodita, et in timore dei pulchre ambulasse. Ita ut deo essent unicae deliciae, qui cultu, pietate, fide, invocatione huius populi unice delectatus est. Nam uva prima, et ficus prima singularem voluptatem colono praebet.

Sed populus tam pulchre incedens in timore dei et fide, dementatus a Satana, prolabitur in foedissimam idolatriam, cuius occasio est libido prohibita. Sicut historia ostendit, quod invitati ad sacrificia, comederint, et adoraverint idolum. Vere igitur supra dixit Hosea: Vinum et fornicatio auferunt cor, hoc est, dementant homines, instillant animis vel neglectum vel contemptum religionis et in impietatem abducunt. Sicut etiam papatus insigne exemplum ostendit. Nam libidines impurum coelibatum secutae, etiam idolatriam multiplicem pepererunt. Itaque Daniel[1] coniungit haec duo de antichristo vaticinatus, quod deum patrum suorum, et amorem mulierum non curabit.

Merito igitur consideramus hoc in loco et nostram imbecillitatem, et Satanae potentiam ac astuta consilia, quae impossibile est, ut effugiant incauti et negligentes homines. Assidua praecatione opus est, ut nos dominus regat spiritu suo. Opus est cura singulari, qua ipsi gubernemus cupiditates et affectus pravos, nusquam a verbo deflectentes oculos nostros. Hanc curam qui non adhibent, et negligunt orationem quoque, consistere diu non possunt, sed incauti abripiuntur a Satana,

---

1) Dan. 12.*

---

*) In coll. Vuitt.: Dan. 9.

nec prosunt eis quantumvis excellentia dona, quibus a deo ornati sunt.

Igitur Paulus cum Corinthios[1] de hoc ipso periculo admonet, quod facilis sit lapsus a vera religione et timore dei, hac historia populi fornicantis in deserto utitur, 1. Corinth. 10. Et Christus[2] non frustra admonuit, orandum quotidie, ne inducamur in tentationem. Lapsus enim facillimus est, sicut Davidis, Petri, et aliorum sanctorum, praecipue autem huius totius populi exempla ostendunt. Ingens autem est hostis potentia, cum nos vere, sicut Paulus vocat,[3] simus vasa testacea, qui levi impulsu frangimur, nisi innixi verbo ad humilem et seriam orationem confugerimus.

Gloria Israel avolat quasi avis, non pariet, non geret in utero, non concipiet amplius. Etiamsi educaverint filios suos, tamen eos orbos faciam ne sint inter homines.

*Gloriam vocat sicut supra regnum, et quidquid donorum hic populus habuit, hanc minatur avolaturam sicut avem. Significat autem hac figura cladem regni fore irrecuperabilem, avis enim dimissa e manibus apprehendi denuo nequit.

Quod additur, in Ebraeo admodum breve est, a partu, ab utero, a conceptione, sed sententia indubie haec est. Non parituram, non gestaturam in utero, non concepturam. Hoc non sic intelligendum est, quasi populus Israel dono foecunditatis in captivitate cariturus sit, mansurae enim erant reliquiae usque ad Christum. Sed quod perpetua servitute oppressus iacebit. Quanquam

1) 1. Cor. 10. 2) Matth. 26. 3) 2. Cor. 4.

*) In marg. coll. Ien.: Gloria.

etiam poena includitur de liberis immatura morte tollendis.

Etiam vae eis, cum reccessero ab eis.

Hic de tempore captivitatis loquitur, quod inter gentes duriter ac misere sint victuri. Atque hae idolatriae et impietatis poenae sunt, quas ita demum utiliter considerabimus, cum nos ad diligens studium verbi convertemus, et agemus poenitentiam. Nam Hosea non minus quam Iohannes Baptista[1] hoc agit, ut populum ad poenitentiam hortetur, et moneat, securim iam ad radicem arboris positam, nisi emendent vitam.

Ephraim, sicut video, pulchre plantatus est, ut Tyrus. At educet Ephraim quoque filios suos percussori.

*Tyrus tum ex historiis tum poematibus gentilium scriptorum nota est. Fuit enim celeberrimum emporium, florens opibus et potentia. Ac quanquam ab Alexandro eversa est, tamen et difficillima oppugnatio fuit, et Alexander, quod tamen nusquam alibi accidisse ei puto, de expugnatione non semel desperavit. Non igitur exiguam eam putabimus commendationem, quod tam opulentae reipublicae ac potenti regnum Israel comparat.

[2]Sed hic disce, quanta hominum sit calamitas, quos deus omni genere beneficiorum ornarat, ut provocati hoc modo, et revereri eum et amare ac parere eius verbo discerent, hi quasi dementati fortuna et successu tanto, deum et verbum eius contemnebant pertinacius, et beneficia ista put-

1) Matth. 31. 2) Mundus abutitur donis dei cont deum.

*) In marg. coll. Ien.: Tyrus.

bant idolatriae esse premia. Igitur quantumvis florens regnum non potuit longius consistere, sed periit tandem, Iudae autem regnum etsi sicut viribus, ita etiam opibus impar esset, tamen quia in eo ecclesiae sedes erat, servatum est. Sic solet deus potentiam impiorum confringere, et in infirmitate ostendere virtutem et potentiam suam.

[1]Nos quoque testes sumus amplissimorum commodorum corporalium, quae Germania et caeterae quoque nationes senserunt florente regno pontificio. Non vidimus Turcam grassantem in finibus nostris. Annona erat uberrima, non undique tantae tumultuum et dissidiorum ostendebantur occasiones quantae nunc sunt. Hanc felicitatem unde putabimus natam, quam ex immensa dei bonitate, qui non statim pro nostro merito punit, sed largitur poenitentiae spacium, et bonis etiam multiplicibus ingratum mundum invitat ad verbum et veros cultus.

Sed parum hac ratione proficit deus, sicut enim supra de regno Israel dixit: Sequar amatores meos, qui dant mihi panem meum, aquas meas, lanam meam. Ita audimus adhuc hodie commendari a papistis felicitatem superiorum temporum, tanquam premium cultus, pertinatius igitur incumbunt in idolatriam.

Sed quid fiet tandem? Nunc dominus, cum poena idolatriae non possit abesse longius, ostendit Germaniae verbum suum, ut cum priusquam poena grassetur, pii discant, quomodo se in publicis malis, quae praeteritae idolatriae poenae sunt, solari debeant. Involvent enim hae pios quoque, sicut superiorum temporum historiae ostendunt. Sed quia impii papistae verbum negligunt ac persequuntur, idolatriam autem urgent, arripiet eos poena, et sine consolatione peribunt, sicut Israel.

---

1) Felicitas superiorum temporum unde?

[1] Sed cur minatur deus etiam innocenti aetati hostilia arma? Ephraim, inquit, educet suos liberos ad percussorem. Num parentum peccata exolvent liberi innocentes? Respondeo: Verum est, cum publicae poenae grassantur, etiam innocentes involvunt, sic Daniel et socii eius, etsi ea tantum impiorum poena esset, tamen abducebantur captivi in Babylonem, et cum grassantur seu bella, seu pestis, quantum perit puerorum, qui adhuc sunt innocentes, hoc est, qui habent remissionem peccatorum in baptismo promissam, nec dum a gratia exciderunt per peccata?

Fit autem hoc non tantum propter exemplum, ut posteri admoniti atrocitate poenarum discant deum timere, et idolatriam fugere. Sed etiam in poenam parentum, quibus liberorum mors, sua morte acerbior, accidit. Etsi autem durum videtur abripi innocentes, tamen eis mali nihil accidit, corpus alioqui morti est obnoxium, et eam ob causam mori quam vivere praestat, quod innocentiam suam, nisi morte praevenirentur, non possent tueri, abriperentur enim exemplo parentum tanquam violento flumine in impietatem ipsi quoque. Itaque pueris mali nihil accidit, et prodest exemplum aliis, ut admoniti atrocitate poenae, deum timere et idolatriam fugere discant.

De ethnicorum pueris aliud iudicium est, qui sunt extra ecclesiam, quanquam fortasse de his quoque mitius aliquid statuetur quam de adultis. Sed haec futura vita aperiet. Cavendum autem studiose est, ne quid pronunciemus, quod verbo non est revelatum. Sicut certa verbi revelatio est, de baptisatis, ut ante Christi adventum, de circumcisis, quod sint recepti a deo in gratiam.

Da eis domine. Quid dabis? Da eis sterilem uterum, et arida ubera.

---

1) Cur poenis involvantur innocentes pueri?

*Sententia est eadem quae supra. Non enim hoc vult, ut donum foecunditatis eis negetur in totum. Nam reliquiae Israel manserunt usque ad regnum Christi, sed ut non pariant sicut hactenus pepererunt, ubi filii nati successerunt parentibus, stante regno, politia, moribus patriis etc. Cessabit iam regnum, inquit, eiicientur sedibus suis cives, et habitabunt inter gentes servili conditione, nunquam emergent, nunquam in republica locum aliquem sortientur. Igitur alia conditione eis nascentur liberi, quam ipsi nati sunt, qui regnum a maioribus constitutum, quasi per manus traditum acceperunt, quanquam etiam *κατὰ τὸ ῥητόν* et ad literam prophetia haec impleta est, nam poena peccati numeratur in deuteronomio,[1] maledictio fructuum ventris, hoc est, infelices et tristes partus, ut aut rarius et infelitius matres pariant, aut partus citius pereant.

[2]Relinquitur autem hic quaestio: Cur propheta haec imprecetur calamitoso populo? Cum mandatum habeamus etiam de inimicis diligendis, et Christus diserte iubeat Matth. 5.[3] Benedicendum iis, qui nobis maledicunt, et orandum pro iis, qui conviciantur nobis. Cum hac sententia, inquies, quomodo convenit haec in speciem crudelis imprecatio? Etsi enim parentum peccatum hoc merebatur, quod innocentis aetatis est meritum? Quanto praestabat rogare, ut et dominus corda ipsorum sua gratia illustraret, et saltem posteri non demergerentur in illas parentum poenas? Satis magna calamitas est, pati crudelem hostem, eiici patria et avito regno, carere vero cultu, cur

1) Deut. 28. 2) Questio, cur mala imprecetur propheta populo? 3) Matth. 5.

*) In marg. coll. Ien.: Non foecunditatis donum neri vult, sed etc.

etiam benedictionem uteri et uberum petit tolli? Gentium istae voces sunt, exinanite eam, exinanite usque ad fundamentum. Prophetam certe aliter loqui oportebat, tangi decebat eum tam insigni sui populi calamitate, et precari meliora. Nunc quasi oblitus sui, calamitosis plus calamitatum imponit, cum etiam ista oeconomica bona eis invidet etc.

Ad haec respondeo: Duo nobis consideranda hoc in loco sunt, sicut etiam personae duplices proponuntur, vocatio sancti prophetae, et peccatum populi. Christus cum concionatur Matth. 5[1] non respicit ad singulares et certas vocationes, sed sicut decalogus est universalis lex, ostendit omnes obligari ad dilectionem. Dilectio autem non admittit iram, non iurgia, non imprecationes malas, non reverberationem, non iniuriarum vindictam, sed simpliciter iubet amanter complecti proximum, etiam male de nobis meritum, et inimicum. Qui igitur dilectionem ad hunc modum non undique puram et sinceram praestat, decalogum violat. Recte igitur Christus eo in loco damnat iram, imprecationes diras, gestus iratos, lites, vindictam, iuramenta quoque. Quid enim aliud faciat, cum decalogus sit universalis lex proposita toti humano generi.

[2]Sed deus, qui omnes homines uni et eidem legi subiecit, postea per vocationem facit hominum discrimina. Non vult pari cum potestate esse regem et subditos, parentes et liberos, herum et familiam, ducem et militem. Itaque mandat liberis, ut parentes colant, hoc est, ut eorum autoritati pareant, non dat potestatem liberis, ut imperent parentibus, imo iubet, ut parentes etiar vi coherceant petulantiam liberorum. Non solur

1) Christus quomodo prohibeat vindictam etc. Matth.
2) Singulares vocationes.

igitur licet parentibus irasci, cum non faciunt officium liberi, sed etiam admovere manus et plagis eos emendare. Nec tamen violant quintum praeceptum, sed faciunt secundum vocationem suam, et deo inobedientes essent, si aliter facerent, sicut dominus de Eli dicit, 1. Sam. 3.[1] Iudicaturus sum domum eius propter iniquitatem eius, eo quod noverat indigne agere filios suos, et non corripuerit eos.

Sic magistratus in adultos ius habet, qui parentum potestatem contemnere, aut etiam laedere parentes solent. Sicut autem magistratus imperium latius patet, ita etiam poenae atrociores sunt quam illae oeconomicae, habet enim potestatem vitae et necis. Non igitur dicitur magistratus facere contra quintum praeceptum, cum suspendit fures, cum homicidas capite plectit. Habet enim peculiarem vocationem, quo id iubetur facere, quod aliis prohibitum est.

[2]Ad eum modum respondebimus de prophetae facto. Habet singularem vocationem, non iubetur loqui cum populo Israel, non orare sicut alii, sed iubetur divinitus huic populo maledicere, et male precari. Hoc cum facit, non adversatur Christi doctrinae, qui non respicit singulares vocationes, sed in genere, sicut lex universalis est, proponit quid universis faciendum sit, qui non habent suam singularem et certam vocationem. Propheta autem habet suam singularem vocationem, hanc cum sequitur, recte facit.

[3]Ad hunc modum responderi potest ad alias sententias: Nolite resistere malo, omnino nolite iurare. Hae sententiae omnes sunt universales, sicut lex universalis est, igitur non debent resi-

1) 1. Sam. 3. 2) Cur propheta male precetur Israelitis? 3) An liceat iurare, litigare?

stere malo, non debent iurare, quibus id non permittitur ex singulari vocatione.[1] Magistratus autem est disciplinae custos, bonis in honorem, malis in poenam. Hic sicut ius habet puniendi, ita etiam ius habet constituendi iudicia, et mandandi iuramenti. Qui igitur iure agunt, faciunt id mandante magistratu, qui ideo praeest, ut tueatur bonos, et nocentes puniat. Qui iuramento testimonium suum in re dubia confirmant, faciunt id mandante magistratu, nec peccant. Est igitur haec publica et legitima vindicta iudicanda, non privata, nam exercetur per magistratum, qui vult iniustos deferri et accusari, non vult confirmari eorum maliciam dissimulando aut ferendo.

[2]Habet autem postea locum pacientia Christiana, si ius, quod quaeris, impetrari, et obtineri non potest, nec Christus aliud imponit suis, qui cum legem non venit solvere, nec politias vult solvere. Sicut id aliis sententiis scripturae ostendi potest.

Responsio igitur ad propositam quaestionem haec est:[3] Christus in quinto capite Matthaei loquitur in genere de omnibus privatis personis. Singulares autem vocationes non tollit, sicut certe vindictam magistratus non tollit. Propheta autem habet peculiarem vocationem, igitur non facit contra Christi praeceptum, cum populo sic merito maledicit, ita enim iubetur divinitus.

Debet autem peccatum huius populi quoque considerari, id eiusmodi est, ut etsi mali nihil imprecandum eis iudices, tamen pro eis orare non possis. Misericors deus hoc modo cum peccatoribus agit, ut eos per verbum de voluntate sua doceat, idolatriam damnet, et hortetur ad poenitentiam. Hoc ministerium certis hominibus mandat, non

1) Rom. 13. 2) Pacientia Christiana. 3) Matth. 5

enim ut cum Mose, per angelos, nec ut in baptismo Christi, sua voce de coelo, vult nobiscum loqui. Cum autem impii et verbum abiiciant ac persequantur, et admoniti idolatriam urgeant pertinacius, quid potest addi amplius a nobis? Num precabimur, ut deus confirmet eorum potentiam? Et non potius veniat iustus iudex, et impios perdat de terra, qui hoc agunt, ut in impietatem omnes involvantur.

[1]Pontificia turba hodie verbum non solum non admittit, sed crudeliter odit et damnat. Nec solum nulli emendantur abusus quantumvis manifesti, sed excogitantur quotidie novi fuci, quibus ornetur impietas. Hic quid facias? Ea spe docuimus, ut emendarentur, quotidie quoque oramus pro successu verbi, et contra Satanae mendacia. Sed impii homines, quanto nos et docemus diligentius et oramus studiosius, tanto fiunt deteriores, agunt, conantur, moliuntur omnia, quae videntur ad doctrinae nostrae interitum et idolatriae propagationem pertinere. Num igitur orabimus, ut sint felices, ut habeant quietem ab hostibus? Ut nullus arceantur poenis, cum certum sit, et successu eos abusuros ad dei contumeliam, et pace ad delendas ecclesias, quae sanam doctrinam et veros cultus retinent?

Quin potius oremus pro sanctificatione nominis dei. Haec oratio sic demum exaudiri cognoscitur, cum dominus subvertit impietatis patronos, et omni genere calamitatum eos cohercet, ne possint hoc perficere, quod tanto studio instituerunt.

Ita quoque consideratione peccati excusari propheta potest, cui prior est cura sanctificationis nominis dei, quam salutis sui populi. Vellet quidem salvum populum, sed cum hoc non possit fieri, nisi cum perpetua nominis dei blasphemia,

1) Pro papistis non orandum.

siquidem nolunt emendari verbo, mavult perire populum quam gloriam dei, verbum, et cultus veros periclitari. Ad hunc modum Moses[1] orat contra sediciosum Core et socios eius, et Ieremias prohibetur orare pro populo, et Iohannes[2] dicit, esse peccatum ad mortem, pro quo non sit orandum.

Hic si obiicias: Ubi manet spiritus sanctus, qui est spiritus dilectionis? Ubi manet charitas? Sic enim nobis respondent hodie sectarum patroni. Respondetur: Peccatum eiusmodi est, ut charitatem omnem excludat, nam prima cura nobis debet esse nominis dei, posterior salutis aliorum. Horum alterum cum intercidere necesse sit, pereat papa, pereant impii magistratus, pereant impiorum dogmatum patroni, pereat totus mundus, et salvetur deo sua gloria, suum verbum, sua ecclesia, suus cultus, amen.

Omne malum eorum est in Gilgal, ideo ibi odi eos.

[3] De Gilgal supra in fine sexti diximus, fuisse augustum locum, propter monimentum duodecim lapidum, quos ibi excitari dominus iussit in memoriam stupendi miraculi, quod Iordanis cohibuit cursum suum, dum traiiceret populus, item quod circumcisus sit ibi populus in deserto natus, et celebratum secundum Phase, nam ibi primum populus coepit vesci terra natis, cum per quadraginta annos manna coelesti esset usus.

Haec omnia voluit deus tanquam singularia suae in hunc populum benignitatis testimonia extare et conspici etiam apud posteros, ut admoniti et fidere dei bonitati et timere eum discerent. Sic enim dicit textus Ios. 4.[4] Docebis haec filios tuos, ut omnes terrarum populi discant manu

1) Nume. 16. 2) Iohan. 15. 3) Gilgal. 4) Ios

dei esse fortissimam, et vos omni tempore timeatis deum vestrum. Atque inde etiam loco nomen posuit ipse dominus, et vocavit Gilgal,[1] quod ibi a populo suo amoverit, seu ut verbum sonat, devolverit opprobrium Aegypti, hoc est, quod populum incircumcisum et ideo Aegyptiis et aliis gentibus similem ibi circumcidi iusserit, et receperit in foedus suum.

[2]Atque hoc illud est, ad quod propheta hic proprie respicit, cum dicit: Omne malum eorum est in Gilgal, ideo ibi odi eos. Quasi diceret: Heu quantum mutatus ab illo locus est, qui nomen habet ab amoto et devoluto peccato, cum iam ibi populus cumulet peccata idolatricis cultibus. Sicut igitur populum per Iordanem istuc venientem dilexit deus, ita hunc odit et abominatur.

Ita docemur eventu, verum esse, quod Germani proverbio dicimus, diabolum ibi solere compotandi locum extruere, ubi deus templum habet. Loca enim, quae propter religionem et magnifica dei opera celeberrima fuerunt, semper turpissima idolatria defoedavit Satan, donec etiam ipsum templum, in quo voluit retineri cultum suum deus, Satan commutavit in speluncam latronum, et sanctam terram impiissimae gentis sedem fecit. Graecia habuit ecclesias optime institutas, et fuerunt ibi doctrina et pietate excellentes episcopi, nunc immanes Turcae omnia involvunt in foedam Mahometi impietatem. Sic Romae sanctissimorum hominum maxima fuit copia, qui omnes vita et sanguine suo verae religionis studium et amorem probaverunt. Nunc istic regnat homo peccati, Antichristus,[3] qui inde, tanquam ex arce, multis seculis veram religionem oppugnavit, et idolatriam,

1) Gilgal. 2) Sancta loca a Satana polluuntur. 3) 2. Thessal. 2.

ac multiplicem superstitionem in totum orbem terrarum effudit.

Docent[1] autem nos talia exempla de ira dei immensa, quae sequi solet contemptum verbi et securitatem. Itaque discamus verbo sancte uti, non stertamus securi, ac si nullae ab hoste nobis struerentur insidiae. Profecto intentus est in omnes occasiones, et plerunque ex levissimis initiis ingentia mala excitat. Itaque vigilandum est diligenter, neque ullae sunt negligendae occasiones. Principiis obstandum est, nam historiae testantur ex parvis initiis periculosissimas dissensiones in ecclesia natas, et idolatriam etiam sub specie sanctitatis hominibus commendatam esse.

Nam ut de praesenti loco dicam, pseudoprophetae populo persuaserunt, a maioribus in Gilgal facta sacra, non igitur reprehendi posse, si ipsi quoque ibi sacrificent. Ratio in speciem probabilis est, sed attendenti ad verbum, quod in Ierusalem cultui locum statuit, facile apparet cultus in Gilgal institutos nihil esse, nisi idolatriam. Igitur pronunciat deus hoc in loco abominari se tum sacra, tum sacrorum autores.

In novo testamento nullus certus locus sacris destinatus est, possunt baptizari pueri, vel domi, si res postulat, vel in templo, vel sub dio, vel sub tecto. Locus, imo persona quoque ministrans ad baptismum nihil affert. Sic Eucharistia recte distribuitur volentibus ea uti, seu domi seu in templo. Hoc unum requiritur, ut fiducia omnis nitatur in solo filio dei, qui se dedit hostiam pro peccatis nostris, et nos reconciliavit deo. Haec fiducia ubi est, ibi deo probantur omnia vocation' opera, etiam quae in speciem videntur vilissim. At haec fiducia si absit, sanctissima et factu diff

1) Ira dei, quae sequitur contemptum verbi etc.

cillima opera deus odit et abominatur, si pro cultu ea haberi velis, iuxta regulam: Quidquid non est ex fide, peccatum est.[1]

Propter mala studia ipsorum e domo mea eos eiiciam. Non amplius diligam eos. Omnes enim principes eorum a me defecerunt.

Mala studia vocat idolatriam excogitatam ab hominibus sine verbo. Est autem durissimum hoc verbum, quod minatur deus se eos eiecturum domo. Fuerat enim populus Israel hactenus tanquam familia dei. Etsi enim in cultu esset vicium, et idolatriam retineret, tamen visitabatur a domino per prophetas. Hos cum negligeret, et pergeret in idolatria, minatur dominus futurum, ut tanquam inobedientes filii eiiciantur e domo, hoc est, ut captivi transferantur ex terra promissionis a domino donata, in gentes,[2] sine omni spe reditus. Hoc enim est quod dicit: Non addam, ut amplius eos diligam. Loquitur enim tantum de corporali poena. Haec promissionem futurae benedictionis per Christum non tollebat, sicut alia testimonia ostendunt.

Vocabulum, quod principibus tribuit, significat rebellionem, sicut supra vocavit Israel ‚Phara Sorera' vaccam, quae non potest domari, et iugum excutit.

[3]Facile autem iudicari potest, quid reprehendat in principibus, quod elati potentia negligebant verbum, et volebant superiores esse verbo. Sicut impiorum regum exempla ostendunt, qui ingenti odio prophetas, verum cultum, et sanam doctrinam

1) Rom. 14. 2) Gentes. 3) Magistratus suo exemplo nocet.

patefacientes persecuti sunt, ubi tales patronos impietas invenit, ibi penitus concidit religio, nec poena potest abesse longius, ea autem semper incumbit gravius in tyrannos quam in plebeios, sicut exempla ostendunt. Ac causa est, quia magistratus debet esse custos totius legis, hoc est, debet etiam religionis curam suscipere, idolatriam et impios doctores arcere, et tandem alia quoque scandala, quae contra secundam tabulam fiunt, tollere. Hoc reges Israel non modo non faciebant, sed etiam autores suis idolatriae erant, et vi a vero cultu arcebant subditos.

Percussus est Ephraim, exaruit radix eorum, itaque fructum nullum ferrent, et tamen si pepererint, ego interficiam delicias ventris eorum.

Exponit quod supra dixit, non amplius diligam eos. Et comparat florentissimum regnum arbori, cuius radix exaruit, ibi non solum nulli fructus, sed ne quidem folia ulla nascuntur.

De fructu ventris necando supra diximus, significari perpetuam servitutem inter gentes. Quanquam etiam ista ad literam poena secuta est, ut extinguerentur feliciora ingenia priusquam ad maturitatem pervenirent.

Abiiciet eos deus meus, quod non audierunt eum, et erunt vagi inter gentes.

Haec notabilis sententia est, et digna, quae in omnibus parietibus scribatur: Abiiciet eos deus meus, quod non audierunt eum etc. Admonet enim nos, si cupimus retinere benedictionem domini, qua nos ornavit, ut audiamur eum, hoc est, ut amplectamur et studiose sequamur verbum, deus enim se glorificantes glorifica-

bit, contra, qui deum non glorificant, hoc est, qui malunt sequi suas cogitationes, quam verbum dei, hi erunt ‚Nodedim ba Goiim' id est, vagi inter gentes.

Nunc ante oculos est Hungariae exemplum profecto miserabile, quam barbarie et impietate clarus hostis vastat, et veteres colonos aut iugulat gladio, aut transfert in remota loca, ubi sine spe aliqua certae sedis miseri homines vivunt. Id enim significat ebraeum vocabulum. Causam autem huius mali quid opus est quaerere? Ostendit enim eam tot annis usitata idolatria, et episcoporum, non solum negligentia, sed extrema impietas, qui studiose idolatriae patrocinati sunt.

Videant igitur, quibus lucem verbi sui accendit deus, ut eam studiose foveant, ut reverenter hoc tantum donum habeant, et eo digne ambulent, alioqui nos quoque involvemur in similia mala. Laboravit sine dubio populus Israel etiam aliis viciis, sicut et Hosea supra ostendit, et Michas tyrannidem, avariciam, iniurias, libidines reprehendit. Sed propheta hoc in loco tantum huius peccati meminit, quod non audiverint deum loquentem, id enim eiusmodi est peccatum, ut tota regna evertat.

X.

Israel est vitis direpta, talis quoque est fructus eius.

[1] Vsitata figura in prophetis est, quod populum sanctum comparant vineae, ob sanctos et deo ratos fructus, qui sequuntur verbum dei. Sicut autem Esaias et Michas queruntur de sui temporis populo, loco uvarum nasci labruscas, ita Hosea hic

1) Populus dei vineae comparatus.

comparat populum direptae viti, in qua nullae appareant uvae, quod, sicut in superiore capite dixit, noluerint audire dominum. Sicut enim verbum tanquam foecunda pluvia nunquam sine fructu docetur, sed semper aliqui excitantur ad timorem dei et fidem. Ita sine verbo nulli possunt existere veri fructus, quid enim ratio destituat verbo faciat? Somniat quidem pietatis studium, et in cultibus instituendis non est negligens. Sed deus non vult coli eo modo, quo nobis videtur, verbum vult audiri, et ea a nobis fieri, quae ipse mandavit, non quae nobis vel bona vel factu difficilia et sumptuosa iudicantur.

Sic religionis studium in regno Israel magnum et singulare fuit, sicut in papatu quoque difficiles et sumptuosi cultus sunt. Sed cum sine verbo suscepti tales cultus essent, execrabatur eos deus, pluris enim facit, sicut Samuel dicit, obedientiam quam holocaustum.

In Ebraeo paulo aliter verba sunt posita, vitis evacuata seu direpta Israel, fructus adaequabitur, seu similis erit ei, hoc est, qualis vitis est, talis etiam est fructus, vitis est direpta, igitur nullae ibi inveniuntur uvae. Usus est hoc verbo Esa. 24.[1] Ecce dominus ‚bokek haarez' evacuat terram, hoc est, sinit eam vastari ab hostibus, ut nihil sit reliquum. Sicut addit, et nudabit eam. Item Iere. 51.* ‚bokeku es arzah' populabuntur, evacuabunt terram. Ita hoc in loco comparat Hosea populum viti non infrugiferae. Sed cuius fructus direpti sint, nam et impiorum regum exemplis, et pseudoprophetarum impiis dogmatibus populus diripiebatur, ut potius idolis quam deo suo serviret, sicut propheta iam addit:

1) Esa. 24.

*) In marg. coll. Ien.: Iere. 51.

Mvltiplicat altaria secundum multitudinem fructuum suorum secundum bonitatem terrae suae bonas faciunt statuas.

*Voluit deus in isto populo tantum unum esse altare, in quo fierent sacra, et probaret populus tum obedientiam, tum gratitudinem suam deo. Sed Israel, inquit, neglecto eo altari, ingentem multitudinem altarium passim in terra excitavit. Prohibuit quoque deus erigi statuas, ad quas fierent sacra, sed Israel ubi agri erant foecundissimi, ibi et statuas et templa magno sumptu aedificavit. Sicut in papatu quoque videmus, quod ubi pinguissimi agri, et maxima omnium rerum copia est, ibi monasteria et sacrificulorum collegia amplissima sunt, sic semper solet idolatria, habet deum ventrem, eum colit et adorat.

In Ebraeo iucunda figura est in vocabulis ‚berob ketob' ac in verbo ‚hetibu' respicit propheta ad nomen ‚tob' ut ostendat eo consilio excitatas ab Israelitis statuas, ut deo praestarent cultum, et aliquid bonifacerent.

Divisum est cor eorum.

Hoc alii referunt ad dissensionem natam ex varietate cultuum, sicut insignia fuerunt odia inter monachos diversos, dum singuli sine modo suam factionem evehebant.[1] Sed aptius est, ut referas ad mandatum dei summum, Deut. 6.** Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, et tota fortitudine tua. Vult enim deus non partem cordis, sed totum cor. At

1) Divisum cor.

*) In marg. coll. Ien.: Uno altari neglecto, millia citarunt. **) In marg. coll. Ien.: Deut. 6.

idolatrae vere habent divisum cor, dum non solo verbo nituntur, sed indulgent suis studiis. Hactenus peccatum Israel commemoravit, nunc addit poenas.

Nvnc peccati convincentur, ipse enim confringet altaria eorum, et statuas eorum vastabit.

Verbum ‚Ieeschamu' hoc loco quidam exponunt desolabuntur, sed significat delinquere. Ac singularem hoc in loco emphasin habet, quam periphrasi ostendimus. [1]Nam idolatrarum hoc proprium est, quod non solum statuunt se placere deo, sed etiam damnant eos, qui diversam doctrinam et cultus alios sequuntur. Cum igitur Israelitae adduci non possent, ut crederent suos cultus deo displicere, sed eos, sicut papistae hodie solent, ferro et igni defenderent, minatur propheta futurum, ut poenis convincantur, cultus illos a deo improbari, alioqui non permissurum altaria et statuas illas ab Assyriis vastari, si eas probaret. Perinde ac si dicas, convinci nunc miseram Hungariam, quod deus septennalibus votis ad aquas non sit delectatus, siquidem a Turca direpta est.

Qvoniam tum dicent: Non est nobis rex, quod non timuimus dominum, et si rex esset, quid nobis prodesset?

Profecto hoc non dicent idolatrae, alioqui agerent poenitentiam, et sicut hactenus se dominum non timuisse profitentur, inciperent nunc timere dominum, et cogitarent de seria emendatione. Sed quid cogitent et faciant, statim propheta nos docebit. Quae igitur erit huius loc sententia? Nam verba prophetae clara sunt, tun dicent: Non nobis rex etc.

1) Idolatrae.

Respondeo: Sunt haec nobis aestimanda ex affectu impiorum. Deus immittit hoc consilio poenas, ut cognoscentes peccata, emendemur. Ac impios quoque cogit irae et poenarum sensus, ut *αὐτοκατακριτοί*, sicut Paulus[1] appellat, damnent se et sua studia, et tamen sic impie pertinaces sunt, ut nihil minuant eorum facere quae fecerunt.

Papistas nostros intuere, nunc Hungaria misera a Turcis, ut dixi, pene tota est devorata. Vicini populi quid metuant vident, nec possunt negare haec esse premia impietatis, et tamen quod rari sunt principes et episcopi, qui ecclesiarum vitia emendent? Qui curent ut subditi habeant pios doctores? Ut administratio sacramentorum fiat secundum Christi institutum? Ut tollatur idolatria, quae est in invocatione sanctorum, in statuis adorandis etc. Sic utrunque faciunt impii, vident accidere poenas ita merentibus peccatis, et tamen nihilo fiunt meliores.

Ad hunc modum de populo Israel propheta hic loquitur, fiet, ut non habeatis regem, qui vos defendant, nam Hosea ultimus rex statim accepit conditiones latas ab Assyrio, et postquam eas violavit, obsessus in Samaria, et tandem captus est, expugnata Samaria tertio anno. Ibi convincet vos calamitas, quod hae sint poenae abiecti timoris dei, hoc est, quod non secuti sitis verbum, sed feceritis contra verbum.[2] Nam timere deum aliud nihil est, quam verbum eius observare, et cavere, ne quid contra fiat, sive in cultu, sive vita et moribus. Et tamen non est secuta vera emendatio. Nam audi quid propheta dicit secutum.

Consultant, iurant mendaciter, sanciunt foedus, et germinat sicut fel iudicium in sulcis agri.

---

1) Tit. 3. 2) Timere deum.

Ebraismus notus est ,dibru debarim' locuti sunt verba, pro anxie consultant, sicut Esa. 8.[1] Inite consilium et dissolvetur, loquimini verbum, et non stabilietur. Sic igitur solent idolatrae, qui abiecerunt verbum, et retinent impios cultus, etiam cum sentiunt iratum deum, tamen non agunt poenitentiam, de cultibus usitatis nihil mutant, sed confugiunt ad praesidia humana, conferunt consilia, et conantur eluctari ex malis sine deo, sed frustra. Nam etiam prudenter deliberatas res infelices sequuntur eventus, si sine deo deliberemus, hoc est, nitentes nostra tum sapientia tum potentia, et non agentes poenitentiam, sicut propheta hic dicit, iudicium germinat, sicut fel in sulcis agri. [2]Vocat autem iudicium has ipsas deliberationes sine poenitentia, ad quas eos cogit calamitas, qua urgentur. Hae, inquit, nihil nisi venenatum fel pariunt, hoc est, magis iritant deum, et sunt occasio atrocioris supplicii.

[3]Vocabulum quod fel reddidimus, Ebraeis ,rosch' est, quod non fel, sed herbam significat, cur enim alioqui adderet propheta de sulcis agri? Et apparet ex Mose quoque herbam esse, Deu. 29.[4] ubi dicit: Ne sit inter vos vir aut mulier, familia aut tribus, cuius cor se avertat a domino deo nostro hodie, et vadat, ut serviat diis gentium istarum, ne sit forte inter vos radix germinans fel et absynthium. Respicit autem Moses hic ad scandalum, sicut Paulus in epistola ad Corinthios[5] ubi dicit, modico fermento fermentari totam massam. Ita Moses* dicit, non contemnendum periculum, si in toto populo unus tantum sit idolatra, fore

1) Esa. 8. 2) Iudicium. 3) Fel herba. 4) Deut. 29. 5) 1. Cor. 5.

*) In marg. coll. Ien.: Deut. 29.

eum sicut radicem fellis et absynthii, quae foecundissima est, et totos agros, nisi mature et radicitus evellas, opplet.

Ad hunc locum sine dubio Hosea respicit, ac significat populum ceu agrum, qui colono caret, totum corruptum idolatria et impiis opinionibus, ideoque extremum supplicium non posse effugere.

Iudaeorum interpretes addunt, herbam hanc venenatam esse, ideo quidam cicutam verterunt. Id etsi proprium fortasse non est, tamen genus ostendit, quod scilicet herba sit, hoc nomine appellata, et non fel.

Utitur hoc ipso vocabulo ‚rosch' Psal. 69.[1] ubi de Christi passione vaticinatur: Dederunt in escam meam fel, et aceto potaverunt me in siti mea. Itaque eo quoque in loco fel pro herba accipi necesse est. Ac verisimile est, factum hoc a gentibus, ut suppliciis subiectis fel et acetum miscerent, quo citius extinguerentur. Itaque evangelistae diserte addunt, Christum gustasse quidem, sed noluisse bibere. Patiebatur enim non coactus, ut alii, sed ex dei et sua voluntate, nec cupiebat dolore victus citius finire vitam, quam naturae ius postularet.

HABITATORES Samariae in metu erunt propter vitulas Beth Aven.

DE Beth Aven supra diximus, vocari hoc nomine a prophetis Bethel, quod eo in loco erectus a Ierobeam esset vitulus ad idolatriam.[2] Sicut autem populus in deserto voluit sibi aureum vitulum

1) Christus felle potus. Psal. 69.* 2) Unde cultus li in regno Israel?

*) In coll. Vuitt.: Psal. 67.

fieri, quod vituli cultus usitatus esset apud Aegyptios, sicut etiam Graecorum historiae testantur, et describitur diligenter ab Herodoto apis seu epaphus vitulus, quem Aegyptii pro deo colebant, in tertio libro, in Cambysis historia. In Ierobeam quoque, quod aliquandiu apud Aegyptios exul vixisset, cum in regem electus esset, Aegyptiorum cultus invexit in regnum Israel, ut et firmaret sibi regnum, si non ascenderet populus ad usitata sacra in Hierusalem, et hac ratione quoque Aegyptios vicinos sibi devinciret. Sacrorum enim similitudo non exiguum inter homines est vinculum. Sicut econtra diversi cultus odium excitant.

Sed mirabitur aliquis, quomodo Ierobeam hoc potuerit perficere, cum nota esset in hoc populo historia deserti, ubi vituli cultus non solum palam damnatus, sed etiam populus ideo mulctatus, et a Levitis viginti tria hominum millia uno die ex voluntate domini occisa essent. Haec historia etiam vulgo nota fuit, mirum igitur est, quod et Ierobeam ausus sit iamdiu damnatum cultum revocare, et populus eum admiserit. Sed hoc ipsum exemplum nos monet, nihil tam posse doceri absurdum, quod homines destituti verbo, aut verbo non attendentes, non probent et sequantur, praesertim si impiorum principum studium et exemplum accedat.

Sine dubio autem Ierobeam simili ratione defendit factum suum, quo papistae hodie impietates et idolatriam suam defendunt, cum dicunt, nos numero paucos nova dogmata sequi, quae multa retro secula ignorarint. [1]Sic Ierobeam et vitulorum sacerdotes, Camarim, riserunt Iudam, quod inter omnes totius terrae populos et regna s[...] peculiares cultus retineret. Aegypti regnum si[...]

1) Vituli cultus quomodo a pseudoprophetis c[...] mendatus.

florentissimum fuit, ita etiam esse antiquissimum in illo hunc vituli cultum tot seculis fuisse, ac a deo approbatum, alioqui non futurum regnum tam diu felix. Magnas illas opes, pacem, potentiam, dignitatem esse premia pietatis etc. Sic persuasum vulgus vituli cultum approbavit, non aliter quam nunc impietatem missarum, coelibatus, votorum etc. Papistae defendunt, diuturnitate temporis, longo usu et commodis.

Sed quis tandem finis fuit? Quomodo cessit Israeli cultus ex Aegypto accersitus? Nimirum ita, ut Samaria caput regni in summo esset periculo, et obsideretur a rege Assyriorum, et tandem expugnaretur.

Verbum ‚Iaguru‘ utrunque significat in metu esse, seu timere, et exulare. Itaque non esset ineptum prorsus, si hic quoque acciperetur pro exulare. Exulabunt cives Samariae propter vitulas in Bethel, hoc est, peccatum idolatriae punietur aeterno exilio.

Qvoniam lugebit propter vitulum populus eius, lugebunt quoque Camarim eius, qui exultabant propter gloriam eius, quoniam migravit ab eis, quoniam ad Assyrium deportatus est, munus regi Iareb.

Non sola Samaria in metu et periculo erit, omnis populus lugebit propter impium vituli cultum, hoc est, affligetur propter idolatriam. [1]Etiam Camarim sacerdotes vituli, quibus hic cultus nagno tum questui tum honori fuit, lugebunt. Iostis enim vastabit regnum, idola abducet, et imul etiam sacerdotes et populum captivos abdu-

1) Camarim.

cet in Assyriam. Habent autem nomen Camarim[1] ab ardenti studio impii cultus. Sicut in papatu ardens studium fuit in summa impietate, cum sacrificuli somniarent se sua quadam propria potestate mutare panem et offerre dei filium. Ea impietas sola summam dignitatem conciliavit sacrificulis, et mire questuosa fuit, sicut vituli cultus Camarinis. Sed lugebunt ipsi quoque, cum apprehendet eos poena.

Accipiet Ephraim confusionem, Israel confundetur propter consilium suum.

[2]Vitulus, inquit, mittetur in munus regi Iareb. Sed pro hoc munere quomodo remunerabitur Ephraim? Quid accipiet? Confusionem, hoc est, destituetur auxilio in periculis, peribit. [3]Confundi enim proprie est, cum nos fallit spes et fiducia auxilii. [4]Igitur confusio premium est omnium idolatrarum, deseruntur enim in periculis, et experiuntur idolatriam esse fontem omnium calamitatum. Cum econtra, qui ponunt fiduciam suam in domino, et retinent veros cultus, etsi periculis carere non possunt, tamen sentiunt certum auxilium. Sicut dicit psal. 25.[5] Omnes qui te expectant non confundentur. Psal. 31.[6] In te spero domine, non confundar in aeternum. Item: Domine non confundar, quoniam te invoco. Et Psal. 37.[7] Qui sunt integri, non confundentur in tempore malo. Sed pleni sunt prophetarum libri his sententiis.

Excisus est rex Samariae sicut spuma super aquas.

---

1) Camarim.* 2) Iareb. 3) Confundi. 4) Premium idolatrarum. 5) Psal. 25. 6) Psal. 31. 7) Psal. 37.

---

*) Deest in coll. Ien.

Hic exponit quid velit intelligi per confusionem. Utitur autem similitudine spumae, quae fertur super aquas,[1] non solum ideo, ut ostendat regnum hoc ceu spumam dissipandum, sed ut magnitudinem irae et calamitatis pingat. Nihil enim infirmius est spuma, fertur magno impetu, nec potest imperare aquae, sed abripitur ab aqua. Ita ostendit regem Samariae abripiendum, nec futurum, ut tueri se possit contra vim hostium, magno impetu in regno Israel grassantium.

Exterminabuntur excelsa Aven, peccatum Israel, spina et sentes provenient ubi nunc sunt altaria eorum, et ipsi dicent montibus: Operite nos, et collibus: Cadite super nos.

[2]Svpra Bethel vocavit Beth Aven, hic tantum Aven vocat, quod iniquitatem significat, sicut peccatum Israel vocat vel vitulos, vel templa. Omnia vastabuntur ab hoste, et iacebunt postea deserta. Populus autem tam horribilibus malis conflictabitur, ut quod nunc abominantur, optaturi sint, ruinam scilicet aedium, ut statim cum liberis, coniugibus, familia, et omnibus suis extinguantur. Sed frustra hoc optabunt, servabuntur enim durioribus malis. Hic fuit finis regni Israel et idolatriae ac contempti verbi dei.

[3]Christus haec prophetae verba usurpat, cum vaticinatur de vastatione Ierusalem per Romanos futura, cuius eaedem causae fuerunt, quae regnum Israel perdiderunt. Ac quanto erat optabilius subito extingui, quam esse spectatorem tam horribiium calamitatum? Excitemus igitur nos ad timorem dei, fugiamus idolatriam, ornemus verbum sanctis moribus, et ut Christus[4] inquit, etiam ore-

1) Spuma aquae. 2) Aven. 3) Luc. 23. 4) Luc. 21.

mus, ut digni fiamus effugere haec omnia, quae contemptoribus verbi et idolatris historiae hae minantur.

A diebus Gibea Israel peccasti, ac ita perstitisti, sed non apprehendet eos prelium, quale in Gibea fuit, quod contra filios iniquitatis gestum est.

Qvae iam sequuntur, paulo obscuriora sunt propter figuras. De sententia tamen certum est, cohaerere haec quoque cum superioribus, et pertinere ad comminationem institutam de regno Israel propter idolatriam penitus vastando ac in superiore quoque capite meminit propheta peccati Gibea,[1] quod recitatur in libro Iudicum ca. 19.* Ab eo, inquit, tempore Israel semper peccavit, ac ita perrexit usque in hunc diem.

In Ebraeo mutatae personae et numeri sunt, a diebus Gibea Israel peccasti, ibi steterunt, sed nos sententiam reddidimus. Minatur autem dominus futurum, ut gravius affligantur quam Beniamitae, defendentes scelus Gibeonitarum. Etsi enim propter peccatum Gibea tota tribus Beniamin pene occidione occisa est, tamen reconciliati fratribus manserunt in populo dei, et habuerunt reliquiae suum in terra promissa locum. Id, inquit dominus, cum regno Israel non fiet, abducentur captivi in Assyriam, nec unquam redibunt.

Alii paulo aliter hunc locum explicant, et quod de Gibea allegat propheta, id non referunt ad Beniamitarum calamitates, quae aliquomodo postea mitigatae sunt, sed ad reliquas tribus Israel. [2]Hae enim etiam in iusta causa bis infeliciter pugnarunt, ut priusquam de aliis supplicium sume

1) Peccatum Gibea. 2) Pugna cum Beniamitis.

*) In marg. coll. Ien.: Iud. 19.

rent, ipsi quoque darent poenas idolatriae longo tempore in monte Ephraim usitatae. Sed tertia dimicatio tandem felix fuit. Ad hunc fortasse modum potuit se consolari Israel, quod etsi aliquandiu graviter afflicti sint, tamen futurum aliquando, ut melius habeant, sicut bis infeliciter pugnans Israel, tertio praelio Beniamitas fudit. Sed propheta negat tali fortuna nunc dimicaturos. Etsi autem sententiae non pugnent, utraque enim minatur Israeli exitium tamen prior videtur magis propria, liberum tamen lectori est sequi utram velit.

Particula quam addit, quod contra filios iniquitatis gestum est, pertinet ad amplificationem peccati. Si enim graviore poena affligetur Israel quam tum Gibea, sequitur, etiam peccatum esse gravius, cum tamen illud Gibeonitarum gravissimum fuisse constet.

VAlde cupide eos castigabo, et congregabuntur adversus eos populi, cum alligabo eos propter geminum peccatum ipsorum.

Vide quid peccatum faciat? Deus sua natura est talis, ut cupiat iuvare, benefacere, prodesse hominibus, sed peccatum hanc voluntatem mutat, et cogit deum contra naturam suam esse duriorem, ut puniat peccatores, sicut hic dicit se delectari poenis, quas gentes infligent pertinacibus idolatris.

Sequens particula ab aliis aliter redditur, nam vocabulum (onosam)* quidam exponunt oculos, quidam sulcos. Utraque expositio inepta est. Pagninus recte facit, qui dicit esse vocem factam ab ‚Aon‘ quod peccatum significat, ut sit sententia, propter geminum peccatum, hoc est, propter

---

*) In contextu coll. Vuitt. et Ien. et in margine Ien.: Onasam. In ed. princ. legebatur: Onasom, sed inter indices vocabulorum corrigendorum legitur: Corrigas in: onosam.

geminos vitulos in Dan et Beth El alligabo eos. Alludit enim ad similitudinem de vitulo.

Ephraim vitula est assuefacta, ut libenter trituret, sed ego ascendam super robustum collum eius, et equitabo in Ephraim. Arabit Iuda, et occabit Iacob.

PVLcherrima haec sententia est, quanquam propter figuram paulo obscurior sit. Iudaei alium usum excutiendi frumenti habebant quam nos, [1]utebantur enim tauris, hi circumacti in area, ungulis excuciebant semina. Is labor iumentis gratus erat, non enim alligata, non iugo, non onere pressa erant, sed discurrebant libere, et suppetebat eis victus, secundum mandatum domini in lege: Non alligabis os bovi trituranti, hoc est, non prohibebis, quin cum inter triturandum esurit, comedat.

Huc igitur respicit propheta, et comparat Israelis regnum non bovi, sed vitulae, quae per aetatem lascivit, necdum ad iugum assuefacta est, ac dicit: Israel tanquam vitulus amat triturationem, hoc est, amat tales operas seu cultus ex quibus victus suppetit, non vult sequi verbum, sectatur lucrum, et ventri servit. Sed quid ego facturus sum? Conscendam in eius robustum collum, tanquam eques, et equitabo in Ephraim, tanquam in equo, hoc est, premam eum, non sinam discurrere liberum, sed tanquam equum cogam ire, quo ego volo, invitus sane ibit in Assyriam, sed cegetur vi.

Quod de Iuda arante addit, id pertinet ad regnum Iuda, quod graviter ab Assyrio tum afflictum est, quanquam non plane est vastatum.

---

1) Trituratio Iudaeorum.

Seminate vobis ad iusticiam, et metite beneficentiam, arate vobis sedulo. Tempus enim est quaerendi dominum, donec veniat, et depluat vobis iusticiam.

*Admonet prophetam similitudo, qua usus, ut comminationi subiiciat exhortationem. Vitulo seu regno Israel minatus est futurum, ut non amplius adhibeatur ad faciles et questuosas operas, ad triturationem, sed ut praebeat tergum sessori, qui tanquam equum cogat abire in Assyriam. De regno autem Iuda dixit futurum, ut aret, et proscindat glebas. Is et si durus labor est, tamen est tolerabilis, nec est perpetuus. Ostendit igitur hac figura, Iudam mitius accipiendum, quanquam enim per Assyrium afflictus est, tamen non est vastatus penitus, quin vidit miraculo divinitus submotum hostem, qui posthac non rediit, sicut Esaias promittit.[1]

Haec, inquit propheta, accidunt vobis vestro merito. Cur enim non attenditis verbo, et sancte vivitis? Cur non in tempore convertimini ad dominum, dum inveniri potest? Ita enim calamitates istas effugeretis, et multiplici benedictione ornaremini etc. Haec est occasio huius exhortationis, et belle cohaeret cum comminatione. Sed evolvemus eam, digna enim est, quae consideretur diligentius, siquidem veram poenitentiae rationem ostendit.

Requirit propheta iusticiam et beneficentiam, sicut supra in sexto capite docuit, cum noticia dei coniungendam beneficentiam. Notum autem est, quid sit iusticia, nempe remissio peccatorum.[2] Nam cum peccato sic sumus infecti, ut dum car-

1) Esa. 37. 2) Iusticia.

*) In marg. coll. Ien.: Exhortatio.

nem et sanguinem circumferimus, peccato carere non possimus (secundum sententiam: [1]Si dixerimus nos non habere peccatum, nos ipsos decipimus, et veritas non est in nobis) non potest esse alia nostra iusticia,[2] quam quod peccata quae habemus non imputantur, sed condonantur. Sicut Paulus[3] beatitudinem definit ex psal. 32.**

Sumus igitur iusti, non quasi peccatum non habeamus, singulis enim momentis opus habemus hac oratione: Remitte nobis debita nostra, sed quod peccata quae habemus, non imputantur, sed propter fidem in Christum condonantur. Nam Christus huius iusticiae fons et origo est. Hunc cum peccatores, tanquam in deserto ab aspidibus icti aeneum serpentem, intuentur, cum statuunt poenam peccati sui Christum in corpore suo exolvisse, ac deum propter ipsum nos recepturos, iustificantur, hoc est, peccata eis non imputantur, et habentur pro iustis. Imo revera iusti sunt, quia peccata ipsorum non in ipsis amplius haerent, sed in Christo, secundum Iohannis sententiam: Ecce agnus dei, qui tollit peccata mundi.[4]

Sicut autem hodie adversarii nostri aliam iusticiae comparandae viam ostendunt, imo ipsam iusticiam prorsus aliam fingunt, siquidem qualitatem esse statuunt, et non imputationem. Ita Israelitae quoque non credebant remissionem peccatorum per Messiam exhibendam orbi terrarum, sed statuebant satis esse sacrificia sua et alios tum cultus, tum virtutes. Radicem igitur impietatis propheta hic petit, cum iubet, ut seminent iusticiam.

---

1) Iohan. 1.* 2) Vera iusticia. 3) Rom. 4. 4) Iohan. 1.

---

*) In marg. coll. Vuitt.: Iohan. 3. **) In marg. coll. Ien.: Psal. 32.

Cur autem iubet seminari iusticiam? An non satis erat dicere: Curate ut sitis iusti? Sed propheta hic diserte doctrinam reprehendit.[1] Nam semen iusticiae quid aliud est quam sana doctrina, quae proponit deum propicium et ignoscentem esse, siquidem promisit semen,[2] quod Satanae caput conterat, et nos ab eius tyrannide liberet? Impossibile enim est scire hanc iusticiam, nisi ostendatur per verbum, sicut impossibile est terram per se sine bono semine aliquid boni producere.

Iubet igitur propheta, ut Israelitae ante omnia attendant verbo, et discant, quam verbum definiat esse veram iusticiam. Nam ratio cum ad summum pervenit, statuít iusticiam esse, discedere a malo, et facere bonum. Sed quis non videt utrinque nos haerere? Nam exuere carnem non possumus, et requiritur ut prius tu sis bonus, quam aliquid boni facias. Hypocritae autem neutrum vident, et falso somniant se iustos, cum quae in speciem non mala sunt, faciunt.

[3]Sed scriptura aliam nobis iusticiam ostendit, ea est, scire, quod in te nihil sit boni, et quod seminis promissi olim, nunc autem exhibiti beneficio malum quod in te, in carne tua, in corde et spiritu tuo est et pertinaciter habitat, nón imputatur a misericorde patre in coelis, propter unigenitum suum filium, qui nostra peccata in se recepit, et pro iis satisfecit.

Hanc iusticiam, inquit propheta, docete, et abiicite usitatas opiniones, quod obedientia erga legem, sacrificiis et bonis moribus impietatem vestram sanare possitis. Maius malum peccatum est, quam ut his rationibus possit sanari. Opus est victima filio dei, hunc colite firma fide, quod propter ipsum deus velit vobis ignoscere. Hac fide vere purificabuntur corda, nam et peccata

---

1) Semen iusticiae. 2) Gene. 3. 3) Iusticia.

tolluntur, et enascitur ex semine iusticiae alius fructus, beneficentia. Hunc fructum metite, est enim verus fructus, sine hypocrisi.

Est autem insignis doctrina in verbo metite, messis non antecedit, sed sequitur sationem.[1] Si igitur iusticia semen est, quis furor, quae caecitas adversariorum nostrorum est, quod semen hoc damnant ac abiiciunt, et urgent populum ad messem? In omnibus suggestis audiuntur praeclara bonorum operum encomia. Haec falso a nobis clamitant negligi, cum hoc unum solicite agamus ubique, ut verum semen ecclesiae retineant, ex quo enascatur beneficentia. Ipsi autem hanc totam doctrinae partem non modo non tradunt, sed prorsus non intelligunt, quod capti suis opinionibus, statuunt iusticiam esse, non imputationem, sed qualitatem. Hortantur igitur tantum ad bene operandum, unde autem ea facultas sit, non ostendunt.

Propheta igitur alium doctrinae ordinem tradit. Vult feri iusticiam, hoc est, doctrinam de vera iusticia per Christum, non per opera[2] aut studia nostra, vult initio tradi, ac ostendit post hanc quasi sationem secuturam messem, non talium operum, quae fingunt hypocritae, ut per ea remissionem peccatorum consequantur, qualia in lege erant sacrificia, oblationes, observationes rituum legalium. In papatu autem sunt impium missae sacrificium, vota, coelibatus, delectus ciborum, ratio singularis vestiendi, invocatio et cultus sanctorum, adoratio statuarum, sed vere bona opera dilectionis, quae hic ‚hesed' seu beneficentiam vocat, haec enim absolvunt dei cultum.

---

1) Bona opera sequuntur iusticiam. 2) Vere bon opera.*

---

*) Deest in coll. Vuitt. In coll. Ien. legitur: ve[illegible] bona opera.

[1]Omnis enim dei cultus in his duobus constat. Primum, ut attendas verbo, et audias filium dei concionantem de misericordià patris, et amore erga nos, et de suo merito. Hic est summus cultus, quem supra in sexto vocavit noticiam dei, et praetulit holocaustis. Hic autem vocat iusticiam, quid enim aliud possumus deo facere, quam ut dona quae nobis offert, grato animo accipiamus, et non ea aversemur, sicut faciunt pharisaei et hypocritae in evangelio.

[2]Post hunc cultum proximus est, ut iuves proximum, hoc est, omnes illos, qui tua opera opus habent. Haec est dilectio, quam Paulus vocat consummationem legis, nam secunda tabula tota in operibus dilectionis consumitur. Sicut autem mundus gratiam, quam deus in filio suo offert, superbe contemnit, et quaerit alias vias remissionis peccatorum, quam fidem in Christum. Ita haec charitatis opera, tanquam levia et vilia negligit. Deligit sumptuosiora, et in speciem difficiliora, non vult opibus iuvare calamitosos, sed deum, ideo multiplicabant sacra impii Iudaei. Nostri in papatu immodice profundunt opes in ornamenta templorum. Sed non est ista vera ratio colendi dei, non opus habet auro et argento nostro, proximus eo opus habet, eum cum iuvamus, deus se adiutum iudicabit, sicut Christus dicit: Quidquid fecistis minimo ex meis, mihi fecistis.[3]

Sed persuaderi haec mundo non possunt, itaque doctrinam sanam non solum negligit, sed etiam damnat, et magnos sumptus facit in res nihili, neglectis pauperibus, quorum curam nobis tam sollicite dominus mandavit. Sed quae poenae secuturae sint, possumus ex Israelitarum exemplo discere.

---

1) Cultus dei. 2) Dilectio proximi. Ephe. 4. Matth. 25.

Non solum igitur praeclara haec admonitio, sed etiam utilis doctrina est, quae cultum dei sic pure ostendit.

Sed cur addit: Arate vobis sedulo? Quod ad grammaticam attinet, utitur totidem verbis Iere. ca. 4.[1] cum concionatur de regno Christi, ‚Niru lachem nir' arate vobis arationem, et nolite seminare in spinas. Usitatum autem Ebraeis est, cum geminant voces, intendi significationem. Itaque vertimus pro sedula aratione. Hieronymus fecit: Innovate vobis novale.[2] Sed etiam si sic legas, tamen manet eadem sententia, quam ostendit Ieremias, cum addit, non serendum inter spinas.

Respicit enim Propheta ad reliquias peccati, quae manent etiam in piis, et excitantur per tentatorem Satanam, etsi enim per verbum acceperunt spiritum sanctum, et fide iusti sunt, tamen tantum acceperunt primicias spiritus, caro autem et sanguis antiquum obtinent, et nisi spiritu facta carnis mortificaverimus, sicut Paulus loquitur, caro extinguet spiritum.

Christiani igitur hoc quoque praecepto opus habent, ut studiose arent, hoc est, ut sedulo mortificent carnem, ut expurgent vetus fermentum, ut sint nova conspersio, ut, sicut in 2. ad Corinth. 5* Paulus ex Esa. ca. 43.** citat, omnia sint nova, vetera autem aboleantur.

Iam igitur vide, an non propheta eruditissime, et tamen mira simplicitate suos docuerit de vera religione? Si enim Christianum pingere voles, quomodo poteris eum pingere magis propriis coloribus, quam propheta pinxit, cum seminare, metere, arare iubet? [3]Itaque haec eius instrumenta

---

1) Iere. 4. 2) Mortificatio peccati. 3) Christianorum instrumenta.

---

*) In marg. coll. Ien.: 1. Cor. 5. (sic!) **) In marg. coll. Ien.: Esa. 43.

sunt, semen in sinu, falx in dextra, aratrum in sinistra manu, assiduum studium verbi, dilectio proximi, et mortificatio carnis. In his posita est vita Christiana, ac futurum est, qui ad hunc modum se in pietatis agro exercent, ut hi inveniant dominum, qui iusticiam depluat, qui ignoscat peccata, et omni genere bonorum spiritualium ornet suos, secundum Christi dictum:* Omni habenti dabitur. Non enim Christianos decet ignavos esse, strenue laborandum est, et adiuvabit spiritu suo laborantes dominus.

Depluendi verbum ‚Iore' etiam docere significat, sicut Esa. 28.** ‚Es mi iore daas' quem docebit scientiam? Neque inepte hic quoque verteretur, et docebit dominus iusticiam, sed visa est retinenda metaphora, quod de agro et rusticis operis propheta hic agit.

Notanda quoque phrasis hoc in loco est, seminate vobis, arate vobis ‚Iachem' hoc est, in vestrum usum, vobis proderit, si siminaveritis iusticiam, si sedulo araveritis etc.

Arastis impietatem, iniquitatem messuistis, comedistis fructum mendacii, quia confisus es in via tua, et in multitudine fortium tuorum.

Impietas aratro erat excindenda, sed vos eam stabilitis, ut radices agat. Hinc enati sunt pessimi fructus, et messis secuta peccati, totus enim cultus nihil est, nisi hypocrisis, hac fidunt, hac se putant tutos fore, sed mentietur eis spes ipsorum.

[1] Fortes vocat sive doctores, qui impietati patrocinabantur, sive reges et principes. Saepe enim

1) Fortes.***

*) In marg. coll. Ien.: Lucae 8. **) In marg. coll. en.: Esaiae 28. ***) Deest in coll. Ien.

diximus, eo tempore, quo Hosea vaticinatus est, regnum Israel fuisse potentissimum.

Excitabitur igitur tumultus in populo tuo, et omnes munitiones tuae vastabuntur, sicut Salman vastavit domum Arbeel, tempore belli, quo mater una cum liberis collisa est.

Historia, cuius hoc in loco propheta meminit, nusquam extat. Sed insignem fuisse calamitatem ostendit, in qua non sexui, non aetati, non demum foetui in utero parsum est. Talis, inquit, calamitas vos quoque excipiet. Sic enim subiungit:

In hunc modum faciet vobis BethEl, propter ingentem maliciam vestram, rex Israel subito penitus excindetur.

Vocat BethEl, quam supra Beth-Auen, ubi cultus vituli a primo Ierobeam institutus est. Etsi enim totum regnum Israel ab Assyrio vastatum est, tamen loca impiis cultibus insignia gravius affligi deus voluit.

Nota phrasis est, quod dicit regem mane excindendum, significat enim subitum et improvisum exitium.

Hic idolatriae et impiorum cultuum finis est, nec dubium est, quin Germania similibus calamitatibus aliquando obruetur, si impia episcoporum et sacrificulorum turba, verbo et sanae doctrinae non acquieverit.

XI.

Cum Israel puer esset, diligebam eum, et ex Aegypto vocabam eum.

Cohaerent haec cum superioribus, est enim eiusdem argumenti prophetia, nisi quod hic, sicut supra quoque aliquoties fecit, commemorat dominus

beneficia sua, ab initio huic populo exhibita, ut tanto conspectior fiat populi ingratitudo et poena iustior.

Suavis affectus est, quod comparat populum hunc puello, qui per aetatem nondum potest ingredi. Nam exordia habuit admodum infirma, sicut etiam apud Esaiam id praedicat dominus, cum iubet cap. 51.[1] ut respiciant ad originem suam, et comparat Abraham aridae petrae, Saram autem cavernae lacus seu fonti, ad quem non est aditus, ut inde aqua peti queat.

[2]Imprimis autem verbum diligendi observandum est, ostendit enim in eo omnem nostram spem sitam esse debere, quod deus non est crudelis, aut immitis tyrannus, non odit, non abiicit homines, sed amat. Sicut nos solemus amare ex nobis natos, non propter lucrum aut merita, sed quia odisse ex nobis natos non possumus. Nam parentes in sobolem impendunt tum labores, tum sumptus: Itaque si quis ad meriti rationem respiciat, liberi parentibus etiam oneri sunt, et tamen diliguntur.

Hunc naturae affectum deus hoc in loco sibi sumit, cum dicit, amatum a se hunc populum inter initia, ac pro filio habitum, et ideo vocatum ex Aegypto, ac liberatum a dura servitute, atque hoc primum est beneficium, quod deus ceu pater hunc populum tanquam filium amplexus, benigne fovit, dum cresceret in ingentem populum.

Hic varie se torquent interpretes. Nam sententia prophetae quae sit, vident, quod scilicet, loquatur de populo legis, ex Aegypto per mare ıbrum in terram Cannaan translato. Si igitur 'eus filium suum ex Aegypto vocavit, cum in ›rra Aegypti primogenita omnia occideret, quae-

1) Esa. 51. 2) Dilectio dei erga nos.

ritur, quomodo Matthaeus[1] prophetiam hanc tum demum impletam esse dicat, cum Christus puer ex Aegypto in Galilaeam rediret? Si enim ex evangelistae sententia prophetam interpreteris, plane nova nascetur sententia. Absurdum autem est, pugnare inter se tam magnos autores. Sicut ostendit Hieronymus, Iulianum Augustum tanquam grande flagitium hoc obiecisse Christianis, et suggillasse evangelistae autoritatem, quasi illudere voluerit gentibus, cum quae de veteri populo propheta dixit, Matthaeus ad Christum accommodat.

Sed facilis res est apud homines non contentiosos, prophetam de veteri populo loqui certum est. Ideo autem eum filium vocat, quia ad Mosen respicit, cuius verba, sicut saepe alias, hic imitari voluit. Sic enim concionatur Moses Deut. 1.[2] Portavit te dominus deus tuus, ut solet homo gestare parvulum filium suum in omni via, per quam ambulastis, donec veniretis ad locum istum.

Cur igitur, inquis, accommodat haec ad Christum Matthaeus?[3] Respondeo: Nullam aliam ob causam, quam ut ostendat verum et ab aeterno genitum dei filium esse hunc Ihesum, natum ex Maria virgine, et revocatum per angelum ex Aegypto in Galilaeam, sicut olim non natura, sed per misericordiam filius, populus Israel, ex Aegypto vocatus, et in terram Canaan patribus promissam reductus est. Nec habet aliquid incommodi haec sententia, non enim novum aut inusitatum est, cum similes eventus sunt, ex particularibus sententiis facere generales. Sicut paulo ante quoque evangelista fecit, cum Ieremiae sententiam transfert ad luctum excitatum indigr caede infantum circa Bethlehem.

---

1) Matth. 2. Quaestio, quomodo Matthaeus hui locum citet? 2) Deut. 1. 3) Matth. 2.

Hoc magis observandum est, cum fere semper apostoli translationem septuaginta sequantur, quod Matthaeus hoc in loco Ebraeorum biblia sequi voluit. Nam septuaginta non singularem, sed pluralem numerum habent: Ex Aegypto vocavi filios eius. Hunc errorem corrigit evangelista, et pro sua autoritate ostendere hoc testimonio vult, hunc Ihesum ex Maria natum, et ex Aegypto per angelum vocatum, esse verum dei aeterni filium, ab aeterno genitum. Ideo verius in eum competere hoc testimonium prophetae, quam in veterem populum, qui non natura, sed adoptione erat filius. Haec simplex et genuina sententia est.

Vocaverunt eos prophetae, sed abierunt a facie illorum, sacrificaverunt statuis Baal, et obtulerunt incensa sculptilibus.

*Hic incipit exprobratio inobedientiae, quod populus translatus in terram Canaan, et varie ornatus a domino, discessit a verbo, et idolatriam secutus est. In Ebraeo brevitas obscuritatem parit. Propheta Antithesin vult considerari. Cum Israel esset puer, et ego vocarem eum, obtemperabat, sequebatur vocantem. Nunc quoque vocatur per prophetas meos, iubetur insistere veram viam, attendere verbo, praestare veros cultus. Sed non acquiescit, alio vertit faciem, vocantes non vult audire, non sequi, me negligit, colit Baalim, me vivum deum contemnit, et adorat sculptilia.

Ego incedere docui Ephraim, tenens brachia eius, et tamen non cognoverunt, quod ego sanarem eos.

---

*) In marg. coll. Ien.: Exprobratio inobedientiae.

ritur, qu
demum
ex Aegy
evangelis
nova na
pugnare
dit Hie
grande
gillasse
voluerit
prophet
modat.

Sed
tiosos, p
est. Id
respicit,
voluit.
Portavit
stare pa
ambulast

Cur
Christum
ob cau
aeter
tu

attendere, deo fidere, et eum invocare. Hi hominis funes sunt, solus enim homo creatus est, ut deum discat cognoscere, et praedicare, deinde etiam diligere proximum. Haec doctrina ingens est beneficium.

Ad id accessit tertium, quod deus similis factus est iis, qui elevant iugum super maxillam, vult enim spiritu suo illos adiuvare, qui et attendunt verbo, et exercent dilectionem, secundum sententiam:* Omni habenti dabitur. Non enim praecipit solum quid facias, sed etiam spiritu suo infirmos nos erigit, ut iugum, quod nobis imposuit, simul portet.

Ad haec accessit quartum beneficium, quod admovit pabulum, hoc est, quod etiam corporali benedictione populum hunc cumulavit, ut tot beneficiis provocatus, vicissim deo gratificaretur, agnosceret eum, obediret verbo eius, coleret eum. In periculis denique omnibus per invocationem ad eum confugeret, et non ad homines, non ad idola gentium. Hoc enim est, quod dicit, ne reverteretur in terram Aegypti.

Quod ad grammaticam attinet, fere omnes vocabulum ‚At' formant a verbo ‚Natah' quod inclinare significat, atque hos nos quoque secuti, fecimus: Admovi eis pabulum. Quidam tamen ‚At' adverbialiter exponunt, pro quiete, et ‚Okil' accipiunt pro ‚Eakil' futuro, faciam comedere eos quiete. Sed cum sententia nihil variet, sequatur lector quod volet.

Sed ipse Assur nunc rex eius est, quoniam noluerunt converti. Ideo manebit gladius in civitatibus eius, et atteret vectes eius ac vorabit, propter consilia eorum.

---

*) In marg. coll. Ien.: Lucae 19.

Hoc nimirum premium est, quod tam beneficum deum neglexerunt, et maluerunt cogitationes suas et studia, quam dei verbum sequi. Assyrius enim regnum Israel penitus vastavit.

Nota sententiam ,Ki meanu laschub' quoniam noluerunt converti, hoc est, quoniam non egerunt poenitentiam, et admoniti verbo, non abiecerunt idolatriam, nam impoenitentes odit deus et punit, poenitentibus autem dat gratiam.

Populus meus dubitat, an velit redire ad me, cum vocarent eum prophetae, ad altissimum, ne unus quidem erat, qui se erigeret.

Vocabulum ,Thiluim' significat suspensos, dubios, voluit autem propheta insignem verbi contemptum hoc modo ostendere, quasi dicat: Convincuntur de idolatria per prophetas, qui proponunt eis verbum meum, et veros cultus ostendunt, sed videntes scientes, pergunt in idolatria, contemnunt mandatum meum, ac more rebellium servorum, iussi aliquid dubitant, an id velint exequi. Sic enim ipse propheta se exponit, cum dicit, vocari eos ad altissimum. Sed ipsos, ac si non audiant et surdi sint, ociose sedere, non surgere, non sequi vocantis vocem.

Quomodo dabo te Ephraim? Num te protegam Israel? Quin dabo te, sicut Adama, et ponam te sicut Zeboim.

Nota est historia, quomodo civitates, Sodoma, Gomorra, Gene. 19.[1] igni colitus demisso perditae sint. Ac minatur dominus similem poenam tran

1) Gene. 19.*

*) In coll. Vuitt.: Gen. 29 (sic!)

gressoribus legis, Deute. 29.[1] Ad eam igitur comminationem hoc in loco dominus respicit, meriti estis pertinaci vestra idolatria, inquit, ut penitus vos excindam, sicut Adama et Zeboim, sed mitius vobiscum agam. Sic enim sequitur.

Conversum est ad me cor meum, simul ferbuerunt miserationes meae, Non faciam secundum iram furoris mei, non convertar ut perdam Ephraim, quoniam deus ego et non homo, sanctus sum in medio tui.

Hic insignis locus est, qui opponi debet cogitationibus de ira dei. Sicut enim lex deum illis favere dicit, qui obediunt voluntati eius, contra illis minatur iram dei, qui discedunt a verbo, et delinquunt. [2]Ita animi quoque nostri statuunt, deum odisse peccatores, et condemnare velle. Cum igitur nobis male conscii simus, fugimus deum, et metuimus eius iudicium. Sicut Adam et Heva, cum sentirent deum in paradiso appropinquare, quaerebant latibula, et reformidabant conspectum eius, non poterant hoc sibi persuadere, quod postquam peccassent, deus eos paterne complecti, ignoscere, et porro defendere vellet. Poenam certam norant, eam iudicabant non posse ulla ratione vel impediri vel mitigari.

Ad hunc modum omnes homines de deo sentiunt. Ideo hypocritae, qui se legi dei satisfecisse somniant, securi sunt, ac tantum non in sinu dei se sedere existimant, sed hoc in loco ipse deus longe aliis se pingit coloribus.

Peccatum Israel quale sit, notum est ex crebris huius prophetae concionibus. Ac satis id pingitur hac una comminatione, quod minatur domi-

1) Deu. 29. 2) Peccati effectus in animis.

nus poenam Adamae et Zeboim. Et tamen dicit dominus, conversum ad se cor suum, et incensum esse commiseratione,[1] hoc quid aliud est dicere, quam quod cor concitatum ira propter peccata hominum, non sit verum dei cor, verum autem dei cor hoc esse, quod afficitur malis nostris, quod ardet commiseratione, quod hominibus ruentibus in suum exicium opem fert, ac meritis extremam calamitatem ultro benefacit.[2] Hoc vere est deum esse, esse ignoscentem, tangi nostris periculis, magno studio et molimine ferri, ad iuvandos miseros peccatores et eripiendos ex meritis poenis.

Proposuerat deus primis parentibus inobedientiae poenam, mortem, [3]non enim est deus volens iniquitatem, lapsis igitur in peccatum et mortem, etsi poenam non prorsus adimit, tamen mitigat, et promittit morti successuram vitam,[4] per semen mulieris, quod caput serpentis contriturum est.

Causa subiti huius boni? Quae est quod mors propter peccatum irrogata, per filium dei tollitur, et ex aeterna poena tantum fit poena corporalis? Prorsus eadem est causa, qua hic se commoveri deus dicit, quod populum Israel, qui meritus erat poenam Adamae et Zeboim, negat se penitus perditurum. Convertitur enim cor ipsius ad ipsum, hoc est, redit ad ingenium, obtinet antiquum, non irascitur sine modo, mitis est, habet cor non ira, sed amore ac commiseratione ardens. Itaque abiicit iram, et sequitur suam naturam, quae bona, placida, ignoscens, misericors est etc.

Addit autem causam: Quia deus ego sum, non homo, et sanctus in medio tui. Hoc aliud nihil est, quam si dicat: Cum misereor, cum ignosco, cum tangor vestris malis, hoc facio, quod

---

1) Cor dei quale? 2) Deus. 3) Psal. 5.* 4) Gen. 3

---

*) In coll. Ien.: Psal. 4,

vere dei est. Itaque dixi hoc in loco pingi deum suis veris coloribus. Hanc dei noticiam qui habet, is etsi causam habet propter peccata sua, cur sibi metuat, tamen se eriget, et fiducia misericordiae se consolabitur. Contra, qui hanc dei noticiam amiserunt, isti, sicut Cain, Saul, Iudas desperant.

[1]Ideo apostoli passim hortantur fideles, ut in dilectione dei crescant, hoc est, ut corda certo statuant se a deo diligi, ac proponunt huius dilectionis infallibile testimonium, quod non pepercit filio suo, sed mundo eum donavit, ut ipsius morte mundo redderetur vita. Hoc summum et certissimum dilectionis dei testimonium est, sicut Paulus ait:[2] Si filium dedit, quomodo non dedit omnia cum eo?

Sed cur hominum hic meminit: Quoniam deus sum et non homo? Nimirum ut ostendat, nos peccato sic depravatos, ut nullam irae et vindictae statuamus modum. Haec implacabilitas ex Satana et peccato est. Eo malo, inquit, deus ego careo.[3] Ideo etsi irascor, tamen iram moderor, et cum castigo, facio id in iudicio, et non in furore, nisi homines eiusmodi sint, ut nullum velint modum facere peccatis, ibi iusticia est, tales reprimere, et potius eos perdere, quam ut ipsi innumerabiles homines perdant. Sed cum admoniti calamitatibus agnoscunt peccata, expetunt veniam a me, tum quid aliud faciam, quam ut miserear, et omnem iram eiiciam animo?

[4]Eodem pertinet quod dicit: Sum sanctus in medio tui. Sicut enim dicit: Deus sum, et non

1) Crescere in dilectione dei.* 2) Rom. 8. 3) Iere. 10. ;) Deus sanctus.

*) In coll. Vuitt.: Crescit in dilectione.

homo. Homo enim per peccatum depravatus, nullum statuit irae modum, deus autem peccatum non habet, ideo non sinit iram immodice grassari. Ita dicit: Sum sanctus in medio tui, quasi dicat: Vos non estis sancti, ego autem ideo sum in medio vestri sanctus, ideo me vobiscum coniungo, ut vos sanctificem, ut peccata condonem, et meo spiritu excitem ad veram obedientiam.

Quomodo autem hoc facit deus? Nimirum per verbum suum, in quo docet nos de sua misericordia et dilectione erga nos, quam declaravit misso filio. Hac praedicatione spiritus sanctus accèndit animos fiducia bonitatis dei, ut et doleant de admissis peccatis, et statuant ea a misericorde deo per filium remissa ac condonata. Deinde ut toto pectore ferantur ad praestandam debitam obedientiam, et reprimendam carnem. Sic sanctificat nos deus, habitans inter nos per verbum evangelii de filio suo.

*Svmma igitur huius loci est, quod dominus promittit, etsi regnum Israel vastandum, et inter gentes disseminandum sit, tamen futurum, ut deus non in totum id perdat, sed suo tempore revocet per evangelium ad regnum Christi, ut misereatur eius, et ignoscat peccata seu sanctificet. Addit autem mirabilem conditionem:

Non veniam ad civitatem.

Hoc quid sibi vult? Alii alia afferunt, sed mihi videtur simplicissimum et sententiae prophetae convenientissimum, ut intelligas deum sic velle misereri regni Israelis[1] disseminati inter gentes,

1) Israelitae.

*) In marg. coll. Ien.: Summa huius loci.

ut tamen non redeant Israelitae ad politiam, et ecclesiam mosaicam, quae usque ad evangelii tempus in regno Iuda mansit.

Imitatur hanc ipsam figuram Christus, cum dicit in parabola Luc. 14.[1] Vocatos ad magnam coenam eos, qui in civitate erant. Sed cum praeter claudos, coecos, et alios calamitosos homines nemo venire vellet, tandem mandatum esse a domino coenae, ut etiam vocarentur, qui extra urbem in compitis essent.

Ad hunc modum hic in propheta dicit dominus: Adducam Israelem ad regnum gratiae, sanctificabo eius reliquias, sed sic, ne ego in urbem veniam, hoc est, relinquam eos inter gentes, et inter gentes miserebor eorum. Itaque includitur hic abrogatio politiae et cultuum Mosaicorum, siquidem sanctificatio illis promittitur, qui sunt extra civitatem inter gentes, non circumcisi carne, non instituti in lege etc.

Post dominum ambulabunt.

[2]Hic demum erit fructus, qui sequetur verbum evangelii et sanctificationem, quod cum hactenus ambularint secundum desideria cordium suorum, cum statuerint sua sacra, ritus et alia, esse iusticiam coram deo, haec omnia simul abiicient, et nitentur tantum iusticia et meritis filii dei, quem in evangelio audient traditum pro peccatis ipsorum. Habet enim sententia haec insignem exclusivam omnium operum et cultuum, qui non sunt dominus. Quanta in papatu cultuum et operum est varietas? Et tamen non monachus votum suum, non sacrificulus missam suam, non hypocritae ieiunia sua, non divites eleemosynas suas audebunt appellare, quod sint dominus.

1) Luc. 14. 2) Post dominum ambulare.

Quod igitur dicit: Ambulabunt post dominum, idem est, ac si dicat: Abiicient fiduciam omnium operum humanorum, et sola dei gratia ac bonitate nitentur et fident. Nam qui credit filium dei factum victimam pro peccatis suis, hic nullo suo opere nitetur, videt enim nostra opera non posse aequari morti filii dei. Itaque ea una se eriget, per eam unam statuet sibi reconciliatum deum, impetratam remissionem peccatorum et vitam aeternam. Hoc vere est post dominum ambulare.[1] Ac sequitur hanc fidem studium obedientiae erga legem, liberati enim a peccatis, cupiunt innocentiam hanc retinere, etsi igitur labuntur per infirmitatem, tamen se iterum erigunt hac fiducia, et postea ambulant cautius.

Sicut leo rugiet, et cum ipse rugiet, pavebunt filii ab occidente, pavebunt qui in Aegypto sunt sicut aves, et qui de terra Assur sunt, sicut columba. Ego autem habitare eos faciam in domibus suis, dicit dominus.

[2]Leonis rugitus celebratur inter omnes bestias, quod et maxime sit sonorus, et naturaliter incutiat pavorem homini. Ac rugitu fere tum utitur, cum praedam adeptus est, sicut Amos dicit 3.[3] Nunquid rugiet leo in silva quando non habet escam? Nunquid dabit catulus leonis vocem suam, de latibulo suo, quando nihil cepit?

[4]Comparatur igitur praedicatio evangelii rugitui leonis, quod passim exauditur per totum orbem terrarum, et est eiusmodi doctrina, qua animi

1) Post dominum ambulare.* 2) Rugitus leonis 3) Amos 3. 4) Rugitus leonis.**

*) Deest in coll. Ien. **) Deest in coll. Ien.

commoventur, non amplius securi sunt, sed anxie circumspiciunt de salute. Sicut patet ex loco act. 2.[1] cum ad Petrum dicunt: Quid faciemus viri fratres? Petrus autem respondet: Agite poenitentiam, et baptisetur unusquisque in nomine Ihesu Christi ad remissionem peccatorum.

Ad hunc modum propheta hic quoque dicit: Cum ipse rugiet, pavebunt filii ad Occidentem. Item Aegyptii et Assyrii. Cum enim securae mentes audiunt, non contingere salutem nisi baptisatis et credentibus in nomen Christi, vere expavescunt, et de salute sunt solliciti.

Sed in eo quoque similitudo belle convenit, quod leo non solet rugire, nisi cum praedam tenet unguibus et laniat, nam dominus noster Ihesus Christus post victam mortem, post superatum Satanam, post infernum destructum, hunc rugitum evangelii sui edidit, cum iussit apostolos[2] ire ad omnes gentes, et praedicare in suo nomine poenitentiam et remissionem peccatorum.

CVR autem utitur similitudine avium et columbarum territarum? Ideo, ut ostendat tanquam in pictura, quis mundi status sit ante hunc rugitum. Nam antequam evangelii praedicatio insonuit, similis fuit mundus avibus et columbis secure sedentibus in pastu. [3]Etsi enim sint diversae religiones, tamen singuli se id sequi iudicant, quod verum et salutare sit. Differebat cultus Graecorum a Romano, ab utroque Aegyptius, singulae enim gentes suam propriam habuerunt religionem, nec unquam soliciti de eo fuerunt, fallerentur ne an non?

Accidit igitur, quod Christus in evangelio dicit:[4] Fortis dum tenet atrium suum, omnia eius in pace sunt, sed cum venit fortior et vincit eum, exuit eum armis quibus fidebat, et dividit spolia.

1) Act. 2. 2) Luc. 24. 3) Mundus per evangelium turbatur. 4) Luc. 11.

Aves dum in pastu sedent, securae sunt, pascuntur, non sponte deserunt tam commodum locum, sed quotidie repetunt. Si autem subito vel leonis rugitum, vel bombardae sonum audiunt, obliti pabuli sursum volant gregatim, et pabulum relinquunt.

Ad eum modum, inquit propheta, evangelium concutiet orbem, commovebit gentes, ut ceu territae aves surgant de pastu, relinquant idola et religiones suas, et amplectantur evangelii doctrinam.

Respice ad papae tempora, priusquam evangelium de Christo innotesceret, varii erant monachorum ordines, varii cultus, et revera singuli singulas habebant vias, quibus credebant se salvandos. Quanta enim divorum multitudo, quanta denique cultuum erat varietas? Et tamen nemo putabat se falli, singuli, quod rectum erat, se tenere ducebant, similes itaque erant avibus secure legentibus semina.

Ecce autem singulari dei clementia leo rugit, insonat evangelium, docemur unicum Christi sacrificium esse quo debeamus niti, reliqua omnia longe esse inferiora, quam ut liberare ab uno et eo quidem levissimo peccato possint. Ad hanc vocem commovetur Germania, monachi et moniales abiiciunt impia vota, quibus hactenus confisi erant, amplectuntur filium dei, tanquam victimam pro peccatis suis oblatam, et vitae genus sequuntur, quo servire proximo possint.

Sic qui confisi erant impio missae sacrificio, illud abiiciunt, et sacerdotem Christum amplectuntur. Qui ieiuniis, peregrinationibus, redemptione indulgentiarum sperarant remissionem peccatorum, abominantur iam mendacem spem, et se conferunt ad Christi sacrificium. Quid multis opus est? Hoc rugitu commota terra est, et nos omnes tanquam aves, quae prius securae in pastu sedebant, subito exterriti discessimus ab idolatria, e secuti sumus vocem veri pastoris nescientis fallere.

[1]Qualis autem, inquies, est vox ista? Haec nimirum, de qua Christus dicit Iohan. 16.[2] spiritus sanctus arguet mundum de peccato, iusticia et iudicio, hoc est, reprehendet mundum, quod habeat peccata, quod careat iusticia, quod iudicatus et condemnatus sit. Sic autem liberari a peccato, sic consequi iusticiam, sic condemnationem effugere, si credat in Christum, qui ascendit ad coelos et sedet ad dexteram dei, ac iudicavit seu condemnavit Satanam, secundum psal. 110.[3] sententiam: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Haec evangelii vox non relinquit in animis securitatem. Nemo enim vult in aeternum damnari, nemo vult esse sub ira dei. Iram dei fugimus, et vitam aeternam expetimus. Itaque cum haec vitae proponatur via, deserunt omnes suas vias, quas vident damnari, et insistunt in hanc fidei viam, quae sola ducit ad aeternam vitam.

Igitur prophetae quoque non satis fuit dicere, quod expavescent a rugitu leonis filii ab occidente, Aegyptii et Assyrii, sed addit: Dominus eos habitare faciet in domibus suis, hoc est, postquam hoc modo per evangelium territi, reliquerint idolatriam, in qua prius secure vivebant, dominus eis ostendet nidulos, in quibus secure habitent, evangelium enim non tantum de peccato arguit mundum, sed docet veram iusticiam, proponit filium dei, factum victimam pro peccatis nostris ex voluntate sui patris, ac resurrexisse propter iusticiam nostram. Hoc nuncio eriguntur animi, vident enim se diligi a deo, vident deum non delectari ipsorum morte, sed velle, ut credant et salventur. Itaque hac voluntate dei se consolantur, ac triumphant etiam in periculis et afflictionibus. Parum enim est, quod ad tempus hic affliguntur, spes

---

1) Evangelii praedicatio. 2) Ioh. 16. 3) Psal. 110.

aeternae vitae eis est potior, hac vincunt quidquid molestiae et periculorum vel mundus vel Satan obiicit. Hoc est quod promittit futurum, ut secure habitent in domibus suis, quasi dicat: Non relinquam ita perturbatos, consolabor eos, ac veram vitae viam eis ostendam.

Observabis autem, sicut antea dixit de reliquiis regni Israel, ita hic ad societatem evangelii vocat gentes,[1] meminit enim istorum, qui sunt ad Occidentem, et in Aegypto, et in Assyria, ubi regnum Israel captivum fuit. Saepe autem dictum est, vocationem gentium ad regnum Christi includere abrogationem legis, et cultuum Mosaicorum, ac stabilire eam iusticiam, quae non ex operibus legis, sed ex fide in Christum gratis contingit.

XII.

Ephraim ubique contra me agit mendacio, et domus Israel dolo, Iuda autem adhuc dominatur cum deo, et fideliter retinet sanctum cultum.

*Haec nova est concio, sed prorsus simili argumento, nam idolatriam damnat, et minatur vastitatem. Sicut enim medicus curam aegroti, dum morbus durat non abiicit, ita prophetae quoque, qui verbo mederi ecclesiae debent, tam diu monendo, increpando, minando pergunt, quam diu pergere impios in peccatis vident.

[2]Quia autem Iudae hic fit mentio, quod dominetur cum domino, apparet hanc concionem

1) Vocatio gentium. 2) Iuda.

*) In marg. coll. Ien.: Damnat idolatriam et minatur vastitatem.

inter postremas habitam esse, sub Ezechiae tempus, qui ecclesiam ex Esaiae et aliorum prophetarum sententia egregie restauravit.

Ac supra saepe diximus hanc idolatriae toties repetitam reprehensionem, ideo utiliter hodie nostris ecclesiis proponi, ut tanto simus excitatiores ad agendas deo pro immensa sua misericordia ac bonitate gratias, quod per claram verbi lucem ex tenebris erepti nunc agnoscimus deum, ac veros cultus omni idolatria abiecta et explosa retinemus. Hic enim fons est omnis boni, sicut econtra ubi sana doctrina et veri cultus amissi sunt, omnis generis calamitates et poenas sequi necesse est. Quid enim boni ibi sperari potest, ubi nulla dei noticia est? Ubi animi deum non iudicant benignum et faventem esse, sed demerendum studiis nostris? Hic sine modo nascuntur cultus novi, sed quia sine verbo sunt suscepti, odit eos deus et punit. Coniecti autem in miserias et calamitatem miseri homines, quia deum non norunt, aut cum dubitatione eum invocant, aut convertuntur ad sua studia, et hominum auxilia quaerunt. Ita subinde altius atque altius in iram dei immerguntur.

Hoc est mendacium et hic dolus est, quo se circundari dominus hoc in loco queritur. [1]Veri enim cultus sunt, qui suscipiuntur secundum verbum dei, et mandante deo. Hi in humilitate et cum certa fiducia misericordiae suscepti deo grati sunt. Ideo afflictis rebus opem affert, et invocatus audit. Sed idolatrae[2] quanto maiore conatu se deo commendare et ex malis praesentibus evolvere moliuntur, tanto involvuntur altius in iram et poenas, sicut paulo post propheta dicet.

[3]Mendacium igitur impia doctrina, et dolus,[4] ypocrisis ac impius cultus est, qui qualis in regno srael fuerit satis ipsa historia ostendit.

---

1) Veri cultus. 2) Idolatrae. 3) Mendacium. 4) Dolus.

Contra, ingens Iudae commendatio et consolatio est, quod dominatur cum deo, hoc est, quia retinet verum cultum, quia habet verbum purum, dominatur, nec potest opprimi, aut corruere penitus, cum tamen Satan hoc ubique agat, ut omni genere malorum pios obruat. Utrinque igitur eventus mirabiles et insperati sunt. Pii, quia odit eos mundus propter confessionem et verbum, in periculo sunt et sibi metuunt, sed frustra metuunt, dominantur enim cum deo suo, hoc est, tam non possunt opprimi, quam non potest opprimi deus, in quo confidunt, et cuius verbo nituntur.

Contra impii, excaecati praesenti successu, putant periclitaturos se, si veram religionem amplectantur, ac ideo urgent impietatem, quia hoc modo stabiliri opes suas putant. [1]Ierobeam iudicabat se amissurum regnum, si populum suum divinitus mandato cultu permitteret uti. Papa[2] iudicat dignitatem et opes se amissurum, si nostram doctrinam probet, nec videt aliam viam stabiliendi regni sui, quam si pertinaciter sit impius. Sed quid fiet? Hac ratione ipse sibi accersit poenas, et nunquam finiendam calamitatem.

In Ebraeo est ‚Im kedoschim neeman‘, cum sanctis fidelis. Id aptissimum visum est referre ad cultum. Etsi enim Ebraei sanctos, deum, intelligunt, tamen hoc simplicius est. Neque tamen errat, qui simpliciter intelligit sanctos, sanctificatos, vel ecclesiam. Eodem enim sententia redit, retinere Iudam fideliter cultum, observatum a sanctis in sancta ecclesia, et eo in loco, quem ipse dominus cultui suo sanctificavit. Quae sequuntur, de eventu utrinque docent, impii scilicet reg^r Israel, et pii regni Iuda.

---

1) Ierobeam. 2) Papa.

Ephraim pascitur vento, et persequitur ventum orientalem, quotidie multiplicat mendacia et vastitatem, ac percutiunt foedus cum Assyrio, et balsamum in Aegyptum portant.

Insigni figura propheta est usus, qua omnium temporum impios idolatras pingit.[1] Magnifice sibi pollicentur de cultibus suis, in eos incumbunt magno studio, praesertim cum urgentur periculis. Sed perinde hoc est, ac si famelicus hauriat ore ventum. Est enim non solum vana haec spes, sed magis provocatur ad iram dominus.

Hodie Germania sentit periculum, quod a Turcico tyranno impendet. Nec quisquam tam est stupidus, qui non videat hanc peccatorum esse poenam. Qui igitur pontificis autoritatem sequuntur, instituunt supplicationes ad certos divos, indicunt ieiunia, cumulant missas, et alios idolatricos cultus. Hac ratione se publicis malis mederi et iram dei placare posse sperant, sed vere pascuntur vento, et sequuntur orientalem ventum, qui cum siccus et frigidus sit, noxius est. Ita varietas cultuum impiorum nihil est, quam mendacium, et auget calamitates.

Alia enim ratio est placandae irae dei, de qua propheta statim admonebit, ut misericordiam et iudicium custodiamus, ac speremus in deo nostro pertinaciter. Sed mundus neutrum facit, misericordiam ac iudicium negligit, et quaerit humana praesidia, sicut Israel coniungebat se cum Assyrio, et quaerebat auxilia Aegyptiaca. Sed haec quoque studia nihil sunt, quam mendacium et vastitas, fallit enim spes humanorum auxiliorum, et certam affert vastitatem.

1) Idolatrae vana spe consolantur.*

*) In coll. Ien.: Idolatra vana spe se consolantur.

Lis est domino contra Iudam, ut visitet super Iacob secundum vias eius, eique reddat secundum studia eius.

*Ivdam supra laudavit, quod dominetur cum vero deo, et cultum verum retineat. Cur igitur litis meminit? Nam hac phrasi prophetae passim utuntur in malam partem, sicut supra ca. 4. et 5. et Mich. 6.?** Respondeo: Historia nos abunde docet de hac re, nam quae ecclesiae forma fuerit ante Ezechiam, notum est.[1] Et Assyrius cum captivum abduxisset regnum Israel, etiam Iudam afflixit ob peccata Ahas patris Ezechiae, de quo historia dicit 2. Reg. 16.[2] Non fecit quod erat placitum coram domino deo suo, sicut David pater eius, sed ambulavit in viis regum Israel, et imitatus quoque est Damascenorum impietatem. Itaque post alias clades etiam ab ipso Senaherib regnum Iuda graviter est afflictum, et obsessa Ierusalem. Sed dominus misertus pii regis Ezechiae, obsidionem miraculo solvit. Iacob autem seu Israel regnum penitus vastatum est.

****Quod igitur de Iacob addit, est sicut illud Petri: Iudicium a domo dei incipit, et *****Christi, si haec fiunt in ligno viridi etc. Si enim domino cum Iuda lis est, qui cultum verum tum retinebat, Iacobo maius periculum metuendum erat, qui etiam admonitus nolebat resipiscere.

1) 2. Reg. 16.*** 2) 2. Reg. 16.

*) In marg. coll. Ien.: Cur litis memineris. **) I[n] marg. coll. Ien.: Mich. 6. ***) Deest in coll. Vuitt. [et] Ien. ****) In marg. coll. Ien.: 1. Petr. 4. *****) I[n] marg. coll. Ien.: Lucae 23.

In utero arripuit plantam fratris sui, et viribus suis praevaluit deo. Et praevaluit angelo, eoque potentior fuit, flevit et precatus est eum. In Beth El invenit eum, et ibi locutus est nobis dominus deus exercituum dominus, memoriale eius.

Vocavit regnum Israel usitato nomine Iacob, ac ex hac appellatione iam sumit occasionem gravissimae exhortationis. Proponit enim fidem et studium promissionum dei, quod fuit in patriarcha Iacob, cuius nomen impii Israelitae usurpabant, ac docet in Israelitis nihil inveniri simile, nam exercebant impios cultus, et verbum prorsus negligebant. Hanc iudico huius loci esse simplicissimam sententiam, ac recte cohaeret cum praecedentibus et sequentibus.

[1]Commendat autem fidem patriarchae Iacob, commemoratione duarum historiarum. Prima est Gene. 25.[2] quod cum Rebecça, quae sterilis fuerat, primo partu geminos eniteretur, exiit primus Esau,[3] Iacob[4] autem in utero arripuit plantam fratis, tanquam retenturus eum, et invidens ei primogeniturae praerogativam.

Mirabilis profecto historia, quam hoc in loco propheta ideo adducit, ut statuamus non temere hoc esse factum, cur enim allegaret temerarium factum, et cum eo coniungeret, quod maximae admirationi nobis est, quod homo cum deo luctatus, tamen non potuerit vinci? Ostendit igitur in embryone Iacob fuisse ingens desiderium et stuum consequendae promissionis patribus factae. ıque cum frater prior exiret ex utero, conatus ; eum retrahere, notum enim est, quod fuerit

1) Iacob patriarcha. 2) Gene. 25. 3) Esau. 4) Iacob.

primogeniti ius, seu privilegium, pertinebat ad eum promissio de semine contrituro caput serpentis.[1] Hanc Iacob etiam in utero matris studuit obtinere, siquidem conatus est impedire Esau, ne primus nasceretur.

Unde, inquies, in foetu hic sensus? Ex spiritu sancto nimirum, qui Iohannem, sex mensium foetum, ita illuminavit, ut sentiret Christi recens concepti praesentiam. Est enim deus non tantum adultorum deus, sed etiam infantium, etiam embryonum, dum adhuc in utero sunt.[2] Ac quid hoc mirum est, spiritum sanctum in eis esse efficacem eo modo, quem nos non intelligimus? Tamen cum habeant vitam, carnem, et ossa, non tamen aluntur in utero eo modo, quo nos, qui in hac luce vivimus, alimur.

[3]Vere igitur odiosum et impium anabaptistarum dogma est, qui ideo pueris baptismum negant, quod sensu et mente careant, nec intelligant quae cum eis aguntur. Nobis non intelligunt, nobis mente ac sensu iudicantur carere. Sed deo non sic, cuius opus sunt. Deus enim sicut alio modo eos alit, quam nos, ita quoque alio modo movet eorum corda. Quod si nullus in Iacobum adhuc in utero matris vivit, sensus est, cur allegatur eius factum? Aut in quem usum allegatur?

Sed considerat propheta dei mirabile opus, et ideo in Iacob nondum nato singulare studium ac desiderium promissionis de Christo, hoc est, primogeniturae praedicit, ut arguat Israelitas, qui ad exemplum Esau promissionem de semine negligebant, et curabant interim ventrem.

Hanc sententiam nisi sequaris, quis erit usus huius historiae hoc in loco citatae, aut quomo non ineptum erit, eam coniungere cum altera ı

---

1) Primogeniti ius. 2) Spiritus sanctus efficax nondum natis. 3) Anabaptistarum error.

morabili historia de lucta Iacob cum deo citra Iordanem? Ac divus Paulus[1] quoque non frustra, sed disertis verbis cum de Iacob et Esau loquitur, addit, priusquam nascerentur.

Altera historia est Gene. 32.[2] Sicut enim Iacob, cum adhuc in utero matris esset, optavit consequi promissionem patribus de semine benedicto factam. Ita aetate auctum hoc studium est, ex pia institutione parentum, ac matris praecipue, quae a patriarcha Sem acceperat responsum, futurum, ut minor dominaretur maiori. Ac sicut historia ostendit,[3] accidit casu, ut venator Esau, fame pene enecatus, rediret domum, ac primogeniturae ius fratri cederet propter cibum, cuius tum avidior quam promissionis erat.

Itaque cum Isaac iam ex hac vita emigraturus, benedicere filiis vellet, pio matris dolo substituitur Iacob pro Esau, ac benedictionem a patre accipit. Ea re admodum offensus est Esau, itaque mater metuens, ne Cain exemplum sequeretur, ablegat filium Iacob in Mesopotamiam ad fratrem Laban, cuius duas filias Iacob in uxores ducit. Tandem cum revocaretur a domino in terram Canaan, metuens fratris iram Iacob, ad eum mittit servos, ut explorent eius animum. Esau audito adventu fratris, cum quadringentis expeditis viris ei occurrit. Id nuncium Iacob admodum perturbavit, nam causa non constabat, cur frater tanto numero stipatus se in viam dedisset.

[4]Cum igitur ad vadum Iordanis, cui Iaboc nomen est, venisset, transportat noctu pecora, fa-

1) Rom. 9. 2) Gene. 23.* 3) Gene. 25.** 4) Historia de lucta cum angelo.

*) In marg. edit. principis et coll. Vuitt.: Gene. 2. In coll. Ien.: Gene. 23.

miliam, uxores ac liberos, ipse autem solus subsistit citra Iordanem, oraturus sine dubio, et commendaturus suam et familiae salutem deo suo. Ibi historia commemorat, accessisse ad Iacob noctu virum, qui hostiliter eum aggressus sit, ita ut de vita periclitaretur Iacob. Ac diserte scriptura dicit, praevaluisse Iacob illi viro, qui etiam rogavit, ut dimitteretur. Itaque Iacob positum nomen Israel,[1] quod sonat victorem dei, quia deum vicerit. Haec fere sunt, quae historia ostendit.

[2]Hic primum observa, nomen ‚Elohim‘ quod in plurali numero deum significat, sicut passim, ac praecipue in primo capite Genesis[3] ostenditur. Addit autem propheta hoc in loco aliud nomen, et vocat ‚Maleach‘ quod angelum sonat. Itaque Iudaei suo more nugantur et ‚Elohim‘ etiam exponunt angelum. Sed veritas nos aliud docet, scimus enim Christum propter ministerium, quod in ecclesia et in carne habiturus erat, dici angelum, Gene. 48., Esa. 63., Mal. 3.** Itaque clarum est, angelum hunc, qui et ‚Elohim‘ dicitur, fuisse filium dei. Et Iacob, quia in ea lucta vicit, vocatur Israel, quod deum vicerit.

Ad hunc modum mysterium Trinitatis involvunt prophetae, et cum certam personam pingunt, tamen docent non nisi unum esse deum, qui est deus pater, deus filius, qui nascitur ex patre, et deus spiritus sanctus, qui procedit a patre et filio.

Disputari autem varie solet, qualis ea fuerit lucta? Sed historia ostendit Iacob venisse in certum vitae discrimen, et totis viribus esse ab antagonista ignoto invasum, [4]itaque viribus corporis

1) Israel. 2) Angelus, cum quo Iacob luctatur, filius dei. 3) Gene. 1.* 4) Lucta angeli cum Iacob qual

*) Deest in coll. Ien. **) In marg. coll. Ien.: Ge 48. Esai. 63. Malach. 3.

ipse quoque contra antagonistam est usus, ut defenderet vitam. Non tamen pugnavit corporis viribus tantum, etiam fides eius luctata est, ac primum in tam praesenti periculo consolatus se est, quod divinitus esset iussus, redire in terram Canaan. Deinde toto pectore arripuit promissionem in Beth El a domino factam, ubi clare promissa est defensio. Cum igitur angeretur, ac ab ignoto hoste totis viribus oppugnaretur, etsi viribus suis contra est usus, tamen fortius pugnavit fide, intuens promissionem, et certo statuens deum secundum verbum suum, affuturum in tanto periculo, et servaturum. Atque hac fide vicit deum, etsi enim Christus tentaret Iacob hac lucta, tamen praeter vel contra verbum suum, quo Iacob nixus est, nihil potuit facere.

Apparet autem Iacob tum demum agnovisse, quod esset dominus, cum tactum esset femur eius, et dominus rogaret dimitti. Magnum enim est, quod ab antagonista, cum quo de vita pugnaverat, petit benedici, et ipse dominus se vult agnosci, cum ei nomen Israelis tribuit. Dicit enim: Quia cum deo et hominibus conflixisti et praevaluisti. Sicut igitur Iacob de vita periclitatus est inter luctandum, ita quoque fides eius graviter est oppugnata. Norat Iacob promissionem dei, sed nunc tentatur, ut dubitare de ea incipiat, vera ne sit, et an deus vere promiserit hoc, ac in tanto periculo iam constitutum servare velit. In his terroribus ac periculis fides verbum arripit, et statuit deum secundum verbum suum etiam in media morte servaturum vitam, et daturum posteritatem etc. atque hac ratione vincit Iacob, nec potest succumbere.

Atque haec causa est, quod propheta hic dicit de Beth El. Sicut enim, cum Iacob fratrem fugeret, ibi primum deus se ei revelavit, ac promissionem certam proposuit, qua Iacob in hac lucta

se sustentavit ac vicit. Ita post, sicut Gene. 35.[1] scribitur, promissio hoc ipso in loco repetita est, et Iacob ideo erexit ex domini iussu altare. Sententia igitur est, in Beth El invenit eum, hoc est, ibi repetita est promissio, et intellexit Iacob se non frustra credidisse.

Habet autem loci appellatio etiam antithesin, qua pungit idolatras, quasi dicat: Quod dissimiles estis patrum vestrorum? Aedificavit Iacob in Beth El altare, sed iussus a deo. Vos sine mandato dei istic erexistis templum vitulo. Ac cum deus in Beth El locutus nobis sit, et magnificas promissiones nobis fecerit, cur vertimur nos ad muta idola? Cur verbo non attendimus? Ad hunc modum propheta ubique notat idolatras ac pungit.

Nos, etsi corporale periculum non sentimus, tamen hunc spiritualem agonem experiri necesse est. Quoties enim tentamur de peccatis nostris? Quoties sentimus iram dei? Saepe Satan ex ipso verbo dei nobis intentat aeternos cruciatus et damnationem, dum non solum terret animos comminationibus legis, sed etiam irae exempla proponit. Hic vere luctamur cum deo, sicut Cananitis,[2] quae tristem sententiam ex Christo audiebat, a quo sperarat salutem. Et tamen, si nitimur promissionibus de Christo, ac pertinaciter speramus, deum nobis propter filium suum iuxta promissiones propicium fore, vincimus exemplo Iacob, et sumus nos quoque Israel.

Sed ad prophetam redeo, cur utitur hicse historiis? Nimirum ut ostendat regnum Israel, quod patriarchae Iacob nomen usurpabat, prorsus dissimile esse.[3] Fuit enim in patriarcha Iacob eximium studium verbi seu promissionis de Christo, et fides constantissima. At regnum Israel exemplo Esau

1) Gene. 35. 2) Cananitae. Matth. 15. 3) Iacob.

verbum et promissionem de Christo negligebat, oderat fratres, qui verum cultum retinebant, et nitebatur suis meritis, ac pertinaciter retinebat idolatricos cultus, sacrificabat vitulis etc. At Iacob domino deo Zebaoth excitabat altare, ut testaretur se credere promissioni ibi factae.

Hic iterum memineris mysterii trinitatis, deum et angelum vocat, ac post addit: In Beth El invenit eum, et ibi locutus est nobis. Quis?[1] Nimirum qui erat deus et angelus ,Maleach etc.' ut autem prorsus nihil dubites, quis ille deus et angelus sit, addit: Dominus deus exercituum, dominus memoriale, seu nomen eius. Hic augustum dei nomen ,Iehova' tribuitur domino nostro Ihesu Christo, quod ipse sibi sumit, cum dicit: [2]Philippe, qui videt me, videt patrem meum. Hanc lucem caeci Iudaei non digni sunt ut videant, itaque cum legunt haec, quid legant nesciunt, et impossibile est, ut ex hoc loco possint se evolvere, aut eum recte explicare. Si autem verum est, quod prophetae ex spiritu sancto locuti sunt, quod potest trinitatis clarius testimonium ostendi? Sed pergamus ad reliqua.

Et tu ad deum tuum convertaris, beneficentiam et iudicium custodi, et spera in deum tuum semper.

*Proposuit propheta exemplum patriarchae Iacob, cuius nomen idolatrae Israelitae usurpabant, sed non imitabantur fidem. Nunc subiicit exhortationem, fac tu quoque eadem, inquit, et recte vocaberis Iacob.

1) Christus deus. 2) Ioh. 14.

*) In marg. coll. Ien.: Exhortatio ad imitandum Iacob.

Hic primum observa Iudaeos fortiter hoc in loco convinci ab ipso propheta, quod falso vocabulum ‚Elohim' supra positum exponunt de angelis, nam hic idem nomen repetitur, et iubet propheta, ut Israelitae se convertant ad eum angelum, et ut semper in hoc angelo spem habeant. Ergo angelus hic, ad quem propheta iubet converti populum suum, et sperare in eo, cum quo Iacob luctatus est, non est angelus creatura, sed aeternus filius aeterni patris, dominus noster Ihesus Christus. Hunc iubet propheta agnosci et accipi. Sicut pater quoque sua voce de coelo sonat:[1] Hic est filius meus dilectus, hunc audite. Et secundus Psalmus mandat: Osculamini filium.

Hic igitur vide, quanta dissimilitudo sit. Iacob etiam in utero cum fratre depugnavit de consequenda hac promissione, et in lucta contra angelum hac ipsa promissione vicit. Sed populus Israel prorsus nullam huius promissionis curam habet. Retinet idolatricos cultus, sine dei mandato institutos. His sperat se mereri gratiam et remissionem peccatorum. Quid magis absurdum fingi potest? Quodque minus conveniat ad Iacob exemplum? Luctatus est Iacob cum angelo, et deprecatus est eum flens, ut benediceret. Ab hoc angelo avertit se Israel, ac benedictionem, quam ultro angelus hic per verbum suum offert, abiicit, ac sperat in idolatriam suam. Recte igitur obiurgat propheta, et hortatur impium populum ac dicit: Convertere tu quoque ad deum tuum. (Hic enim est vocabulum ‚Elohim' cum quo luctatus est Iacob.)

1) Matth. 3. 17. Psal. 3.*

*) Deest in coll. Ien.

Complectitur autem brevis haec concio pulcherrimam formam poenitentiae. Primum enim hortatur, ut abiecta fiducia proprii meriti, convertant se ad promissum semen, quod contriturum erat caput serpentis, et sublaturum maledictionem, in quam propter peccatum primorum parentum totum humanum genus prolapsum est. In hoc semen qui credunt, hoc semen qui accipiunt, hi non sunt idolatrae, sed deum colunt, eo modo, quo ipse se patefecit homini, et coli voluit. In hoc enim semine ostenditur nobis, quae sit dei erga nos voluntas, quod non irasci, sed propicius esse, non damnare, sed salvare velit peccatores, siquidem hunc filium ponit victimam pro peccatoribus. Hic est cultus cordis, et sicut Paulus appellat[1] λογικὴ λατρεία, quae in prima tabula decalogi proponitur.

Manifesta autem est antithesis, quia enim iubet, ut ad deum convertantur, significat eos aversos esse a deo, seu verbo, et retinere sua studia. [2]Hic qui poenitere volunt necesse est, ut ad deum convertantur, hoc est, ut attendant verbo secundum mandatum de coelo: Hunc audite.

Ad hunc cultum, qui est fides in Christum, monet, ut addant alios externos cultus. Qui vero hi sunt? Sacrificiane? Oblationes? Holocausta? Incensa? Baptismata? etc. Haec quidem proposita erant Iudaico populo, primum ut essent exercitia externi cultus. Deinde, ut tanquam typus futuri sacrificii docerent populum de vera liberatione a peccatis, quae non per aspersionem sanguinis taurini, agnini, vitulini, sed promissi seminis, hoc est, filii dei, ventura erat. Ideo cum haec essent typus, necesse fuit ea aboleri praesente ve-

1) Rom. 12.* 2) Doctrina poenitentiae.

*) In coll. Vuitt.: Rom. 13.

ritate. Ac propheta propositurus externos cultus, quos praestant, qui ad deum convertuntur, tacet de his legalibus cultibus, et proponit praecepta perpetua et immutabilia, nempe secundam tabulam Mosi, hanc in pulcherrimum compendium redigit, sicut Paulus quoque cum dicit: Finis legis charitas.

Primum est, ut custodiant beneficentiam, hoc est, ut sint in omnes benefici. Sicut Christus quoque egregie charitatis opera commendat, cum interrogatus de summo mandato legis, dicit: Dominum deum tuum diliges ex toto corde, tota anima, et viribus totis, hoc primum et summum praeceptum est. Alterum huic simile est: Diliges proximum tuum sicut teipsum.

Si igitur serio cupis converti ad deum, primo amplectere vera fide Christum tanquam redemptorem tuum, crede deum propicium tibi futurum, propter filii sui mortem. Deinde si quaeris, qualis debeat esse vita tua, praesta beneficentiam, non solum non sis iniurius in quenquam, sed etiam prosequere beneficiis quos potes, hic enim legis finis est.

[1]Facilis, inquies, haec veri cultus ratio est? Profecto facilis, sed vide tu, quam pauci eum praestent. Vide, quanta sit in liberis et familia inobedientia erga parentes? Quanta parentum negligentia in educandis et gubernandis suis? Haec quomodo conveniunt ad beneficentiam? Deinde vide, quanta sit impacientia, quantus irae furor in hominibus? Iniuriae? Convicia? Dirae imprecationes? Plagae? Caedes etiam? Huc annumera caecarum libidinum innumera incommoda, deinde furta, fraudes, imposturas, mendacia, periuria, et quis enumeraverit omnia? Haec ex diametro pugnant cum hoc praecepto, et tamen quam sunt vulgaris

1) Charitatem pauci praestant.

in omnibus vitae ordinibus? Nihil igitur mirum, si hanc peccatorum usitatam licentiam varie punit deus.

Taceo autem iam ista graviora officia, cum aut magistratus negligenter facit officium, aut etiam iniurius est, et tyrannidem exercet. Aut doctores non fideliter suos docet, ac magis questui suo quam saluti suorum consulunt. Si autem, qui ad deum vere convertuntur, haec officia praestant, ut benefici sint in proximum, nonne vere dicemus de iis qui diversum faciunt, eos a deo aversos, et sine fide esse?

Cvm beneficentia coniungit propheta iudicium, sed alia ratione, quam Michas in capite sexto. Ibi enim certas ob causas iudicium exposuimus, de doctrina sana, per quam spiritus sanctus iudicat mundum, hoc est, damnat impios cultus, et opera impia, ac docet veros et sanctos cultus. Hanc partem poenitentiae propheta complexus paulo ante est, cum iubet, ut ad deum convertantur, hoc est, ut dei verbo auscultent.[1] Itaque iudicium hoc in loco proprie significat illud ingens verae charitatis opus, scilicet reprehendere, prohibere, damnare, quae mala sunt. Sicut Paulus[2] magistratum monet, gestare eum gladium, ut terrori sit malis, et patresfamilias etiam tum sunt benefici in suos, cum scandalis occurrunt, et saevera animadversione in peccantem familiam utuntur. Habet enim iudicium locum suum in omnibus vitae generibus, ut singuli pro sua vocatione in id incumbant, ne scandala impune grassentur.

In genere autem pertinet ad iudicium, quod Christus omnibus Christianis mandat, ut fratrem peccantem privatim arguant. Non enim connivendum est ad cuiusquam flagicia. Privati monendo

1) Iudicium coniungitur cum beneficentia. 2) Rom. 13.

et obiurgando scandalis occurrere debent, magistratus gladio, parentes et patresfamilias non tantum minis, sed etiam verberibus. Itaque non minus late patet haec charitatis pars, quae vocatur iudicium, quam ipsa beneficentia. Ac debent in omni vita misceri beneficentia et iudicium, hoc est, afflictis subveniendum, contra facinorosis occurrendum est, ne immodice scandala grassentur.

[1]Lyra non ineleganter dicit, ideo coniungi haec, quia iudicium sine misericordia sit crudelitas, misericordiam autem sine iudicio esse pusillanimitatem. Verum enim est, quod licencia homines deteriores fiunt, et multos a iudicio absterret metus, non enim libenter nobis conciliamus odium, quod iudicium si exerceas, sequi perpetuo solet.

Itaque propheta addit tertium membrum, et iubet spem poni in deo nostro. Quia enim mundus non vult reprehendi nec damnari, varia pericula subeant necesse est, qui pro vocatione iudicum exercere volunt. Et est alioqui Satan iuratus piorum hostis. Itaque hoc piis faciendum est, ut si quid accidat incommodi, pacientia id vincant, et spe aeternorum bonorum se consolentur, quibus huius vitae passiones longe inferiores sunt.

[2]Haec igitur corona est, qua ornata est sancta ecclesia. Non vertit deo loquenti tergum, sicut solent inobedientes liberi parentibus. Sed auscultat humiliter, et sequitur vocem dei. Deinde in calamitosos est benefica, malos autem, pro vocatione sua, reprimit. Ac si quid accidit, ideo incommodi vel a Satana, vel mundo, aequo animo id fert, et tradit vindictam iudicanti iuste, consolatur tamen interim se spe futurae et aeternae liberationis, quae per Angelum benedicentem contingit. Hoc curriculum est, in quo pii decurrunt. Nam, ut dixi, propheta totam vitam piorum ac

---

1) Lyra. 2) Veri cultus in ecclesia.

integram poenitentiae formam voluit hac brevi concione complecti. Nunc redit ad obiurgandum populum suum his sanctis admonitionibus non acquiescentem.

Sed est Canaan. In manu eius est statera dolosa, cupide infert iniurias. Sic enim dicit Ephraim: Dives sum factus, inveni mihi opes, nec invenietur in cunctis laboribus meis vel iniquitas vel peccatum.

*Qvae usque ad finem capitis sequuntur, apte cum superioribus cohaerent. Proposuit exemplum patriarchae Iacob, cuius nomen impius populus Israel usurpabat. Deinde etiam regulam poenitentiae tradidit, nunc autem contra ostendit, quantum degeneraverit hic populus a sancto patriarcha, cuius nomen usurpabat, et a sana doctrina. Itaque non appellat amplius domum Iacob, sed Canaan,[1] ut ostendat populum Israel nihilo meliorem esse illis gentibus, quas propter multiplicia peccata eiecerat dominus ex terra. Ac docet ordine negligi beneficentiam, contemni iudicium, et pertinaciter populum retinere idolatricos cultus.

Porro vocabulum Canaan mercatorem significat.[2] Nota autem mercatorum studia sunt, cumulandae pecuniae dant operam, nec pensi habent iure an iniuria ditescant.

[3]Ideo propheta hic addit de statera dolosa, et cupiditate nocendi. Nam hanc existimat vulgus rationem quaerendae et augendae rei optimam, si pondera et mensuras viciet, ac incautos em-

1) Canaan. 2) Mercatores. 3) Statera dolosa.

*) In marg. coll. Ien.: Quantum a patriarcha Iacob degeneravit hic populus.

ptores decipiat. Non putat comparari opes posse iustis rationibus. Convincuntur igitur impii Israelitae, quod nullum prorsus beneficentiae studium habeant, siquidem tantum de questu sunt solliciti. Taxat idem peccatum Michas quoque in sexto, et ostendit, quae poenae sint secuturae.

[1]Est autem hoc peculiare avaris, et si sine aliorum iniuria magnas opes parare non possunt, ut non agnoscant peccatum, sed rationes fingant, quibus excusent se. Qui honestissimi sunt, adduci se studio familiae suae alendae dicunt. Alii temporum difficultatem allegant, quae maiores sumptus requirat, alii exemplis aliorum se tuentur, ac putant sibi quoque licere, quod impune ab aliis committi vident.

Sicut igitur Ephraim hoc in loco dicit: Non invenietur iniquitas in laboribus meis. Ita avari non solum excusant se, sed etiam sibi blandiuntur, quasi ista opum vis, tam malis artibus parta, sit benedictio dei. Sed eventus comprobat non esse benedictionem, vere enim, ut Michas dicit, male partae opes sunt quasi ignis in domo divitis. Sequuntur enim eas certae calamitates. Sicut igitur beneficentiam comitatur benedictio, ita vesanum hoc studium augendae rei multiplices poenae comitantur, quas etiam in haeredes cum opibus derivari experientia commonstrat.

Haec prima pars antithesis est, in qua docet beneficentiam negligi. Sequitur secunda pars de neglecto iudicio.

Et ego dominus deus tuus, ex terra Aegypti, qui te adhuc sedere facio in tabernaculis certo tempore, et loquc cum prophetis. Ego multiplico visionem et per ministerium prophetarum me p

1) Avaricia se excusat.

tefacio, sed in Gilead est iniquitas. Vani enim facti sunt. In Gilgal quoque immolant boves, et altaria eorum sunt sicut acervi in sulcis agrorum.

*Adhortatus supra est ad iudicium faciendum, hoc est, ut singuli in suo genere occurant scandalis, et damnent quae sunt damnanda. Sed hoc in loco queritur dominus, id quoque indignissime negligi. Ego, inquit, eduxi vos ex terra Aegypti, et annuum festum tabernaculorum, quod celebratis, testimonium dicit, de multiplicibus beneficiis, quibus vos per omne tempus profectionis vestrae in deserto cumulavi.

Sed parum hoc est, addidi maius beneficium, per prophetas, cum quibus loquor, hoc est, quos spiritu meo repleo, vos doceo de veris cultibus, et damno idolatriam. Hic quid decebat vos facere? An non ipsi quoque parere voci et monitionibus meis debebatis, et exercere iudicium ac damnare quae cum verbo pugnant?

Sed nihil horum a vobis fit, in Gilead exercetur idolatria, in Gilgal fiunt sacra, et arae tot sunt, quot in agris acervi lapidum sunt. Sic iudicium prorsus nullum apud vos est.

Pertinet igitur obiurgatio haec tum ad magistratum civilem, tum etiam ad sacerdotes, quorum officium erat, damnare impios cultus, et docere de veris cultibus. Sed hi patroni impietatis et idolatriae erant, ac exemplo suo vulgus invitabant ad impios cultus.

Verbum ‚Adameh‘ significat assimilari. Id fere hoc in loco exponunt pro eo, quod est, dare similitudines. Nam prophetarum conciones non ubique planae sunt, sed sunt similes aenigmatum,

*) In marg. coll. Ien.: Obiurgatio propter non factum iudicium.

ac recte coniungitur hoc cum visionibus. Mihi tamen ea sententia magis videtur propria, quam aliquantulum mutatis verbis reddidi, quod per ministerium prophetarum patefecerit se deus, hoc est, ostenderit verum cultum per verbum suum. Proponit enim deus in verbo similitudinem sui, hoc est, pingit voluntatem suam, de qua non possunt dubitare, qui verbum fideliter retinent. Sicut enim pictura refert faciem hominis, ita verbum veram dei noticiam nobis proponit.

Fvgit Iacob in agrum Syriae, et servivit Israel, propter uxorem custos fuit pecoris. Eduxit autem dominus Israel ex Aegypto per prophetam, et per prophetam custoditus est.

*Hoc tertium membrum et principale est, quod nolint converti ad deum, etsi variis ab eo beneficiis provocentur, utitur autem hic quoque exemplo Iacob, qui cum extreme miser esset, tamen non discessit a vero cultu et verbo. Cum contra populus Israel abundet bonis, et tamen nolit ad deum converti. Ita totus hic locus et cohaeret apte, et utilem doctrinam proponit, si per omnia antithesin observes.

De spe in deum, quod quartum membrum erat, nihil meminit. Quia enim in populo Israel nulla beneficentia, nullum iudicium, nulla ad deum conversio erat, ideo etiam non urgebatur cruce, quae sola pios animos excitat ad spem in deum.

[1] Porro oeconomicae historiae patrum, qualis hic de Iacob recitatur admodum sunt utiles, utrunque enim proponunt, et varios adversae fortun--

1) Historiae patrum.

*) In marg. coll. Ien.: Reprehensio quod noli converti ad deum.

casus, et mirabilem dei gubernationem, qua suos defendit, servat et benedicit tandem.

Patriarcha Iacob iam a patre Isaac acceperat benedictionem, quae promittebat futurum, ut non solum dominaretur fratri, qui maior erat, sed etiam, ut haberet filium Christum, cuius beneficio totum humanum genus a peccatis et morte aeterna liberaretur.

Sed huius benedictionis tam opulentae quae sunt inicia? Haec nimirum, quod frater Esau, quem divina benedictio constituebat minorem, incipiebat insidiari vitae Iacob. Itaque parentes moti tanto periculo, et ablegabant filium Iacob in Mesopotamiam, et dabant hoc in mandatis, ut non nisi avunculi Laban filiam duceret in uxorem, ita inicium benedictionis est longinquum exilium, coniunctum cum certo vitae discrimine. Nihil enim aliud fratris pertinax ira et odium promittebat.

Cum igitur Iacob ad avunculum Laban venit, et ex parentum consilio de uxore ducenda cogitat, servit annis septem pro Rahel. Sed decipitur a Laban, et adiungitur ei Lea. Itaque alios septem annos pro Rahel impetranda servit. Hoc pene ridiculum et indignum viro iudicatur, tam longam servitutem consequendae uxoris causa suscipere et ferre.

[1] SED ostendit primum hoc patriarchae factum, quanti fecerit autoritatem parentum, qui certum mandatum dederant, ne aliam quam avunculi filiam duceret.

[2] Ac optabile erat, ut aut liberi in hoc ipso negocio parentum autoritatem et consilium sequentur semper, aut cum contra faciunt, a magiratu in eos animadverteretur. Quid enim indi-

1) Iacob servit pro uxore. 2) Parentum consilio in ligenda uxore utendum.

gnius est, quam cum parentum contemptu aut neglectione nuptias quaerere? Itaque leges quoque civiles parentum consensum requirunt in legitimo matrimonio. Sacrarum autem literarum autoritas ostendit infelicia consilia esse, quae contra parentum voluntatem instituunt liberi. Et testatur experientia quoque, plerunque tales nuptias infelices esse. Non ideo solum, quod haec aetas infirmior sit, quam ut recte sibi possit consulere, ducitur enim, imo rapitur coecis et stultis cupiditatibus, sed quod deus ubique autoritatem parentum vult salvam esse. Itaque et obedientibus liberis, sicut Iacob, benedicit, inobedientes autem, pro merito, sive in coniugio sive extra coniugium vivant, affligit.

[1] Secundo ostendit hoc ipsum factum patriarchae, quanti fecerit coniugium. Nunquam enim tam longam servitutem subiisset, nisi statuisset hoc genus vitae et deo gratum et hominibus necessarium esse, sed cum hoc iudicio sancti patriarchae quomodo convenit, quod papistae docent et faciunt, qui tanquam profanum vitae genus honestas nuptias damnant. Ferunt tamen impietatis huius dignas poenas, quod et corpora et conscientias pollutas circumferunt.

Quam autem putabimus horum coniugium fuisse amicam et suavem vitae consuetudinem? Non enim ideo tam longo tempore servivit Iacob, ut haberet socium vitae, cum quo perpetuo rixaretur. [2] Vidit probari deo hanc corporum et animorum piam coniunctionem, vidit occasiones in hoc vitae genere varias, exercendae charitatis, et probandae obedientiae deo. Itaque tanquam Scholam omnium virtutum matrimonium cupide ingressus est, et speravit deum non solum gubernaturum

1) Nuptiarum commendatio. 2) Coniugium sanctorum

sed etiam varia benedictione ornaturum coniuges, id quod accidit, sicut ipse dicit, se praeter baculum nihil in Mesopotamiam attulisse, exire autem nunc sic benedictione domini locupletatum, ut duo agmina in terram Canaan reducat. Debet autem hoc quoque consolari pios coniuges.

Summa igitur huius loci est, Iacob, cuius nomen impium regnum Israel usurpabat, in summa miseria, exul servivit apud avunculum. Sed non ideo discessit a deo, non abiecit verbum dei et cultum, retinuit spem benedictionis pertinaciter, sed quid facit populus Israel, provocatus variis beneficiis? Non enim solum dominus eos in terram Canaan deduxit, sed etiam addidit magno numero prophetas, qui ad verum cultum eos invitarent. Audi prophetam.

Sed Ephraim irritat deum per idola ideo sanguis eius super ipsum effundetur, et blasphemias eius reddet ei dominus eius.

*Hoc est, Ephraim non vult converti ad deum, non audit prophetas, sed retinet idolatricos cultus. Ideo contrarius eventus eos excipiet. Sicut enim pius Iacob tulit pietatis premium, amplissimam benedictionem, ita regnum Israel impietatis poenas dabit, et excindetur.

Dominus eius, rex Assur, cuius potentia putabat se tutum fore ab aliorum hostium impetu, reddet eis opprobrium, hoc est, puniet contemptum verbi, quod deum tam diu sunt passi frustra clamare. Haec enim vere blasphemia est, non obedire verbo, sed id persequi et damnare.

Ebraeum vocabulum ‚Thamrurim' est factum

*) In marg. coll. Ien.: Ephraim in idolatria pergens plectitur.

a ,Marar' quod significat amarum esse, ac si dicas amaritudines. Sic autem vocat idola vel statuas, quas odit dominus, et quorum cultu exacerbatur. Apud Ieremiam capite 31.* accipitur ,Thamrurim' pro statuis seu monumentis praeteritarum calamitatum.

XIII.

Cvm loqueretur Ephraim horrenda, efferebat se in Israel. Deinde peccabat colendo Baal, ideoque mortuus est. Nunc autem amplius peccant et faciunt sibi conflatile ex argento suo, et secundum industriam suam sculptilia, opus artificum id totum est, de his concionantur ipsi, qui hominem immolaverit, osculatus est vitulos.

**Est haec quoque contio instituta contra peccatum idolatriae, sed paulo altius id hoc in loco repetit propheta, ut ostendat iusto dei iudicio tam pertinaciter peccantem populum sine misericordia abiici inter gentes, nam duplex scandalum propheta videt.

Alterum est, quod deus tam diu meritas poenas differt. Etsi autem hoc facit dominus, ut tempus poenitentiae concedat peccatoribus, tamen abutitur hac dei pacientia et longanimitate mundus ad licentiam peccandi.

Alterum scandalum est, quod cum emendationis spes nulla est reliqua, deus tarditatem supplicii gravitate compensat. Hic enim iterum impingit ratio, et offenditur, statuit enim deum ac crudelitatem usque indulgere irae. Hoc scandalum

---

*) In marg. coll. Ien.: Ierem. 31. **) In marg. coll. Ien.: Iuste abiici pertinaciter peccantem populum

ut praecidat propheta, ab exordio regni Israel, commemorat initia et progressus idolatriae et impietatis, frusta renitentibus et in viam revocantibus prophetis pertinacem populum.

Erit autem lectori haec concio admodum facilis, si historiam regni Israel in conspectu et notam habeat. [1]Nam cum poena idolatriae, quam Salomon in uxorum gratiam primus in hoc populo instituerat, non solum in eius filium Rehabeam, sed etiam in totum populum derivaretur, et decem tribus per secessionem se cum Ierobeam coniunxissent, sola autem tribus Iuda cum reliquiis Ben-Iamitarum, Davidis nepotem pro rege agnosceret, Ierobeam vitulorum cultum in Dan et BethEl instituit. Sperabat enim hoc pacto facilius se retenturum regnum.

Haec idolatriae inicia propheta intelligit, cum dicit, Ephraim horribilia vel dixisse, vel docuisse. Etsi enim hoc alii politice intelligunt, et ad sediciosas voces decem tribuum referunt, tamen mihi rectius videtur accommodari ad impia dogmata, quae piis animis vere, ut propheta appellat, sunt ‚Retheth' seu terror. Vident enim, cum sparguntur impia dogmata, simul spargi semina ingentium calamitatum, quibus idolatras tandem involvi necesse est, itaque cum pii haec certo videant eventura commoventur animis, ac dolent quod in tam gravi peccato, et certis poenis homines ita securi sint.

Deinde vocabulum ‚Retheth' etiam recte eo transtuleris, quod idolatria et impia dogmata semper coniuncta sunt cum crudelitate. Sicut hodie adversariorum nostrorum manifestus furor est, qui ne verbo quidem idolatriam suam volunt notari, ac ideo crudeliter saeviunt in ecclesiam dei.

1) Idolatria, quomodo paulatim in regno Israel creverit?

Nota phrasis est in vocabulo ,Nasa' significat enim levare caput, efferri. [1]Inicium igitur idolatriae fuit, cum in Israel per Ierobeam institueretur cultus vitulorum, quem Ierobeam secum ex Aegypto, ubi aliquandiu exulavit, in regnum Israel attulit.

Hunc vitulorum cultum secutum aliud malum est, nempe cultus Sydonii idoli Baal,[2] quem Ahab uxor Iezabel invexit, sicut ostendit historia 1. Reg. 16.[3] Quae autem calamitas hanc idolatriam secuta sit, propheta hoc loco uno verbo ostendit, historia autem pluribus. Non solum enim omnis familia Ahab ob hoc peccatum excisa est, usque ad mingentem ad parietem, sicut scriptura solet loqui, sed miserabili fame terra afflicta est, quod neque ros nec pluvia amplius toto triennio de coelo venit. Perpetuus autem famis comes est pestilitas, et accessit quoque ab externo hoste periculum.

Sed ne hoc quidem modo sanatus est populus. Cum enim per Iehu, et cultus idoli Baal, et tota regis posteritas deleta esset, infelicius seculum est secutum. Sicut enim prius regia familia peculiarem cultum instituerat, ita postea singuli singulos sibi deos fingebant. Sicut apud nos post Missae impium cultum secuta est multiplex idolatria, singuli enim singulos sanctos fere invocabant et colebant, sicut impiarum statuarum,[4] infinita multitudo indicio est, quam qui in templis hodie, et in tanta verbi luce retinent, nae illi parum attendunt, quam facilis lapsus sit in tanta scandalorum occasione in superstitiosos cultus.

Vtitur autem propheta insigni extenuatione, cum idola vocat ,Maese baraschim' opus fabrorum seu artificum. Nisi enim artificis manus accede

1) Vituli. 2) Baal. 3) 1. Reg. 16. 4) Statuae.

ret, quid aliud adorarent, quid aliud invocarent stulti idolatrae, quam lignum, lapidem, argentum, quo ad alias res homines recte utuntur, ad invocationem autem recte uti non possunt, quae uni deo debetur, cuius nulla est similitudo, nisi verbum seu filius dei, qui sola mente coli vult.

Haec sane in populo dei sic gesta esse, contra prophetarum assiduas admonitiones et obiurgationes quis non miretur?

[1]Sed restat alius idolatriae gradus longe execrabilior. Ideo propheta ultimo loco eum ponit, quod vitulis immolarint filios et filias, hoc animo, tanquam praestituri deo eximium cultum. Sic enim ratiocinabantur, si deus in Abraham tantopere probavit voluntatem, quanto magis probabit ipsum factum? Sed decepti a Satana idolatrae, non videbant Abraham peculiari mandato iussum, ut offerret filium, se autem generali mandato a caede facienda prohiberi. Ita videmus semel a vera semita declinantes, subinde altius involvi erroribus, donec pereant.

Notanda autem hic phrasis est in verbo ‚iischakun' osculantur, significat enim summum cultum seu reverentiam, quae debetur deo, sicut ex secundo Psalmo[6] patet, ubi iubet osculari filium. Hunc summum cultum, inquit propheta, putabant positum in eo, si vitulis immolarent homines. O vere excaecatas a Satana mentes et animos. Tanto decebat nos gratos magis esse deo nostro, qui per lucem verbi sui nos liberavit a tam multiplici idolatria et ostendit tum demum se vere coli, si osculemur et audiamus filium, ac per ipsius sacrificium, speremus deum nobis reconciliatum, condonata peccata, et donatam vitam aeternam. Nunc de poenis addit.

---

1) Mactatio liberorum. 2) Psal. 2.

Ideo erunt quasi nubes matutina, et quasi ros mane veniens, et sicut palea, quam ventus dispellit in area, et velut fumus qui de fenestra pellitur.

Svpra in sexto capite similitudine matutinae nubis et roris est usus, cum consolaretur ecclesiam promissionibus regni Christi, itaque hoc in loco, si quis eandem sententiam retinere volet, facilis applicatio est, quod scilicet precones impietatis et idolatriae omnia promittant ex sententia successura iis, qui usitatos cultus retinuerint.

Sed propheta subiicit contrariam sententiam: Non eritis sicut nubes matutina, nec sicut ros mane cadens, quin potius eritis sicut palea in area, et fumus in fenestra, neutrum enim consistere potest, sed vi pellitur.

Mihi tamen videtur aptius, si etiam de rore et nube similitudo coniungatur cum palea et fumo. Nam propheta hoc in loco, non ut supra, respicit ad humectationem, quae sitientem terram et solis ardoribus pene exhaustam recreat, sed ad subitam mutationem. Etsi enim nubes mane surgens videatur totum coelum occupatura, tamen paulatim et brevi temporis spacio sic a sole hauritur, ut nullum usquam relinquatur eius vestigium. Idem in rore videmus, qui etsi late campos et agros occupet, tamen paulatim absumitur a sole. Ita minatur regnum quoque Israel periturum subito, nec ulla vel potentia vel consilio hoc malum averti posse ostendit.

Eadem aliarum similitudinum sententia est. Non, ut nos, in horreis et sub tecto, sed in aperto campo triturabant Iudaei segetes, itaque palea facile et subito dispellebantur. Eodem modo Israel dispellendum minatur.

Fumus quoque nusquam minus potest consistere quam in fenestra, ibi enim vi venti prope

litur, nec ullo modo sustinere venti impetum potest. Idem de Israele quoque futurum dicit, cum admovebit exercitum Assyrius.

Ad hunc modum similitudines belle conveniunt, et graphice pingunt magnitudinem calamitatis, quae idolatras oppressura sit.

Ego autem dominus deus tuus de terra Aegypti, itaque deum praeter me non agnosces. Non enim est salvator praeter me. Ego cognovi te in deserto, in terra arida. Sed cum abunde eos pascerem, et saturati essent, elevatum est cor eorum, et obliti sunt mei.

*Hactenus ostendit, quomodo paulatim idolatria incrementa sumpserit, donec ad summum pervenit. Nunc ut amplificet hanc populi impietatem, addit de suis meritis et beneficiis, quod se huic populo patefecerit, liberando eum ex dura servitute Aegypti, quod in ipso deserto varie eorum necessitati succurrerit, pluendo manna de coelo, aperiendis saxis, ut largam effunderent aquam etc. Quod tandem in uberrima pascua, hoc est, in terram Canaan eos perduxerit, ubi munitas civitates et magnifice extructas aedes, consitos agros, et vineta, pulsis gentibus occupaverunt.

Pro his tantis beneficiis, inquit, hanc fero gratiam, quod me non agnoscunt deum et salvatorem esse, qui tamen solus eos salvavi. Sed tribuunt hunc honorem idolis gentium, mei autem sic obliviscuntur, ac si nunquam aliquid eis benefecerim. Elevatum enim est cor eorum in copia mnium rerum, hoc est, verbum, quod per prohetas eis dedi, neglexerunt, et quaesiverunt sibi 'ios cultus, quam quos verbo meo ostenderam, ac

*) In marg. coll. Ien.: Ingratitudinis accusat.

obliti sunt mei, hoc est, prorsus nullam curam verbi habuerunt, perinde vixerunt, ac si nunquam cum eis per prophetas essem locutus. Nam hoc vere est oblivisci dei, cuius tamen nomen idolatris semper in ore erat, sed verbo non attendebant.

[1] Est autem haec ingens ac horribilis humani cordis malicia, quod facilius tolerant mala quam bona. Vexatio, inquit Esaias,* dat intellectum. Nam in malis discimus agnoscere peccata, emendamur, invocamus deum, exuimus securitatem. Sicut Manasse exemplum ostendit, et parabola de filio prodigo. Sed cum abundamus, fere semper obliviscimur dei. David[2] cum primum a Saule, et postea a filio Absolone periculum esset, quam sancte et humiliter se gerebat? Sed in ocio et abundantia positus turpissime et gravissime peccat.

Sic [3]Ezechias, cum hostis ad moenia esset, et iam instaret ultimum discrimen, quanto ardore orabat ad deum? Quam humiliter a propheta petebat, ut interponeret ipse quoque preces suas? Idem in morbo suo et certo vitae periculo facit. Sed cum et hostis sic divinitus submotus esset, ut nullum ab eo restaret periculum, et confirmata quoque valetudo esset, in securitatem, et perniciosam ambitionem incidit, cuius posteritas poenas dabat.

Recte igitur[4] Salomo orat: Duo rogavi te, ne deneges mihi antequam moriar, vanitatem et verba mendacii longe fac a me, hoc est, sic me guberna, ne incidam in impia dogmata et idolatriam, mendacitatem quoque et divicias ne dederis mihi. Tribue tantum victui meo necessaria, ne forte sa-

1) Securitas facit negligentes et superbos. 2) Dav 3) Ezechias. 4) Proverb. 30.

*) In marg. coll. Ien.: Esaiae 28.

ciatus illiciar ad negandum, et dicam: Quis est deus? Aut compulsus egestate furer, et contumelia afficiam nomen dei mei. Vidit sanctus vir, nihil esse difficilius, quam in rebus secundis non efferri, non insolescere, non abiicere timorem dei. Ac gentiles quoque experientia edocti, ingratum comitem Nemesin seu Adrastian iis addiderunt, qui nescierunt in rebus secundis servare modum.

Recte igitur David beneficii loco praedicat, quod subinde afflictonibus suorum vitam et conditionem temperat deus, bonum est, inquit,[1] domine, quod humiliasti me, ut discerem iustificationes tuas. Hoc enim remedio deus insolentem naturam reprimit, et his ceu calcaribus et freno indomitum equum retinet, ne feratur, quo eum mala aufert cupido, utile autem est, hanc nostram infirmitatem, seu ut verius dicam, extreme corruptam naturam, nobis bene esse notam, ut et incumbamus in orationem diligentius, ne inducamur in tentationem, et perpetuo defigentes oculos in verbum, nusquam a timore dei deflectamus.

In oeconomia experimur similia. Nam familia corrumpitur indulgentia, contra saeveritate iusta retinetur in officio. Respublicae quoque cum florent, diffluunt ocio, quod semper foecunda mater omnis generis viciorum extitit. Itaque videmus imperia tum demum ruere ac labi, cum firmissima sunt. Quid enim aliud faciat deus, postquam homines ita turpiter beneficiis eius abutuntur, quam ut occasiones flagiciorum praecidat et variis calamitatibus impios reprimat: Sicut iam addit:

Qvare ego quoque ero eis sicut leo, sicut pardus, qui insidiatur in via. Occurram eis quasi ursus orbatus catu-

1) Pal. 119.

lis, et lacerabo obstinatum cor eorum, devoraboque eos ibi quasi leo, bestia agri diripiet eos.

Hae sunt tragicae figurae, quibus magnitudinem secuturae poenae describit. [1]Leonis ferocia et invicta virtus nota est. [2]Pardi ad ferociam etiam astum addunt, nam ut historiae docent, in frondosis arboribus considunt, ut incautos viatores et nihil ex alio metuentes, opprimant. [3]In urso quoque celebratur studium et amor in foetum suum.

Sed cur singulariter cordis meminit lacerandi? Respicit propheta ad pertinacem contemptum verbi.[4] Nam cum prophetae ex mandato dei populum conarentur revocare in viam, non admittebant pias admonitiones. Nunc autem fiet, inquit, ut corda vestra hactenus ad verbum clausa, aperiantur duris calamitatibus ut et agnoscatis vos meritas idolatriae poenas dare, et frustra circumspiciatis de auxilio, cum praedae eritis Assyrio, tanquam leoni famelico.

Perdidisti te Israel, sed in me est auxilium tuum.

Recte haec cum superioribus cohaerent. Quia enim, ut supra quoque dixi, ratio offenditur, ac iudicat populum hunc durius affligi, quam conveniat bonitati dei, ideo haec quasi excusatio instituta est. Sic enim dicit dominus: In me est auxilium tuum, hoc est, cupio te defendere, te servare, te gubernare, ne quid patiaris incommodi. Hoc enim vere est deum esse. Sed ut hoc serio conantem facere impedis per peccata tua quia enim nullum impiorum cultuum et idolatria finem facis, quid aliud faciam, quam ut te perir

---

1) Leo. 2) Pardus. 3) Ursus. 4) Laceratum co.

sinam? Est autem perditio haec ex te. Haec huius loci vera sententia est.

Usi autem sumus hoc dicto ad refutandos liberi arbitrii assertores, quod salutis nostrae causa solus sit deus, non nostra opera, nos autem destitutos gratia, nihil ex nobis posse nisi peccare, et sic nobis ipsis esse causam interitus. Haec sententia etsi cum ea, quam ostendimus, non prorsus videatur convenire, tamen nulla alia re differt, nisi quod a specie ad genus translata est. Sicut enim Israel sibi ipsi causa fuit exicii propter peccata sua, deus autem, si peccare desiisset, et egisset poenitentiam, libenter eum servaturus ut defensurus fuerat. Sic omnes homines sibi accersunt certum excium per peccatum, si poenitentiam non agant, nec vel peccato resistere, vel poenae peccati occurrere ac mederi possunt, destituti spiritu sancto. Nam haec regula certa est ac vera, deum esse natura bonum, ideo nihil a deo proficisci nisi quod bonum est. Mors autem est mala, peccatum etiam est malum, item poenae, quae peccatum sequuntur, sive sint corporales sive spirituales, non igitur a deo proficiscuntur mala haec.

Unde igitur, inquies, sunt haec? Sunt ex ipso peccato secundum sententiam: [1]Quacunque die comederitis ex ligno hoc, morte moriemini. Sed peccati porro quae causa sit, si roges, sacrae literae ostendunt, id ex Satana esse, cui contra verbum dei assenserunt nostri parentes, et deo inobedientes facti incurrerunt in horribiles poenas, nam per peccatum illud non solum corpora nostra sic infirmata sunt, ut ex immortalibus mortalia fierent, sed etiam mens depravata est. Amisit enim omo veram dei noticiam, et voluntas quoque tum dmodum est depravata, ut nibil quam malum apetat, hoc est, ut Paulus dicit,[2] ut oderit legem

1) Gene. 2. 2) Rom. 8.

dei, et peccato delectetur. Nam de naturalibus appetitionibus quales sunt, studium conservandi sui et suorum, in fame desiderium cibi, in nimia fatigatione quietis desiderium etc. hic nihil agimus. Voluit enim deus haec etiam in natura integra existére, quanquam nunc aliquid admixtum sit vicii, propter peccatum, nec semper hae appetitiones se intra suos limites continent, sicut usu discimus.

Haec igitur vera mali seu peccati causa est, quod voluntas per peccatum depravata, et mens agnitione dei, ac ipso dei spiritu est destituta. Hinc enim non modo tanquam ex perrenni fonte, omnis generis peccata emanant, sed etiam reliqua mala oriuntur, quae in hac misera vita patimur, et pacientur damnati in aeternum. Accendit autem Satan voluntatem contra deum, et tanquam equo sua natura indomito, subiicit calcaria. Haec tot ac tam multiplicia mala ex peccato, per Satanam enata, isti non vident, qui liberum arbitrium defendunt.

[1] Etsi enim ratio imperare sibi potest, ne consentiat omnibus cupiditatibus, quod attinet ad ipsum externum opus. Saepe enim cohibet, saepe moderatur viciosos impetus, id enim nisi aliquo modo in nobis esset positum, quae legum politicarum, quae disciplinae esset utilitas, quam tamen tantopere divinitus commendari videmus? Ac docet experientia eam pene solam efficere, ne omnes pariter in caedes, adulteria, et alia vicia prolabamur. Tamen inde effici non potest, quod sit arbitrium liberum, hoc est, quod homo sine spiritu sancto se gubernare, recte facere, ac deo commendare possit, id quod caput est, de quo liberi arbitrii defensores pugnant. Nam ipsa concupiscent peccatum est, nec est ociosa, sed perpetuo cont legem dei solicitat animos. Vere igitur nihil

1) Quatenus arbitrium sit liberum?

homine boni est, si non per spiritum sanctum prius corda fide purificata, et per remissionem peccatorum nobiscum nata iniquitas sublata fuerit.

[1]Atque haec nostra ratio est, quod liberum arbitrium dicimus nullum esse, ac defendimus in homine nihil esse boni, nec posse ab homine boni aliquid fieri, nisi spiritus sanctus eum regeneret. Sicut ecclesia egregie profecto canit de spiritu: Sine tuo numine nihil est in homine, nihil est innoxium. Etsi enim externam disciplinam, quae in arbitrio hominis aliquomodo posita est, deus et exigit et probat tamen hac non liberamur a peccatis, non liberamur a morte, non commendamur deo ut remittat peccata, et aeternam vitam donet. Contingunt haec tantum fide, ex merito filii dei, qui pro peccatis nostris sua morte satisfecit, et promissionem spiritus a patre accepit, per quem corda moventur, ut et credant remissionem peccatorum, et resistant peccato ac nocenti concupiscentiae, quae non prius tota moritur, quam caro haec moriatur. Non igitur hoc prophetae dicto inepte usi sunt nostri contra liberi arbitrii patronos.

Vbi est rex tuus nunc, ut salvet te in omnibus civitatibus tuis? Ubi sunt iudices tui, de quibus dixisti, da mihi regem et principes. Dedi tibi regem in ira mea, et auferam eum in furore meo.

*Magistratus eximium dei donum est, concessum hominibus ad defensionem contra varias improborum iniurias. Ac addit deus successum magistratui, sedulo in hoc incumbenti, ut reprimatur

1) In homine nihil boni etc.

*) In marg. coll. Ien.: Magistratus eximium dei lonum.

malorum cupiditas, sicut ostendunt exempla. Sed prophetam, imo dominum ipsum, audi hic, quid minetur. Non solum peccata ex deo clementi iratum deum faciunt, sed etiam magistratui potentiam et arma excutiunt, ne facere possit, quod divinitus iubetur facere. Quasi dicat: Dedi tibi regem, dedi principes, qui te defenderent ab omni iniuria, tum hostium externorum, tum civium, sed sicut ego te salvare non possum, cum tu urgeas per peccata meritum tuum, sic ne magistratus quidem tuus salvare te poterit, sed una tecum peribit.

Quod sequitur: Dedi tibi regem in furore meo, plerunque exponitur de Saule, quem dominus populo improbo ad gentium exemplum flagitanti, regem dedit, cum prius non reges, per successionem sed iudices imperarent, quos dominus pro sua voluntate ex incertis familiis deligebat.

Sed non inepte haec ad Ierobeam videntur referri. Non enim haec concio ad totum populum, cui Saul rex contigit, sed ad domum Israel pertinet. Et retinuit regnum Iuda reges suos usque ad captivitatem Babylonicam. Ierobeam igitur rex est, quem dedit dominus in ira sua. Nam per discessionem seu seditionem illam punivit dominus idolatriam a Salomone invectam in populum, sicut historia ostendit. Minatur igitur, quod sicut ista regni Indae divisio propter idolatriam facta est, ita quoque regnum Israel penitus propter idolatriam ab Assyrio vastandum, ut posthac nullum regem habeat. Ita initium huius regni consentit cum fine.

Colligata est iniquitas Ephraim, et repositum peccatum eius, dolores parturientis venient ei. Ipse est filius non sapiens, veniet igitur tempus, et non consistet, obruetur enim doloribus partus.

Non nunc primum coepisti peccare, idolatria etc. coepit, cum regnum habere inciperes. Sed non statim punivi te, colligavi quasi in fascem peccata tua, ac dedi spacium poenitentiae, dissimulavi iram, ac si peccata tua essent abscondita, et ego ea non viderem. Sed nunc proferentur in apricum, et adducentur iam olim meritae poenae. Tum dolor parturientis te apprehendet, hoc est, graviter angeris.[1] Quia fuisti filius non sapiens, hoc est, quia noluisti acquiescere verbo meo, quod solum sapientes facit. Siquidem instillat animis timorem dei, et eximit securitatem. Haec enim vera sapientia est.

Veniet igitur tempus, cum gravissime angeris, nec ullo modo poteris effugere dolorem, tanquam parturiens mulier, quae cum foetus iam exiturus est, gravissime angitur, nec ulla ratione effugere dolorem potest, quantumvis magno labore et sudore enitatur. Haec propria sententia est.

Verba in Ebraeo paulo obscuriora sunt. Sic enim sonant ‚Ki eth loamod bemischbar banim'* quoniam tempus non stabit in utero filii. Vocabulum „Maschbar' significat matricem, seu ut proprie dicam, os matricis. Est autem factum a verbo ‚Schabar' quod frangere et conterere significat. Nam cum ad matricis os foetus pervenit, ista quasi collusione aperiuntur ossa vicinia, quae sacra vocantur, et est dolor intensissimus, ac nisi parturiens fortiter enitatur, periclitatur una cum foetu. Itaque haec figura aliud nihil significat quam praesentissimum periculum. Sic rex Hiskia ad Esaiam dicit:** Venerunt filii usque ad ‚Mischbar' et desunt vires ut enitar, hoc est, sum in

1) Vera sapientia.

*) In coll. Vuitt.: Ki eth le mod. **) In marg. coll. Ien.: Esaiae 37.

extremis angustiis, undique premor et angor, nec patet liberationis via. Eadem prorsus figura, imo iisdem quoque verbis propheta hic utitur. Nos etsi pluribus verbis sumus usi, tamen exprimere brevitatem Ebraei sermonis non satis potuimus.

De manu inferni redimam eos, a morte vindicabo eos. Ero pestis tua mors, ero exitium tuum inferne.

*Propheta postquam idolatris vastationem minatus est, nunc vertitur ad consolationem piorum, qui non solum spectaturi tam horribiles poenas erant, sed etiam, ut fit, eas passuri, nam cum publicae poenae grassantur, etiam pii partem earum sentiunt.

Mirabilis autem haec consolatio est, quam eis proponit. Non enim dicit futurum, ut eos dominus, cum ingruet Assyrius monarcha, a manu eius liberet. Occidemini, inquit, vos quoque, aut captivi abducemini in gentes, nec erit melior vestra conditio, quam idolatrarum, propter quos tanta ira et calamitas grassatur. Hanc poenam sustinebitis aequo animo, ac sperabitis longe meliorem liberationem, quam si nunc ex manu inimicorum liberaremini.[1] Liberabo enim vos de manu inferni, hoc est, iam vita functos et sepultos, excitabo in meliorem et aeternam vitam. Sic pensabo passiones vestras, et tribulationes, quae parient aeternum pondus gloriae etc.

Vocabulum ‚Scheol‘ quod fere infernum vertunt, significat sepulchrum seu locum in quem cadavera hominum reponuntur. Itaque vult dicere propheta: Cum iam corpora vestra terrae mandata fuerint, et iacebitis omnis sensus expertes, tun

1) Promissio de abolenda morte.

*) In marg. coll. Ien.: Consolatio piorum.

demum continget vobis liberatio, quam vos sperare iubeo, et vobis promitto.

Qvomodo autem hoc? Respondet dominus: Mors, ego ero pestis tua, inferne ego ero exitium tuum. Hic primum antithesin considera. Mors nobis est pestis et exitium. Quis enim unquam hominum mortem potuit evadere? At nunc consolatur dominus, futurum, ut mors, quae omnibus hominibus incurabilis pestis est, etiam suam pestem sentiat et extinguatur, ac promittit se fore morti pestem, et inferno exitium.

Notabis igitur primo, quod dominus hic loquatur, qui paulo ante dixit: Ego dominus deus tuus, deum praeter me non agnosces, non est salvator praeter me. Nam vincere aut delere mortem, non hominis, sed solius dei virtus et potentia est. Quomodo autem deus morti pestis sit facta exponit novum testamentum, quod dei filius ab aeterno patre genitus, aeternus et omnipotens, per spiritum sanctum conceptus, in utero Mariae virginis in hunc mundum sit homo natus. Ibi postquam homines de dei voluntate bona docuit, et evidentibus miraculis et signis se dei filium esse probavit, tandem patri obediens est factus usque ad mortem, et mortem crucis, quam subiit ad exolvenda peccata nostra, et placandam iram dei.[1] Ac mortuus in cruce sepultus est, tertia autem die resurrexit, nam a morte et sepulchro non potuit teneri is qui vita erat.

Ibi demum impletum est, quod hoc in loco dominus promittit, mors enim devoravit Christum, sicut alios homines. Sed mirabili modo fit, dum mors Christum devorat, devoratur, dum occidit, occiditur, dum vincit, vincitur. Non enim simpliciter cum homine congreditur, sed cum homine,

1) Phil. 2.

qui est aeternus dei filius, et dominus totius creaturae. Itaque patuit tandem, eum habere potestatem ponendae et sumendae animae seu vitae suae, et non tantum hominem esse, etsi vere carnem humanam induit, sed etiam immortalem deum. Hoc miraculum ecclesia pulcherrimo cantico celebrat: Mors et vita duello, conflixere mirando, dux vitae mortuus, regnat vivus.

Quod ad grammaticam attinet, noverit lector hic poni eadem vocabula, quae sunt in psal. 91.* Non timebis a peste perambulante in tenebris, et ab exitio, quod grassatur in meridie. Utrunque eo in loco significat, sicut hic, exitiale malum, seu pestem praesentissimam, quae inficit et occidit corpora, translatio latina habet, asperum verbum et daemonium meridianum, sed collatus locus ad hunc, facilis est intellectu. In Ebraeo sunt ‚Deber et keteb'.

Divus Paulus 1. Corinth. 15.[1] etsi verba mutavit, tamen sententiam pulcherrime expressit. Devorata, inquit, est mors in victoriam, hoc est, Christus vicit mortem, ac vult ea victoria nos quoque frui, adiuti enim ab ipso, non vincemur a morte, sed vincemus. Addit igitur, ubi est aculeus tuus o mors, et inferne, ubi est tua victoria? Quasi dicat: Uterque hostis noster longe lateque imperavit, et omnes homines oppressit. Sed postquam per Christum mors deglutita est seu absorpta, non potest amplius nocere. Etsi enim est noster hostis, tamen est spoliatus, victus et armis ac viribus omnibus exutus. Itaque frustra eum metuimus, qui in Christum credimus, victorem mortis.

1) 1. Cor. 15.

*) In marg. coll. Ien.: Psal. 91.

Atque haec est huius loci vera et utilis praxis, ut quoties de morte cogitamus, oculos nostros coniiciamus in Christum, et hanc eius victoriam intueamur. Si enim mortem spectes, qualis erga nos sit, merito desperabis. Nihil enim invenies in te virium, quibus tam potenti hosti resistas. Cum nemine unquam congressus est, quem non vicerit, excepto uno Christo. Itaque si tu quoque non vis vinci, cum Christo te coniunge, hoc est, nitere eius victoria, spera te per ipsum servatum iri, et quanquam mors occidet corpus, tamen statue et crede Christum redditurum tibi vitam meliorem et aeternam. Est enim dominus mortis, devicit eam, occidit eam, et ut propheta hic loquitur, morti factus est pestis et exitium, ut nos, qui sub morte sumus, per eum viveremus, sicut per eum mors mori coacta est. Mortuum autem hostem quis tam est vecors qui timeat?

Haec consolatio firmiter tenenda est in morte et omnibus aliis huius vitae periculis et difficultatibus tum fiet, ut luculenta hac spe suffulti, non succumbamus.

Pontificis doctores varia praesidia ostendunt contra mortem, sed vere ficulnea. Non enim nostra opera, non aliorum merita, non intercessiones sanctorum a morte liberabunt. Haec una via est, qua servamur, ut statuas Christum sua morte nostram mortem vicisse, et nos excitaturum esse in meliorem et aeternam vitam.

Paulus,[1] pro excellenti sua cognitione, pulcherrimas et plenissimas consolationum consequentias ex hoc prophetae loco nectit. Si, inquit, mors amisit aculeum, seu potentiam suam, sequitur etiam peccatum per Christum expiatum, et nos

1) 1. Cor. 15.*

*) Deest in coll. Ien.

ab eo liberatos esse. Ubi enim peccatum est, ibi mortem existere necesse est. Sicut e contra, ubi peccatum non est, ibi vita et iusticia adsit necesse est. Sed si peccatum per hanc victoriam sublatum est, peccati quoque virtus, hoc est, lex simul sublata est, ne damnare vel accusare nos possit. Haec, inquit, est praeclara illa victoria, quam habemus per Christum, et merito pro ea gratias agimus deo nostro, qui eam nobis dedit, ut nos ea frueremur.

Sed consolatio abscondita est ab oculis meis, et tamen inter fratres ipse fructum feret.

*Simplicissime hoc ego intelligo, quod consolatio haec non cernatur oculis, sed fide accipiatur. Oculi enim eam non vident, sed aures in verbo audiunt, et cor per fidem statuit verum esse quod audit, et acquiescit hoc modo in verbo. Si quis tamen ad synagogam incredulam haec referre malit, quod abiiciat evangelium, nec velit credere, cum eo non pugnabo.

Quod addit de fratribus, proprie pertinet ad ecclesiam pingendam. Qui enim in Christum credunt, hoc est, qui sperant per Christum liberationem a morte et inferno, hi sunt filii dei, Ioh. 1.[1] Vocantur igitur fratres, ut qui per Christum eundem patrem habent.[2] Inter hos, inquit, ipse fructum feret, hoc est, Christus hac consolatione, quae abscondita est ab oculis, excitabit corda, ut in summa securitate expectent aeternam vitam, et aequo animo ferant ac tolerent quidquid malorum

1) Ioh. 1. 2) Sola ecclesia fruitur meritis Christi.

*) In marg. coll. Ien.: Consolatio haec fide apprehenditur.

haec praesens vita obiicit. Qui autem fratres non sunt, hoc est, qui per Christum non credunt se factos filios dei, hi in morte et inferno manebunt, sicut Iudaei, Turcae, gentes, hypocritae, falsi fratres, etc. qui Christum non agnoscunt dei filium, et salvatorem mundi.

Veniet autem ventus urens, dominus a deserto ascendet, et arefaciet venam eius, et fontem eius exiccabit, ipse diripiet thesaurum omnium vasorum desyderabilium.

*Hanc quoque particulam varie interpretantur. Alii enim ad Assyrium, alii ad NebucadNezar haec referunt, forte ideo quod hic dicitur de vasis desiderabilibus. Hieronymus nescio quam allegoriam fingit, exponit enim thesaurum et vasa desiderabilia, sanctos patres, per Christum resurgentem liberatos ex inferno. Haec etsi non disputantur irreligiose, tamen aliena prorsus ab hoc loco sunt. Itaque quid proprium maxime sit in interpretatione prophetarum, potissimum spectandum est.

Primum igitur consideret lector, quod ventus urens, quem vocat ‚Kadim ruah' semper significat in malam partem. Sicut enim zephyri foecundi sunt, ita orientales, quia frigidi et sicci sunt, agros laedunt. Deinde non gratiae sed irae verba haec sunt: Arefaciet venam, exiccabit fontem etc. Duriora autem longe haec sunt, quam ut ad captivitatem vel Babylonicam vel Assyriacam referamus, nam illis poenis fons seu vena non exiccata est, afflictus quidem graviter fuit populus, sed on totus perditus, et quanquam Israelis regnum eriret, tamen fons mansit, hoc est, maior et poor pars populi, ex quo tandem Christus natus est.

*) In marg. coll. Ien.: Variae opiniones de hoc loco.

Pertinet igitur prophetia haec ad synagogam,[1] quae Christum victorem mortis et inferni noluit agnoscere, imo tanquam Satanae filium affixit cruci et occidit. Sicut enim supra dixit eum facere fructum inter fratres, hoc est, servare et salvare eos, qui credunt se propter ipsum esse in gratia et filios dei. Ita hic de incredula parte dicit, futurum, quoniam salvatorem* hunc nolint accipere, ut pereant penitus, et amittant quidquid hactenus habuerunt inter omnes totius orbis gentes eximium.

Itaque thesaurus et vasa desiderabilia non sunt argentea vel aurea vasa, sed augustum nomen, quod dicebantur populus dei, quod solis erant credita oracula dei, quod essent ex sancta propagine patrum nati, quod haberent ecclesiam et cultum divinitus institutum. His tantis donis sic sunt spoliati, ut in caligine densissima errent, et sicut psalmus minatur:[2] Mensa eorum, hoc est, Mosis et prophetarum oracula, quae viam vitae pandunt, et afflictas mentes sola consolari possunt, eis sit in laqueum. Alunt enim odium dei, caecitatem et damnationem suam impii Iudaei, cum sacra legunt, ac involvuntur altius in tenebras. Hoc vere est exiccare venam, et arefacere fontem.

Ac facit hoc dominus ex deserto ascendens, tanquam ventus affligens laetas segetes. Poena enim haec per Romanos divinitus excitatos, coepit, sicut Christus dicit Luc. 19.[3] Fient autem haec tibi, quia tempus visitationis tuae non cognovisti. Haec huius loci vera et propria sententia est, ac aptissime cohaeret cum praecedentibus. Nunc sequitur alia nova concio, itaque novum caput ibi ordiemur.

---

1) Synagogae interitus. 2) Psal. 99. 3) Luc. 19.

---

*) In marg. coll. Ien.: Vera loci sententia.

XIIII.

Devastabitur Samaria, quoniam rebellavit deo suo. Per gladium cadent, parvuli eorum allidentur et pregnantes eius discindentur.

*Recte ab hoc loco auspicamur ultimum caput, nam propheta hic omnium suarum concionum summam complecti voluit.

Primum enim minatur regno Israel vastitatem propter idolatriam, diserte enim de Samaria loquitur. Deinde hortatur, ut in ista calamitate populus se convertat ad deum, ac pulcherrime docet, quae sit vera poenitentia, nempe emendatio vitae et fiducia misericordiae, qua remissio peccatorum accipitur. Huic exhortationi subiicit suavissimas et opulentissimas promissiones. Deinde ad exhortationem redit, atque hoc modo claudit conciones suas.

Comminatio brevis est, sed gravissima. Vastabitur, inquit, Samaria, hoc est, totum regnum Israel ab Assyrio evertetur. Ac addit causam tam horribilis poenae, quia rebellavit deo suo. Hoc crimen sine dubio tam non agnovit Israel, quam hodie papistae nostri non agnoscunt se idolatras et blasphemos esse. Nam cultus et sumptuosi et difficiles in regno Israel fuerunt, quibus etiam cum superbia professi sunt se colere illum deum, a quo ex Aegypto liberati sint. Sicut igitur papistae, cum accusantur impietatis, allegant votorum onera, ieiunia, vigilias, sumptus magnificos in templa, frequentiam missarum, disciplinam et similia. Ita sine dubio regnum Israel contra hoc crimen se defendit, et voluit non rebellis sed deo obedien-

---

*) In marg. coll. Ien.: Omnium prophetae concionum brevis comprehensio.

tissimus videri, allegavit tot loca ornata templis, et a patribus quondam culta.

[1]Sed propheta vocat rebelles deo, quia verbo dei non obtemperarant. Non deerant cultus in regno Israel, sed hoc nomine viciosi et deo abominabiles erant, quod erant instituti contra verbum. Iacob in BethEl, Isaac et Abraham etiam aliis in locis sacrificarant, sed posteritas eorum divina voce iubebatur tantum in templo Hierosolymis sacra facere. Hoc mandatum cum prorsus negligeret regnum Israel, et pro libitu passim excitaret templa, an non vere rebellabat deo?

Nos quoque cum hodie accusamus papistas, non negamus eos habere ordines, vota, ieiunia, Missas, praeces etc. Sed hoc damnamus, quod haec aut mere sint traditiones humanae sine verbo institutae, aut ex diametro pugnent cum verbo dei. Cultus enim dei non sunt, quae nos instituimus, sed quae deus per verbum suum mandat. Hoc verbum qui aut negligunt, aut contra faciunt, hi sunt rebelles, et non tantum non praestant deo cultum, sed etiam irritant deum, et ad saeveras poenas provocant.

[2]Sunt autem veri cultus quatuor species, dignitate et ordine inter se differentes. Primus et summus cultus est fides in Christum, secundum vocem istam de coelo sonantem: Hunc audite. Haec fiducia includit timorem dei, studium verbi, invocationem, et reliqua, quae prima tabula ostendit, et Paulus vocat λογικοὺς cultus, quia sunt sine hypocrisi, et manant ex corde per spiritum sanctum illuminato.

Secundum locum obtinet obedientia erga secundam tabulam, seu dilectionis opera.

---

1) Cur reprehendantur cultus in Israel. 2) Cultuum quatuor genera.

Tertio loco sunt caeremoniae, quas deus in ecclesiâ voluit extare, ut essent non solum exercitia, sed etiam testimonia divinae voluntatis. Sic non satis fuit Iudaeo servare decalogum, etiam circumcidi oportuit. Et nos hodie, si volumus ecclesiae membra esse, sacrum baptisma, et coenam domini nullo modo debemus aut negligere aut abiicere. Ac quod ad hos tres ordines attinet, omnes inter se Christiani sunt similes. Obligantur enim omnes pariter ad hos cultus praestandos.

Quartum locum vendicant opera vocationis, haec quoque sunt deo grati cultus, quanquam diversa sint. Magistratus colit deum, cum potentiam suam confert ad iuris et aequi conservationem, paterfamilias, cum strenue laborat, materfamilias, cum curat liberos et familiam etc. Qui igitur non volunt deo rebelles esse, sed praestare obedientiam debitam et gratam, hi in curriculo se contineant, et caveant ne hypocritarum more alios cultus sibi quaerant, frustra enim colitur deus mandatis hominum.[1]

[2] Atrocia sunt, quae de parvulis et pregnantibus minatur propheta, ac causae queri solent, innocens aetas cur tantis poenis subiiciatur? Sed facilis responsio est: Infantes isti, si sunt in ecclesia, hoc est, si in veteri populo circumcisi, apud nos autem baptizati sunt, nihil patiuntur mali, affligitur quidem caro, sed salvatur spiritus. Habet autem haec ipsa afflictio carnis suum fructum, pertinent enim haec irae tristia spectacula ad docendos alios, de timore dei, ne secure peccent, sed in tempore emendent vitam, ac exposcant veniam peccatorum, quorum poenas etiam innocentem aetatem vident sustinere. Vera haec quoque ratio est, quia infantes sunt pars ecclesiae, oportet eos cum ecclesia affligi, ut reddantur conformes filio dei.

---

1) Matth. 15. 2) Cur infantes trucidari sinat deus?

Convertere Israel ad dominum deum tuum, quoniam corruisti propter iniquitatem tuam.

*Hic incipit exhortatio ad poenitentiam, ac continet utilissimam doctrinam, quid faciendum sit, cum sentimus poenas et iram domini. Quid ratio seu caro soleat, notum est, fugit enim a deo, et tanquam hostem aversatur, nec cum plagas ab eo sentiat infligi, potest sperare auxilium, saepe quoque convertitur ad illicita remedia, sicut in Saule[1] apparet, cum videt se abiectum a deo.

Sed propheta populum suum aliter docet. Verum est, inquit, propter peccata tua corruisti. Sed non ideo desperabis. Qui enim percussit, idem etiam medicas afferet manus. Igitur noli converti ad praesidia humana, sed convertere ad dominum deum tuum. Etsi enim percussit te, peccatis tuis irritatus et quasi coactus, tamen non ideo deus esse desiit. Igitur ad eum convertere, non sicut antea fecisti, obverte ei docenti, monenti, consulenti per verbum suum, dorsum. Converte ad eum faciem tuum, pende ab ore eius, audi quae mandat, et obsequere. Ita desinet irasci, et non solum mitigabit poenas, sed etiam condonabit peccata, et cumulabit te aeternis bonis.

Ita in genere propheta primum ostendit, quid sit poenitentia, nempe converti ad dominum, seu attendere verbo. Sed nunc per species explicabit.

Accipite vobiscum verba, et convertimini ad dominum, et dicite ad eum: Omnem remitte iniquitatem, et dona bonum, et reddemus vitulos labiorum nostrorum.

---

1) Saul.

---

*) In marg. coll. Ien.: Exhortatio ad poenitentiam

Simplicissime intelligo: Accipite vobiscum verba, pro eo, ac si dicat: Parete huic monitioni meae. Quidam putant allusisse eum ad Mosi phrasin, qui legem fere ‚hadebarim' vocat, ut sit sententia: Custodite legem, attendite verbo, et discite in hunc modum orare seu cum deo loqui, et cavete, ne quid contra verbum suscipiatis. Nam haec poenitentiae pars est, obedire verbo, et quae contra feceris, emendare. Sed prior sententia mihi magis placet, ac belle convenit repetitio: Accipite verba, hoc est, audite me, et convertimini ad dominum.

Addit autem, quomodo converti debeant: Dicite, inquit, ad eum: Remitte omnem iniquitatem, et dona bonum. [1]Quae in pontificis ecclesia de poenitentia doctrina sit, notum est. Concionantur de contritione et attritione, quam sibi quisque fingere potest. Non enim iudicant hunc spiritus sancti motum esse, quem per verbum legis in credentibus excitat. Hanc sequi volunt auricularum confessionem eorum delictorum, quorum veniam petas. Tandem satisfactio imponitur, quae certorum operum onera continet. Haec ipsis poenitentiam absolvunt, nam statuunt si posthac absolutio, quae non Christi solius, sed sanctorum quoque meritis nititur, accedat, se remissionem peccatorum habere.

Nihil autem necesse est confutare hac accuratius, tantum cum hac doctrina praesentem prophetae locum comparemus, et patebit longe lateque a propheticis scripturis papae doctrinam de hoc articulo dissidere.

Nam primum considera, qui sint, quibus concionatur Hosea, nempe, foedi idolatrae, qui postea sicut necesse est, ubi semel a vera via deflexeris) variis peccatis et criminibus se polluerunt. Ac

1) Doctrina poenitentiae in papatu.

locupletissimum testimonium peccatorum sunt horribiles poenae, populo Israel inflictae. Hos habet discipulos propheta. At nunc in eo est, ut oppressos ira dei, et poenis peccatorum horribilibus erigat, ac viam placandi dei et consequendae remissionis peccatorum ostendat.

[1]Quis autem tam est stolidus et vecors, qui non putet in simili argumento prophetam doctorem sibi sequendum esse potius quam pontifices et scholas? Non autem iubet propheta accedere sacerdotem, ibi clam in aurem insusurrare delicta. Converti ad dominum, et os aperire iubet, ac veniam peccatorum exposcere. Haec oratio primum habet confessionem peccati, non quae ore fit ad hominem, sed quae ad dominum sine hypocrisi, et ex vero corde fit.[2] Haec confessio erat proponenda ecclesiae et commendanda, tanquam necessaria ad peccatorum remissionem, quanquam remissionem peccatorum non meretur, sicut papistae de hypocritica sua confessione falso praedicant.

Sic David de se profitetur:[3] Peccatum meum tibi notum faciam, et iniquitatem meam non tegam, dixi, confitebor transgressiones meas, ibi tum remisisti iniquitatem peccati mei. Sic Daniel, Ieremias et alii prophetae etiam orationibus suis confessionem peccati addunt. Porro confessio haec non solum certorum delictorum seu criminum est, sed complectitur totum naturae vicium, quod etsi non polluti simus externis flagiciis sicut quidam, tamen nihil boni in nobis sit. Sicut David confitetur, Psal. 51.[4] Tibi soli peccavi, vel ut sententiam clarius reddam, coram te nihil sum quam peccator, et malum coram te facio. Haec confessio vera est humiliatio, et magnifice nobis cor mendat gratiam et misericordiam dei, quod s

1) Doctrina de vera poenitentia. 2) Vera confess
3) Psal. 32. 4) Psal. 51.

viciatos, corruptos, et perditos peccato non abiicit, sed miseretur eorum et ignoscit eis.

[1]Meminerimus igitur, poenitentiam veram incipere ab agnitione et vera confessione peccati. Neque autem haec potest existere sine ingenti dolore. Quia enim mens intuetur voluntatem dei, et aeternas peccati poenas, hoc est, mortem ob oculos habet, serio commovetur, et non tantum dolet de admissis peccatis, sed etiam peccatum vere incipit odisse.[2] Hunc motum sive contritionem sive attritionem dicas, non statuemus cum sophistis esse motum hominis, sed spiritus sancti opus est, natura enim destituta spiritu sancto, non odit peccatum, sed amat, non dolet de peccato, sed gaudet peccatis et occasionibus peccatorum non potest satiari.

Spiritus sanctus igitur cum per poenitentiam refingit hominem, diversos motus inserit animis, ut videant peccati foeditatem, ut cogitent de poenis, et ira dei, has cogitationes sequitur odium peccati, et ardens desiderium ignoscentiae. Etsi autem nonnunquam ipse sensus poenarum animos commovet, ut doleant de admissis peccatis, tamen verum, ut ita dicam, instrumentum spiritus sancti est verbum dei, quo deus ostendit et irasci se peccato, et tum temporalibus, tum aeternis poenis peccatores subiecturum. Hanc quasi flammam divini iudicii cum spiritus sanctus per verbum in corda immittit, tum sequuntur non hypocritici sed veri et serii motus, dolor de peccato, confessio peccati, et propositum cavendi et fugiendi porro peccati.

Sed hic quoque sophistarum delyria et impias opiniones fuge. Statuunt enim hunc dolorem mereri remissionem peccatorum. Nos dicimus ne-

1) Poenitentia vera. 2) Contricio seu agnitio peccati.

cessarium esse, si petas remissionem peccatorum, sed meritum omne excludimus, illud enim, ut post patebit, non nostrum, sed Christi est.

[1]Inchoata igitur poenitentia est, cum agnoscimus peccata, et de iis serio dolemus. Tum autem absolvitur cum in his doloribus accedit fiducia misericordiae et animi, ut propheta hic docet, convertuntur ad deum, et exposcunt veniam peccatorum, de hac fide pontificis Scholae prorsus nihil docent, quae caput poenitentiae est, et remissionem peccatorum sola accipit.

Haec seu fides seu fiducia etiam opus est spiritus sancti non nostrum. Nam natura refugit a deo, cum videt ab eo immitti poenas, nec potest sperare inde salutem, unde iram videt proficisci. [2]Hunc naturae nostrae affectum spiritus sanctus per verbum evangelii non corrigit solum, sed prorsus tollit, et instillat animis fiduciam misericordiae. Ostendit enim deum, etsi peccatum odit, tamen non eo esse animo, ut peccatores ideo velit damnatos. Nam mundo donavit filium suum, et iussit per eum credere remissionem peccatorum, et vitam aeternam.

Hanc coelestis patris voluntatem cum animi spiritu sancto per verbum afflati intuentur, in ipsis doloribus concipiunt spem, et tanquam in umbra mortis vident lucem vitae. Etsi enim peccata terrent, tamen ideo non desperant, quia vident precium peccatorum incomparabile, sanguinem filii dei, mortem quoque, etsi meritos se peccatis statuunt, tamen acquiescunt in misericordia dei, qui non vult mortem peccatoris,[3] sed vult ut convertatur et vivat, atque ideo non pepercit unigenito filio suo,[4] sed dedit eum usque ad mortem crucis, ut ipsius plagis nos sanaremur. Ad hur

1) Fides absolvit poenitentiam. 2) Vera iustificati
3) Ezech. 18. 4) Rom. 8.

modum absolvitur poenitentia, cuius postea certi proveniunt fructus, ut infra monebimus.

Hanc fiduciam haec oratio prophetae clare ostendit, qui enim os suum ad deum aperit, et dicit: Leva, seu tolle, seu remitte omnem iniquitatem, hunc dubitare ne putes de dei voluntate bona? Hanc igitur vocamus fidem, seu fiduciam misericordiae, quae sacrificio filii dei nititur, et sola remissionem peccatorum accipit, seu ut Petrus[1] dicit, purificat corda, impura enim corda sunt, quae a peccatis nondum sunt defecata. [2]Sequitur autem, si iniquitas remittitur, iusticiam esse gratuitam, et non contingere per aut propter opera nostra, sicut papistae etiam impie mentiuntur.

Ac utitur propheta mire significanti verbo ,Kol tisa aon' significat enim levari peccato, sicut baiulantes levantur onere. Nec dubium est hac ipsa voce usum baptistam,[3] cum Christum vocavit agnum tollentem peccata mundi. Latinus interpres fere exposuit remittere, sicut Psal. 32.[4] Beati quorum remissae sunt iniquitates, hoc est, quorum iniquitates levatae seu sublatae sunt. Hoc quomodo, fiat baptista ostendit,[5] qui docet Christum esse victimam portantem et in se recipientem peccata nostra. Hoc cum corda vere statuunt, et deum ideo placatum credunt, ea vera fides est, spiritus sancti opus seu donum, quod per evangelii praedicationem contingit.

Hic forte in mentem lectori, sacrarum rerum imperito, veniet, quomodo possit mens a deo sperare remissionem peccatorum, cum deus peccata graviter punire soleat, sicut exemplum regni Israel ostendit?[6] Sed meminerit veram peccati poenam non esse calamitates has corporales, sed mortem

1) Act. 15. 2) Iustificamur gratis per fidem in Christum. 3) Ioh. 1. 4) Psal. 32. 5) Ioh. 1. 6) Peccati poena.

aeternam. Etsi igitur poena corporalis in nos incumbit, tamen spes de remissione aeternae poenae retinenda firmiter est, et pro ea orandum. Ostendit autem deus misso filio suo, quanquam calamitatibus certis peccatores sit visitaturus, tamen libenter aeternas poenas remissurum iis, qui filium apprehendunt fide, et eius merito nituntur. Itaque pii hac spe, quod vera et aeterna poena peccati remissa sit per filium dei, se consolantur et vincunt difficultates omnes huius vitae, quarum peccatum causa est.

Haec de prima huius praecatiunculae parte necessaria visa sunt, quae admoneremus. Nunc reliqua quoque videbimus.

Non satis est prophetae docuisse, ut pro remissione peccatorum ac verae et aeternae poenae oret populus, addit aliam particulam, et iubet, ut orent etiam donari bonum.

Hic primum lector observet vocabulum ‚Tob' non accipi eodem modo, alicubi significat benedictionem corporalem, ut Psal. 25.[1] Anima eius in bono commorabitur, Eccle. 8.[2] Bonum non erit impio. Gene. 45.[3] Dabo vobis omne bonum terrae Aegypti. Deut. 6.[4] Domus plenas omni bono. Nonnunquam usurpatur pro eo, quod nos communiter bonum seu rectum etiam coram deo dicimus, ut Deut. 6.[5] Et facies rectum et bonum in oculis domini. Ita saepe in sacris literis vocatur bonus pro iusto, ut Eccle. 9.[6] Omnia geruntur, ac si omnium idem esset eventus iusto et impio, bono ac mundo et polluto, sacrificanti et

1) Psal. 25. 2) Eccle. 8. 3) Gene. 45. 4) Deut
5) Deut. 6.* 6) Eccl. 9.

*) Deest in coll. Vuitt. et Ien.

non sacrificanti, bono et peccatori. Sic Christus in evangelio inquit:[1] Nemo est bonus nisi deus.

Quod igitur propheta hoc in loco dicit: Et dona quod bonum est, simplicissime comparo cum proxima particula: Tolle peccatum, quod malum est, et dona bonum, hoc est, spiritum sanctum, qui sanctificet nos.[2] Nam peccatum praeteritum condonari satis non est, opus est spiritu sancto, quam confirmet et regat nos, ne victi a Satana et carne relabamur in desideria carnis. Assidua enim cum hoc hoste nobis pugna est, id summo studio agenti, ut nos retrahat in suum regnum, et per inobedientiam ex regno Christi eiiciat. Hoc igitur spiritus sancti opus est, ut non solum per fidem in Christum nos sanctificet, et peccatis liberet, sed etiam ut excitet ad veram obedientiam, ut contra peccatum et carnem pugnemus, resistentes concupiscentiae etc.

In Ebraeo est verbum ‚Iakah' quod accipere fere exponunt. Est autem idem verbum, quod est in Psal. 68.[3] Accepisti dona pro hominibus. Id Paulus[4] vertit sicut nos, dedit dona hominibus. Donandi autem verbo ideo volui uti, ut hic quoque gratuiti beneficii admoneretur lector.

Nihil ne igitur sunt opera, inquies? An non his quoque in poenitentiae doctrina locus aliquis est? Respondeo: Hactenus de remissione peccatorum et donatione spiritus sancti diximus, haec prorsus gratuita, et non nostri meriti, sed simpliciter inexhaustae bonitatis et misericordiae dei sunt.[5] Itaque recte, cum de remissione peccatorum loquimur, de nostris operibus tacemus, quae quia sine spiritu sancto fiunt, etiamsi civiliter non mala sunt, tamen bona dici non possunt nec debent, propter impurum cor, ex quo proficiscuntur.

1) Matth. 19. 2) Donatio spiritus sancti. 3) Psal. 68. 4) Ephe. 4. 5) Opera nostra sine spiritu sancto.

Cum autem per fidem remissionem peccatorum et una spiritum sanctum accepimus, ibi ex corde ceu puro fonte etiam pura ac deo bene placentia opera sequuntur. Etsi enim propter peccati reliquias etiam sanctorum obedientia penitus pura non est, tamen propter fidem in Christum deo placet et grata est.

[1] Atque haec opera vocantur fructus poenitentiae. Inter quae primo loco hoc est, quod propheta hic commemorat, quod linguae solvuntur in laudem dei, quid enim miseri homines possumus aliud, quam ut tantam bonitatem praedicemus? Sic Psal. 116.[2] Quid retribuam domino, pro omnibus beneficiis eius? Calicem salutarem accipiam, hoc est, sustinebo pacienter quidquid accidet, et nomen domini invocabo. Vota mea reddam domino coram omni populo eius. Haec vota, haec nominis dei praedicatio quid sunt? Nimirum haec humilis confessio: En domine, sum ego servus tuus, servus tuus sum et filius ancillae tuae. Tu dirupisti vincula mea, ideo sacrificabo tibi sacrificium gratiarum actionis, et praedicabo nomen domini.

Sicut autem David hanc praedicationem beneficiorum dei vocat sacrificium, ita Hosea noster bellissime dicit: Vitulos labiorum nostrorum offeremus, quasi diceret: Hypocritae cum putant se summum cultum deo praestare, immolant vel taurum vel vitulos, sed vere ἄλογος iste cultus est. Deus hoc modo non colitur, vult intelligi et praedicari suam misericordiam, hac vult nos niti, et secure gaudere. Hic est rationalis cultus, qui non fingi potest ab hypocritis, igitur deo vere placet, hypocritica ista sacrificia sine hoc cultu deo non placent etc.

---

1) Fructus poenitentiae. 2) Praedicatio misericordiae dei. Psal. 116.

Ad hunc modum confert cultus legis cum cultibus novi testamenti, hos deo dicit gratos esse, proficiscuntur enim ex fide in filium dei, illos autem ostendit deo non placere, siquidem fiunt ab hypocritis, qui non solum impura corda habent, sed etiam laudem iusticiae et meriti sibi volunt a deo tribui.

Non solum autem laudat cultus novi testamenti propheta, et praefert cultibus legis, sed etiam ostendit futurum, ut per Christum, qui remissionem peccatorum credentibus donabit, sacerdocium legale una cum sacrificiis in totum aboleatur, nam legale sacerdotium consistebat in certa tribu. Hic autem cum dicit: Offeremus vitulos labiorum ostendit hoc personarum discrimen sublatum iri, et fore sacerdotes deo gratos, non qui ex tribu levinati sunt, sed qui in Christum credunt, et vera fide Christum invocant. Sicut Petrus hoc clarius dicit, cum scribit credentibus in haec verba: Vos estis electa gens, regale sacerdotium etc.

Quod igitur habent sacrificium? Non opus operatum Missae, quod pontifex rasae et unctae turbae suae vult esse proprium. Quod enim ad remissionem peccatorum attinet, sunt fideles contenti sacrificio Christi, eum solum agnoscunt sacerdotem qui vera oblatione consummavit omnes sanctos, ipsi autem offerunt in gratiarum actionem, sicut propheta hic eleganter dicit, tauros labiorum. Invocant nomen domini, praedicant eius misericordiam, annunciant mortem sui sacerdotis, et eius sacrificium commendant publice omnibus. Sunt autem hi sacerdotes altissimi, non a pontificibus sed a spiritu sancto uncti, et tamen non solum contemnuntur ab ea turba, quam pontifices ungunt,

1) 1. Pet. 2.*

*) In coll. Ien.: 2. Pet. 2.

sed etiam damnantur pro haereticis, et omni genere contumeliarum et suppliciorum afficiuntur. Sed hunc poenitentiae fructum sequuntur etiam alii.

Assur non salvabit nos, super equum non ascendemus. Neque dicemus ultra operibus manuum nostrarum, dii nostri. Quia per te misericordiam consequitur pupillus.

Miraberis fortasse, cur non aliorum operum meminerit, beneficentiae in proximum, castitatis, pacientiae, humilitatis? Nam hi omnes fructus sequuntur veram poenitentiam, sed propheta tanquam in brevi concione praecipua capita primae tabulae ostendit, quae secum trahunt opera secundae tabulae.

Erudite autem complexus est tum politiae tum ecclesiae praecipua peccata, cum prima tabula pugnantia.[1] Nam quod de Assyrio et equis dicit, est commune omnium regnorum et rerumpublicarum peccatum, fiducia scilicet humanorum praesidiorum, dignitatis, opum, potentiae, gloriae etc. His enim quia nituntur homines, fiduciae in deum obliviscuntur, in periculis deum non invocant, non expectant divinitus defensionem, statim ubi periculi metus adest, convertuntur ad sua consilia, quaerunt praesidia vicinorum, iungunt foedera, conferunt vires et arma, atque hoc modo putant se satis fore tutos.

Quia autem haec fiducia cum contumelia dei coniuncta est, antefertur enim creatura creatori, ideo est infelix, et plerunque accidit, ut quos putaris saluti fore, sint exitio, sicut Esaias de Ae gyptiorum praesidiis vaticinatur, fore tanquam arur dinem, cui si innitaris, sustinere pondus non potest

1) Fiducia humanorum auxiliorum.

fracta autem laedit manum. Ac fuit hoc peculiare huius populi peccatum, sicut apparet ex concionibus prophetarum. Tanto autem fuit gravius, quod abiecta fiducia auxilii divini, in gentibus putabant plus praesidii esse, quas norant esse impias, etsi opibus et potentia praestarent, itaque accidit, ut salvatores eorum perderent eos.

[1]Sic fere omnia regna evertit fiducia humanorum auxiliorum, et tamen videntes, scientes sequimur infausta haec vestigia etiam nos, qui possessione verae religionis gloriamur. [2]Quorsum enim foedera pertinent, si non hac ratione principes et respublicae confidunt se tutiores esse? Non satis credimus in deo virium esse, non statuimus nos et causam nostram ei curae esse, alioqui ipsius bonitate et potentia suffulti, non tam soliciti de carnalibus praesidiis comparandis circumspiceremus.

Sed multi in ea opinione sunt, sine peccato haec fieri, et pertinere ad magistratus civilis curam consilia haec, nec debere reprehendi ab ecclesiarum ministris, tanquam alio in foro versantibus. Ac sane fateor belle haec disputari, si non magistratus civilis quoque iuberetur omnem auxilii spem in solo deo habere fixam.

Igitur, inquies, ne quidem armis utetur ad suos defendendos? Minime. Nam ideo deus magistratum munivit potentia, ut ea ad suorum defensionem utatur. Sed infelix ea est, si sit sola, hoc est, si sit sine fiducia in deum, et manifesta blasphemia est, confidere vel in suam vel aliorum potentiam. Quia autem haec impia fiducia fere semper cum foederibus coniuncta est. Ideo prophetae ubique ea damnant, praesertim quando cum

---

1) Fiducia humanorum auxiliorum.* 2) Foedera rincipum.

---

*) Deest in coll. Ien.

impiis sunt inita. Sicut propheta ad Iosaphat dicit: Quia habuisti foedus cum Ahasia, percussit dominus opera tua, hoc est, non addidit successum, 2. Paral. 20.[1]

Qvod igitur sancta ecclesia hoc in loco dicit: Non salvabit nos rex Assur. Item: Non ascendemus equos, idem est, ac si dicat: Abiiciemus spem omnium humanorum praesidiorum, et tantum sperabimus in dei bonitate. Sicut psal. 20.[2] dicit: Hi in curribus et in equis, nos autem nomen domini dei nostri invocamus. Succumbent igitur hi et cadent, nos autem stabimus erecti. Etsi enim pius magistratus curribus et equis utitur, tamen sperat divinitus victoriam, et tantum ab auxilio et benedictione domini pendet, non ex equis aut apparatu bellico. Ad hunc modum etiam foedera inter pios esse possunt. Imo iam antea inter nos arctissimo foedere professionis et spei coniuncti sumus, sed varie produnt homines sensus suos, quod alio consilio foedera ineant.

Porro non tantum ad imperia et respublicas haec doctrina pertinet, debet haec etiam privatorum per omnem vitam et in omnibus negociis regula esse, ut toti dependeant ab auxilio dei, et sicut copia aut potentia non debet nos reddere securos aut tumidos, sic inopia et calamitatibus non debemus frangi. Nam hic quoque fiducia misericordiae dei erigendi sunt animi, cum exercemur morbis, penuria, iniustis odiis etc. Hoc verum exercitium est primi praecepti, ut statuamus deum nostrum esse deum, et in eo solo haereamus, tam in adversis quam secundis rebus.

[3] Altera particula de operibus manuum pertinet ad ecclesiam. Sicut enim fiducia propria potentiae capitale regnorum peccatum est, ita ca

1) 2. Paral. 20. 2) Psal. 20. 3) Fiducia operu peccatum spirituale.

pitale in ecclesia peccatum est fiducia operum. Non solum enim istam crassam idolatriam significat, quod adorarunt statuas, manibus hominum factas, sicut adhuc ante oculos impii papatus foeda idolatria est, dum in hoc loco Mariae, in alio Annae, et aliorum divorum statuae splendide exornantur et coluntur, ibi enim procumbunt idolatrae in genua, ibi vota faciunt, ibise putant exaudiri intercessione talium divorum, quos tanquam patronos suorum negociorum constituunt.

Sed complectitur propheta etiam vanam fiduciam propriorum operum seu meritorum.[1] Recte enim opus manuum hominum dicitur monachatus, nam sua voluntate, deo non iubente deligunt sibi certum vitae genus monachi, quo sperant se deo placituros. Sic alius dum ieiunat, dum certis diebus a quibusdam cibis abstinet, putat se deo praestare cultum. Haec sunt opera manuum nostrarum, quae adorant idolatrae tanquam deum. Nam cum nihil sint nisi traditiones hominum, tamen confidunt deum hoc modo placari, coli et ornari.

Sic Israelitae cum immolarent certis in locis, quae sibi delegerant, cum mactarent liberos, cum prociderent coram statuis, ex operibus manuum suarum faciebant deos, hoc est, putabant se hoc modo deo commendari, praestare cultum, mereri remissionem peccatorum etc. Hoc, inquit ecclesia, non faciemus amplius, scimus enim peccatorum remissionem contingere gratis per filium dei, ideo in sola dei misericordia confidimus, in hac acquiescimus, per hanc speramus remissionem peccatorum et vitam aeternam.

Corda autem ad hunc modum illuminata, non sequuntur carnem, seu desideria carnis, sed contra carnem pugnant, et respiciunt ad verbum, ac quidquid verbo vident praecipi, solicite faciunt.

---

1) Opera manus hominum.

Itaque non sunt inobedientes parentibus et magistratibus, non occidunt, non alunt simultates, non sunt implacabiles, non adulterantur, non fornicantur, quaerunt suo labore victum, sunt liberales in pauperes etc. Atque hi sunt veri fructus, qui poenitentiam et remissionem peccatorum sequuntur. Etsi autem saepe vincuntur a peccato et carne, tamen hanc obedientiam, quantumvis imperfectam, propter fidem in Christum, quae omnia peccata tollit, amat deus, et ampla promittit premia, tum corporalia tum spiritualia.

Haec est praecatio pro remissione peccatorum, quae ostendit, sicut diximus, veram poenitentiae rationem.

Addit autem propheta particulam (quia per te misericordiam consequitur pupillus) plenam pulcherrima fiducia in deum, sine qua oratio frustra est. Convenit autem haec particula cum sententia Christi:[1] Non relinquam vos orphanos. Item cum psal. 10.[2] Tu es pupillo adiutor. Item: Tu iudicas pro pupillo et paupere, ut non amplius grassetur homo super terram. Haec sententiae omnes et doctrina et consolatione sunt insignes, si quis eas evolvat diligentius.

[3]Doctrina est, quod proponunt imaginem seu definitionem ecclesiae, quae in mundo similis est pupillo seu orphano, cuius nemo curam agit, imo cui ob oportunitatem nocere omnes cupiunt, cum econtra mundus instructus sit sapientia, opibus, potentia, iusticia, etc. quibus nititur et superbit. Non igitur pauper, non orphanus est, sed in manibus habet, quo confidit, seque contra iniurias fortunae, et etiam dei iudicium tutum existima

[4]Sic NebucadNezar suae sapientiae acceptu

---

1) Ioh. 14. 2) Psal. 10. 3) Ecclesia comparat orphano. 4) NebucadNezar.

fert, tam potens et amplum regnum. Haman[1] nititur favore regis, Pharisaeus[2] confidit sua iusticia. Sic ubique videas homines instructos praesidiis carnalibus, et ideo securos. Itaque si ad ecclesiam seu singulos Christianos hosce compares, similes videbuntur adulto viro, qui manu contra iniurias se defendere, et ratione ac consilio res suas gubernare potest. Cum e contra ecclesia sit ceu orphanus, qui et viribus et consilio destituitur, atque ideo iniuriis opportunus est.

Exempla enim ob oculos sunt, quomodo tractari orphani soleant, nam cum accurata legum cura deinde sancta iurisiurandi religio, qua in bene constitutis rebuspublicis ob pupillorum[3] commoda, magistratus uti solet, hominum cupiditates et perfidiam arcere non possint, quid ibi fiet, ubi huiusmodi vincula aut nulla sunt, aut non tam solicite observantur? Usitatum enim est, ut etiam hi, qui tutelam suscipiunt, suis potius quam pupillorum commodis studeant. Quid igitur ab alienis metuendum est, cum a notis et amicis tantum periculum sit? Sed etiamsi boni viri sint, qui praeficiuntur tutelae, quid tamen ea cura et solicitudo est, collata ad curam parentum? Ut omnia facias, ut tentes omnia, tamen quia affectus ille, quem parentibus erga liberos deus insevit, abest, etiam summa diligentia negligentiae aestimationem sortietur.

[4]Talis, inquit, propheta, in hoc mundo Christianorum seu ecclesiae fortuna et conditio erit. Erunt orphani, non habebunt parentes, qui solicite eos curent et custodiant. Imo etiam Satanam ipsum habebunt hostem, is non cessabit omni genere calamitatum eos per membra sua exercere. Etsi enim Christiani quoque benedictionem do-

---

1) Haman. 2) Phariseaus. 3) Pupilli. 4) Ecclesia pupillus.

mini habent, et opes tenent, tamen eas sic tenent, ut etiam de ipsa vita periclitentur ob confessionem et fidem. Deinde non nituntur sapientia sua, vident enim eam admodum exiguam et tenuem scintillam esse, quam in tanta caligine sequi tuto non possunt. Sentiunt igitur alio ampliore lumine opus esse, quod non tam facile possit a Satana extingui. Id verbum dei est, eo nituntur, eo solo se tutos fore credunt. Sapientiam autem suam ad illa leviora negocia convertunt, quae huius temporalis vitae necessitas imponit. Quando autem ad peccati et mortis pericula accedendum est, ibi vere statuunt se orphanos, in quibus nihil praesidii contra tam potentes hostes sit.

Exponit itaque hac ipsa appellatione propheta, quid voluerit, cum supra dixit: Assur non salvabit nos, non ascendemus equos, non dicemus operibus manuum nostrarum: Dii nostri estis. Nempe, quod ecclesia in hoc mundo sit destituta omnibus praesidiis. Fortunis et opum splendore fere carent pii, sicut Paulus dicit:[1] Non multi secundum carnem potentes, non multi nobiles etc.[2] Et quanquam aliqui benedictione dei ornantur, tamen habent eam tanquam non habentes, sicut Paulus dicit.

[3]David rex est, dignitate, potentia, et opibus ornatus, et tamen de se dicit psal. 39.[4] Ne sileas ad lachrymas meas, sum peregrinus tuus et civis tuus, sicut patres mei omnes. Cur peregrinum se vocat, nisi quod sentit, etsi multa habeat dona corporalia, tamen esse ea momentanea, quae subito vel nos deserunt vel a nobis evocatis ex hac vita deseruntur?

Huius conditionis hic admonemur per prophetam, cum pupillos vocat. Docet enim, ne franga

---

1) 1. Cor. 1. 2) Christianorum conditio in hac vita 3) David. 4) Psal. 39.

mur impacientia, sed in periculis constituti, cogitemus, nos esse orphanos. Decumbis ex morbo, noli ideo angi animo, cogita te esse portionem ecclesiae, et esse ceu pupillum iacentem in cunis, qui aliorum opera opus habet. Pateris aliquid incommodi in fortunis, cogita, sum orphanus, male igitur tractor, non tantum ab alienis, sed etiam a notis et coniunctis. Definita enim sententia est, qui volunt in Christo pie vivere, persecutionem patientur.[1] Hoc autem magis statuendum est, in illis negociis conscientiae, cum tentaris peccato, metu mortis, sensu irae, et iudicii dei, ibi demum cogita, te vere esse orphanum, sed non ideo a deo abiectum, nam hic audis insignem consolationem et definitionem dei pulcherrimam.

Ecclesiam definiit propheta esse orphanos, qui patiuntur, et ipsi se defendere non possunt contra iniurias, id sane acerbum est et miserum. Sed nunc contra audi, quid de deo concionetur, et quo colore eum pingat. Per te, inquit, misericordiam consequetur pupillus. Ergo pupilli et orphani tales habent miserentem et propicium deum.

Sicut igitur prima definitio omnia praesidia mundi piis adimit, quae mundus magni facit, admiratur, quibus triumphat contra pios, et eos opprimit, ita hic, cum deum pupillorum misereri dicit, omnia eis largitur.[2] Si enim deus est misericors, si habet affectum paternum erga afflictos Christianos, quid deesse nobis omnium rerum potest? Desint opes, at habemus aeternos thesauros. Desit potentia, et premant nos tyranni, at habemus dominum dominorum, qui aeterna liberatione s suo tempore liberabit. Desit gloria et dignis, ac mundus nos contumelia et ignominia obruat, habemus, qui aeterna gloria nos circumdabit,

1) 2. Timoth. 3. 2) Pupillorum consolatio.

sic enim hoc in loco consolatur propheta, pupillus, inquit, coram te inveniet misericordiam.

Haec si includere possemus animis, etiam in tribulationibus, ut Paulus inquit, gloriaremur. [1]Magna calamitas est, quod optimus vir, et tum doctrinae, tum pietatis laude insignis Hieronymus Baumgartnerus, dum legatus suae reipublicae domum ex comitiis Spirensibus rediit, in conspectu Caesaris capitur, ac longa et durissima captivitate detinetur. Sentit igitur se esse pupillum seu orphanum, et nos merito calamitate optimi viri, de sua republica et ecclesia Christi preclare meriti, commovemur. Sed vicissim consolari nos debet, quod cum orphanus sit, etiam habeat miserentem deum, qui et liberabit eum suo tempore, et aeterna gloria ornabit in meliore vita.

Sed inquies: Cur misericordia haec non cernitur: Respondeo: Coniungenda haec sunt, primum, ut sentias te esse orphanum, alterum ut sentias deum esse misericordem. Atque illud ordine prius, hoc autem posterius, illud acerbum, hoc iucundnm, illud grave, hoc suave est. Itaque accidit, ut hoc frui, illo carere optemus. Sed definitum est, si vis misericordiam consequi, orphanus prius ut fias necesse est, nec statues tu quam diu velis orphanus esse, nam etiam brevis mora, cum crux urget, longissima est.[2] Deo relinquenda cura est liberationis, is adiutor est in oportunitate, et est quoque fidelis, itaque non sinet nos tentari supra quam possumus, et quanquam liberationem differt, tamen certo eam praestabit, est enim pater noster, itaque postulantibus panem non porriget lapidem, postulantibus ovum non dabit scorpionem, scit quibus habeamus opus, et volens, cut sequitur, praestabit. Est enim misericors, h

---

1) Hieronymus Baumgartnerus. 2) Psal. 9. 1. Cor. 1

est, patris erga nos affectu est, tantum ne nos de misericordia eius dubitemus.

Ad hunc modum consolari nos in nostris et aliorum periculis debemus. Meminisse tamen hoc oportet, hanc consolationem propositam esse iis, qui poenitentiam agunt. Mundus etiam sentit sua incommoda, non enim perpetuo deus connivet ad peccata. Cum igitur urgetur poenis, frustra expectat misericordiam, sicut ostendunt exempla, Absolom, Ahitophel, Ammon,* non enim agunt poenitentiam, igitur in ira dei pereunt.

SANABO aversionem eorum, diligam eos mea sponte, quoniam furor meus aversus est ab eo.

ORATIONI subiicitur promissio, ut confirmentur animi, cum pro remissione peccatorum orant, certo se exauditos iri. In aliis periculis, quae huius vitae sunt, cum rogamus liberationem, addimus conditionem de voluntate dei, ut deus tum nos exaudiat, si eius sit voluntas.[1] Vere enim nescimus, quid nobis prosit, et deus solet per infirmitatem perficere virtutem suam, hoc est, cum sumus infirmi, ostendit nos non humanis consiliis aut nostris viribus, sed divina virtute servari ac defendi. Itaque Paulus[2] frustra orat liberationem, ne colaphizetur a Satanae angelo. David[3] frustra orat pro filii vita. Iacob[4] frustra orat pro coniuge periclitante in partu. Haec pericula corporalia erant.

1) Oratio in corporalibus periculis. 2) 2. Cor. 12. 3) 1. Reg. 12. 4) Gene. 35.

*) In ed. princ. et coll. Vuitt. legitur: Amnon. In indice vocabulorum corrigendorum legitur: Corrigas Amnon sed non additur qua ratione. In collectione Ienensi recte legitur: Ammon.

Est autem ecclesia in hoc mundo subiecta cruci, itaque etsi petit liberationem ab huiusmodi corporalibus malis, et sperat etiam liberationem (nam oratio sine fide existere non potest) tamen permittit se voluntati divinae, et sicuti Petrus[1] dicit, humiliatur sub potenti manu dei, hoc est, sic urget suam voluntatem, ut tamen voluntatem dei anteponat. Lazarus[2] in tanta miseria, inque tantis cruciatibus petit liberationem, et tamen constituit apud se, se velle deo parere, et sustinere afflictiones istas, si deo sic libeat. Ad hunc modum nos quoque in nostris seu periculis seu calamitatibus faciamus.

[3]Sed cum de remissione peccatorum de sanctificatione per spiritum sanctum et de vita aeterna rogandum est, non est addenda ista conditio divinae voluntatis, nam dei voluntas iam antea manifesta est et certa, quod vult omnes homines salvos fieri, quod vult ignoscere peccata, quod vult donare spiritum sanctum. Certa igitur fiducia haec petenda sunt, sine omni conditione addita, nam haec ipsa, ut donaret nobis gratis, ideo misit filium suum in hunc mundum. Et ipse filius dei ideo passus et mortuus est, ideo ascendit ad coelos resurgens a morte, et reliquit hic mandatum praedicandae in nomine suo poenitentiae et remissionis peccatorum. In hunc finem instituit baptismum, donavit ecclesiae claves, et corpus et sanguinem suum nobis in cibum dedit. Addidit tandem promissionem, futurum, ut quidquid in nomine ipsius rogaverimus, pater donet.

Itaque ne quidem indignitas et peccata nostra hanc fiduciam nobis debent excutere, imo peccata nostra ad orationem nos hortari et urgere debent, sicut propheta hic ostendit. Nam si peccata im-

1) 1. Pet. 5. 2) Luc. 16. 3) Oratio de remissione peccatorum.

pedirent nos, ne exaudiremur, profecto propheta reliquias Israelis non iuberet orare, pro remissione non levium, sed gravissimorum peccatorum, idolatriae, abnegati dei, superstitionis, blasphemiae, caedis sanctorum etc. Sed non solum iubet, ut orent, et aperiant os ad deum sic offensum, sed etiam addit promissiones, audi enim, quid ipse dominus hic loquatur ad peccatores agentes poenitentiam, et sperantes in misericordiam eius.

[1]Ego, inquit, sanabo aversionem eorum: Summum profecto peccatum est, averti a deo, non curare verbum, et etiam saevire crudeliter in ministros verbi. Propter haec enim peccata decem tribus penitus vastatae sunt. Et tamen promittit deus, se oraturis gratiam horum peccatorum facturum et daturum veniam. Cur igitur tu desperares? Cur non erigeres te, et fiducia Christi pro remissione peccatorum tu quoque orares? Non enim res pendet vel ex tua vel ex orationis dignitate, aut merito, sed simpliciter ex filio dei, hunc si fide apprehendis, quod pro te satisfecerit, quod deus per eum tibi reconciliatus sit, exaudita est oratio tua.

Haec prima pars promissionis est, quod dominus aversionem nostram, qua ad mortem usque ceu praesentissimo veneno infecti sumus, sanare velit.

[2]Altera est, quod sua sponte et liberaliter vult eos peccatores diligere, qui poenitent et orant. Nam Ebraicum vocabulum ‚Nedabah' utrunque significat, voluntarium et munificum, sicut etiam haec natura coniuncta sunt. Ubi enim verus amor
, non coactus, non stulus, sed ex certo iudicio
us, ibi nullus est modus officiorum et bene-
orum.

1) Sanabo aversionem. 2) Diligam eos.

Hanc promissionem, te obsecro, quae lingua explicare potest? Possumus igitur domestico et nobis noto exemplo uti, ut cogitemus, quo animo simus erga coniuges et liberos nostros. Sed in eo postea labor erit, ut nobis persuadeamus, etiam nos sic diligi a deo. Corda enim nostra angustiora sunt, quam ut complecti tantas res possint. Quem tu vere amas, is omnia tua, etiam vitam tuam possidet, ac magis quidem quam tu ipse.[1] Amor igitur, quem nobis hoc in loco et gratuitum et liberalem promittit dominus, affert ad nos quidquid deus est et habet, ut nos quoque simus domini peccati, mortis, inferni, Satanae et omnium creaturarum. Quis enim contra nos, si deus pro nobis?[2]

Alicubi scriptura tribuit deo maritalem amorem, sicut etiam Christus,[3] cum misericordiam dei praedicat, nuptiarum similitudinem pròponit et Paulus[4] sacramentum magnum vocat coniugalem vitam.

Sed meminerimus abscondi hunc amorem in hac vita cruce, ideo fide opus est, quae statuat has promissiones veras esse. Qui enim vel sensum vel speciem sequitur, iudicabit ecclesiam non amari a deo maritali amore, sed vel negligi, vel etiam in odio esse. Igitur carnales oculi claudendi, et fide haec accipienda sunt, sicut Paulus[5] inquit: Spe salvi facti sumus, tum autem revelabuntur haec, cum Christus se nobis revelabit, et haec caro peccato plena fuerit abolita.

Particula sequens: Quoniam aversus ab eo furor meus est, videtur abundare. Ubi enim amor est, ibi exclusa est ira et odium. Sed magna causa fuit, cur hanc particulam dominus adde[r]et. Quia enim, ut iam diximus, amor, quo comple[ctitur]

---

1) Dilectio dei. 2) Rom. 8. 3) Matth. 22. 4) Ephe[s. 5.]
5) Rom. 8.

tur suos dominus, tanquam sponsus sponsam, cruce tegitur, nec oculis carnalibus cerni potest, offenditur caro, et cum tentationem et pericula sentit, statuit se non diligi a deo. Ad hoc scandalum removendum particula haec pertinet, constituit enim discrimen inter crucem sanctorum, et poenas impiorum.

Sancti, hoc est, credentes in Christum, habent remissionem peccatorum, ac diliguntur a deo, et tamen subiiciuntur variis calamitatibus adeo ut deterior eorum videatur conditio, quam impiorum, qui plerunque florent et abundant omnium rerum copia. Fit autem hoc, non quasi deus hos diligat, pios autem odio habeat. Aversus, inquit spiritus sanctus hoc in loco, est furor meus ab eo. Itaque sicut pater castigat filium, quem diligit, ita hic quoque cum flagello coniunctus est summus amor, contra, impiis, quibus bene est, irascitur dominus, et sic irascitur, ut ira nullum habeat modum in aeternum, nisi poenitentiam agant.

Pertinet itaque haec particula ad tollendum scandalum, ne cum cruce premimur, statuamus deum nos odisse, non odit poenitentiam agentes et orantes remissionem peccatorum, etsi affligi eos sinit, furor et ira est aversa ab eis, et manet super eos, qui poenitentiam non agunt, qui securi in peccatis vivunt, et remissionem peccatorum per orationem non quaerunt.

Quae sequuntur iam, pertinent ad explicandam proximam promissionis particulam de dilectione.

Ero Israeli tanquam ros, et florebit sicut rosa, figet radices suas sicut Libanus. Difundentur rami eius, et erit sicut olea pulchritudo eius, et odor eius sicut Libani, qui sub umbra eius

sedent, recreabuntur, vivent frumento, et sicut vitis florebunt, celebrabuntur sicut vinum Libani.

PErtinent haec quoque ad promissiones, quod enim propheta prius simpliciter et sine figura dixerat, hic figurate dicit, et tanquam in pictura proponit descriptionem ecclesiae credentis in Christum, qualis sit coram deo, et quibus donis ornata.

[1]Agnoscunt Iudaei quoque haec dici de tempore Messiae. Itaque cum audiunt proponi similitudines corporalium rerum, expectant a Messia huius vitae commoda, et putant, cum veniet, corporali benedictione ornaturum populum suum, ut sicut rosa floret, sicut arbor, quae alte radices egit, et diffudit ramos, non solum aspectu iucunda, sed etiam contra ventorum et tempestatis vim firma est. Ita Iudaeos in toto orbe terrarum admirationi futuros omnibus gentibus, et solos dominaturos ubique. De peccatorum remissione, de spiritus sancti dono, et vita aeterna ne somniant quidem. Haec caecitas inde nascitur, quod primum, sicut Christus Matth. 22.[2] eis obiicit, nesciunt cuius filius Messias sit, putant enim eum tantum Davidis filium, itaque tanquam ab homine nihil nisi humana et temporalia expectant.

Deinde non vident naturam hanc peccato sic viciatam, ut non possit ipsa ex ira et iudicio dei se evolvere. Hoc enim si statuerent, circumspicerent de alieno auxilio, quod nunc in ista caecitate, cum offertur a filio dei, tam secure negligunt. Obliviscuntur igitur eius sententiae, quam paulo ante propheta proposuit, cum comparat ecclesiam pupillo, quod et premitur in mundo varie, et nihil habet virium contra gravissimos il hostes, Satanam, peccatum, et mortem. Haec qu

1) Iudaeorum somnia de corporalibus commod
2) Matth. 22.

non vident Iudaei, nihil mirum est, si tantum in temporalia commoda sunt intenti, et ne quidem umbram harum promissionum vident.

Nos rectius eruditi sumus, scimus hominem per peccatum incidisse in iram dei et aeternam mortem, deum autem misertum nostri, misisse filium, qui non, ut solent reges mundi, corporum et facultatum curam gereret, sed afferret ad nos remissionem peccatorum, et reconciliaret nos cum patre, ac ab aeterna morte, et omni Satanae tyrannide nos liberaret, sicut propheta paulo ante dixit, deum sanaturum aversionem eorum, qui convertuntur, et dilecturum eos, et aversurum ab eis iram suam. Haec illa bona sunt, quibus ecclesia gaudet, et deo agit gratias. Caeci autem Iudaei ea prorsus non vident, et ideo in deum sunt ingratissimi.

Utrunque igitur ecclesia habet. Est pupilla, et est domina omnium rerum. Pupilla est, quia etsi habet ingentia dona aeterna, verbum et agnitionem dei, remissionem peccatorum, iusticiam, vitam aeternam, imo et deum in ipsa habitantem et regentem eam spiritu sancto, tamen foris est subiecta cruci, tenentibus interea impiis regna mundi, opes, voluptates, gloriam mundi. Rursus tamen est domina omnium rerum fide et spe, quia etsi in hoc mundo non habet praesidia corporalia, tamen ut pupilla expectat defensionem a deo, et certa fide scit se non deleri posse a tyrannis, et impetrat in multis magnis periculis gloriosas liberationes, praeterea et spe futurae gloriae consolationem habet, sicut Paulus inquit:* Gloriamur spe gloriae dei, quae conspicietur in aeterna dei, Christi, patrum, prophetarum, apostolorum et omnium electorum cousuetudine.

Sed impii has consolationes fidei ac spei, et

*) In marg. coll. Ien.: Rom. 5.

hoc dominium rectum cruce non vident, aerumnas et calamitates intuentur, et propter has putant ecclesiam a deo negligi, et vere miseram pupillam et desertam esse iudicant, ipsi vero sibi opes et potentiam quaerunt, ut securi sint, aut spe praesidiorum humanorum se consolentur.

Haec qui carnalibus oculis intuetur, cum Davide[1] dicet, impios similes arbori validae, frondosae, et lauro virenti, item amoeno et iucundo prato omnis generis floribus picto. Ad quos si ecclesiam conferas, similis videbitur arescenti arbori, in qua non solum fructus nulli, sed ne folia quidem aliqua haerent. Nam ipsa ecclesia, sub onere peccatorum tantum non corruens, sua voce (cum orat: Remitte omnem iniquitatem, et dona bonum) satis testatur, quo in loco sit posita, quam sit afflicta et calamitosa.

Haec prima ecclesiae pictura est, quae ostendit, qualis sit ecclesia, quod attinet ad hanc vitam corporalem. Huius picturae prorsus obliviscuntur Iudaei. cum somniant regnis et opibus mundi beneficio Messiae se potituros, non enim volunt pupilli esse in hoc mundo, imperare volunt et abundare opibus, ideo ecclesiam miseram et calamitosam aversantur.

[2]Sed tu paulisper transfer oculos ex hac vita, et secundum spem, quam ecclesia ex verbo concipit, eam iudica, et apparebit longe alia eius facies. Habet enim deum sanantem gravissimum peccati malum, is maritali amore eam complectitur, et affert ad eam quidquid boni habet et possidet. Has tantas opes, hunc ornatum, quae lingua explicabit?

Igitur, quae in mundo, et in suis quoque oculis effoetae et aridae arbori similis est, vere sicut propheta hic dicit, in oculis dei floret sicut

1) Psal. 37. 2) Ecclesiae bona spiritualia.

rosa, non ex suis viribus aut propter iusticiam suam, et alia dona, sed quia dominus ei est sicut ros, hoc est, quia dominus affert ad ipsam iusticiam, tollit peccatum donat spiritum sanctum, excitat fidem, obedientiam, spem, pacientiam, dilectionem proximi, et alias deo gratas virtutes.[1] Nam similitudo rosae utrunque complectitur, et pulchritudinem quod aspectu iucunda est, et odorem, quem late fundit. Placent enim deo sanctorum opera, propter fidem in Christum, etsi in speciem levia et vulgaria sunt.

[2]Similitudo autem roris coelo venientis, eo pertinet, ut statuas omnia haec contingere nobis a misericordi patre, propter filium ad nos missum, non propter nostra merita, dona, aut studia aliqua.

[3]Porro coelestem hunc rorem gratiae sequuntur etiam alia dona, nempe, ut ecclesia tanquam arbor Libani firmis radicibus haereat. Habet enim hostes mundum et Satanam, qui assidue eam oppugnant. Quia autem est aedificata super petram Christum, ne quidem inferorum portae eam vincere aut evertere possunt.

Tertium donum est, quod diffunduntur rami eius, hoc est, non solum non potest opprimi, sed etiam in ipsis periculis incrementa sumit. Nam et singula ecclesia membra quotidie crescunt in agnitione dei, et aliis pietatis exercitiis, et ipsum ecclesiae corpus quotidie fit auctius.

Quartum est, quod ecclesia sicut olea pulchra est, et sicut mons Libanus late diffundit odorem. Haec conveniunt cum eo, quod supra de rosa diximus, nisi quod hic quoque incrementum donorum significatur, nam olea foecundissima est, et Libani fertilitas etiam ex gentilium literis est nota.

---

1) Rosa. 2) Ros. 3) Arbores Libani.

[1]Quintum est, quod ecclesia tanquam arbor etiam umbram dabit fatigatis in aestu. Hoc vero singulare et excellens donum est, quod sola ecclesia habet consolationem veram contra peccatum et mortem, et omnes Satanae conatus. Igitur in ea, tanquam sub arbore umbrosa, acquiescimus et respiramus, nam verbum ‚Iaschubu' convertentur, hoc loco accipiendum est sicut in Psal. 19.[2] Lex domini immaculata ‚Meschibas naphesch' convertens animas, hoc est, recreans, refocillans. Sicut germanice quoque solemus loqui: **Er ist wider zu sich komen.** Item: **Er keret wider**, cum exanimati respirant. Nam hoc verbi proprium est, erigere animos, et ostendere in ipsa tentatione et periculis spem liberationis et auxilium, sicut Psalmus paulo post clarius dicit: Mandata domini recta, laetificantia cor.

Complectitur igitur spiritus sanctus hoc in loco non solum verbum, sed etiam visibilia et externa signa, baptismum et coenam domini, a Christo instituta, ut per ea consolationem haberemus contra peccatum, mortem et Satanam. Nam quod baptisaris, id eo fit, ut credas te per Christi mortem adoptatum a deo in filium, cum autem sacrosancta coena utimur, non solum admonemur remissionis peccatorum per Christi mortem acquisitae, sed ipsum precium, quo peccatorum remissio empta est, nempe corpus Christi datur nobis comedendum, et sanguis bibendus, ut certo statuamus ad nos remissionem peccatorum pertinere. Hic igitur, tanquam in umbra, acquiescunt animi, metu irae dei et aeternarum poenarum propter peccatum anxii.

[3]Sextum est, quod frumento aluntur. Hic quoque doctrina et verbum commendatur, quo

---

1) Umbra ecclesiae. 2) Psal. 19. 3) Frument. pascentur.

saginantur animi et confirmantur. Sic Christus consolatur apostolos: Comedetis et bibetis in mensa mea in regno meo. Significat autem cognitionem dei certam, quam verbum ostendit. Ideo autem dicit: Frumento alentur, ut ostendat mundum destitutum verbo, etsi cultus et religionis curam iactat, tanquam paleis vesci, ecclesiam autem habere verum pabulum, quo confirmantur et saginantur mentes.

[1]Septimum est, quod sicut vitis florebit ecclesia. Id proprie ad fructus pertinet, qui in ecclesia ex assiduo verbi usu nascuntur. Hos mundus non admiratur, sed negligit, occupatur autem aliis studiis, quae speciem habent maiorem. Sic oeconomiam et politiam negligunt pontificii, et deligunt sibi vitae genus aliud solitarium in monasteriis. Sed aliud dei iudicium est, ista electitia opera et cultus abominatur, amat autem a se praecepta, etiamsi in speciem sint vilia.

[2]Octavum est, quod dicit ecclesiae, sicut vini in Libano nati, memoriam fore, hoc est, celebratam iri. Haec quoque particula ad ecclesiae commendationem pertinet, ac necessaria est propter ingens scandalum quo ecclesia ita opprimitur, ut agnosci pene non possit. Nam vide patriarchas, vide prophetas, et apostolos, quomodo in mundo sint habiti? Quin Christus dei filius et caput ecclesiae, quam tractatur indigne a suo populo? Clamant obsessum a Satana, vinolentum, sediciosum, blasphemum esse.

Nos hodie, etiam adversariorum testimonio, retinemus sacramenta integra, et habemus doctrinam consentientem cum apostolorum scriptis quae praecipue verae ecelesiae notae sunt. Et tamen quale sustinemus iudicium? Damnamur tanquam haeretici, traducimur tanquam ecclesiae pestes, et omnis

1) Vitis. 2) Memoria vini Libani.

honestatis ac disciplinae turbatores. Sunt autem haec atrocissima convicia, quae sine dubio multorum animos ita feriunt, ut etiam ad nomen nostrum inhorrescant. Sed si, ut dixi, Christi filii dei, baptistae, apostolorum, prophetarum historias inspicias, nihil patimur novi.

Et propheta hoc in loco non temere utitur similitudine vini, cum de memoria seu nomine ecclesiae et sanctorum loquitur. Haec enim commendatio non est musti aut horni vini, quod sit odorum, sed vetusti. Non autem ferunt aetatem, nisi generosissima. Ad hunc modum ecclesia et singula eius membra in mundo ad tempus sunt sine odore, imo foetent coram mundo, atrocibus enim convitiis deformantur. Sed quid dicit Psalmus?[1] In memoria aeterna erit iustus. Cum econtra memoria impiorum una cum ipsis intereat. Psal. 9.[2] Misera conditio fuit Pauli, Petri, et apostolorum aliorum, si consideres adversariorum potentiam, dignitatem, opes, sed sicut generosa vina aetate odorem ex se generant, ita piorum gloria post mortem augescit, secundum sententiam:[3] Preciosa mors sanctorum in conspectu eius, impii autem sicut vappa exolescunt.

Haec igitur est magnifica consolatio, et suavissima descriptio ecclesiae, non qualis in mundo aut secundum speciem est, sed qualis est in spiritu ac coram deo. Si enim speciem sequaris, invenies omnia contraria. Est sicut arbor sine succo, arida infirma, deformis, etiam scandalis plena, ideo tanquam late foetens cadaver abominatur eam mundus, qui opes et dignitatem tenet, atque ideo iudicatur florere ut rosa, et alte egisse radices.

1) Psal. 112.* 2) Psal. 9. 3) Psal. 116.

*) In coll. Ien.: Psal. 120.

Sed cave, ne decipiaris specie. Ex verbo enim iudicium faciendum est, et sunt haec transferenda ex mundo in dei conspectum, ibi apparebit, quod qui verbo ex cognitione dei vera carent atque ideo sine spiritu sancto et adhuc in peccatis sunt, etsi potentiam et opes tenent, tamen sicut arbor senescent, exarescent, et radicitus peribunt, nam in oculis dei foetent, in se ipsis autem non solum infirmi, sed etiam inquieti sunt.

Ostenduntur autem haec ideo a prophetis, ut ecclesia se consoletur contra utrunque scandalum, ne vel suis calamitatibus, vel adversariorum successu perturbetur aut frangatur, sed finem respiciat. Ita enim fiet, ut et aequo animo praesentia incommoda ferat, et de impiorum infelicitate etiam doleat, qui tantilli temporis exigua commoditate magis moventur, quam aeternis cruciatibus. Haec nunc quasi in fascem convolvit propheta, et dicit:

EPhraim quid tibi amplius cum idolis: Ego exaudio et respicio te, ego tanquam abies virens, ex me fructus tuus provenit.

*QVia crebra personae mutatio, quae in Ebraeo est, obscuritatem parit, volui secunda persona ubique uti. Est autem hic insignis et vere propheticus affectus. Nam commemoratione ista beneficiorum novi testamenti ac exuberantis gratiae, quae per filium dei credentibus obventura est, quasi accensus, convertitur ad suum populum nunc hoc postremum admonens, ut idolatriam abiiciant, et dei verbum sequantur.

Quasi diceret: Quanta infelicitas est, quod non

*) In marg. coll. Ien.: Hortatur, ut idolatria abiecta verbum dei sequantur.

potestis avelli a falso cultu et impia doctrina? Quare non agnoscitis, vos decipi, dum tales deos colitis qui neque audiunt in periculis, nec respiciunt vos, sed deserunt et prorsus perire sinunt? Cur non ad hunc potius convertimini, qui et exaudit suos, et educit ex periculis, qui denique variis donis ornat suos.

Continet igitur hic quoque locus insignem descriptionem dei, quod deus vere talis sit, qui exaudiat, defendat, et ornet suos. Exauditio includit pericula, haec enim excitant ad orationem. Igitur ecclesia hanc promissionem habet, quod etsi caritura periculis non sit, tamen deus eam sit auditurus.[1] Est autem huic consolationi annexum scandalum, quo offenditur caro. Solet enim deus exauditionem differre, ut et probet fidem nostram, et potentiam suam ac gloriam ostendat, siquidem tum liberat, cum desperamus de liberatione.

[2]Secundum est gubernatio, custodia, defensio, nam verbum ‚Schor‘ significat intentis ac fixis oculis aliquid intueri, gnau vnd vleissig auff ein ding sehen. Sic supra capite 13.[3] hoc verbo propheta est usus: Sicut pardus iuxta viam aspiciam, hoc est, solicite observabo, ne evadant. Et Iere. 5.[4] Inventi sunt in populo meo impii, aspicientes, sicut qui laqueos ponunt, hoc est, intenti in hoc sunt, ut noceant, sicut aucupes cum insidiantur avibus.

Ad hunc modum hoc in loco promittit dominus, se fixis oculis intuiturum suos, et gubernaturum, ne quid eis accidat mali. Habet autem haec quoque promissio annexum scandalum, nam sic tractantur pii, ac si deus non videat, sicut testatur Psalmus 94. Viduam et advenam occidunt, et pupillos interficiunt, et dicunt:[5] Non videt dominus, nec attendit haec deus. Et Psal. 64.[6]

1) Deus exaudit suos. 2) Deus observat et gubernat suos. 3) Hos. 13. 4) Iere. 5. 5) Psal. 94. 6) Psal. 64.

Consultant quemadmodum laqueos ponant, et dicunt: Quis videt nos? Non solum igitur pii iudicant in periculis a deo se negligi, sed tanta impiorum ex ista dei dissimulatione securitas est, ut certo sibi polliceantur deum non curare pios, quos premunt, nec videre, quid machinentur. Sed quid hoc in loco dicit dominus? Aspicio eum solicite.

Igitur fides se hoc verbo consolatur, statuat se non negligi, etsi ad tempus neglectio certa quasi apparet. [1]Sicut illustre est exemplum Lot in Sodomis, is tractatur indignissime a Sodomitis, ac iam periculum est, ne fores vi effringantur. Hic quis putet dominum habere oculos apertos, et videre haec, siquidem usque ad extremum impiorum conatum tacet. Et tamen videt, nam cum periculum summum est. Lot ab angelis arripitur, et percutiuntur impii caecitate, tandem etiam igni coelitus demisso absorbentur. Utrunque igitur videt dominus, et periculum Lot, et impiorum impios conatus. Ad hunc modum nos quoque expectemus et sustineamus dominum, qui non claudet oculos penitus, sed intente aspiciet suos, ac servabit, sicut hoc in loco promittit.

Tertium est de fructibus: Ero sicut abies virens, fructus tuus in me invenietur. Haec sententia convenit cum dicto Christi:[2] Ego vitis sum, vos palmites. Sicut autem palmes non potest fructum ferre, nisi maneat in vite, sic neque vos, nisi in me manseritis.

[3]Primum autem fructus definiendi sunt, de quibus propheta loquitur. Hi non sunt simulata studia, et hypocritica opera, sed vera dei noticia, vera erga legem obedientia, et vita aeterna. Hos fructus dicit dominus in se inveniri. Ergo liberum arbitrium, mens nostra, ratio nostra, voluntas nostra, studia nostra, etiam cum sunt optima, si

1) Lot. Gene. 9. 2) Ioh. 15. 3) Fructus pietatis.

sola sunt, hoc est, si spiritum sanctum non accepimus, sunt sicut sterilis arbor, in qua nullus invenitur fructus.

Contra, qui in Christo, tanquam palmes in vite manent, hoc est, qui credunt in Christum, et per Christum statuunt pro peccatis suis satisfactum, et se deo reconciliatos esse, in his spiritus sanctus est efficax, ut et verbo obediant, et fructum fidei suae, vitam aeternam, consequantur.

Statuuntur igitur hoc in loco duae conclusiones, quas papa, tanquam certam haeresim damnat. Prima, quod homo in quantum homo, sine spiritu sancto, sit sterilis arbor, nec possit consequi salutem. Secunda, quod per fidem in Christum, sine merito nostro, tantum ex gratia consequamur vitam aeternam. Clara enim sententia est, fructus tuus in me invenietur, et Ioh. 15.[1] Nisi in me manseritis, fructum non feretis.

Hae sunt magnificae consolationes, quae nos invitare debebant, ut cum vera ecclesia nos coniungeremus, quae statuit remissionem peccatorum, et vitam aeternam, tantum contingere ex gratia per fidem in Christum. Habet autem haec ecclesia deum exaudientem in periculis, respicientem, et variis donis ornantem suos. Cum econtra alii, qui nituntur sua iusticia et suis meritis, etsi ad tempus florent (nam idolatriae initia splendida et felicia sunt) similes erunt arbori, cuius folia defluunt, et horto, qui non habet aquas, sicut Esa. 1.* ca. minatur.

Qvi sapiens est intelliget haec, et prudens cognoscet ea. Quoniam rectae sunt viae domini, et iusti ambulabunt in eis. Peccatores autem corruent in eis

1) Ioh. 15.

*) In marg. coll. Ien.: Esa. 1.

*Mirabilis harum concionum conclusio haec est, et inusitata propemodum, sed mire apta et conveniens, si respicias et ad verbi naturam et hominum mores. Apparet Hoseam primum fuisse, qui de regni Israelitici vastatione per Assyrium futura nuncium attulerit. Quia autem sub Ierobeam felici rege florebat regnum Israel, dementati successu homines somniabant perpetuam eam felicitatem, prophetae autem minas securissime contemnebant.

Hoc videt propheta, et consolans se contra istam securitatem sui populi in hanc vocem erumpit: Quis sapiens et intelliget haec? Quasi diceret: Maior pars populi stulti sunt, dementantur praesenti fortuna, contemnunt minas, doctrinam abiiciunt. Hi sane pereant, cum doceri nolint. Erunt tamen aliqui sapientes, qui intelligent has minas non esse vanas. Igitur humiliabunt se sub potenti manu dei, deprecabuntur veniam peccatorum, et spe futuri sacrificii pro peccatis, consolabuntur se in comunibus [sic!] calamitatibus.

[1]Usitatum autem est in scriptura, vocare sapientes et prudentes, qui amplectuntur et reverentur verbum, seu deum timent.[2] Sicut econtra stulti vocantur, qui abiecto timore dei et verbo secure indulgent cupiditatibus et studiis huius mundi, nihil soliciti de ira et iudicio dei.[3] Et tamen si quis inter sapientem et prudentem volet distinguere, prudentiam tribuat vitae et moribus secundum verbum dei institutis, [4]sapientiam autem fidei et verae dei noticiae. Coniuncta enim haec sunt, et semper veram fidem sequitur sancta ac deo grata vita.

---

1) Sapientes. 2) Stulti. 3) Prudentia. 4) Sapientia.

---

*) In marg. coll. Ien.: Perversum populi iudicium.

Est igitur sententia: Qui deum timent, hi sane minas has non contemnent, sed emendabunt vitam, et studebunt parere deo, non irritabunt eum amplius impia vita et cultibus impiis. Reliquum autem vulgus quia stulti sunt, pergent in impietate.

Sed cur hoc fit? Cur non maior pars verbum amplectitur? Num ideo doctrina mala est? Sicut hodie adversarii nostri, quia scandala multa apud nos sunt, et pauci dignam vocatione sua vitam vivunt, doctrinam accusant et damnant tanquam malam, et quae his scandalis occasionem praebeat. Non, inquit, propheta, doctrina ideo accusanda est. Quia viae domini rectae sunt, hoc est, doctrina est sancta ac pia, ac qui eam amplectuntur, hi recte ambulant iusti, inquit, ambulant in eis.[1] Qui enim verbum amplectuntur, quia credunt deo per semen futurum promittenti remissionem peccatorum et vitam aeternam, hi iustificantur et vivunt. Sed impii, qui verbum abiiciunt, corruent non doctrinae vicio, quae aliud non potest, quam salvare et iustificare, sed suo. [2]Quia enim salutem abiiciunt, pereant necesse est.

Convenit igitur sententia cum illo Simeonis dicto: Hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum, cui contradicitur. Item cum illo Christi: [3]Non veni, ut iudicem mundum, sed ut salvem mundum. Qui abiicit me, et non accipit verba mea, habet qui eum iudicabit. [4]Verbum enim quod locutus sum, illud iudicabit eum in novissimo die. Et Iohann. 3. [5]Qui non credit, iam iudicatus est. Sicut enim propheta hic domini vias rectas vocat, in quib iusti ambulant, sic Christus se per verbum suu

1) Pauci verbum amplectuntur. 2) Luc. 2. 3) Ioh. 4) Ioh. 12. 5) Ioh. 3.

dicit afferre vitam ad omnes qui credunt. Qui autem non credunt, sed sicut pharisaei et sacerdotes, illud vel abiiciunt vel contemnunt, hos vita carere necesse est, et immergi in aeternam mortem ac damnationem.

Ad hunc modum sanctus propheta se consolatur, contra acerbum et ingens hoc scandalum, quod tam pauci verbum apprehendunt et sequuntur. [1] Ac suo exemplo nos quoque vult confirmatos, ne ideo doctrinam veram vel abiiciamus, vel odisse incipiamus, quod maior pars licentius peccat. Non enim hoc accidit doctrinae vitio, quasi mala sit, sed Satanae hoc opus est, impellentis animos contra verbum. Sicut Christus docet[2] de zizaniis in bono agro, et inter bonum semen enascentibus.

Igitur non frangamur animis, meminerimus eadem scandala secuta, cum illi sancti prophetae docerent, quorum nos vix discipuli appellari possumus. Sicut autem se consolati sunt contra haec scandala, sic nos quoque consolemur nos, et sufficiat nobis, quod saltem pauci sapientes et prudentes sunt, qui non cum reliquo vulgo verbum negligunt, sed agnoscunt peccata, emendantur, precantur veniam peccatorum, et acquiescunt in promissionibus, a filio dei factis omnibus qui credunt in ipsum. Nos surgere ex ipsa morte et peccatis nobis satis sit, reliquos, quia a ruina servari nolunt permittamus ruere. Cur enim non amplectuntur verbum? Cur non nituntur Christo filio dei, in hoc ab ipso patre posito, ut esset nobis corruentibus et iacentibus propter peccatum resurrectio et vita?

---

1) Consolatio contra scandalum. 2) Matth. 13.*

---

*) In coll. Ien.: Matth. 12.

Agamus autem misericordi et aeterno patri liberatoris et mediatoris nostri Ihesu Christi gratias pro summo hoc dono, quod patefecit nobis has rectas vias, et oremus, ut nos in iis ambulantes spiritu sancto suo gubernet ac servet in perpetuum.

AMEN.

Finis commentarii in Hoseam prophetam.

PRINCIPALES LOCI ET PRAECIPUAE
sententiae concionum Hoseae prophetae.

In pauca contrahemus Hoseae contiones omnes, ut cum totum librum complecti non possis, tamen eorum quae praecipua sunt, memineris.

Hosea igitur hoc praecipue et fere in omnibus capitibus agit, ut idolatriam sui populi reprehendat et minetur vastitatem per Assyrium. [1] Fuit autem idolatria haec, quod cum cultus omnis divina voce ad templum hierosolymitanum destinatus esset, decem tribus neglecto templo erigebant altaria, et sacrificabant ubicunque libebat.

[2] Huius idolatriae similitudo hodie est, quod cum iubeamur in nomine Christi Ihesu invocare aeternum patrem, nos omisso Christo divos invocavimus, Christum iudicavimus similem tyranno, seu iudici duro, qui nolit audire, nisi habeamus intercessores, cum ipse mediator noster ad deum esse velit.

Sicut autem Iudaei Baalim, vitulos et alias statuas erigebant, sic apud nos etiam statuae coeptae sunt coli, et creditum est, deum esse magis ad hanc vel illam statuam propicium, quam si vel domi vel alio in templo ores. Praeluceat igi-

1) Idolatria populi Israel. 2) Idolatria papistarum.

tur nobis exemplum Israelitici populi, ut fugiamus idolatriam, siquidem horribilibus poenis dominus eam in suo populo ultus est. Hoc primum est, quod Hosea agit, ac sunt huc referendae insigniores sententiae, quas passim habet.

[1]Idolatriam vocat adulterium, ac deum tam offendi dicit idolatricis cultibus, quam offenditur maritus adulterio coniugis suae.

In quarto capite dicit: Fornicatio, vinum et mustum auferunt cor. Sicut enim et qui amant, et qui ebrii sunt, mente carent, et tantum non insaniunt. Ita quoque idolatria dementes facit, ut non erudiri, non sanari verbo possint, sed tanquam caeci ruunt, quocunque spiritus fornicationis eos impellit, sicut in papistis videmus.

In nono capite dicit, idolatriam etiam puniri hoc modo, ut deus immittat falsos doctores. Propter tuam iniquitatem, ait, et vehemens odium propheta stultus est, et furit qui gloriatur de spiritu. [2]Sic Paulus dicit, immitti efficaces errores, propter veritatem non creditam.

In decimotertio capite dicit, idolatriam fere nasci ex secundis rebus, ex otio et affluentia omnium rerum, cum abunde eos pascerem, et saturati essent, elevatum est cor eorum, hoc est, verbum abiecerunt, et sibi statuerunt cultus quos vellent.

Afferendae quoque huc sunt sententiae, in quibus minatur propheta idolatris ac verbi contemptoribus vastitatem et alias poenas, qualis est in capite quarto.

In quarto capite: Populus meus perit, qu sine verbo est. Et paulo post: Populus non atten dens verbo cadet.

---

1) Idolatria adulterio comparatur. 2) 2. Thes. 2.

Et capite nono: Abiiciet eos deus meus, quod non audierunt eum, et vagi erunt inter gentes. Hae memorabiles sententiae sunt, quae ostendunt, neglecto verbo nasci idolatrias, propter quas tandem omnis generis calamitates ingruunt.

Huc pertinet, quod in quarto capite dicit: Quia abiecisti verbum meum, ego quoque te abiiciam, ne sis meus sacerdos, et quia oblitus es legis dei tui, ego quoque obliviscar filiorum tuorum.

Utilis haec quoque sententia est, et ad confirmandos animos hodie apprime apta. Pontifices et episcopi iactant ministerium, quod in ecclesia habent, et volunt ideo servari, quae mandant. Sed definita sententia est, quod qui verbum abiiciunt, abiecti sunt a deo, nec debent audiri. Summa enim autoritas est penes verbum. Huic obedit ecclesia, non respiciens personam docentem. Qui autem verbum non afferunt, aut contraria verbo statuunt, hos scit ecclesia a deo abiectos, et non audit.

Secundus locus est exhortatio ad veros cultus et sanctam vitam, seu ad poenitentiam. Ea ter repetita est, primum in sexto, cum dicit: Misericordiam volo magis quam sacrificium, et cognitionem dei magis quam holocausta. Et in decimo: Seminate vobis ad iusticiam, metite ad beneficentiam, et arate assiduo. Et capite undecimo: Convertere ad tuum deum, custodi iusticiam et iudicium, et spera semper in deo tuo.

Huc enim omnis vita nostra dirigenda est, ut fide accipiamus remissionem peccatorum, ut scandala extirpemus et mortificemus peccatum, et in cruce retineamus spem liberationis, [1]hi veri cultus sunt, quibus deus delectatur, sed pauci eos praestant, verbum negligitur, negligitur proximus, et

1) Veri cultus.

indulgent homines peccatis. Fit igitur ut cum apprehendet eos ira et indignatio, sint sine spe. Haec peccati vis est, quae nos ab hac regula abducit.

Igitur exhortationi subiicit propheta doctrinam, capite decimotertio: Accipite vobiscum verba haec, convertimini ad dominum, et dicite: Remitte nobis omnem iniquitatem, et dona bonum, et immolabimus boves labiorum nostrorum. Sola enim oratio est, quae supplet quod nobis deest, sicut etiam apparet ex parabola de servo debente decem millia talentorum, Matth. 18.[1]

Hoc qui faciunt, hoc est, qui custodiant iusticiam et iudicium, et sperant in deo. Deinde addunt deprecationem pro remissione peccatorum et gubernatione. Hi per Christum sunt filii dei, redempti ex inferno et liberati a morte. Itaque etsi moriuntur, tamen iterum resurgent, excitati a filio dei ad aeternam vitam, interim spe horum donorum, quae tum contingent, in verbo autem proponuntur, nos consolemur, quod sicut in secundo capite dicit, simus filii dei viventis, et populus dei, imo sponsa etc.

Ad hos locos pertinent insignes sententiae et plenae consolationis, quas de evangelio propheta aspergit. In secundo capite dicit: Erit in loco in quo dictum est eis: Non populus meus vos, ibi dicetur eis: Filii dei viventis. Item: Dicite fratribus vestris: Populus meus, et sororibus vestris: Misericordiam consecuta. Item: Desponsabo te mihi in aeternum, desponsabo te mihi in iusticia, et in iudicio, in gratia et miserationibus, in fide desponsabo te mihi, et cognosces dominum. Additur quoque promissio de oratione exaudienda et erit in die illo exaudiam, dicit dominus, exaudiam coelos etc.

---

1) Matth. 18.

At de hypocritarum oratione qui doctrinam fidei abiiciunt, et nituntur suis iusticiis, dicit in septimo, quod sit foedus ululatus, quo offenduntur aures dei. Tales sunt hodie papistarum Missae, horae canonicae, conciones et alii cultus.

Et in quinto dicit: Cum gregibus et armentis suis ibunt, ut quaerant dominum, et non invenient, subduxit enim se ab eis. Docet enim quod qui poenitentiae tempus negligunt, et in peccatis pergunt, poenas nulla ratione possint effugere, siquidem deus eos non audit.

Sic in octavo dicit, deum sacrificia hypocritarum odisse. Imolant hostias in oblationem mihi, quae nihil nisi caro sunt, quam comedunt, sed domino non placent. Hoc enim placet, quod supra in sexto dixit: Misericordiam volo potius quam sacrificium.

Haec insignia dona cum habeat ecclesia, quae non nititur sua iusticia, sed misericordia dei, tamen dicit eam in valle Achor esse, hoc est, affligi varie, sicut ideo eam in decimoquarto comparat pupillo.

In tertio capite insignis est prophetia de Christo, et testimonium, quod verus deus sit. Sic enim dicit: Postea convertentur filii Israel, et quaerent dominum deum suum, et David regem suum, et reverebuntur dominum et bonitatem eius. Vocat enim Christum David, sicut Ezechiel ca. 34.[1] Quia enim idem cultus Davidi et domino tribuitur, sequitur, Davidem hunc esse natura deum, secundum sententiam: Gloriam meam alteri non dabo.

In sexto et tertiodecimo sunt clara testimonia resurrectionis mortuorum, dominus laceravit nos et sanabit nos, percussit et medebitur nobis, vivificabit nos post biduum, in die tertio faciet nos resurgere, et vivemus ante faciem eius, et scie-

1) Ezech. 34.

mus et incumbemus in id, ut cognoscamus dominum. Quasi aurora firmatus est egressus eius, et veniet nobis sicut pluvia etc. Nam resurrectionem Christi, qua mortem vicit, et destruxit infernum, secuta est revelatio evangelii, in totum orbem terrarum, et vocamur nos quoque ad spem resurrectionis per Christum.

In tertiodecimo nobilis sententia est: De manu inferni redimam eos. A morte vindicabo eos. Ero pestis tua mors, ero exitium tuum inferne. Hoc qui per Christum credunt, his non mors, non infernus formidini est. Sciunt enim per Christum mortem occisam, et infernum extinctum. Nihil igitur restat, quam ut se adiungant ad Christum victorem mortis et inferni, is sua victoria solus non vult frui, sed dividit spolia, sicut in evangelio dicit,[1] et nos huius victoriae facit participes.

Huic vero et aeterno deo, cum patre
et sancto spiritu, sit laus et glo-
ria in secula seculorum, Amen.

---

1) Luc. 11.

MART. LUTH.

ADDITIO IN LOCUM

Hoseae ca. 13. Ero mors etc.

Hunc locum: Ero mors tua, o mors, ero morsus tuus inferne, apostolus Paulus sic legit, 1. Cor. 15.* Ubi tuus mors stimulus? Ubi tua inferne victoria?

ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον;
ποῦ σου ᾅδη τὸ νῖκος;

de qua re paulo copiosius et diligentius dicendum est. Quia Paulus putatur quasi aliena et impertinentia loqui, nec est facile ullus locus tam varie translatus ut hic Hoseae 13.**

Primo, evidens est, varietatem esse ortam ex ipso Ebraeo textu, nam hoc verbum ‚Ehi' id est, ero, Hieronymus, Symmachus et nostri omnes constanter testantur se legisse in suis exemplaribus. Contra alii, ut Lxx. quinta aeditio, et aquila testantur, se legisse per methathesin ‚Aie' id est, ubi. Quibus consentit Paulus apostolus, certe gravis autor imprimis, haud dubie ebraice doctissimus. Quin sunt etiamnum Ebraei, qui etiam ipsum ‚Ehi' sentiant significare, ubi, et non ero, cum plenis literis, ero, sit ebraice ‚Ehie' Exo. 3. 2. Reg. 7. 1. Paral. 17.*** Nec nisi per apocopen e posse legi pro ero.

*) In marg. coll. Ien.: 1. Cor. 15. **) In marg. coll. Ien.: Hoseae 13. ***) In marg. coll. Ien.: Exod. 3. 2. Reg. 7. 1. Paral. 17.

Etsi apud me Lxx autoritas parum valet, ut qui saepius, sive volentes sive ignorantes, alienissima a verbis et intellectu scripturae transtulerint, quae nulla ratione defendi possunt, ut Hieronymus in multis locis convincit. Aquilam tamen laudat, ut contentiosum et rigidissimum interpretem. Et quinta editio non fuit contemnendae opinionis. Quibus cum consentiat S. Paulus, videtur omnino cum illo legendum esse, et scriptum fuisse ab Hosea, ubi, et non ero.

Deinde illud: Mors tua, non est idem vocabulum quod sequitur: O mors, sed ‚Dbrcho' quod in Ebraeo diversum efficit vocabulum. Nam si a nomine ‚deber' inflectas, significat pestes tuae, sive pestilentiae tuae, in plurali. Et ita legisse S. Paulum credo, qui vertit: Stimulus tuus, et hanc esse germanam lectionem arbitror. Suadet idem sequens mox vocabulum: Ubi est inferne ‚kotofcho?' quod a nomine ‚keteb' venit, non ambiguo aut aequivoco, sed simplici et univoco.

Ista enim duo vocabula ‚deber' et ‚keteb' in scripturis sunt nomina pestilentiarum, ut apud Latinos illa duo, pestis et lues. Et ut lues atrocius est quam pestis, ut cui morbo statim necanti adhuc non potuerunt invenire remedium, imo veneno potius naturae quam morbo, sicut Perottus dicit, ita ‚keteb' atrocius in Ebraeo est quam ‚deber' unde aliqui fingunt esse nomina daemonum, de de quo videre licet Lyram et Burgen. Psal. 91.* Cum ergo Hosea velut per tautologiam coniungat ‚keteb' univocum cum ‚dbr' aequivoco, satis patet, eum per hoc aequivocationem restrinxisse ad univocationem, et non ‚dabar' sed ‚deber' legi voluisse.

S. Paulus vertit: ‚Keteb tua' victoria tua. LXX Stimulus tuus, quo Paulus illud ‚deber tua' reddidit. Hieronymus: Morsus tuus. Symmachus

---

*) In marg. coll. Ien.: Psal. 91.

Occursus tuus, ut et psal. 91. latine habet: Ab incursu, id est, a ,kebeb' quinta aeditio et Theodotio, plaga tua.

Si vero legas a nomine ,dabar di borecho' significat verba tua, res tuae, causae tuae, in plurali. Sic legit aquila et quinta editio: Ubi sunt sermones tui? Et Lxx. ποῦ ἡ δίκη σου, ubi est causa, vindicta, poena, ius tuum et similia, de quibus infra, nam mihi lectio ista habetur violenta et coacta.

Sic ergo ex Ebraeo absque praeiudicio mihi vertenda videntur verba proprie: Ubi sunt pestilentiae tuae, mors? Ubi est lues tua, inferne? Non loquitur autem propheta de pestibus ad literam seu casualibus, de quibus medicorum est iudicare et disputare, sicut nec de morte casuali, sed de naturalibus pestibus et morte nobis congenitis, quae per omne genus hominum saeviunt et furunt, quas pestes habet etiam iuvenis, sanus, robustus, formosus, omnes enim moriuntur, et eisdem pestibus morimur omnes. Sicut psal 51.* plorat: Ecce in iniquitatibus conceptus sum. Sed antequam de his plura dicam, prius textum Pauli absolvamus.

Allegat s. Paulus, et connectit duos locos scripturae, 1. Cor. 15. Prior est Isaiae 25.** Absorpta est mors in victoriam. Perspicuum est, me ipsum cum aliis multis errasse, qui putavimus hunc locum Iesaiae esse eundem in Hoseae 13.*** Ero mors tua. Posterior est hac cap. 13. Hoseae: Ubi est mors stimulus tuus?

De priore prius dicendum est. Hic illos Lxx. corrigit Paulus, cum dicit: Absorpta est mors in victoriam, ubi illi transtulerunt: Devoravit

---

*) In marg. coll. Ien.: Psal. 51. **) In marg. coll. Ien.: 1. Cor. 15. Esaiae 25. ***) In marg. coll. Ien.: Hoseae 13.

mors praevalens, et mutat activam significationem in passivam. Nam illa sententia Lxx. quod mors omnia devoret potenter, neque huius loci est, neque digna spirituali et prophetica theologia. Quis enim nescit, omnia deberi nos nostraque morti, ut Horatius dicit? Pleni sunt omnium gentium de hac re libri, et experientia querula nos id docet, velimus, nolimus, assidue omnibus horis et momentis.

Ideo Paulus Lxx. interpretationem reprobans, veram et spiritualem sententiam profert, non esse dicendum, quod mors omnia devoret praevalida, sed quod mors omnium devoratrix potentissima sit devorata. Ideo transfert passive: Absorpta est mors in victoriam. Satis autem constat, ubi passiva significatio est, simul poni activam, et econtra, ut fert natura relativorum, mutuo sese ponunt et tollunt. ubi scilicet est absorptus, necesse est ut sit absorbens. Cum ergo S. Paulus voluerit passivam significationem, id est, absorpta est mors, proferre, simul significavit illam activam significationem esse in Iesaiae textu intelligendam, non pro morte, sed contra mortem. Et Lxx. male vertisse: Devoravit mors praevalens in nominativo. Sed fuisse vertendum: Devoravit (scilicet filius dei) mortem, in accusativo, in victoriam sive in finem. Sic est enim in Ebraeo: Devoravit, absorpsit seu praecipitavit mortem in sempiternum seu victoriam.

In victoriam, quod ebraice dicitur ,la Nezach' credo recte ab apostolo versum esse. Sciunt Ebraei vim vocabuli Nezach, esse in quod est, superare, superiorem esse, vincere, praevalere, praeesse, praedominari, ut sit sensus: Absorpta est mors in victoriam, id est, absorpta morte praevalet, don natur, regnat, triumphat vita, significat enim (grammatica docet) motum ad locum, sive (ut ph losophi de suis rebus dicunt) finem ultimatum (gratia cuius.

Ut haec victoria, non sit Christi victoria activa, sed nostra victoria passiva, quam nobis Christus sua victoria peperit, scilicet, mors etiam nobis absorpta est (per Christum victorem) ut vita in aeternum triumphet. Nec spes ulla sit morti, ut unquam redeat, ne ad pugnam quidem, multo minus ad victoriam seu regnum, quale hactenus et nunc habet in nos miserrimos homines.

Sic Paulus Rom.* 5. Ut sicut regnavit peccatum ad mortem, ita regnet gratia per iustitiam in vitam aeternam, per Ihesum Christum dominum nostrum. Et iterum: Mors regnavit ab Adam usque ad Mosen. Ex iis intelligitur, Paulum illud verbum ‚Nezach' quod nostri, in finem, in sempiternum, Lxx. praevalere, interpretati sunt, provincere, et victoria usurpasse. Et quid verius dici potest, quam illum vincere et praevalere, qui suo adversario intereunte vel absorpto, ipse in aeternum manet salvus et gloriosus?

Posterior locus est hic, quem in manibus habemus, quem supra ex Ebraeo reddidimus. Ubi sunt pestilentiae tuae, mors? Ubi lues tua, inferne? Quod Paulus sic reddit: Ubi tuus est mors stimulus? Ubi tua inferne victoria?

Hic necesse est, paulinam theologiam de peccato, Ro. 5., 6., 7.** praecognitam habere, nam Hosea idem vult cum S. Paulo. Nempe genus humanum totum semel esse corruptum et perditum peccato, per primum hominem, quod vocat originale, atque hoc ipsum successu temporis auctum fuisse actualibus peccatis, simul et poenas auctas esse, semper enim et quotidie augescunt utraque.

Hoc peccatum vocat pestilentias mortis et ..em inferni, sicut dicit: Stimulus mortis pecca-

---

*) In marg. coll. Ien.: Rom. 5. **) In marg. coll. ..a.: Rom. 5., 6., 7.

tum est, a quibus per Christum filium dei sumus liberati et redempti. Nam sine peccato mors nulla esset, sicut Gen. 2.* dicitur: Quacunque die comederis, morte morieris, id est, absque peccato viveres in aeternum. Corrupta autem natura per istas pestilentias et luem, id est, per peccatum, subiecta est morti. Et ut Paulus dicit, intravit mors per peccatum in omnes homines, Rom. 5.[1] Sic mors regnat et triumphat per suas pestilentias, et infernus per suam luem, nam peccatum est vis, regnum, potentia, imo virus, venenum, contagium mortis, nec unius generis, sed multae pestilentiae.

Porro, pestes illae et lues seu peccatum, ut plurimum habet se, velut cubans et dormiens, quietum, sed in foribus, sicut Gene. 3.[2] dicitur, id est, non sentitur nec reputatur, ut videmus in hominibus securis et epicureis, etiam si hoc modo pereant omnes, et moriantur per ipsum, licet ignorantes, Rom. 4.* Peccatum non imputabatur, cum non esset lex, sed regnavit mors ab Adam usque ad Mosen, etiam in eos, qui non peccaverunt etc. Et Rom. 7.** Sine lege peccatum mortuum erat, sed cum venisset mandatum, revixit peccatum.

De hoc non agitur hoc loco, sed de peccato per legem excitato, id est, cognito. Hoc ostendit, sese esse pestilentias mortis, et luem inferni, quia vel irritatur et furit magis, odiens legem prohibentem, sicut dicitur: [3]Nitimur in vetitum etc. vel ducit ad desperationem et blasphemiam, sensu irae dei. Ita fit peccatum supra modum peccans, operans omnem concupiscentiam in nobis, et occidens per mandatum, Ro. 7.

Has duas formas peccati tangit spiritus istis

---

1) Rom. 5. 2) Gene. 3. 3) Ro. 7.

---

*) In marg. coll. Ien.: Gene. 2. **) In marg. c. Ien.: Rom. 4. ***) In marg. coll. Ien.: Rom. 7.

duobus verbis: Mors et infernus. Irritatum peccatum scit sese morte digna facere, et per desperationem sese in infernum ire, et ut mors corpus occidit, ita infernus animam rapit. Inde in scripturis duo ista loca sic distribuuntur, ut [1],keber' sepulchrum corpori, [2],scheol' infernus animae deputetur, psal. 6.* Non est in morte qui memor sit tui, in inferno quis confitebitur tibi? Psal. 115. Non mortui laudabunt te domine, neque omnes qui descendunt in infernum.

Hieronymus hoc loco dicit: Inter mortem et inferos hoc interest, mors est, qua anima separatur a corpore, infernus, locus in quo recluduntur animae, sive in refrigerio, sive in poenis, pro qualitate meritorum, quod dicit propter patriarchas, qui in infernum sese descendere fatentur. Sed qualis sit ille locus, et quid aut qualiter in eo sint, agant, habeant animae, nescimus, quia scriptura non dicit. Existimatur sane post resurrectionem Christi nullum esse piorum infernum, licet pro eo finxerint purgatorium homines audaces, sed qui intelligunt, quid sit peccatum per legem excitatum, et desperationem adducens, ipsi intelligunt, quid sit mors et infernus. Sed mirum est, cur Paulus pro pestilentiae tuae reddit: Stimulus tuus. Et pro lues tua, victoria tua? An et voluit a Lxx. dissentire, vel potius illis, qui pestilentias et luem in passiva significatione accipiunt? Ut faciunt illi qui legunt: Ero pestilentiae tuae mors, ero lues tua inferne, scilicet, quas mors, et quam infernus patiantur a Christo filio dei. Et forte amphibologiam declinavit. Nam etiamsi legas: Ubi pestilentiae tuae mors? Ambiguum apud

1) Keber. 2) Scheol.

*) In marg. coll. Ien.: Psal. 6. 113.

nos sonat, de pestilentia, qua occiditur mors, et de pestilentia, quae nos occidit.

Ipse autem cum Hosea indubitate loquitur, de activa mortis pestilentia, qua nos occidit, sicut econtra dc resurrectione nostra loquitur passiva, qua nos resuscitamur, non de activa personali Christi resurrectione, quae est effectrix nostrae resurrectionis, ut clarissima sunt verba Pauli:* Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est: Ubi est mors stimulus tuus etc. Licet resurrectio nostra necessaria consequentia resurrectionem Christi et econtra inferat, ut fert natura relativorum, et satis clare praedicatur verbo praecedenti, de manu inferni redimam eos, de morte liberabo eos.

Fortassis atrotius voluit de re tanta dicere, et Hoseae verbum pestilentiae tuae, velut plebeium, castrensi et militari, seu latronali potius verbo amplificare, scilicet stimulo, quo mors non ceu lenta peste, sed tota vi semel totum genus humanum confoderit et confecerit in aeternum. Oportet enim hic emphasin observare in stimulo mortis. Nam si solitarium dicatur, stimulus seu aculeus, leviusculae significationis est, cum et apiculae et minutiores vermes habeant aculeum seu stimulum.

Sed si addas, mortis, iam aculeus seu stimulus maior est toto mundo, ac plane tantus, quanta ipsa mors est, domina et tyranna scilicet totius generis humani a principio mundi usque ad finem. Sicut si verbum dicas solitarium, exile quiddam cogitatur, scilicet loquela hominis, sed si addas dei, iam verbum maius est tota creatura, etiam ipsa morte et inferno.

Libenter etiam dicerem, Paulum respexisse ad stimulum Goliath, qui figura fuit mortis. Idem fortassis fecere Ebraei ante Lxx. Vix enim

*) In marg. coll. Ien.: 1. Cor. 15.

credo Lxx. primos invenisse suam hoc loco interpretationem. Quidquid sit, quando mortem et regnum eius nominas, omnia maxima nominasti, etiam si tantum febrem, papulam, subulam, aciculam mortis nominares. Mors enim totum genus hominum absorpsit. Unde et ,keteb' inferni Paulus solus vertit victoriam, quasi absorptionem aeternam, ubi Lxx. stimulum posuere, ut supra dixi. Quia infernus per ,keteb' id est peccatum absorbet, regnat et triumphat super genus hominum, veluti nunquam liberandum.

Hic iterum vides Paulum delectari hac significatione ,Nezach' pro victoria, quod alias in finem, in sempiternum transfertur, quod is vicerit et praevaluerit, qui pereunte adversario manet, ut psal. 9. Inimici defecerunt frameae in finem, id est, victoriam.* Et psal. 10. avertit faciem suam, ne videat in finem, id est, victoriam. Sic mors per ,keteb' devorat omnes homines in finem, id est, in victoriam, quia omnibus morientibus ipsa pergit et triumphat.

Est sane pulchra prosopopeia, qua mors et infernus finguntur hostes humanae naturae, terribiles armis suis, aculeo, ,Deber, keteb' victores, triumphatores, insultatores in aeternum, sua victoria, id est, peccato et morbo naturae, quos filius dei per seipsum pro nobis, ut David Goliath, prostravit, et sustulit in sempiternum, et in victoriam.

Iam facile est, si libet, aliorum interpretationes conciliare, ut: Ubi sunt mors sermones tui? Sermones, verba, res mortis, quibus agit, sunt ipsum peccatum et chirographum decreti, ut Paulus ait,** quo nos reos arguit, accusat, condemnat. Quid enim mors aliud contra nos potest dicere, contendere, iactare, quam hanc vocem: Tu pec-

*) In marg. coll. Ien.: Psal. 9. 10. **) In marg. coll. Ien.: Coloss. 2.

casti, peccato tuo mihi reus es, peccati iure te devoro in sempiternum? Cum nulla creatura loquitur vel agit mors, nisi cum homine, quia solus ipse peccavit. Nullum animal peccat. Loquitur autem contra nos non nisi iudicium, et agit causam seu δίκην suam ut Lxx. vertunt.

Eadem feceris cum morsu, incursu, occursu, et si quae alia alii transtulerunt, nam quando in hoc omnes conveniunt, ut de morte et inferno et regno eorum loquantur. Paulus autem aperte dicit, peccatum esse illud medium seu instrumentum, quo mors et infernus agunt, vorant, regnant, triumphant, et omnia contra humanum genus faciunt, sine periculo peccatum ipsum appellas stimulum, aculeum, morsum, pestem, luem, virus, plagam, incursum, victoriam mortis et inferni et omne illud, quo homo occidi et opinari* potest. Nisi quod opera tamen danda est, ut Ebraeus textus Hoseae aliquam unam teneat verborum certamque grammaticam, quam variis modis Paulo et aliis liceat figurare, salva sententia. Quia nec Paulo cura est, an stimulus vel pestis dicatur etc. modo intelligas hunc stimulum, pestem etc. nihil esse nisi peccatum. De hoc satis.

Retexamus nunc totam concionem Hoseae in fine cap. 13.** Colligata est iniquitas Ephraim. Omnibus notum esse puto, prophetas, maxime vero Hoseam, abbreviatas posuisse sententias, ac veluti themata, vel potius summaria concionum suarum. Ita cum Hosea haud dubie in ista concione bene prolixam habuerit orationem, de lege, peccato, gratia Christi futuri, et regno eius, tandem collegit et signavit omnia in summam et brevissima capita, dicens:

---

*) In quibusdam exemplaribus editionis principis et in collectionibus legitur: damnari. **) In marg. coll. Ien.: Hoseae 13.

Colligata est iniquitas Ephraim, ac si diceret: Saepe et satis multa diximus de lege, sed quo plus docemus, hoc magis peccatur. Nihil proficimus lege docenda, nisi quod legem docere ita necessarium est, quo populus agnoscat sese esse perditum peccatorem, per legem convictus, et egeat alia doctrina ultra legem, nempe de remissione peccatorum et spiritu sancto, per Messiam promissum et futurum donando, ad aliam scilicet aeternam vitam. Ideo dicit:

Colligata est iniquitas Ephraim, absconditum peccatum eius.

Scio Hiob* 14. dici: Sigillatum est in fasciculo peccatum meum. Quod voluit intelligi de peccato reservato et puniendo. Verum quando hoc loco additur: Absconditum est peccatum eius, sequar hanc sententiam, quod Hosea prophetet de novo testamento, id est, de remissione peccatorum, sicut Daniel dicit, ut sigilletur peccatum. Et psal. 32. beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.

Abscondi enim peccata est, ut psal. 51. dicit: Averti faciem a peccatis. Et Iere. 33. et Esa 43. peccatorum non recordari amplius. Nam si iniquitates observaveris domine, (quod fit illustrante, docente, accusante et damnante lege) quis sustinebit? Sic et Hiob 14. Nunc tu numerasti gressus meos, sec parce peccatis meis, quod ebraice dicitur: Ne observes peccatum meum.

Igitur hoc vult Hosea: Futurum est tempus acceptabile et dies salutis, in quo lege finita seu impleta per Christum iniquitas Ephraim claudetur et colligetur, remittetur: et peccatum abscondetur,

---

*) In marg. coll. Ien.: Daniel 9. Psal. 32., Psal. 51. Ierem. 33. Psal. 29. Hiob 14.

et velut sepelietur, quod per legem continue revelatur, aperitur, et dilatatur. Tunc autem contrahetur et velut in fasciculo constringetur, ne amplius pateat coram oculis dei, et ne prolatum foras, ultra accuset et vim suam ostendat.

Dolores parturientis venient ei.

Hoc de salutari parturitione et dolore intelligitur, de qua Isa. 26.* domine, in angustia requisiverunt te. Et mox: Sicut pregnans vicina partui dolet, et clamat in doloribus suis, sic sumus a facie tua domine. Concepimus, parturimus, et parimus spiritum. Iere. 31.** Postquam sum conversus, poenitentiam ago, et postquam cognovi, percussi foemur etc. Hoc est enim mulierum parturientium in Ieremia. Et Mich.*** 4. Dole et ingemisce filia Zion, quasi pariens, quoniam nunc egredieris de civitate, et habitabis in agro.

Remissio enim peccatorum et gratia operantur carnis mortificationem, odium sui, et destructionem peccati in carne. Deinde excitat persecutionem, ut notum est exemplo totius ecclesiae. Hi sunt dolores salutares parturientis, durum est carni, praesertim Ephraim mortificari gloriam legis, et iusticiam operum occidere, in seipso. Hoc vere est mortificari veterem hominem, et exuere cum actibus suis, non tantum illis crassis et manifestis peccatis, sed speciosis et sanctissimis cultibus, in quibus fidebant certi et securi de gloria apud deum.

Ipse filius non sapiens.

Hoc est, nunc factus filius ex servo, et novus homo ex veteri, videt et sentit sese esse e fuisse stultum, qui lege voluerit iustificari, et i

*) In marg. coll. Ien.: Esaiae 26. **) In marg. coll Ien.: Ierem. 31. ***) In marg. coll. Ien.: Mich. 4.

seipso gloriari. Nunc intelligit alio verbo, scilicet evangelio opus esse, quo eruditur, ut glorietur in domino, et quae antea pro lucro habuit, nunc pro detrimento habeat. Et ut fiat sapiens, stultum sese oportere fieri cognoscit. Hoc fuit huic populo durissimum, et maior pars hanc stultitiam crucis repudiavit, manens in vita et gloria iusticiae et sapientiae suae. Sed ista stultitia agnita est beata et saluberrima.

Quia tempus erit, in quo non stabit in contritione filiorum.

Svb lege erat tempus, ubi perpetuo parturiebant, et nunquam pariebant, sectando legem, in iusticiam legis non pervenerunt, nihil enim ad perfectum duxit lex, sed ostendit tantum iusticiam, et non praestabat. Ita in lege est, semper discere, et ad scientiam veritatis nunquam pervenire. Quia* parturiens non habuit vires ad enitendum, ut verbo Ezechiae utar. Ita nihil fuit ibi nisi contritio et suffocatio filiorum, quia ex operibus legis non iustificatur ulla caro.

At tempore gratiae non amplius stat Ephraim in contritione filiorum, quia omnes ex deo nati sunt felicissimo partu. Ipsa enim mater vires habet. Sic psal. 110.** Ex utero aurorae tibi ros pueritiae tuae. Et Esa. 54. Laetare sterilis, quae non paris, erumpe et clama, quae non parturis, quia multi filii desertae magis, quam quae habet virum, sic Zion non stat in contritione filiorum, sed in laetitia multorum filiorum. De qua re Esaias in multis locis copiose loquitur.

Quia de manu inferni redimam eos, de morte liberabo eos.

---

*) In marg. coll. Ien.: Esaiae 37. (sic!) **) In marg. coll. Ien.: Psal. 110. ***) In marg. coll. Ien.: Esa. 54.

Haec sunt verba in persona filii dei incarnati, et salvatoris, qui est finis legis ad iusticiam omni credenti, nam lex iram operatur et ad infernum ducit, sed non reducit, mortificat, sed non resuscitat. Haec sunt notissima ex evangelio, non enim argento et auro, sed suo proprio corpore et sanguine precioso nos redemit.

Ubi est mors stimulus tuus? Ubi est inferne victoria tua?

De qua re* satis supra dictum est, quanquam illa sententia: Ero mors tua o mors, ero pestis tua inferne, vehementer et merito delectet, et verissima simul ac iucundissima est. Denique ex natura relativorum ex priore sequitur. Sed Paulum 1. Cor. 15.** hoc loco volui explicare iuxta grammaticam, ideo differenda fuit in alium locum. Haec mihi visa sunt adiicienda caetera in commentario.***

---

*) In quibusdam exemplaribus editionis principis et in collectionibus legitur: De quo. **) In marg. coll. Ien.: 1. Cor. 15. **) In editione Francofurtiana de anno 1546 legitur: Finis.

Novi Ruppini typis E. Buchbinderi.